

Μελέτες για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία

Προσεγγίσεις, προκλήσεις, εφαρμογές

Εισαγωγή - Επιμέλεια
Γιάννης Ζαϊμάκης - Ευάγγελος Νικολαΐδης

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης &
Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας

Εργαστήριο Πολιτικής Οικονομίας
& Οικονομικής Ανάπτυξης

Ηράκλειο 2022

Μελέτες για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία

Προσεγγίσεις, προκλήσεις, εφαρμογές

Εισαγωγή-Επιμέλεια

Γιάννης Ζαϊμάκης - Ευάγγελος Νικολαΐδης

Περιφέρεια Κράτης

Πανεπιστήμιο Κράτης

Τμήμα Κοινωνιολογίας,
Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης
& Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας

Τμήμα Οικονομικών Επιστημών
Εργαστήριο Πολιτικής Οικονομίας
& Οικονομικής Ανάπτυξης

Ηράκλειο 2022

**Μελέτες για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία
Προσεγγίσεις, προκλήσεις, εφαρμογές**

Εκτύπωση: ΜΠΑΜΙΑΚΗΣ ΑΝΤ. ΤΥΠΟΕΚΔΟΤΙΚΗ

Πρώτη έκδοση: 2022
ISBN: 978-618-85733-1-4

Εξώφυλλο: Στέλιος Καλογεράκης
Σελιδοποίηση - Γραφιστική επιμέλεια: Άννα Αρκουλάκη

Περιφέρεια Κρήτης

Το παρόν έργο διατίθεται με άδεια Creative Commons
Αναφορά Δημιουργού - Μη Εμπορική Χρήση - Παρόμοια Διανομή
4.0 Διεθνές
{CC BY-NC-SA 4.0}.

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/deed.el>

Περιεχόμενα

Χαιρετισμός Περιφερειάρχη.....	7
Χαιρετισμός Αντιπεριφερειάρχη.....	9
Συντομογραφίες.....	10

Γιάννης Ζαϊμάκης και Ευάγγελος Νικολαΐδης

Εισαγωγή: Η ποικιλομορφία και οι προκλήσεις της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας.....	11
--	----

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Ζητήματα Θεωρίας και Πρακτικής της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας.....	35
---	----

Σοφία Αδάμ

Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία (Κ.Α.Ο.), συνεταιρισμοί και κοινωνικές επιχειρήσεις.....	37
---	----

Σπύρος Λαπατσιώρας

Οικονομική Θεωρία και Κοινωνική Οικονομία - Ένα περίγραμμα βασικών εννοιών.....	49
---	----

Χαρά Κούκη

Φύλο, Κοινωνικά Κινήματα και Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία.....	75
--	----

Ειρήνη-Εριφύλη Τζέκου, Βαγγέλης Βραγοτέρης και Γιώργος Γριτζάς

Εναλλακτικές προσεγγίσεις της ανάπτυξης και σύγχρονες μορφές έκφρασης της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας με στόχο τη δημιουργία Οικονομιών της Κοινότητας.....	91
---	----

Νικολέτα Ράτσικα

Τοπική Ανάπτυξη και Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις.....	109
--	-----

Λεωνίδα Οικονομάκης

Εγχειρήματα Κ.Α.Ο. στη Λατινική Αμερική και τη Νότια Ευρώπη σε περιόδους κρίσης.....	127
--	-----

Βαγγέλης Γκαγκέλης

Κ.Α.Ο. και πρακτικές βιώσιμης ανάπτυξης στο περιβάλλον της κρίσης: Το παράδειγμα του Συνεταιρισμού Αλληλέγγυας Οικονομίας «ΣΥΝΑΛΛΟΙΣ» στην Αθήνα.....	143
---	-----

Δημήτρης Τσέκερης	
Κοινωνική οικονομία και ενεργειακές κοινότητες στην Ελλάδα.....	157
Γιώργος Παπανικολάου	
Οι ανοικτές τεχνολογίες στην κοινωνική επιχειρηματικότητα.....	167
Μανώλης Τζουβελέκας	
Κοινωνική Καινοτομία: Η Διαλεκτική της Κοινωνικής Αλλαγής. Θεωρίες και Πράξη	187
Δημήτριος Φεγγίτης	
Τοπική αυτοδιοίκηση και Κοινωνική Αλληλέγγυα Οικονομία.....	205

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ζητήματα λειτουργίας και διαχείρισης των φορέων της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας.....	219
Σοφία Αδάμ	
Θεσμικό πλαίσιο και μέτρα στήριξης για την Κ.Α.Ο.....	221
Ιφιγένεια Δουβίτσα	
Η ελληνική συνεταιριστική νομοθεσία: Από τον κατακερματισμό στην ενοποίηση.....	237
Βασιλική Θανοκώστα, Νίκος Μποσινάκος και Αγγελική Πανάγου	
Οι σχέσεις των φορέων Κ.Α.Ο. με την αρμόδια Διεύθυνση του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων.....	249
Σωτήρης Λαϊνάς	
Δημιουργώντας και λειτουργώντας ομάδες στο πλαίσιο της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας. Συμβουλευτικές προσεγγίσεις και πρακτικές εφαρμογές.....	267
Μανώλης Τζουβελέκας	
(Αυτο)αξιολογώντας την οργάνωση και λειτουργία ενός φορέα Κ.Α.Ο. Το μοντέλο CAFsocial	285
Ελένη Κοντονάσιου	
Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις Ένταξης και Συμβάσεις Κοινωνικής Αναφοράς.....	307
Οι συγγραφείς του συλλογικού τόμου.....	325

Χαιρετισμός Περιφερειάρχη

Τα τελευταία χρόνια η ελληνική κοινωνία και οικονομία βρέθηκε αντιμέτωπη με δύο μεγάλες και παρατεταμένες κρίσεις. Την οικονομική και την προσφυγική. Και σχεδόν αμέσως μετά η πανδημία που ξέσπασε το 2020 επέτεινε ακόμα περισσότερο τις σωρευτικές και πολλαπλασιαστικές επιδράσεις σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο των κρίσεων αυτών.

Μέσα σε αυτό το περιβάλλον, με την κοινωνική συνοχή να αποτελεί ζητούμενο, με τη διάρρηξη του κοινωνικού ιστού και τις αυξημένες ανάγκες των ευάλωτων κοινωνικά ομάδων η Περιφέρεια Κρήτης, εντείνει τις προσπάθειες και αυξάνει με γεωμετρική πρόοδο τις πολιτικές για τη στήριξη των κοινωνικών δομών, για τη δημιουργία ενός δικτύου κοινωνικής προστασίας και βεβαίως για την ενίσχυση της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας. Του παραγωγικού πυλώνα της οικονομίας, που συμβάλλει σημαντικά στη δημιουργία θέσεων απασχόλησης, στη βιώσιμη ανάπτυξη και στη δικαιότερη κατανομή του εισοδήματος και του πλούτου. Πρόκειται για έναν τομέα ο οποίος μπορεί να συνδυάσει την κερδοφορία με την κοινωνική ένταξη και τα δημοκρατικά συστήματα διακυβέρνησης και να εργαστεί παράλληλα με τον δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα για την προσαρμογή των υπηρεσιών στις ανάγκες της κοινωνίας.

Ως Περιφέρεια Κρήτης, μέσα από την Περιφερειακή Στρατηγική για την Κοινωνική Οικονομία στον σίμας θέτουμε ως πρωταρχικό στόχο τη δημιουργία και λειτουργία ενός βιώσιμου οικοσυστήματος Κοινωνικής Οικονομίας. Πρόκειται για μια Στρατηγική που ενσωματώνει τις κατευθυντήριες γραμμές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αξιοποιεί τα δεδομένα των σχετικών ερευνών και προσαρμόζεται στις πραγματικές ανάγκες της περιφερειακής μας οικονομίας.

Θερμά συγχαρητήρια σε όλους τους συντελεστές της έκδοσης.

Σταύρος Αρναουτάκης
Περιφερειάρχης Κρήτης

Χαιρετισμός Αντιπεριφερειάρχη

Η Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία (Κ.Α.Ο.) και η Κοινωνική Επιχειρηματικότητα διατρέχουν οριζόντια όλους τους κλάδους της Οικονομίας. Εντοπίζονται ανάμεσα στον δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα, και δραστηριοποιούνται, συχνά, μεταξύ της δημόσιας, της ιδιωτικής και της κοινής ωφέλειας μέσα από ποικιλόμορφα εγχειρήματα θεσμικού ή άτυπου χαρακτήρα. Μολονότι σε ευρωπαϊκό επίπεδο η Κοινωνική Οικονομία αποτελεί σημαντική προτεραιότητα του Ευρωπαϊκού αναπτυξιακού σχεδιασμού και παρουσιάζει αξιοσημείωτη ανάπτυξη, η παρουσία του εν λόγω πεδίου στην Ελλάδα υστερεί.

Στην Περιφέρεια Κρήτης πιστεύουμε ότι η κοινωνική οικονομία μπορεί και πρέπει να συμβάλει ουσιαστικά στη δημιουργία θέσεων εργασίας, στην οικονομική ανάπτυξη και στη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής. Έτσι, την Άνοιξη του 2021 πραγματοποιήθηκε σειρά σεμιναρίων επιμόρφωσης για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία, με την ακαδημαϊκή μέριμνα του Πανεπιστημίου Κρήτης και τη συμβολή του Εργαστηρίου Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας και του Εργαστηρίου Πολιτικής Οικονομίας και Οικονομικής Ανάπτυξης.

Προϊόν αυτών των γόνιμων εκπαιδευτικών σεμιναρίων και των προβληματισμών που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο τους είναι και ο παρών συλλογικός τόμος. Πιστεύω ότι τα κείμενα που συμπεριλαμβάνονται στον τόμο μπορούν να αποτελέσουν χρήσιμο θεωρητικό και πρακτικό «οδηγό» των οιονεί κοινωνικών επιχειρηματιών και να συμβάλουν στην προσπάθεια ανασύνθεσης, με σύγχρονους όρους, των πρακτικών του «συνεταιρίζεσθαι» για την πολυπόθητη ενίσχυση του τομέα της κοινωνικής οικονομίας στην προοπτική ενός ευρύτερου μοντέλου βιώσιμης και δίκαιης ανάπτυξης στην Περιφέρεια Κρήτης.

Θερμές ευχαριστίες στους κ.κ. Γιάννη Ζαϊμάκη, καθηγητή Τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης και Ευάγγελο Νικολαΐδη, επίκουρο καθηγητή Τμήματος Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Κρήτης οι οποίοι επιμελήθηκαν τα σεμινάρια και την παρούσα έκδοση. Επίσης, ευχαριστούμε τους αξιόλογους εισηγητές καθώς και το ΚΕΚΑΠΕΡ Ρεθύμνου που υλοποίησε την όλη δράση.

Αντώνης Παπαδεράκης

Αντιπεριφερειάρχης

Επιχειρηματικότητας, Εμπορίου, Καινοτομίας

& Κοινωνικής Οικονομίας

Συντομογραφίες

ΑΜΚΕ	Αστική μη Κερδοσκοπική Εταιρία
ΑΠΕ	Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας
ΓΕΜΗ	Γενικό Εμπορικό Μητρώο
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
Ε.ΚΟΙΝ.	Ενεργειακή Κοινότητα
ΕΛ/ΛΑΚ	Ελεύθερο Λογισμικό/Λογισμικό Ανοικτού Κώδικα
ΕΜΕ	Ετήσιες Μονάδες Εργασίας
ΕΣΕΚ	Εθνικό Σχέδιο για την Ενέργεια και το Κλίμα
ΙΝΕ ΓΣΕΕ	Ινστιτούτο Εργασίας Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδας
ΙΚΕ	Ιδιωτική Κεφαλαιουχική Εταιρεία
ΙΣΕΜ	Ινστιτούτο Συνεταιριστικών Ερευνών & Μελετών
Κ.Α.Ο.	Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία
ΚΕΕΕ	Κοινωνικές Επιχειρήσεις Εργασιακής Ένταξης
ΚΟ	Κοινωνική Οικονομία
Κοι.Σ.Π.Ε.	Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης
Κοιν.Σ.Επ.	Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση
ΚΕΚΑΠΕΡ	Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης Περιφερειακής Ενότητας Ρεθύμνου
ΜΚΟ	Μη Κερδοσκοπικές Οργανώσεις
ΜΜΕ	Μικρομεσαίες Επιχειρήσεις
ΟΤΑ	Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης
ΠΕΔ	Περιφερειακή Ένωση Δήμων
ΣΗΘΥΑ	Συμπαραγωγή Ηλεκτρισμού Θερμότητας Υψηλής Απόδοσης
ΣΥΝΕΡΓ	Συνεταιρισμός Εργαζομένων
ΤΠΕ	Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών
ICA	International Cooperative Alliance
RIPES	Intercontinental Network for the Promotion of Social Solidarity Economy
WWF	World Wildlife Fund

Γιάννης Ζαϊμάκης και Ευάγγελος Νικολαΐδης

Εισαγωγή: Η ποικιλομορφία και οι προκλήσεις της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας

Στη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας οι πολλαπλές παγκόσμιες κρίσεις (οικονομική, περιβαλλοντική, πανδημία, πολεμικές αναμετρήσεις) ενίσχυσαν τις προϋπάρχουσες ανησυχίες για τις κοινωνικές και περιβαλλοντικές συνέπειες της αλόγιστης και άνισης οικονομικής ανάπτυξης. Σε αυτό το περιβάλλον έχει αναζωπυρωθεί το ενδιαφέρον για εναλλακτικά πρότυπα παραγωγής, κατανάλωσης και οργάνωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων και η συζήτηση για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία (Κ.Α.Ο.), ενός χώρου οικονομικών δραστηριοτήτων που οργανώνονται σε έναν ευρύ χώρο ανάμεσα στην αγορά και στο κράτος, επικεντρωμένων κυρίως στην κάλυψη κοινωνικών αναγκών. Η συζήτηση αυτή αφορά τη φυσιογνωμία, τις δυναμικές, τις προκλήσεις, τα όρια και τα εμπόδια για την ανάπτυξη της Κ.Α.Ο. καθώς και τη δυναμική συμβολή της στην αντιμετώπιση των μεγάλων προκλήσεων που αντιμετωπίζουν οι σύγχρονες κοινωνίες: κοινωνικές, οικονομικές και ψηφιακές ανισότητες, φτώχεια και οικονομική αποστέρηση, εξατομίκευση της κοινωνικής ζωής, περιβαλλοντική υποβάθμιση, κλιματική αλλαγή, διαχείριση κρίσεων.

Στο εισαγωγικό κείμενο παρουσιάζονται και συνοψίζονται προβληματισμοί που αναδείχθηκαν κατά τη διάρκεια των Διαδικτυακών Σεμιναρίων Εκπαίδευσης στην Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία. Τα σεμινάρια σχεδιάστηκαν από τον Αντιπεριφερειάρχη Επιχειρηματικότητας, Εμπορίου, Καινοτομίας & Κοινωνικής Οικονομίας της Περιφέρειας Κρήτης σε συνεργασία με το Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας (Τμήμα Κοινωνιολογίας) και το Εργαστήριο Πολιτικής Οικονομίας (Τμήμα Οικονομικών Επιστημών) του Πανεπιστημίου Κρήτης και υλοποιήθηκαν την Άνοιξη του 2021 από το Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης

Περιφερειακής Ενότητας Ρεθύμνου (ΚΕΚΑΠΕΡ). Τα κείμενα του συλλογικού τόμου βασίζονται σε αυτές τις διαλέξεις οι οποίες μετασχηματίστηκαν σε κείμενα ακολουθώντας τις επιστημονικές προδιαγραφές ενός συλλογικού τόμου. Σε αυτό το εισαγωγικό κείμενο παρουσιάζουμε συνοπτικά ζητήματα που αφορούν τον πλουραλισμό των προσεγγίσεων, την ποικιλομορφία των εννοιολογήσεων και τα βασικά χαρακτηριστικά του χώρου της Κ.Αλ.Ο. Στη συνέχεια αναδεικνύουμε τη σημασία των εγχειρημάτων της Κ.Αλ.Ο. στην κοινωνική ένταξη και την απασχόληση και εξετάζουμε τον ρόλο της στη βιώσιμη ανάπτυξη τοπικών κοινωνιών με ιδιαίτερη αναφορά στην Περιφέρεια Κρήτης. Το κείμενο ολοκληρώνεται με την παρουσίαση των συμβολών του συλλογικού τόμου.

Ζητήματα εννοιολογήσεων και προσεγγίσεων στην ποικιλομορφία της Κ.Αλ.Ο.

Η κατανόηση της Κ.Αλ.Ο. είναι συνυφασμένη, στην ιστορική της διαδρομή, με ποικίλες μορφές οικονομικής παραγωγής προσανατολισμένης στην κάλυψη κοινωνικών αναγκών που διαμορφώνονται σε ιδιαίτερες κοινωνικό-ιστορικές συνθήκες. Στην ιστορική της εξέλιξη η κοινωνική οικονομία συγκροτείται ως ένα πεδίο στο πλαίσιο του οποίου δοκιμάζονται διαδικασίες με θεμελιώδες οικονομικό και κοινωνικό περιεχόμενο που αφορούν τις σχέσεις ιδιοκτησίας, τις εργασιακές σχέσεις, τον τρόπο λήψης των αποφάσεων, τους κανόνες για τη διαχείριση του πλεονάσματος ή/και του κέρδους κ.ά. Πρόκειται για χώρο εναλλακτικό που συγχρόνως όμως λειτουργεί εντός του καπιταλιστικού συστήματος που κυριαρχεί από τον 18ο αιώνα.

Ιστορικές μελέτες έχουν αναζητήσει τις ρίζες της κοινωνικής οικονομίας στους μεσαιωνικούς χρόνους, όταν σε διάφορες περιοχές του κόσμου εμφανίζονται διάφορες μορφές συλλογικής οργάνωσης και οικονομικής δραστηριότητας που αποσκοπούν στην στήριξη της κοινότητας και την αλληλεγγύη: οι οργανισμοί του φαγηντού στο μεσαιωνικό Βυζάντιο, τα μετά-μεσαιωνικά συνάφια στις μουσουλμανικές χώρες, οι επαγγελματικές κάστες στην Ινδία, οι αδελφότητες των μαστόρων στην Αφρική και στην προ-κολομβιανή Αμερική (Defourny & Develtere 1997). Η επινόηση της έννοιας της κοινωνικής οικονομίας χρονολογείται στη διάρκεια του 19ου αιώνα σε ένα περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από την αναγνώριση και τη θεσμοποίηση νεωτερικών συλλογικοτήτων που θεωρούνται ως η ραχοκοκαλιά της κοινωνικής οικονομίας: οι συνεταιρισμοί, οι κοινωνίες αμοιβαιότητας και οι επαγγελματικές ενώσεις (Monzon & Chaves 2012). Ο όρος χρησιμοποιείται

για πρώτη φορά στη Γαλλία το 1830 από τον οικονομολόγο Charles Dunoyer για να γίνει αντικείμενο, αργότερα, συστηματικής επεξεργασίας από τον κοινωνιολόγο Frédéric Le Play που συνέβαλε στην αναγνώρισή του ως μιας διακριτής αναλυτικής κατηγορίας στον χώρο των κοινωνικών και οικονομικών επιστημών. Στα τέλη του 19ου αιώνα στις αναλύσεις του Charles Gide η κοινωνική οικονομία συνδέεται με τους φυσικούς νόμους που κινητοποιούν τις αυθόρμητες σχέσεις των ανθρώπων με τα πράγματα και προβάλλεται ως η επιστήμη της κοινωνικής δικαιοσύνης η οποία διαφέρει από την πολιτική οικονομία, δηλαδή την επιστήμη της κοινωνικής χρησιμότητας (Moulaert & Ailenei 2005: 2039).

Στις σύγχρονες κοινωνίες η συζήτηση για την κοινωνική οικονομία έχει ενταθεί και έχουν επινοηθεί νέοι όροι οι οποίοι συνδέονται με διαφορετικά συλλογικά εγχειρήματα και πρωτοβουλίες που έχουν κοινωνικό περιεχόμενο (αλληλέγγυα οικονομία, τρίτος τομέας, μη κερδοσκοπικός τομέας, συνεργατική οικονομία, ηθική οικονομία, τα κοινά κ.ά.). Η κοινωνική οικονομία προβάλλεται ως ένα πρόταγμα επαναφοράς της ηθικής σφαίρας και των κοινωνικών σκοπών στις λειτουργίες της οικονομίας, ένα ισχυρό αντίδοτο στις παρενέργειες των κοινωνικών και οικονομικών κρίσεων των κοινωνιών του καπιταλισμού της ύστερης νεωτερικότητας. Ως τέτοια συχνά προσλαμβάνεται ως μια αυταξία που υιοθετείται άκριτα από φορείς χάραξης πολιτικών, επιστήμονες και ερευνητές χωρίς συστηματική θεωρητική επεξεργασία και κριτική ανάλυση των εφαρμογών της. Στην πραγματικότητα ο όρος είναι πολύσημος και έχει χρησιμοποιηθεί με διαφορετικό περιεχόμενο στα ιδεολογικά συμφραζόμενα ιδιαίτερων, μερικές φορές, αντιθετικών ιδεολογικών και πολιτικών ρευμάτων που κινούνται ανάμεσα στο αφήγημα ενός βιοπολιτικού καπιταλισμού με ανθρώπινο πρόσωπο μέχρι τις προσεγγίσεις των κοινών και των κοινωνικών κινημάτων προς την κατεύθυνση μιας μετακαπιταλιστικής κοινωνίας (Ζαϊμάκης 2012).

Στα μέσα της δεκαετίας του 1990 καθώς η κρίση του κράτους πρόνοιας είχε φτάσει στο αποκορύφωμά της, η έννοια της κοινωνικής οικονομίας αξιοποιήθηκε στο πλαίσιο των νέων πλουραλιστικών κοινωνικών πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σε αυτό το πλαίσιο διαμορφώθηκε ως ένα πρόταγμα που αποσκοπούσε στον περιορισμό των δυσλειτουργιών της αγοράς, ιδίως σε κοινωνίες που βρισκόταν σε κρίση, χωρίς να διογκώσει το σπάταλο κράτος. Η αρχιτεκτονική της κοινωνικής οικονομίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση εντάχθηκε μέσα στις στρατηγικές του καπιταλισμού που προωθούσε την ιδέα μιας βιώσιμης ανάπτυξης που προστατεύει το περιβάλλον και τις ευάλωτες ομάδες με τρόπο ώστε να μη τίθενται εμπόδια στην απρόσκοπτη λειτουργία της αγοράς

και του ανταγωνισμού. Σε αυτήν την κατεύθυνση οικοδομήθηκε το αφήγημα ενός συντηρητικού καπιταλισμού με ανθρώπινο πρόσωπο με βασικά εργαλεία την πράσινη οικονομία και την κοινωνική υπευθυνότητα που προωθούσαν τα προγράμματα κοινωνικής οικονομίας με τη συνεργασία δικτύων κοινωνικής αλληλεγγύης, επιχειρήσεων και εθελοντών.

Το πρόταγμα της «Ευρώπης της κοινωνικής οικονομίας» διατυπώθηκε ρητά στα πρακτικά συνεδρίου που διοργανώθηκε το 2002 από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή για τους συνεταιρισμούς, τις εταιρίες αλληλοβοήθειας και την κοινωνική οικονομία. Σε αυτό ορίστηκαν ως βασικές αρχές της κοινωνικής οικονομίας η προτεραιότητα του ατόμου και των κοινωνικών στόχων έναντι του κεφαλαίου, ο εθελοντισμός και η αυτοβοήθεια, ο δημοκρατικός έλεγχος της παραγωγής και η αυτονομία από το κράτος, η εναρμόνιση των ατομικών συμφερόντων με το γενικό και η υπεράσπιση της αλληλεγγύης και της υπευθυνότητας (CEP-CMAF 2002).

Το ευρωπαϊκό μοντέλο κοινωνικής οικονομίας εισήγαγε τη λογική της καινοτομίας και της αποδοτικότητας στην κοινωνική πολιτική και ζητούσε από τα κράτη μέλη να διαμορφώσουν το κατάλληλο νομοθετικό και υποστηρικτικό πλαίσιο για την ανάπτυξη της μέσα από προγράμματα που χρησιμοποιούν κοινούς δείκτες και κριτήρια αξιολόγησης και ενισχύουν την απασχόληση, την τοπική επιχειρηματικότητα και την κοινωνική ένταξη (Social Economy Europe 2017). Η έμφαση στα προγράμματα αυτά ήταν η ανάπτυξη της λογικής της επιχειρηματικότητας μέσα σε ορισμένα πλαίσια που τόνιζε τη σημασία των κοινωνικών σκοπών και σε κάποιο βαθμό επιχειρούσαν να θεραπεύσουν τα συμπτώματα των οικονομικών κρίσεων και του κοινωνικού αποκλεισμού, χωρίς πάντως να θίγονται οι βαθύτερες κοινωνικές δομές που διαμορφώνουν τη φτώχεια και τις ανισότητες. Σε ορισμένες περιπτώσεις ευθυγραμμίστηκαν με τη νεοφιλελεύθερη ατζέντα κοινωνικής πολιτικής που αξιώνει την παροχή περισσότερο αποδοτικών, δηλαδή μειωμένου κόστους υπηρεσιών, παρά στην αναζήτηση εναλλακτικών και ριζοσπαστικών μοντέλων οικονομικής πρακτικής. Κάτω από το μανδύα του ονομαζόμενου πλουραλιστικού μοντέλου κοινωνικής προστασίας τα προγράμματα ευθυγραμμίζονταν με μια επιδίωξη εγκατάλειψη του κράτους πρόνοιας μεταφέροντας μέρους τους κόστους της παροχής κοινωνικών υπηρεσιών στις εξαθλιωμένες κοινωνίες (Ζαϊμάκης 2012). Την ίδια ώρα η ανάπτυξη του τομέα της κοινωνικής οικονομίας μέσα από μια πληθώρα εγχειρημάτων σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες οδηγούσε στην αναζήτηση εναλλακτικών προσεγγίσεων για τη σύνδεση της κοινωνικής οικονομίας με τις νέες τεχνολογίες (Gagliardi etc. 2020), την καινοτομία και τη

βιώσιμη ανάπτυξη (Chaves-Avil, Gallego-Bono 2020), την καταπολέμηση της κοινωνικής ανισότητας και του κοινωνικού αποκλεισμού (Spear, Defourny, Favreau, Laville 2018).

Σε κάποιο βαθμό η σύνδεση της κοινωνικής οικονομίας με ευρύτερα πολιτικά και κοινωνικά διακυβεύματα εκφράστηκε και με την θεωρητική χρήση του συνθετικού όρου Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία που έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερα την τελευταία δεκαετία και έχει υιοθετηθεί σε ορισμένες χώρες, ανάμεσα στις οποίες και η Ελλάδα. Ενώ ο όρος κοινωνική οικονομία έχει μεγαλύτερο ιστορικό βάθος η έννοια της αλληλέγγυας οικονομίας φαίνεται να είναι συνυφασμένη με ριζοσπαστικά εναλλακτικά εγχειρήματα συνεταιριστικής παραγωγής που κυφορούνται από τη δεκαετία του 1980. Η έννοια της αλληλέγγυας οικονομίας τονίζει τη πρωταρχική σημασία της διαμόρφωσης οικονομικών σχέσεων με βάση την αμοιβαιότητα των συμμετεχόντων και την πολιτική διάσταση των εγχειρημάτων αφού επιχειρούν να δημιουργήσουν αυτόνομους κοινωνικούς χώρους προεικονίζοντας ευρύτερους κοινωνικούς μετασχηματισμούς. Ο όρος σήμερα χρησιμοποιείται ευρέως στη Γαλλία, στον Καναδά και στις χώρες της Λατινικής Αμερικής ενώ σε πολλές περιπτώσεις, όπως συμβαίνει στη χώρα μας, οι επιθετικοί προσδιορισμοί κοινωνική και αλληλέγγυα χρησιμοποιούνται με τέτοιο τρόπο ώστε να ενσωματώσουν και να τονίσουν τον πλουραλισμό και την ποικιλία των εγχειρημάτων της Κ.Α.Ο. (Αδάμ & Παπαθεοδώρου 2010: 11-13).¹

Ο όρος της Κ.Α.Ο. χρησιμοποιείται ολοένα και περισσότερο από επιστημονικούς φορείς, από σχεδιαστές οικονομικών και κοινωνικών πολιτικών και από τα εμπλεκόμενα εγχειρήματα. Η έννοια αναφέρεται σε οικονομικές δραστηριότητες και κοινωνικές πρακτικές που αφορούν την παραγωγή και ανταλλαγή αγαθών και υπηρεσιών, με όρους σχετικής αυτονομίας από το κράτος και τις ακραιφνείς λογικές της αγοράς και επικεντρώνονται σε στόχους και κανόνες που έχουν ως προτεραιότητα την κοινωνική ευημερία, τη συνεργασία και την αλληλεγγύη. Πρόκειται για μια μεγάλη ποικιλία εγχειρημάτων και πρωτοβουλιών που περιλαμβάνουν παραδοσιακούς φορείς κοινωνικής οικονομίας όπως είναι οι συνεταιρισμοί, μέχρι σύγχρονες μορφές κοινωνικών επιχειρήσεων που υπάρχουν σε διαφορετικές μορφές και οργανωτικά πλαίσια σε όλο τον κόσμο (κοινωνικές επιχειρήσεις, οι ενώσεις εργαζομένων, δίκτυα δίκαιου εμπορίου, ενεργειακές κοινότητες κ.ά.). Οι οργανώσεις της Κ.Α.Ο. εκτείνονται σχεδόν σε όλο το φάσμα της οικονομικής

¹ Για μια συνοπτική παρουσίαση των διακρίσεων της κοινωνικής οικονομίας, της αλληλέγγυας οικονομίας και του τρίτου τομέα βλ. Αδάμ & Παπαθεοδώρου 2010: 9-13 και το κείμενο της Αδάμ «Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία (Κ.Α.Ο.), συνεταιρισμοί και κοινωνικές επιχειρήσεις» στον παρόντα τόμο.

και της κοινωνικής ζωής από την εκπαίδευση μέχρι την ψηφιακή οικονομία και από την παραγωγή και διακίνηση ποικίλων εμπορευμάτων μέχρι τις υπηρεσίες κοινωνικής φροντίδας και ένταξης.

Η Κ.Α.Ο. αποτελεί αντικείμενο διελκυστίνδας ποικίλων προσεγγίσεων, και ως εκ τούτου τελεί υπό δυναμική διαμόρφωση. Πρόκειται για ένα ετερογενές μίγμα καταστάσεων και προσεγγίσεων που καθιστούν την Κ.Α.Ο. από δούρειο ίππο των νεοφιλελεύθερων επιδιώξεων για τον συγκαλυμμένο μετασχηματισμό των δημόσιων αγαθών σε ιδιωτικά, έως τις εκ διαμέτρου αντίθετες προσεγγίσεις που προσδοκούν η Κ.Α.Ο. να αποτελέσει όχημα της από-εμπορευματοποίησης και του κοινωνικού μετασχηματισμού, αλλά και άλλων ενδιάμεσων αντιλήψεων. Με συστημικούς όρους η Κ.Α.Ο. προωθείται ως μία λύση για την αντιμετώπιση κοινωνικών αναγκών στο πλαίσιο της συνεργασίας κράτους και αγοράς, όπου η αγορά αναλαμβάνει ρόλους του κράτους. Ωστόσο, στους κόλπους εναλλακτικών εγχειρημάτων η Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία χρησιμοποιείται ως μία εναλλακτική του κυρίαρχου οικονομικού συστήματος που προωθεί συλλογικές μορφές οργάνωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων από τα κάτω και την ανάληψη πρωτοβουλιών από τους πολίτες ως απάντηση στα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα που κυοφορούν ενδεχομενικότητες εναλλακτικών κοινωνικών σχέσεων παραγωγής που προεικονίζουν επιθυμητές μελλοντικές κοινωνίες (Zaimakis 2018). Και στις δύο εκδοχές ανακύπτει θέμα εννοιών. Ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες, για να εκφραστεί η καταγιστική εξάπλωση διαφόρων εκφάνσεων της Κ.Α.Ο., σε όρους σκοπού, μορφών οργάνωσης, πεδίων δραστηριότητας κ.ά., εισήχθησαν νέες έννοιες, διαφορετικές νοηματοδοτήσεις και εστιάσεις.

Όπως έχουν επισημάνει οι Borzaga, Salvatori και Bodini, παρά την ποικιλομορφία και την ετερογένειά τους, οι οργανισμοί της Κ.Α.Ο. μοιράζονται ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά που τους ξεχωρίζουν από τις συμβατικές επιχειρήσεις. Τα (πετυχημένα) εγχειρήματα της Κ.Α.Ο. έχουν δείξει δείγματα καινοτομίας σε σχέση με τις παρεχόμενες υπηρεσίες και τους τρόπους που επιτυγχάνουν τους στόχους καλύπτοντας συγχρόνως σημαντικές κοινωνικές ανάγκες στο πλαίσιο που λειτουργούν: είναι οργανισμοί που, συνήθως, δημιουργούνται από τα κάτω στις τοπικές κοινότητες και αποτελούν απάντηση σε ανάγκες ή ευκαιρίες που αναγνωρίζονται από ομάδες πολιτών· οι δραστηριότητές τους δεν προσανατολίζονται πρωτίστως στη δημιουργία κερδών για τους ιδιοκτήτες τους αλλά στην ικανοποίηση των αναγκών των μελών των εγχειρημάτων και της κοινότητας· η δομή διακυβέρνησής τους είναι πιο συμπεριληπτική και δημοκρατική, δίνοντας φωνή σε διαφορετικούς τύπους ενδιαφερόμενων μερών (εργαζόμενοι, εθελοντές, χρήστες κ.λπ.) στη

διαδικασία λήψης αποφάσεων (Borzaga, Salvatori & Bodini 2019).

Το γεγονός ότι οι πρωτοβουλίες της Κ.Αλ.Ο. δεν αποσκοπούν πρωταρχικά στο κέρδος και η διαχείρισή τους γίνεται σε συλλογική βάση από τους συμμετέχοντες, έχει σημαντικές επιδράσεις στον τρόπο λειτουργίας και τις καθιστά εν δυνάμει παράγοντες κοινωνικών και οικονομικών μετασχηματισμών. Για παράδειγμα σε μια περίοδο επέλασης των ευέλικτων μορφών εργασίας που είναι εναρμονισμένες με τη λογική της συσσώρευσης κεφαλαίου, οι φορείς Κ.Αλ.Ο. θα μπορούσαν να παίξουν ένα σημαντικό ρόλο στο μέλλον της εργασίας: μπορούν να συμβάλουν στη διατήρηση της απασχόλησης σε βιώσιμα σχήματα παραδοσιακών τομέων που πλήττονται από τα νέα μοντέλα οικονομικής οργάνωσης, να δημιουργήσουν νέες θέσεις εργασίας σε αναδυόμενους τομείς και να διευκολύνουν εργαζόμενους που δραστηριοποιούνται σε ανεπίσημες οικονομικές δραστηριότητες και γίνονται αντικείμενα εκμετάλλευσης να ενταχθούν σε ένα ορισμένο θεσμικό πλαίσιο.

Η λογική της Κ.Αλ.Ο. έρχεται σε αντίθεση με εκείνη των κυρίαρχων καπιταλιστικών επιχειρήσεων όπου η οικονομική δραστηριότητα καθοδηγείται από κανόνες που δίνουν προτεραιότητα στη μεγιστοποίηση του κέρδους, τις αποδόσεις των μετοχών και το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα με κάθε μέσο. Ωστόσο, η σταδιακή ανάπτυξη θεσμών κοινωνικής οικονομίας σε αναπτυγμένες δυτικές χώρες, κυρίως στο πλαίσιο του περιορισμού αρμοδιοτήτων του κοινωνικού κράτους, έχει υποκινήσει μια συζήτηση για τον ρόλο που μπορεί να παίξει το κέρδος στη βιωσιμότητα των κοινωνικών επιχειρήσεων της Κ.Αλ.Ο. και στη δημιουργία ικανοποιητικού εισοδήματος για τους συμμετέχοντες. Το ερώτημα που τίθεται στο σημείο αυτό είναι εάν τέτοιου τύπου πρακτικές θα υποκινήσουν και θα ενισχύσουν λογικές που αντιβαίνουν και υπονομεύουν βασικές αρχές της προσέγγισης, δηλαδή την ενσωμάτωση της οικονομικής δραστηριότητας σε ηθικούς και κοινωνικούς κανόνες και τον εκδημοκρατισμό της οικονομίας μέσω της ενεργού συμμετοχής του πολίτη (Utting, van Dijk & Matheo 2014).

Κοινωνικές επιχειρήσεις, κοινωνική ένταξη, απασχόληση και συμπερίληψη

Ένα βασικό χαρακτηριστικό της ανάπτυξης της Κ.Αλ.Ο. σε παγκόσμιο επίπεδο είναι η συμβολή της στη δημιουργία νέων, συχνά καινοτόμων, κοινωνικών επιχειρήσεων. Ιστορικά, οι κοινωνικές επιχειρήσεις λειτουργούσαν ως μη κερδοσκοπικοί φορείς παραγωγής και διακίνησης αγαθών και υπηρεσιών προς όφελος των μελών τους. Στη βάση νεότερων αντιλήψεων της Κ.Αλ.Ο. οι

σημερινές κοινωνικές επιχειρήσεις τείνουν να επεκτείνουν τους στόχους τους πέρα από τα συμφέροντα των μελών τους προς την ευημερία της κοινότητας. Από αυτή την σκοπιά έχουν ενδιαφέρον αφενός οι κοινωνικές επιχειρήσεις εργασιακής ένταξης που δημιουργήθηκαν για την είσοδο στην αγορά εργασίας απόμων και ομάδων που απειλούνται με ή βιώνουν συνθήκες κοινωνικού αποκλεισμού αφετέρου η ανάπτυξη των κοινωνικών επιχειρήσεων συλλογικού και παραγωγικού σκοπού που αποσκοπούν στην παραγωγή προϊόντων και την παροχή υπηρεσιών για την ικανοποίηση των αναγκών της συλλογικότητας. Τέτοιες δραστηριότητες μπορούν να αναπτυχθούν σε σημαντικούς τομείς της κοινωνίας όπως είναι ο πολιτισμός, το περιβάλλον, η οικολογία και η εκπαίδευση διαμορφώνοντας εναλλακτικά πρότυπα οικονομικής δραστηριότητας και εργασιακών σχέσεων.

Παράλληλα οι μονάδες της Κ.Α.Ο. μπορούν να ενισχύσουν την γυναικεία απασχόληση, χειραφέτηση και ενδυνάμωση προωθώντας την ισότιμη συμμετοχή των γυναικών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και στις πολιτικές των κοινών. Όπως έχει επισημάνει η γνωστή ακτιβίστρια Sylvia Federici οι πολιτικές των κοινών μας υπενθυμίζουν τη δύναμη που μπορεί να έχει η δυνατότητά μας να αποφασίζουμε συλλογικά για το μέλλον ενός πλανήτη πολλαπλών ειδών και να ανοίξει δρόμους για εναλλακτικές και περισσότερο εξισωτικές μορφές κοινωνικών σχέσεων και δικαιοσύνης ανάμεσα στα πολλαπλά είδη που φιλοξενεί η μητέρα φύση (Federici 2019). Από μια φεμινιστική προσέγγιση των κοινών τονίζεται η σημασία της κοινότητας στην ανάπτυξη των κοινών και ο καθοριστικός ρόλος της γυναίκας στην κοινότητα. Απέναντι στην κυρίαρχη νεοφιλελεύθερη αντίληψη της κυριαρχίας της ιδιώτευσης προτείνεται το έθνος των κοινών. Με βάση αυτήν την κοσμοθεώρηση «δεν υπάρχουν κοινά χωρίς κοινότητες και δεν υπάρχουν κοινότητες χωρίς γυναίκες» (Linebaugh Michigan 2019: xvi).

Η Κ.Α.Ο. συνιστά προνομιακό πεδίο για την προώθηση της ισότητας των φύλων και από αυτή τη σκοπιά έχει σημασία να τονιστεί ότι ο συνεταιρισμός του Rochdale, που ιδρύεται το 1844, εισάγει στο καταστατικό του τη δυνατότητα να γίνονται δεκτά ως μέλη και οι γυναίκες έχοντας, όπως όλοι, μία ψήφο. Μόλις δύο χρόνια αργότερα, το 1846, αυτό γίνεται πραγματικότητα με τη συμμετοχή της πρώτης γυναίκας, της Elisa Brierley, ως μέλος στον συνεταιρισμό.² Είναι αξιοσημείωτο, ότι η αναγνώριση του πολιτικού δικαιώματος ψήφου στις γυναίκες στο Rochdale γίνεται το 1918, δηλαδή 72 χρόνια αργότερα και μάλιστα υπό όρους.

2 Βλ. <https://revolverworld.com/women-and-cooperatives/>

Η προώθηση ζητημάτων ισότητας με όρους τάξης, φύλου, φυλής προκύπτει από ορισμένα δομικά χαρακτηριστικά, που διαφοροποιούν την Κ.Αλ.Ο. από άλλες μορφές οργάνωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων. Η Κ.Αλ.Ο. συγκροτείται στη βάση συγκεκριμένων αρχών και αξιών, που προωθούν την ισότιμη συνεργασία, τόσο με βάση οικονομικούς όρους όσο και με όρους δικαιωμάτων. Πρόκειται για την αρχή της ελεύθερης και εθελοντικής συμμετοχής, της μη διάκρισης στη βάση χρώματος, φύλου, θρησκευματος ή ό,τι άλλου. Συνεπώς πρόκειται για χώρο ο οποίος επιτρέπει την ανάδειξη δυνατοτήτων και πρωτοβουλιών που σε άλλα περιβάλλοντα δεν θα μπορούσαν να εκφραστούν.

Για την επίτευξη των κοινωνικών στόχων της, η Κ.Αλ.Ο. δίνει έμφαση στην κοινωνική συμπερίληψη, στις αξίες της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας, της ισότητας των φύλων και του σεβασμού της πολιτισμικής διαφοράς. Σε αυτή τη βάση αξιοποιεί κοινωνικές πρακτικές που αποκλίνουν από τα καθιερωμένα πρότυπα του κυρίαρχου μοντέλου οικονομικής παραγωγής. Έτσι αξιοποιούνται οι πολιτικές των κοινών, η συλλογική ιδιοκτησία, η αμοιβαioτητα, η δημοκρατική αυτοδιαχείριση, η αμοιβαioποίηση των οφελών, η αναδιανομή του παραγόμενου πλούτου, οι εξισωτικές κοινωνικές σχέσεις, η κοινωνική χρησιμότητα του παραγόμενου προϊόντος.

Στην Ελλάδα στη διάρκεια της δεκαετίας 2010-2020 βασικοί παράμετροι, που συγκροτούν το πλαίσιο λειτουργίας της Κ.Αλ.Ο. (οικονομικές συνθήκες, κυβερνητικά σχήματα, θεσμικό πλαίσιο) εμφανίζουν σημαντικές αλλαγές. Η ανομοιογένεια των επιμέρους περιόδων της συγκεκριμένης δεκαετίας διαμόρφωσε διαφορετικούς όρους για την εμφάνιση, τη συγκρότηση και τη λειτουργία των φορέων Κ.Αλ.Ο.

Η οικονομική ύφεση είχε αμφίσημες επιπτώσεις στο πεδίο της Κ.Αλ.Ο. Η ύφεση λόγω του περιορισμού των δημόσιων δαπανών, λειτουργεί ως ευκαιρία για την εμπορευματοποίηση δημόσιων αγαθών μέσω ποικίλων εκδοχών της Κοινωνικής Οικονομίας. Από την άλλη πλευρά, η ύφεση υποκινεί την ανάληψη πρωτοβουλιών από την Κ.Αλ.Ο. με σκοπό την κάλυψη βασικών αναγκών, συγχρόνως όμως επηρεάζει δυσμενώς την ανάπτυξή της με ευρύτερους οικονομικούς όρους. Από την αρχή της δεκαετίας 2010, η Κ.Αλ.Ο. εμφανίστηκε ως μέρος για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της ύφεσης. Με τυπικές ή/και άτυπες μορφές προσέφερε σημαντικό έργο όσον αφορά την κάλυψη των οξυμένων κοινωνικών αναγκών, τόσο σε όρους επιβίωσης των συμμετεχόντων όσο και σε όρους αλληλεγγύης προς τρίτους. Ωστόσο, πέραν αυτής της σημαντικής λειτουργίας, στο περιορισμένης διάρκειας ξέφωτο μεταξύ των οικονομικών κρίσεων, δεν μπόρεσε να διατηρήσει την αρχική δυναμική

και να αναπτυχθεί. Έτσι στο διπλό κοινωνικό-οικονομικό πρόβλημα της ύφεσης, η Κ.Α.Ο. έδωσε μερική απάντηση στο πεδίο του κοινωνικού, ενώ στο οικονομικό πεδίο δεν παρουσίασε αξιόλογο αποτέλεσμα (Nikolaidis 2022).

Η αποτίμηση των διαφορετικών χαρακτηριστικών των περιόδων 2010-2015 και 2016-σήμερα, συνιστά ενδιαφέρον πεδίο μελέτης και συγχρόνως απαραίτητη προϋπόθεση για την επανεξέταση και ενδεχομένως την προσαρμογή πολιτικών και θεσμών. Η υπάρχουσα βιβλιογραφία έχει συμβάλει στην ανάδειξη των ιδιαιτεροτήτων και των προκλήσεων της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας στην Ελλάδα³ αλλά έχει ακόμη πολύ δρόμο να διανύσει για μια σφαιρική ποιοτική αποτίμηση και ερμηνεία της πραγματικότητας του χώρου απαλλαγμένης από προκατασκευασμένα θεωρητικά σχήματα. Σήμερα σε συνθήκες κρίσεων με απρόβλεπτες διαστάσεις (πανδημία, πόλεμος) η Κ.Α.Ο. αναμένεται να διαδραματίσει εκ νέου σημαντικό ρόλο, έχοντας βέβαια μία σημαντική εμπειρία.

Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και τοπικότητα

Η Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία έχει ιδιαίτερη σημασία για τις τοπικές κοινωνίες. Άλλωστε οι φορείς της συγκροτούνται στον τόπο κατοικίας-εργασίας των μελών τους. Ως μια ολοκληρωμένη, ανθρωποκεντρική και ευαίσθητη στις τοπικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες στοχεύει στη δημιουργία αξιών για τις τοπικές κοινότητες και τους ανθρώπους με βάση τις αρχές της ισότητας, της ένταξης, της συνεργασίας, της αλληλεγγύης και της δημοκρατίας. Οι δραστηριότητές της επικεντρώνονται κυρίως στην κάλυψη των αναγκών των κοινοτήτων και στη δημιουργία μιας κοινωνίας που χαρακτηρίζεται από τη λογική της βιώσιμης ανάπτυξης χωρίς αποκλεισμούς και δίνει έμφαση στην ενίσχυση και ενδυνάμωση των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων (Lee 2000: 65). Η επισήμανση αυτή είναι σημαντική. Μας θυμίζει πως οι σχεδιασμοί για την ανάπτυξη της Κ.Α.Ο. πρέπει να λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τις τοπικές ιδιαιτερότητες και ανάγκες και να εκβάλλουν σε στοχευμένα προγράμματα ενίσχυσης πρωτοβουλιών ανάπτυξης μονάδων Κ.Α.Ο. σε τοπικό επίπεδο. Για παράδειγμα στην Περιφέρεια Κρήτης μπορούν να αξιοποιηθούν οι μελέτες του Παρατηρητηρίου Κοινωνικής Ένταξης για τους θύλακες κοινωνικής

---

3 Για μια ενδεικτική βιβλιογραφία μελετών της Κ.Α.Ο. στην Ελλάδα βλ. στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία: Αδάμ 2012, Αδάμ και Παπαθεοδώρου 2010, Αφουξενίδης, Πέτρου & Καβουλάκος 2020, Ζαϊμάκης 2018, Νικολαΐδης 2018, Νικολόπουλος και Καπογιάννης 2012 και στην ξενόγλωσση: Adam and Kavoulakos 2020, Papadaki and Kalogeraki 2018, Petropoulou 2013, Rakopoulos 2014, Nikolaidis 2022, Zaimakis 2018.

αποστέρησης στον αστικό και αγροτικό χώρο⁴ μέσα από προγράμματα που θα ενισχύσουν την ανάπτυξη της Κ.Α.Ο. σε τέτοιες κοινότητες. Τέτοιες προσπάθειες μπορούν να ενισχύσουν τη λογική της βιώσιμης τοπικής ανάπτυξης χωρίς αποκλεισμούς μέσα από συνέργειες ενδιαφερομένων φορέων: πολιτών, επιχειρήσεων, εθελοντών, φορέων της τοπικής αυτοδιοίκησης, ερευνητών και πανεπιστημιακών.

Παρά τα πλεονεκτήματα που έχει η ανάπτυξη τοπικών μονάδων της Κ.Α.Ο. για την τοπική οικονομία, η γεωγραφικά οριοθετημένη ανάπτυξη μπορεί να συνιστά και πηγή αδυναμιών. Έτσι μπορεί να επιδρά περιοριστικά στο μέγεθος της μονάδας, στις οικονομίες κλίμακας που συχνά εκβάλλουν στο κόστος λειτουργίας, στις τιμές των αγαθών και υπηρεσιών, στη δυνατότητα επέκτασης των δραστηριοτήτων κ.λπ. Η εν λόγω αδυναμία επιχειρείται να αντιμετωπιστεί μέσα από την δικτύωση των φορέων σε τοπική και υπερτοπική κλίμακα.

Στην Κρήτη ο τομέας της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας αναπτύχθηκε μέσα από ποικίλα εγχειρήματα της κοινωνίας πολιτών ιδιαίτερα στα πρώτα χρόνια της οικονομικής κρίσης, κυρίως στις αστικές περιοχές του Ηρακλείου, των Χανίων και του Ρεθύμνου, όπου η πληθυσμιακή συσσώρευση αλλά και η ύπαρξη αναπτυξιακών εταιρειών και ενός κεφαλαίου τεχνογνωσίας ειδικών αλλά και ισχυρών ακτιβιστικών ομάδων ευνοήσαν την οργανωτική ανάπτυξη των εγχειρημάτων. Αντίστοιχα εγχειρήματα αναπτύχθηκαν σε μικρότερα αστικά κέντρα του Ν. Λασιθίου (Άγιος Νικόλαος, Σπεία και Ιεράπετρα) και του Ν. Ηρακλείου και σε ένα πολύ μικρό ποσοστό (13%) στον αγροτικό χώρο (Ζαϊμάκης 2018).

Η περιφερειακή κατανομή των φορέων Κ.Α.Ο. σε γενικές γραμμές ακολουθεί την αντίστοιχη κατανομή του πληθυσμού και του ΑΕΠ. Ως εκ τούτου, στην Περιφέρεια Κρήτης συγκεντρώνεται περίπου το 6-7% του συνόλου των φορέων της χώρας. Η πλειονότητα των φορέων, σχεδόν το 70%, ιδρύθηκε την περίοδο 2017-2019. Ο αριθμός των μελών (φυσικά πρόσωπα) των φορέων Κ.Α.Ο. της Περιφέρειας Κρήτης ανέρχεται σε 802, και αντιστοιχεί στο 6% του συνόλου της χώρας που ανέρχεται σε 13.448 μέλη (2-9-2021). Ο μέσος όρος μελών (φυσικά πρόσωπα) ανά φορέα είναι σχεδόν ίδιος με τον μέσο όρο της χώρας 6,7 μέλη. Η συντριπτική πλειονότητα των φορέων δραστηριοποιείται στον τριτογενή τομέα. Όσον αφορά τη γεωγραφική κατανομή των φορέων και των μελών στην Περιφέρεια Κρήτης, στον Ν. Ηρακλείου δραστηριοποιούνται 62 φορείς

---

4 Για τις έρευνες του Παρατηρητηρίου Κοινωνικής Ένταξης που γίνονται με τη συνεργασία του Εργαστηρίου Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας του Τμήματος Κοινωνιολογίας βλ. <https://socialobservatory.crete.gov.gr/> και <https://socialobservatory.crete.gov.gr/index.php?lang=gr&com=pub&c=1> (τελευταία πρόσβαση, 5-5-2020).

(52,1%) με 366 μέλη (45,6%), στον Ν. Χανίων 31 φορείς (26,1%) με 277 μέλη (34,5%), στον Ν. Ρεθύμνης 18 φορείς (15,1%) με 120 μέλη (15,0%) και στον Ν. Λασιθίου 8 φορείς (6,7%) με 39 μέλη (4,9%).⁵ Όσον αφορά τη συμμετοχή στον κύκλο εργασιών, σε σύνολο 33,8 εκ. € σε επίπεδο χώρας (2018) οι φορείς Κ.Α.Ο. της Περιφέρειας Κρήτης συγκέντρωναν 1,2 εκ. €, δηλαδή το 3,6% του συνόλου.⁶ Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι εκτός από τους φορείς Κ.Α.Ο. που έχουν θεσμική μορφή και καταγράφονται στο σχετικό μητρώο, σχετικές δραστηριότητες ασκούν και φορείς που έχουν επιλέξει άλλες νομικές μορφές, ενώ λειτουργεί και σημαντικός αριθμός άτυπων σχημάτων με αξιόλογο έργο.

Παρά το αναμφίβολο ενδιαφέρον που παρουσίαζαν σε σχέση με ζητήματα καινοτομίας, δημοκρατικών μορφών λειτουργίας και διακυβέρνησης και του κοινωνικού τους σκοπού, τα εγχειρήματα της Κ.Α.Ο. δεν δείχνουν να έχουν εδραιωθεί και να έχουν σημαντική κοινωνική απήχηση. Ιδιαίτερα στα χρόνια της οικονομικής κρίσης ο χώρος ήταν κατακερματισμένος σε πολλαπλές οργανώσεις ολιγάριθμων μελών με πολλά εγχειρήματα να έχουν βραχύβιους στόχους που συνδέονταν με την κρίση και να έχουν περιορισμένη βιωσιμότητα. Παρά τις διακηρύξεις περί κοινωνικής συμμετοχής και την εφαρμογή διαδικασιών άμεσης δημοκρατίας, η λειτουργία τους βασιζόταν στον βολонταρισμό πυρήνων πολιτών που αναλάμβαναν τον συντονισμό και την οργάνωση των ποικίλων πρωτοβουλιών χωρίς να υπάρχει η αναμενόμενη ανανέωση, κάτι που μερικές φορές οδηγούσε σε φυσική και ψυχική κόπωση (Ζαϊμάκης 2018: 234).

Σε κάθε περίπτωση οι πειραματισμοί των εγχειρημάτων της Κ.Α.Ο. στην Κρήτη δημιούργησε ζωνρές συζητήσεις και προβληματισμούς σε κύκλους κοινωνικών ακτιβιστών και συνεταιριστών, σε πανεπιστημιακούς και ερευνητές, σε διαμορφωτές κοινωνικών πολιτικών και στελέχη της τοπικής αυτοδιοίκησης. Επίσης συνέβαλε στη δημιουργία ορισμένων ενδιαφερόντων παραδειγμάτων συνεταιριστικής δραστηριότητας που εξακολουθούν μέχρι σήμερα να λειτουργούν συνδυάζοντας την συνεργατική λογική, με τη βιωσιμότητα και τους κοινωνικούς σκοπούς. Παράλληλα, στο πλαίσιο των θεσμών της τοπικής αυτοδιοίκησης επιχειρήθηκε μια παράλληλη διαδικασία συγκρότησης δομών αλληλεγγύης για να καλυφθούν ανάγκες κοινωνικής προστασίας που αδυνατούσε να καλύψει το αποδιοργανωμένο κράτος πρόνοιας στην περίοδο της κρίσης.

5 Εγγραφές Γενικού Μητρώου Φορέων Κ.Α.Ο. (02-09-2021). Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων.

6 Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, Διεύθυνση Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (2020) *Εκθεση 2019-2020: Σχέδιο Δράσης για την ανάπτυξη του χώρου της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας 2020-2022*, Αθήνα.

Στην Περιφέρεια Κρήτης λειτούργησαν, για χρονικό διάστημα 32 μηνών, δύο από τα έντεκα Κέντρα Στήριξης Κ.Α.Ο. και σημείωσαν αξιόλογη δραστηριότητα. Πρόκειται για την Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση Συλλογικής και Κοινωνικής Ωφέλειας *Commonslab* στο Ηράκλειο και την Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση Συλλογικού και Παραγωγικού Σκοπού *Πράσινη Γη* στα Χανιά. Στο πλαίσιο του ευρέως φάσματος των δραστηριοτήτων στο πεδίο της Κ.Α.Ο., τα εν λόγω Κέντρα Στήριξης μεταξύ άλλων ανέπτυξαν τοπικές και υπεριοπτικές συνεργασίες με την Περιφέρεια Κρήτης, τον Δήμο Χανίων, τη Συνεταιριστική Τράπεζα Χανίων, το Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ, το Πανεπιστήμιο Κρήτης, το Ελληνικό Μεσογειακό Πανεπιστήμιο, το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Οι συμβολές στον τόμο

Οι συγγραφείς των κειμένων που απαρτίζουν τον παρόντα συλλογικό τόμο διαπραγματεύονται κρίσιμα και επίκαιρα ζητήματα της Κ.Α.Ο. Η λογική για την επιλογή των θεμάτων υπηρετεί την προσέγγιση πολλαπλών στόχων. Ένα βασικό κριτήριο για την επιλογή των κειμένων του τόμου ήταν η ανάδειξη των διαφορετικών προσεγγίσεων του ευρύτερου χώρου της Κ.Α.Ο., που παρά τη διαφορετικότητά του από τον δημόσιο και τον ακραιφνή ιδιωτικό τομέα δεν συνιστά ένα ομοιογενή χώρο. Συνακόλουθα η κατανόηση των επιμέρους διαφοροποιήσεων της Κοινωνικής Οικονομίας συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση τόσο για την θεωρητική προσέγγισή του όσο και την άσκηση στοχευμένων πολιτικών με στόχο την διεύρυνσή του. Ένα άλλο κριτήριο ήταν ανάλυση και αποσαφήνιση βασικών εννοιών που είναι απαραίτητες για την κατανόηση των ειδικών χαρακτηριστικών, της φυσιογνωμίας και των αρχών λειτουργίας της Κ.Α.Ο. Επίσης, επιδιώχτηκε η ανάδειξη της εγκάρσιας σχέσης της Κ.Α.Ο. με κρίσιμα ζητήματα που απασχολούν τις σύγχρονες κοινωνίες: όπως είναι η διάσταση του φύλου, η κοινοτική ανάπτυξη, η αειφόρος ανάπτυξη, οι ενεργειακές κοινότητες, οι νέες τεχνολογίες και η διάσταση της καινοτομίας. Κριτήριο επιλογής αποτέλεσε και η διερεύνηση της λειτουργίας, της διαχείρισης και του πλαισίου που διέπει τη δημιουργία και την ανάπτυξη των φορέων της Κ.Α.Ο. Τα κείμενα που ακολουθούν προέρχονται από ποικίλους επιστημονικούς χώρους και αναδεικνύουν διαφορετικές οπτικές και εστιάσεις για την Κ.Α.Ο. που σε κάποιο βαθμό αντανakλούν ένα πλουραλισμό λόγων, προταγμάτων και πρακτικών εφαρμογών που διατρέχουν το πεδίο. Πρόκειται για μια γόνιμη διεπιστημονική διασταύρωση θεωρητικών και εμπειρικών λογικών για την Κ.Α.Ο.

Οι επιμέρους συμβολές στον συλλογικό τόμο παρουσιάζονται σε δύο μέρη.

Στο *πρώτο μέρος* του τόμου εξετάζονται θεωρητικά ζητήματα που απασχολούν τη μελέτη και έρευνα της Κ.Α.Λ.Ο. και η ανάλυσή τους είναι απαραίτητη στην κατανόηση των οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών ιδιαιτεροτήτων του φαινομένου. Σε αυτήν την κατεύθυνση, παρουσιάζονται ιδιαίτερες συμβολές που αναδεικνύουν επιμέρους διαστάσεις της μελέτης των εγχειρημάτων της Κ.Α.Λ.Ο., όπως είναι, οι έμφυλες διαστάσεις του φαινομένου, ο ρόλος των εγχειρημάτων της Κ.Α.Λ.Ο. στην βιώσιμη ανάπτυξη, η συμβολή των ανοικτών τεχνολογιών σε καινοτόμα συνεργατικά εγχειρήματα, η προοπτική της λειτουργίας της κοινότητας στον σχεδιασμό συνεταιριστικών δράσεων από τα κάτω και οι επιδράσεις των αντίστοιχων εγχειρημάτων από κινήματα βάσης στην Λατινική Αμερική.

Τα δύο πρώτα κεφάλαια επικεντρώνονται σε ζητήματα εννοιολογήσεων της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας. Η **Σοφία Αδάμ** σχολιάζει ζητήματα ορισμού και αποσαφήνισης βασικών εννοιών που χρησιμοποιούνται στο πεδίο της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας και τις δυσκολίες για την επιλογή επιστημονικού πρίσματος και θεωρητικού παραδείγματος εντός των διαφορετικών επιστημών. Όπως επισημαίνει η συγγραφέας, οι διαφορές στην επιλεγόμενη ορολογία συχνά αντανακλούν γεωγραφικές και ιστορικές ιδιαιτερότητες. Η εργασία επιχειρεί την ανάδειξη συγκλίσεων και διαφοροποιήσεων στις νοηματοδοτήσεις των προσεγγίσεων του Μη Κερδοσκοπικού Τομέα, της Κοινωνικής Οικονομίας και της Αλληλέγγυας Οικονομίας. Στη συνέχεια παρουσιάζει τα βασικά χαρακτηριστικά των συνεταιρισμών και των κοινωνικών επιχειρήσεων, δίνοντας έμφαση στις ιδιαιτερότητες των κοινωνικών επιχειρήσεων εργασιακής ένταξης.

Από τη σκοπιά της οικονομικής θεωρίας, ο **Σπύρος Λαπασιώρας** παρουσιάζει το εννοιολογικό περιεχόμενο βασικών όρων που είναι απαραίτητοι για την κατανόηση των εγχειρημάτων της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (καθαρό προϊόν, πλεόνασμα, δημόσια-ιδιωτικά-κοινά αγαθά). Επίσης παρουσιάζει την οργάνωση του οικονομικού συστήματος παραγωγής και αναπαραγωγής, την οργάνωση της ανταλλαγής μέσω του μηχανισμού της αγοράς. Αναδεικνύει τα χαρακτηριστικά των εγχειρημάτων κοινωνικής οικονομίας σε σύγκριση με τη λειτουργία των καπιταλιστικών επιχειρήσεων, αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο τα εν λόγω εγχειρήματα εντάσσονται στο οικονομικό σύστημα καθώς και στην κοινωνική αποτελεσματικότητα που έχει η ύπαρξη και λειτουργία τους.

Στο άρθρο της **Χαράς Κούκη** αναδεικνύονται τα έμφυλα ζητήματα και οι σύγχρονες φεμινιστικές προσεγγίσεις στη μελέτη της Κοινωνικής και

Αλληλέγγυας Οικονομίας υπό το πρίσμα του λόγου των (νέων) κοινωνικών κινημάτων. Η συγγραφέας επισημαίνει τις έμφυλες διακρίσεις στη σημερινή συγκυρία της παρατεταμένης κρίσης με την ανάληψη ολοένα και περισσότερων ευθυνών από τις γυναίκες σε ευέλικτες μορφές υποτιμημένης και κακοπληρωμένης εργασίας. Τονίζει, επιπλέον, την ανάπτυξη ενός πολυεπίπεδου κινήματος συλλογικής αλληλεγγύης μέσα από αυτό-οργανωμένα εγχειρήματα προσανατολισμένα σε μια οικονομία φροντίδας που λειτουργεί με βάση της κοινότητα και την ηθική της αλληλεγγύης. Σε αυτή τη βάση, εξετάζεται η προοπτική μιας φεμινιστικής οικονομίας που αμφισβητεί έμπρακτα το μοντέλο του νεοφιλευθερισμού και διεκδικεί την πιθανότητα μιας αντικαπιταλιστικής και αντιπατριαρχικής πραγματικότητας.

Οι **Ειρήνη-Εριφύλη Τζέκου, Βαγγέλης Βραγοτέρης** και ο **Γιώργος Γριτζάς**, εστιάζουν στην κριτική της οικονομικής μεγέθυνσης και στην ανάδειξη των προσεγγίσεων της αποανάπτυξης και των οικονομιών της κοινότητας. Ακολουθώντας, επισημαίνουν ότι τα εγχειρήματα της Κ.Α.Ο., ως συλλογικά εγχειρήματα που οργανώνονται και λειτουργούν μέσω δημοκρατικών διαδικασιών, αναγνωρίζονται ως βασικοί δρώντες στην πρόωθηση και εγκαθίδρυση αυτών των εναλλακτικών μοντέλων ανάπτυξης, ιδιαίτερα όταν ενσωματώνουν πρακτικές των κοινών. Στο πλαίσιο αυτό παρουσιάζονται σύγχρονες μορφές έκφρασης της Κ.Α.Ο., οι οποίες βρίσκονται στο «σταυροδρόμι» μεταξύ της Κ.Α.Ο. και των κοινών και περιγράφονται διάφοροι τρόποι με τους οποίους μετασχηματίζουν τις κοινωνικοοικονομικές σχέσεις.

Στο κείμενο της **Νικολέτας Ράτσικα** εξετάζεται η κοινότητα ως πεδίο ανάπτυξης συνεταιριστικής οικονομικής δραστηριότητας και συνεργατικών εγχειρημάτων. Μέσα από αυτήν την οπτική παρουσιάζονται διακριτά μοντέλα παρέμβασης στην κοινότητα, τα οποία μπορούν να αξιοποιηθούν στον σχεδιασμό συνεταιριστικών δράσεων από τα κάτω. Το ηθικό υπόβαθρο των συνεταιριστικών δράσεων και τα κίνητρα συμμετοχής των μελών των κοινοτικών εγχειρημάτων εξετάζονται ως βασικές προϋποθέσεις για την ανάπτυξη και τη συνοχή της συνεταιριστικής ομάδας. Αντλώντας ιδέες από δύο εμπειρικά παραδείγματα γυναικείων συνεταιρισμών που έχουν αναπτυχθεί στο Ν. Ηρακλείου, η εργασία θέτει ζητήματα που αφορούν το ρόλο της κοινωνικής οικονομίας στην κοινοτική ανάπτυξη αναδεικνύοντας την αμφίδρομη σχέση αυτών των προσεγγίσεων και τη συμβολή της κοινωνικής οικονομίας στην ενίσχυση πολιτικών κοινωνικής ένταξης και αλλαγής.

Ο **Λεωνίδας Οικονομάκης** στη δική του συμβολή εξετάζει τη γενεαλογία των εγχειρημάτων της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας στις

Λατινοαμερικάνικες εξεγέρσεις των αρχών του 2000 και στην εμπειρία της Ζαπατίστικης Αυτονομίας, η οποία ενέπνευσε και το Κίνημα Ενάντια στην Νεοφιλελευθερή Παγκοσμιοποίηση. Εξετάζοντας μια σειρά από κοινοτικές πρωτοβουλίες στην Λατινική Αμερική, η ανάλυση δείχνει πως ιδιαίτερες εμπειρίες εγχειρημάτων (όπως οι ανακτημένες επιχειρήσεις της Αργεντινής) και η προεικονιστική λογική τους αποτέλεσαν έμπνευση για την κοινωνιογέννηση αντίστοιχων εγχειρημάτων Κ.Αλ.Ο. που εμφανίστηκαν σε χώρες της Νότιας Ευρώπης, όπως είναι τα συνεργατικά εγχειρήματα, οι τράπεζες χρόνου και τα κοινωνικά ιατρεία.

Το διακύβευμα της (εναλλακτικής) βιώσιμης ανάπτυξης και η σχέση της με το αφήγημα της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας είναι στο επίκεντρο του άρθρου του **Βαγγέλη Γκαγκέλη**. Ο συγγραφέας εξετάζει τις διαφορετικές προσεγγίσεις της βιώσιμης ανάπτυξης στα συμφραζόμενα των πολύπλευρων κρίσεων που γνωρίζουν οι σύγχρονες κοινωνίες, επιχειρώντας να εντάξει την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία στο πλαίσιο της εναλλακτικής βιώσιμης ανάπτυξης που θέτει στο επίκεντρο τον άνθρωπο και τον πλανήτη. Αξιοποιώντας ερευνητικό υλικό από τη μελέτη ενός συνεταιρισμού εργαζομένων στην Αθήνα («ΣΥΝΑΛΛΟΙΣ»), αναλύονται ζητήματα που αφορούν τις κοινωνικές πρακτικές που αναπτύσσουν τα μέλη των συνεταιριστικών οργανώσεων, τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ του κοινωνικού περιβάλλοντος και των δικτύων των εγχειρημάτων της Κ.Αλ.Ο. και οι επιδράσεις των δραστηριοτήτων τους στο ζήτημα της βιώσιμης ανάπτυξης.

Ο **Δημήτρης Τσέκερης** παρουσιάζει τη διασύνδεση της κλιματικής αλλαγής με την ενέργεια, τους σχετικούς ευρωπαϊκούς και εθνικούς στόχους και αναδεικνύει τη σημασία των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας στο ενεργειακό μίγμα. Στο επίκεντρο του κειμένου βρίσκονται οι Ενεργειακές Κοινότητες και ο σημαντικός ρόλος που μπορεί να έχουν στην αποκέντρωση της παραγωγής από ανανεώσιμες πηγές αλλά και στην κατανάλωση της ενέργειας. Στο κείμενο παρέχονται βασικές πληροφορίες για το θεσμικό πλαίσιο που διέπει τις Ενεργειακές Κοινότητες στην Ελλάδα (ν.4513/2018) με έμφαση στο εύρος των δραστηριοτήτων και τις βασικές αρχές διοίκησης και λειτουργίας τους.

Η σημασία της σχέσης των ανοικτών τεχνολογιών στη διαμόρφωση συνεργατικών οικοσυστημάτων ανάπτυξης και μεταφοράς τεχνογνωσίας που συμβάλουν στην ανθεκτικότητα των κοινωνικών επιχειρήσεων είναι στο επίκεντρο της ανάλυσης του **Γιώργου Παπανικολάου**. Στο άρθρο εξετάζονται οι τρόποι με τους οποίους οι ανοικτές τεχνολογίες μπορούν να αξιοποιηθούν στις λειτουργίες των κοινωνικών επιχειρήσεων σε σύνθετους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας με χαμηλή αρχική επένδυση. Σε αυτήν την

κατεύθυνση αναλύεται η κυκλική οικονομία ανοικτού κώδικα που αξιοποιεί την συνεργατική ανάπτυξη ανοικτών και διαλειτουργικών τεχνολογιών στην παραγωγή προϊόντων μακρόχρονης διάρκειας, επαναχρησιμοποίησιμα, που σέβονται τον καταναλωτή και το περιβάλλον μειώνοντας το περιβαλλοντικό αποτύπωμα της παραγωγικής δραστηριότητας.

Το αντικείμενο στο κείμενο του **Μανώλη Τζουβελέκα** είναι η θεωρία και η πράξη της κοινωνικής καινοτομίας, υπό το πρίσμα της διαλεκτικής της κοινωνικής αλλαγής. Παρουσιάζονται οι έννοιες της καινοτομίας και της συστημικής καινοτομίας και η ιστορική καταβολή τους. Επισημαίνεται ότι η κοινωνική καινοτομία αποτελεί τμήμα των συστημικών καινοτομιών, ακολουθεί η ανάλυση της θεωρίας της κοινωνικής καινοτομίας με αναφορά στην ανάπτυξή της ως επιστημονικού πεδίου και η παρουσίαση της σύγχρονης βιβλιογραφίας. Αποτυπώνονται τα σχετικά εργαλεία και παρουσιάζεται το Βασικό Εισόδημα ως διεθνές παράδειγμα. Ακολουθεί η αναφορά στην ψηφιακή κοινωνική καινοτομία. Στην κατακλείδα του κειμένου ο συγγραφέας στέκεται κριτικά στον νεοελληνικό τρόπο σκέψης διατυπώνοντας την άποψη ότι η κοινωνική καινοτομία μπορεί να λειτουργήσει στην κατεύθυνση μιας θετικής κοινωνικής αλλαγής.

Ο **Δημήτρης Φεγγίτης** επιχειρεί την ανάδειξη της σύνδεσης της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας με την Τοπική Αυτοδιοίκηση επισημαίνοντας την σημασία και τα χαρακτηριστικά του «τόπου» ως κοινού παρονομαστή τόσο της Κ.Α.Ο. όσο και της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Μετά από μία συνοπτική αναφορά στο θεσμικό πλαίσιο της Κ.Α.Ο. με έμφαση στις κατηγορίες των φορέων που την συγκροτούν επικεντρώνεται στον πολύπλευρο επιχειρηματικό, κοινωνικό, τοπικό και αναπτυξιακό ρόλο των κοινωνικών επιχειρήσεων. Ακολούθως καταγράφει αναλυτικά τόσο τα πεδία όσο και τον τρόπο που η Τοπική Αυτοδιοίκηση μπορεί να παρέμβει υποστηρικτικά για την ανάπτυξη της Κ.Α.Ο.

Στο *δεύτερο μέρος* του τόμου εξετάζονται ζητήματα λειτουργίας και διαχείρισης των φορέων της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας. Στην εργασία της **Σοφίας Αδάμ** για το θεσμικό πλαίσιο και τα μέτρα στήριξης για την Κ.Α.Ο. αναλύεται το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο στην Ελλάδα σε σύγκριση με ανάλογα θεσμικά πλαίσια και πρωτοβουλίες στην Ευρώπη. Το κείμενο επικεντρώνεται στις προβλέψεις που αφορούν τα νομικά πρόσωπα που αναγνωρίζονται ως φορείς Κ.Α.Ο., στον τρόπο ρύθμισης των εργασιακών σχέσεων στο περιβάλλον τους, στα μέτρα στήριξης που προβλέπονται και στους τρόπους συνεργασίας ανάμεσα στον ευρύτερο δημόσιο τομέα και τους φορείς Κ.Α.Ο. Με την ανάλυση επιχειρείται η συμβολή σε μια κριτική αξιολόγηση

της υφιστάμενης νομοθεσίας και των προκλήσεων που αναδεικνύονται από την εφαρμογή του.

Η **Ιφιγένεια Δουβίτσα** διαπιστώνει τον κατακερματισμό της συνεταιριστικής νομοθεσίας στην Ελλάδα, αναδεικνύει διεξοδικά τις εκφάνσεις και τις συνέπειες του εν λόγω κατακερματισμού και τονίζει την αναγκαιότητα μιας προσπάθειας για την ενιαιοποίηση του σχετικού θεσμικού πλαισίου. Από την ανάλυση της προκύπτει ότι οι συνεταιρισμοί δεν υπάγονται σε ένα ενιαίο θεσμικό πλαίσιο αλλά σε ειδικούς νόμους, που διέπουν τις διάφορες κατηγορίες τους, με αποτέλεσμα το ασυστηματοποίητο και ακωδικοποίητο συνεταιριστικό δίκαιο. Ο τρόπος της κατηγοριοποίησης δεν υπακούει σε σαφή κριτήρια και συνεπώς η κατάταξη των συνεταιρισμών σε κατηγορίες καθίσταται δυσχερής. Επιπλέον δημιουργούνται συνθήκες για άνιση νομοθετική αντιμετώπιση συνεταιρισμών που έχουν την ίδια δραστηριότητα ή τον ίδιο σκοπό. Η χαοτική πολυνομία δημιούργησε πρόσφορο έδαφος για την εισαγωγή στοιχείων από κεφαλαιουχικές-κερδοσκοπικές εταιρείες ως προς τη διανομή κερδών και του προϊόντος εκκαθάρισης, τα οποία όμως δεν συμφωνούν με την ιδιαίτερη μη κερδοσκοπική φύση των συνεταιρισμών. Για τους ανωτέρω λόγους, από ομάδα ειδικών, έχει ξεκινήσει μια διαδικασία επεξεργασίας ενός υποδείγματος νόμου-πλαισίου για τους συνεταιρισμούς.

Το κείμενο της **Βασιλικής Θανοκώστα**, του **Νίκου Μποσινάκου** και της **Αγγελικής Πανάγου**, διακρίνεται σε τρεις θεματικές ενότητες. Αρχικά παρουσιάζονται βασικά ποσοτικά και ποιοτικά μεγέθη της Κ.Α.Ο. στην Ελλάδα με βάση τα στοιχεία του Μητρώου Φορέων Κ.Α.Ο. και των ετήσιων απολογιστικών στοιχείων που υποβάλλονται από τους φορείς. Στη δεύτερη ενότητα παρουσιάζεται η δραστηριότητα της Διεύθυνσης Κ.Α.Ο. και οι πολιτικές που σχεδιάζονται στο πλαίσιο του Σχεδίου Δράσης για την ανάπτυξη του πεδίου. Το κείμενο ολοκληρώνεται με την παρουσίαση των διοικητικών διαδικασιών και των υποχρεώσεων των φορέων Κ.Α.Ο., όπως αυτές απορρέουν από το ισχύον θεσμικό πλαίσιο (ν.4430/2016).

Ο **Σωτήρης Λαϊνάς** αναλύει τους λόγους για τους οποίους η λειτουργία της ομάδας στο πλαίσιο των εγχειρημάτων της Κ.Α.Ο. αποτελεί κομβικό σημείο για τη βιώσιμη ανάπτυξη των εγχειρημάτων τονίζοντας ότι βασική δύναμη των εγχειρημάτων είναι οι ίδιοι οι άνθρωποι. Στην ανάλυση του επισημαίνει πως στη συζήτηση για τις ομαδικές λειτουργίες των εγχειρημάτων της Κ.Α.Ο. είναι κρίσιμη η προσέγγιση της αυτοδιαχείρισης και της αλληλοβοήθειας. Με βάση αυτή τη συλλογιστική τίθενται μια σειρά από ερωτήματα που αφορούν την κατανόηση αυτών των εννοιών στο περιβάλλον της Κ.Α.Ο. τις προϋποθέσεις και τους όρους δημιουργίας ενός αυτοδιαχειριζόμενου εγχειρήματος τις

διαδικασίες λήψης λειτουργικών αποφάσεων και τους τρόπους πρόληψης ή επίλυσης διαφωνιών ή/και συγκρούσεων στο πλαίσιο της ομάδας.

Στο κείμενό του στο δεύτερο μέρος του συλλογικού τόμου, ο **Μανώλης Τζουβελέκας** επιχειρεί την ανάλυση του μοντέλου ολικής ποιότητας CAF^{social}, το οποίο στηρίζεται στο αναγνωρισμένο και από εικοσαετίας δοκιμασμένο ευρωπαϊκό μοντέλο CAF (Common Assessment Framework, Κοινό Πλαίσιο Αξιολόγησης) και είναι επικεντρωνόμενο στον άνθρωπο και στην οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική βιωσιμότητα. Βασικό χαρακτηριστικό του εν λόγω μοντέλου είναι ότι προάγει την κοινωνική καινοτομία και μάθηση και ενισχύει εσωτερικές δημοκρατικές και συναινετικές διαδικασίες. Η συστημική και ολιστική εφαρμογή του προσεγγίζει τις επιχειρήσεις και τους φορείς Κ.Α.Ο. ως ολόκληρες. Με απαραίτητη την τεκμηρίωση των δράσεων, η εφαρμογή του μοντέλου CAF^{social} αναμένεται να οδηγήσει άμεσα στη βελτίωση της οργάνωσης.

Στο κείμενο της **Ελένης Κοντονάσιου** παρουσιάζονται τα βασικά χαρακτηριστικά των Κοινωνικών Επιχειρήσεων Ένταξης που εξετάζονται ως σημαντικά εργαλεία των ενεργητικών πολιτικών ένταξης των σύγχρονων κοινωνιών. Σύμφωνα με την συγγραφέα, η σημασία των Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης έγκειται στο ότι μπορούν να καλύψουν ένα κενό στο οποίο δύσκολα θα μπορούσαν να ανταποκριθούν οι παραδοσιακές δομές (δημόσιος τομέας, μη κερδοσκοπικός-εθελοντικός τομέας και η ελεύθερη αγορά). Η στόχευση στην εργασιακή ένταξη ευπαθών ομάδων συμπεριλαμβάνει σημαντικές λειτουργίες που αφορούν στην αποκατάσταση και την κοινωνική δικαιοσύνη οι οποίες προβλέπονται από το ν.4430/16 με τη σύσταση και λειτουργία των Κοινωνικών Συνεταιριστικών Επιχειρήσεων Ένταξης Ευπαθών και Ειδικών Ομάδων. Το κείμενο ολοκληρώνεται με την παρουσίαση του θεσμικού πλαισίου για τις Δημόσιες Συμβάσεις Κοινωνικής Αναφοράς και τον τρόπο αξιοποίησης του ιδιαίτερα σημαντικού αυτού εργαλείου για την εργασιακή ένταξη ευάλωτων πληθυσμιακών ομάδων.

Προβληματισμοί και προκλήσεις

Η ασάφεια που χαρακτηρίζει την Κ.Α.Ο. ως απόρροια, μεταξύ άλλων, του εύρους των σκοπών, των όρων λειτουργίας και του είδους των φορέων σε συνδυασμό με τις δυσκολίες ανάπτυξης και συστηματικής μελέτης και αξιολόγησης της εμπειρικής πραγματικότητας της Κ.Α.Ο. στην Ελλάδα έχει πολλαπλές επιπτώσεις. Σε ορισμένες περιπτώσεις, η Κ.Α.Ο. προσλαμβάνεται ως ένα άμορφο συνονθύλευμα ποικίλων φορέων, σκοπών, αρχών

λειτουργίας, αντικειμένου δραστηριότητας κ.λπ. Στην πράξη παρατηρείται η αναντιστοιχία ανάμεσα στον περιορισμένο βαθμό εξάπλωσης της Κ.Αλ.Ο. και στις δυνατότητες που έχει για τη διεύρυνση της συμμετοχής πολιτών στην οικονομική δραστηριότητα με όρους συλλογικότητας και αμοιβαιότητας με στόχο την αντιμετώπιση οικονομικών και κοινωνικών αναγκών. Επιπλέον, σε επίπεδο χάραξης στοχευμένων οικονομικών και κοινωνικών πολιτικών παρατηρούνται καθυστερήσεις, αδράνειες και αδυναμία ουσιαστικής ανάλυσης και αξιολόγησης του φαινομένου. Μέσα σε αυτό το περιβάλλον εγκυμονεί ο κίνδυνος η Κ.Αλ.Ο. να αποτελέσει εύκολη λεία για την οικειοποίησή της από φορείς οικονομικών συμφερόντων και από νεοφιλελεύθερες πολιτικές οι οποίες αντιστρατεύονται τις αναδιανεμητικές κοινωνικές πολιτικές και επιδιώκουν την ανάπτυξη επιχειρηματικών δραστηριοτήτων που ενδύονται τον μανδύα του «κοινωνικού». Σε πιο πρακτικό επίπεδο αναδύονται προβλήματα στη λειτουργία των υφιστάμενων φορέων και στη λεπτομερή καταγραφή των φορέων της Κ.Αλ.Ο. και των δραστηριοτήτων τους. Το αποτέλεσμα είναι να εμφανίζονται δυσκολίες στην αποτίμηση και στην αξιολόγηση του οικονομικού και κοινωνικού ρόλου της Κ.Αλ.Ο. αλλά και στη διαμόρφωση και τον έλεγχο ενός υποστηρικτικού χρηματοδοτικού πλαισίου.

Η περίοδος 2009-2021 ήταν ένας συμπυκνωμένος χρόνος που χαρακτηρίστηκε από σημαντικές εντάσεις και αλλαγές (οικονομική κρίση, εναλλαγές κυβερνήσεων, αλλαγές στο θεσμικό πλαίσιο κ.λπ.) και επηρέασαν την ανάπτυξη του πεδίου. Από αυτήν την σκοπιά η χρονική συγκυρία στην οποία εκδίδεται ο παρόν συλλογικός τόμος, ενδεχομένως να διευκολύνει τον προβληματισμό και την υποκίνηση του διαλόγου. Ο λόγος είναι ότι μετά από μία βαθιά και παρατεταμένη ύφεση της ελληνικής οικονομίας (2009-2016), που αναπόφευκτα η Κ.Αλ.Ο. αναπτύχθηκε με έντονα ιδεολογικά, κινηματικά, πολιτικά και ηθικά στοιχεία, ακολούθησε μία περίοδος (2017-2019) επαναφοράς της οικονομίας στην οικονομική ανάκαμψη, με μείωση της ανεργίας και σχετικό περιορισμό των ανεκπλήρωτων βασικών αναγκών. Χωρίς να αγνοείται η μακρά διάρκεια της επώασης των δυσμενών κοινωνικών επιπτώσεων, στην εν λόγω περίοδο διαμορφώθηκε ένα νέο οικονομικό πλαίσιο για την προσαρμογή της Κ.Αλ.Ο. στις νέες συνθήκες που έτεινε να αλλάξει την ισορροπία των προτεραιοτήτων και να δώσει χώρο στο ζήτημα της οικονομικής βιωσιμότητας και να συμβάλλει στην εξισορρόπηση με τα πολιτικά-ιδεολογικά επίδικα (Nikolaïdis 2022). Η πανδημία του Covid-19 από τις αρχές του 2020 επανέφερε συνθήκες ύφεσης που επιδεινώνεται με απρόβλεπτη ένταση και διάρκεια λόγω του πολέμου στην Ουκρανία. Οι νέες συνθήκες πρέπει να αναγνωστούν εγκαίρως, ώστε να αξιοποιηθεί η εμπειρία

και να κεφαλαιοποιηθεί η παρακαταθήκη του χώρου της Κ.Αλ.Ο. που συγκροτήθηκε την περίοδο 2010-2020.

Τα εγχειρήματα της Κ.Αλ.Ο. στην Ελλάδα τείνουν να αποτελέσουν υποθέσεις των μυημένων και των ειδικών. Σε ορισμένες περιπτώσεις δίνεται η εντύπωση ότι η συμμετοχή σε σχετικά εγχειρήματα προϋποθέτει την πολιτική στράτευση και κάποια ιδιαίτερη θεωρητική ή τεχνοκρατική γνώση. Το αποτέλεσμα είναι συχνά να αποθαρρύνεται η συμμετοχή ευρύτερων ομάδων πολιτών και να περιορίζεται σε περιορισμένες κύκλους ειδικών και ακτιβιστών. Ωστόσο, η Κ.Αλ.Ο. θα μπορούσε να αποτελέσει ένα δρόμο για όλους εκείνους τους πολίτες οι οποίοι εν δυνάμει μπορεί να επιλέξουν εναλλακτικά μοντέλα εργασίας και συμμετοχής σε συλλογικές οικονομικές δραστηριότητες. Για να υιοθετηθεί και να εφαρμοστεί η Κ.Αλ.Ο. από ευρύ τμήμα του πληθυσμού, πρέπει να γίνει κτήμα του. Σε αυτή τη βάση έχει σημασία να εξετάσουμε ξανά την Κ.Αλ.Ο. ως μια πραγματικότητα που συνδέεται με τη συμμετοχή, την κοινωνική ένταξη και τη δημιουργία θέσεων εργασίας, με άλλα λόγια με την κατανόηση των βαθύτερων κοινωνικών και οικονομικών λειτουργιών της Κ.Αλ.Ο. και των δυναμικών απαντήσεών της σε σύγχρονες ανάγκες και προβλήματα. Μια τέτοια κατανόηση θα επιτρέψει την ομαλότερη και αποτελεσματικότερη λειτουργία των εγχειρημάτων της Κ.Αλ.Ο. και θα τροφοδοτήσει την διάδοσή της.

Η περαιτέρω θεωρητική και εμπειρική έρευνα για την Κ.Αλ.Ο. στις ιδιόμορφες συνθήκες της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας, αξιοποιώντας κριτικά τη διεθνή εμπειρία, θα ενισχύσει τις ποικίλες διαδρομές του χώρου. Ευελπιστούμε ότι τα κείμενα που συμπεριλαμβάνονται στον παρόντα συλλογικό τόμο θα συνεισφέρουν σε αυτή την κατεύθυνση.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αδάμ Σ. (2012) *Κοινωνική Οικονομία και Ενεργητικές Πολιτικές Ένταξης: Αποτελέσματα έρευνας πεδίου σε κοινωνικές επιχειρήσεις εργασιακής ένταξης στην Ελλάδα*, Παρατηρητήριο Οικονομικών & Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, Μελέτες 19, <http://ineobservatory.gr/publication/kinoniki-ikonomia-ke-energitikes-politikes-entaxis/>
- Αδάμ Σ., Παπαθεοδώρου Χ. (2010) *Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνικός Αποκλεισμός: Μια Κριτική Προσέγγιση*, Μελέτη 8, Παρατηρητήριο Κοινωνικών, Οικονομικών, Δημοσιονομικών Εξελίξεων, Φτώχειας και Ανισοτήτων. Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ.
- Αφουζενίδης Α., Πέτρου Μ., Καβουλάκος Κ.-Ι. (2020) «Εισαγωγικό σημείωμα του ειδικού τεύχους για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία», *Επιθεώρηση*

Κοινωνικών Ερευνών 155: 1-8.

- Ζαϊμάκης Γ. (2018) «Ιδεοτοπία, οργανώσεις και αμφισημίες της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας στην Κρήτη». Στο Σαματάς Μ., Μυλωνάκης Δ., Δαφέρμος Μ. και Καστελλάκης Α. (επιμ.) *Η Κρήτη στον 21ο αιώνα: προβλήματα, προκλήσεις, προοπτικές*. Αθήνα: Πεδίο, 227-242.
- Ζαϊμάκης Γ. (2012) “ Κοινωνική οικονομία και κρίση: Ανάμεσα στην ενσωμάτωση στο βιοπολιτικό καπιταλισμό και τις ουτοπίες μιας μετακαπιταλιστικής κοινωνίας Εισήγηση στη Θεματική Ενότητα «Κοινωνική Οικονομία και Δίκτυα Κοινωνικής Αλληλεγγύης σε μια περίοδο κρίσης». Στο 19ο Πανελλήνιο Μεταπτυχιακό Εντατικό Σεμινάριο-Συνέδριο για Υποψήφιους Διδάκτορες, Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας/Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 25-28 Οκτωβρίου 2012, Αδημοσίευτο κείμενο.
- Νικολαΐδης Ευ. (2021) *Σημειώσεις Κοινωνικής Οικονομίας*. Ρέθυμνο: Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Νικολαΐδης Ευ. (2018) «Σκέψεις για το εννοιολογικό σύστημα της Κοινωνικής Οικονομίας». Στο: Γ. Ζαϊμάκης (επιμ.) *Ερευνητικές διαδρομές στις κοινωνικές επιστήμες. Θεωρητικές-μεθοδολογικές συμβολές και μελέτες περίπτωσης*. Ρέθυμνο: Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας, Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Νικολόπουλος Τ. και Καπογιάννης Δ. (2012) *Εισαγωγή στην Κοινωνική και Αθήνηλέγνα Οικονομία: το μετέωρο βήμα μιας δυνατότητας*. Αθήνα: Εκδόσεις Συναδέλφων.

Ξενόγλωσση

- Adam S. and Kavoulakos K.I. (2020) “State and Social Solidarity Economy: Friends or foes? The potential for co-construction of public policies for Social Solidarity Economy in Greece”, *The Greek Review of Social Research*, 155: 121-150.
- Borzaga C., G. Salvatori R., Bodini R. (2019) “Social and Solidarity Economy and the Future of Work”, *Journal of Entrepreneurship and Innovation in Emerging Economies*, 5(1): 37-57.
- Chaves-Avila R., Juan Ramon Gallego-Bono J.-R. (2020) “Transformative Policies for the Social and Solidarity Economy: The New Generation of Public Policies Fostering the Social Economy in Order to Achieve Sustainable Development Goals. The European and Spanish Cases”, *Sustainability* 12: 1-29.
- European Standing Conference of the Cooperatives, Mutual Societies, Associations and Foundations (CEP-CMAF) (2002) *Charter of principles of the Social Economy*, Brussels.
- Federici S. (2019) *S. Re-enchanting the world: feminism and the politics of commons*, Oakland: PM Press.
- Gagliardi D., Psarra F., Wintjes R., Trendafil K., Pineda Mendoza J., Haaland K., Turkeli S., Giotitsas C., Pazaitis A., Niglia F. (2020) *New Technologies and Digitalisation: Opportunities and Challenges for the Social Economy and Social Enter-*

- prises, European Commission, Executive Agency for SMEs, Brussels.
- Lee, S. (2020) “Role of social and solidarity economy in localizing the sustainable development goals”, *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 27 (1): 65-71.
- Linebaugh P. (2019) “Foreword”. Στο Federici (ed.) *S. Re-enchanting the world: feminism and the politics of commons*, Oacland: PM Press.
- Monzón J. L. and Chaves R. (2012) *The social economy in the European Union*, Brussels: International Centre of Research and Information on the Public, Social and Cooperative Economy Visits and Publications. Report drawn up for the European Economic and Social Committee by the International Centre of Research and Information on the Public, Social and Cooperative Economy (CIRIEC).
- Moulaert F. and Ailenei O. (2005) “Social economy, third sector and solidarity relations: A conceptual synthesis from history to present”, *Urban Studies* 42 (11): 2037– 2053.
- Nikolaïdis E. (2022) “The Social Economy in Greece, 2010-2020”, *International Review of Economics and Business* (υπό δημοσίευση).
- Papadaki M. and Kalogeraki S. (2018) “Exploring social and solidarity economy (SSE) during the Greek economic crisis”, *PACO (Partecipazione e Conflitto)*, 11 (1): 38-69.
- Petropoulou C. (2013) “Alternative Networks of Collectivities and Solidarity Cooperative Economy in Greek Cities: Exploring their Theoretical Origins”, *Journal of Regional and Socio-Economic Issues*, 3(2): 61-85.
- Rakopoulos T. (2014) “The Crisis Seen from Below, Within and Against: From Solidarity Economy to Food Distribution Cooperatives in Greece”, *Dialect Anthropology*, 38: 189-207.
- Social Economy Europe (2017) *The Future of EU policies for the Social Economy: Towards a European Action Plan*. Brussels. Διαθέσιμο στο: <https://knowledge-hub.unsse.org/wp-content/uploads/2019/11/A-European-Action-Plan-for-the-Social-Economy.pdf>. Ανακτήθηκε στις 5-5-2022.
- Spear R., Defourny J., Favreau L., and Laville J.-L. (2018) *Tackling social exclusion in Europe: the contribution of social economy*, New York: Routledge, 1^η έκδοση 2001.
- Utting P., van Dijk N. and Matheï M. A. (2014) *Social and solidarity economy is there a new economy in the making? UNRISD Occasional Paper: Potential and Limits of Social and Solidarity Economy*, No. 10, Geneva: United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD).
- Zaimakis Y. (2018) “Autonomy, degrowth and prefigurative politics: Voices of solidarity economy activists amid economic crisis in Greece”, *PACO Partecipazione e Conflitto* 11 (1): 95-120.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

**Ζητήματα Θεωρίας και Πρακτικής της Κοινωνικής
και Αλληλέγγυας Οικονομίας**

Σοφία Αδάμ

Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία (Κ.Α.Ο.), συνεταιρισμοί και κοινωνικές επιχειρήσεις

Εισαγωγή

Η Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία αποτελεί ένα σύνολο πρακτικών οργάνωσης της κοινωνικής και οικονομικής ζωής που δεν μπορούν αυστηρά να ενταχθούν ούτε στο δημόσιο ούτε στον ιδιωτικό τομέα. Παραδείγματα τέτοιων εγχειρημάτων είναι οι συνεταιρισμοί, οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, οι εταιρείες αλληλοβοήθειας, οι σύλλογοι/τα σωματεία, και οι κοινωνικές επιχειρήσεις. Αυτή και μόνο η απλή διατύπωση είναι αρκετή ώστε να αποκαλύψει τις δυσκολίες για τον ορισμό του πεδίου, την αποσαφήνιση των χρησιμοποιούμενων όρων και την επιλογή επιστημονικού πρίσματος και θεωρητικού παραδείγματος εντός των διαφορετικών επιστημών.

Σε αυτήν την εισήγηση, θα ασχοληθούμε με το παιχνίδι των ορισμών με στόχο να δείξουμε ότι οι διαφορές στην ορολογία αντανakλούν διαφορές ιστορικής φάσης και γεωγραφικής περιοχής. Στη συνέχεια θα προσδιορίσουμε και θα αναλύσουμε τους συνεταιρισμούς, τις κοινωνικές επιχειρήσεις γενικά και τις κοινωνικές επιχειρήσεις ένταξης ειδικά.

Αποσαφηνίζοντας τις έννοιες του μη κερδοσκοπικού τομέα, της κοινωνικής οικονομίας και της αλληλέγγυας οικονομίας

Οι πρακτικές που εντάσσονται στην κοινωνική οικονομία παρουσιάζουν σημαντική ετερογένεια τόσο μεταξύ τους όσο και εντός των επιμέρους μορφωμάτων (συνεταιρισμοί, μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, εταιρείες

αλληλοβοήθειας, σύλλογοι/σωματεία και κοινωνικές επιχειρήσεις). Αν θεωρήσουμε ότι ο ιδιωτικός κερδοσκοπικός τομέας είναι ο πρώτος τομέας (ως κυρίαρχος), το κράτος ο δεύτερος τομέας, τότε τα ιδιαίτερα μορφώματα που θα μας απασχολήσουν εντάσσονται στο λεγόμενο τρίτο τομέα.

Οι σχετικοί όροι παρουσιάζονται από αριστερά προς τα δεξιά σκοπίμως σε συνάρτηση με τη νοηματοδότηση που φέρουν στη διεθνή βιβλιογραφία. Σχηματικά, ο όρος αλληλέγγυα οικονομία εμφανίζεται κυρίως από το 1980 και μετά, συνδέεται με την εμπειρία των ριζοσπαστικών κινημάτων στη Λατινική Αμερική, αλλά γίνεται δημοφιλής και σε γαλλόφωνες χώρες της Ευρώπης (με πρώτη τη Γαλλία, αλλά και το Βέλγιο) και περιοχές της Βόρειας Αμερικής (γαλλόφωνος Καναδάς). Ο όρος Κοινωνική Οικονομία είναι πολύ παλιός, καθώς χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά το 1830 στη Γαλλία, και έκτοτε υιοθετείται σε αρκετές χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης, ενώ συνδέεται στενά με την εμπειρία του συνεταιριστικού κινήματος. Ο όρος «Μη Κερδοσκοπικός Τομέας» συνδέεται με την αγγλοσαξονική παράδοση της φιλανθρωπίας και υιοθετείται από ερευνητές που από το 1970 και μετά εξετάζουν οργανώσεις οι οποίες δεν διανέμουν κέρδη και συνεπώς θέτουν ερωτήματα (ή υπό αμφισβήτηση τον) για τον βασικό σκοπό της κυρίαρχης μορφής των επιχειρήσεων.

Θα ξεκινήσουμε τη συγκριτική ανάλυση εντοπίζοντας τις ομοιότητες και τις διαφορές ανάμεσα στον Μη Κερδοσκοπικό Τομέα και στην Κοινωνική Οικονομία. Συγκρίνοντας τους δύο όρους από τον Πίνακα 1, παρατηρούμε ότι υπάρχει σύγκλιση σε τουλάχιστον τρία κριτήρια: και οι δύο προϋποθέτουν την ύπαρξη θεσμικής μορφής (διακριτή νομική μορφή) και της ιδιωτικής πρωτοβουλίας (δηλαδή ότι δεν πρόκειται για οντότητες που ανήκουν στο δημόσιο τομέα), ρητά στην περίπτωση του μη κερδοσκοπικού τομέα, άρρητα στην περίπτωση των επιχειρήσεων της κοινωνικής οικονομίας. Επίσης, η αναφορά στην ανεξαρτησία των φορέων του μη κερδοσκοπικού τομέα προσομοιάζει στο κριτήριο αυτόνομης διοίκησης της κοινωνικής οικονομίας.

Πού εντοπίζονται οι διαφορές; Πρώτον, η προσέγγιση του μη κερδοσκοπικού τομέα αποκλείει τους συνεταιρισμούς και τις εταιρείες αλληλοβοήθειας διότι διανέμουν πλεονάσματα στα μέλη τους, δηλαδή δεν υπακούν στο κριτήριο της απαγόρευσης διανομής θετικού οικονομικού αποτελέσματος. Δεύτερον, οι δύο προσεγγίσεις έχουν διαφορές εστίασης. Συγκεκριμένα, η προσέγγιση της κοινωνικής οικονομίας δίνει έμφαση στην οικονομική λειτουργία των εν λόγω μορφωμάτων (επιχειρήσεις που παράγουν αγαθά και υπηρεσίες), στην εσωτερική τους δημοκρατία (δημοκρατική διαδικασία λήψης αποφάσεων) με άμεσο σκοπό την ωφέλεια των μελών και έμμεσα την ευρύτερη κοινότητα. Σε αντίθεση, η προσέγγιση του μη κερδοσκοπικού τομέα ενδιαφέρεται περισσότερο

για την παροχή υπηρεσιών προς τρίτους μέσα από εθελοντική δραστηριότητα και με τη μη διανομή κερδών.

Πίνακας Ι: Εννοιολογικές προσεγγίσεις του τρίτου τομέα

Έννοια	Αλληλέγγυα Οικονομία	Κοινωνική Οικονομία	Μη Κερδοσκοπικός Τομέας
Περιεχόμενο	<p>Οικονομικές δραστηριότητες με διττή στόχευση:</p> <ul style="list-style-type: none"> -Οικονομική, διότι επιχειρούν να δημιουργήσουν οικονομικές σχέσεις με βάση την αμοιβαιότητα σε συνδυασμό με πόρους από την αγορά και την αναδιανομή του κράτους. -Πολιτική, διότι επιχειρούν να δημιουργήσουν και να διατηρήσουν αυτόνομους δημόσιους χώρους όπου συζητούνται σκοποί και μέσα. 	<p>Οικονομικές δραστηριότητες που διεξάγονται από επιχειρήσεις, κυρίως συνεταιρισμούς, ενώσεις και εταιρείες αλληλοβοήθειας και εμφορούνται από τις ακόλουθες αρχές:</p> <ul style="list-style-type: none"> -Προτεραιότητα στις υπηρεσίες προς τα μέλη και την κοινότητα και όχι στο κέρδος. -Αυτόνομη διοίκηση. -Δημοκρατική διαδικασία λήψης αποφάσεων. -Προβάδισμα στα μέλη και την εργασία έναντι του κεφαλαίου στη διανομή των κερδών. 	<p>Μη κερδοσκοπικές οντότητες με τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:</p> <ul style="list-style-type: none"> -Εξυπηρέτηση του γενικότερου κοινωνικού συμφέροντος. -Θεσμική μορφή (νομικό πρόσωπο). -Διάκριση από το κράτος και τους φορείς του (ιδιωτικές). -Αυτοδιοίκηση (κανόνες και διαδικασία λήψης αποφάσεων). -Απαγόρευση διανομής κερδών. -Εθελοντισμός (σύνθεση Δ.Σ., εθελοντική εργασία).

Πηγή: Αδάμ & Παπαθεοδώρου 2010

Ας εξετάσουμε τώρα τις ομοιότητες και τις διαφορές ανάμεσα στις προσεγγίσεις της Κοινωνικής οικονομίας και της Αλληλέγγυας οικονομίας. Και οι δύο αναφέρονται σε οικονομικές δραστηριότητες οι οποίες αποκλίνουν από την καπιταλιστική λογική για μεγιστοποίηση του κέρδους. Ωστόσο, καθώς η Κοινωνική Οικονομία αναφέρεται σε οικονομικές δραστηριότητες που

διεξάγονται από επιχειρήσεις συνδέεται με ένα περισσότερο θεσμισμένο τμήμα πρακτικών (δηλαδή σε οντότητες που έχουν αποκτήσει διακριτή νομική μορφή) και περιλαμβάνει μορφώματα τα οποία, έστω και σε ένα βαθμό, βασίζονται στην αγορά για την άντληση εσόδων και πραγματοποιούν εγχρήματες συναλλαγές. Από την άλλη, η Αλληλέγγυα Οικονομία φιλοξενεί ευκολότερα άτυπες πρακτικές οι οποίες δεν βασίζονται στην αγοραία ή/και εγχρήματη συναλλαγή. Τόσο η Κοινωνική όσο και η Αλληλέγγυα Οικονομία επιδιώκουν την οικονομική δημοκρατία μέσα από τη διατήρηση της αυτονομίας τους και την έμφαση σε δημοκρατικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων.

Η διαφορά ανάμεσα στους δύο όρους έγκειται στο γεγονός ότι ενώ η Κοινωνική Οικονομία επιδιώκει την οικονομική δημοκρατία κυρίως στο επίπεδο της μικροκλίμακας της μεμονωμένης επιχείρησης, η Αλληλέγγυα Οικονομία επιδιώκει την εξάπλωση της οικονομικής δημοκρατίας με έναν τέτοιο τρόπο ώστε να προκαλέσει έναν ευρύτερο κοινωνικό μετασχηματισμό σε δημοκρατική κατεύθυνση. Άλλωστε, το γεγονός ότι ο όρος της Αλληλέγγυας Οικονομίας είναι πιο πρόσφατος αντανακλά και την κίνηση στο πεδίο, δηλαδή την ανάδειξη νέων πρακτικών μέσω των οποίων επιχειρείται η διαφοροποίηση από τους παραδοσιακούς συνεταιρισμούς γιατί οι ορισμένοι εξ αυτών κάτω από την πίεση του ανταγωνισμού τείνουν να μοιάζουν ολοένα και περισσότερο με τυπικές καπιταλιστικές επιχειρήσεις, απομακρύνονται από τη συλλογική τους βάση και την ευρύτερη κοινότητα.

Τι είναι συνεταιρισμός

Σύμφωνα με τη Διεθνή Συνεταιριστική Συμμαχία: «Ο συνεταιρισμός είναι μια αυτόνομη και εθελοντική ένωση προσώπων τα οποία έχουν σκοπό να εξυπηρετήσουν τις οικονομικές, τις κοινωνικές και τις πολιτισμικές ανάγκες και επιδιώξεις τους μέσω μιας συμμετοχικής και δημοκρατικά ελεγχόμενης επιχείρησης» (ICA, 1995, <https://www.ica.coop/en/cooperatives/cooperative-identity>).

Οι επτά αρχές στις οποίες βασίζεται κάθε συνεταιρισμός είναι οι ακόλουθες.

- *Εθελοντική και ανοιχτή συμμετοχή*: Οι συνεταιρισμοί είναι εθελοντικές ενώσεις, ανοιχτές σε όλα τα πρόσωπα τα οποία είναι ικανά να χρησιμοποιήσουν τις υπηρεσίες τους και να αποδεχτούν με προθυμία τις ευθύνες που συνεπάγεται η ιδιότητα του μέλους, χωρίς έμφυλες, κοινωνικές, φυλετικές, πολιτικές και θρησκευτικές διακρίσεις.
- *Δημοκρατικός έλεγχος από τα μέλη*: Οι συνεταιρισμοί είναι δημοκρατικές

οργανώσεις οι οποίες ελέγχονται από τα μέλη τους, τα οποία συμμετέχουν ενεργά στη διαμόρφωση της στρατηγικής και στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Κάθε μέλος έχει μία ψήφο (ή και περισσότερες αν το επιτρέπει το καταστατικό, αλλά πάντα με περιορισμό) ανεξάρτητα από τη συνεισφορά στο κεφάλαιο της επιχείρησης.

- *Οικονομική συμμετοχή μελών:* Τα μέλη συμμετέχουν κατά το δυνατόν ισότιμα στη δημιουργία του κεφαλαίου του συνεταιρισμού, μέσω της συνεταιριστικής μερίδας την οποία καταβάλουν υποχρεωτικά για να γίνουν μέλη. Σε κάποιες περιπτώσεις, τα μέλη μπορούν να αποκτούν επιπλέον προαιρετικές μερίδες. Από τις συναλλαγές των μελών με το συνεταιρισμό (όπως για παράδειγμα η διάθεση από το συνεταιρισμό των προϊόντων που παράγουν τα μέλη) προκύπτει το λεγόμενο πλεόνασμα. Από τις συναλλαγές του συνεταιρισμού με τρίτους (μη μέλη) προκύπτει κέρδος, το οποίο διατίθεται σύμφωνα με τις προβλέψεις των νόμων και του καταστατικού. Σε κάποιες περιπτώσεις προβλέπεται η διανομή μέρους του κέρδους στους εργαζομένους αλλά όχι στα μέλη.
- *Αυτονομία και ανεξαρτησία:* Οι συνεταιρισμοί είναι αυτόνομες οργανώσεις οι οποίες ελέγχονται από τα μέλη τους. Σε περίπτωση που συνάψουν συμφωνίες με άλλους φορείς, συμπεριλαμβανομένων των κυβερνήσεων, ή αν αυξήσουν το κεφάλαιό τους από εξωτερικές πηγές, το πράττουν με τρόπο που να διασφαλίζει τη διατήρηση της αυτονομίας του συνεταιρισμού.
- *Εκπαίδευση, κατάρτιση και πληροφόρηση:* Οι συνεταιρισμοί παρέχουν εκπαίδευση και κατάρτιση στα μέλη τους ώστε να συνεισφέρουν αποτελεσματικά στη λειτουργία και ανάπτυξη της επιχείρησης. Επίσης, ενημερώνουν το ευρύ κοινό για τα οφέλη των συνεταιρισμών.
- *Συνεργασία με άλλους συνεταιρισμούς:* Οι συνεταιρισμοί υπηρετούν τα μέλη τους πιο αποτελεσματικά και ενδυναμώνουν το συνεταιριστικό κίνημα όταν συνεργάζονται σε τοπικά, περιφερειακά και διεθνή δίκτυα με άλλους συνεταιρισμούς.
- *Ενδιαφέρον για την κοινότητα:* Οι συνεταιρισμοί δραστηριοποιούνται με στόχο την ευρύτερη ωφέλεια της κοινότητας στην οποία έχουν την έδρα τους.

Οι συνεταιρισμοί ανάλογα με την ανάγκη την οποία εξυπηρετούν τα μέλη τους μέσα από τη συμμετοχή τους χωρίζονται σε διαφορετικές κατηγορίες. Έτσι, έχουμε:

- *Συνεταιρισμούς παραγωγών* όπου επιμέρους παραγωγοί συνεργάζονται σε οποιοδήποτε στάδιο της παραγωγής. Για παράδειγμα, επεξεργάζονται ή

προωθούν τα προϊόντα τους από κοινού.

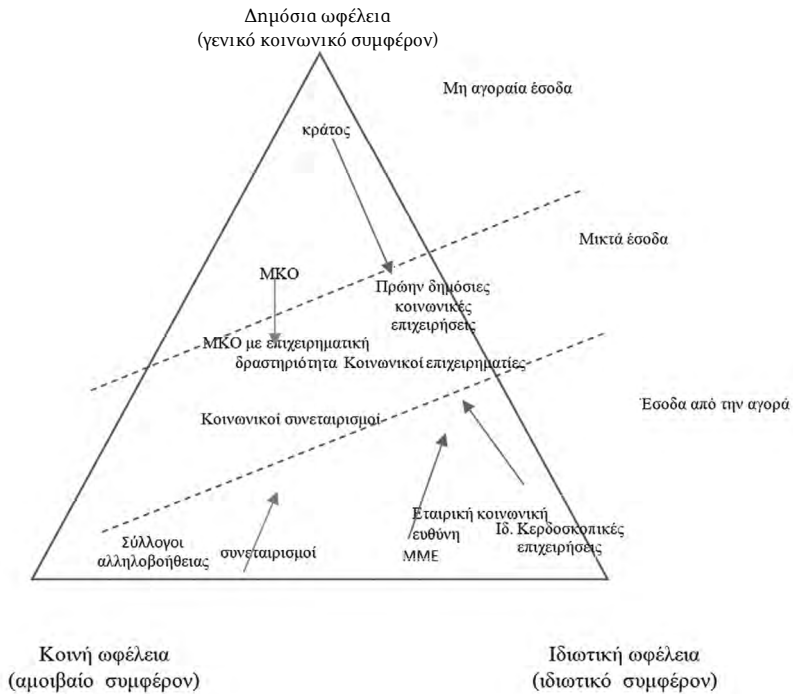
- *Συνεταιρισμούς καταναλωτών/ριων* όπου τα μέλη αγοράζουν προϊόντα ή/ και υπηρεσίες από το συνεταιρισμό.
- *Συνεταιρισμούς εργαζομένων* όπου τα μέλη είναι ταυτόχρονα και εργαζόμενοι/ες, μοιράζονται την ευθύνη και καθορίζουν το σύστημα αμοιβών τους.
- *Πιστωτικούς συνεταιρισμούς* όπου οι καταθέτες είναι και μέλη-ιδιοκτήτες του συνεταιρισμού.

Όλες αυτές οι κατηγορίες συνεταιρισμών είναι μονοεταιρικά σχήματα με την έννοια ότι τα μέλη τους ανήκουν στην ίδια κατηγορία και καλύπτουν την ίδια ανάγκη μέσα από τη συμμετοχή στο συνεταιρισμό. Υπάρχουν όμως και συνεταιρισμοί που είναι μικτά και πολυεταιρικά σχήματα στα οποία τα μέλη δεν ανήκουν στην ίδια κατηγορία και δεν συνδέονται με τον ίδιο τρόπο με τον συνεταιρισμό. Αυτή είναι συχνά η περίπτωση των κοινωνικών συνεταιρισμών οι οποίοι δημιουργούνται για να εξυπηρετήσουν ευρύτερες κοινωνικές ανάγκες και πολλές φορές εντάσσουν ως μέλη τους λήπτες των υπηρεσιών τους ή/ και φορείς από την ευρύτερη κοινότητα. Για παράδειγμα, ένας κοινωνικός συνεταιρισμός παιδικής φροντίδας μπορεί να έχει ως μέλη του γονείς και εργαζόμενους.

Τι είναι οι κοινωνικές επιχειρήσεις;

Για να συλλάβουμε την έννοια της κοινωνικής επιχείρησης είναι χρήσιμο το Σχήμα 1.

Σχήμα 1: Μοντέλα Κοινωνικών Επιχειρήσεων

Πηγή: Defourny & Nyssens, 2016: 12

Ας δούμε τι μας λέει το Σχήμα 1. Ο όρος *κοινωνικές επιχειρήσεις* έχει δύο σκέλη. Το πρώτο, το *κοινωνικό*, σημαίνει ότι ασκείται μια δραστηριότητα που έχει μια ευρύτερη κοινωνική ωφέλεια (ή/και περιβαλλοντική). Το δεύτερο, το *επιχειρηματικό*, σημαίνει ότι αυτή η δραστηριότητα φέρνει έσοδα και από την αγορά. Πώς μπορεί να προκύψει μια κοινωνική επιχείρηση;

- Από το κράτος. Δύο τάσεις έχουμε εδώ. Αφενός, ο δημόσιος τομέας λόγω των περικοπών στις δημόσιες δαπάνες δεν μπορεί να ανταποκριθεί στις κοινωνικές ανάγκες με αποτέλεσμα διάφορες δημόσιες υπηρεσίες να παρέχονται ολοένα και περισσότερο από επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα, στην περίπτωσή μας τις κοινωνικές επιχειρήσεις. Για παράδειγμα, έχουν δημιουργηθεί Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις για τη λειτουργία δημοτικών αθλητικών εγκαταστάσεων (π.χ. κολυμβητήριο). Αφετέρου, υπάρχουν περιπτώσεις όπου κρίνεται ότι μια κοινωνική επιχείρηση μπορεί να ανταποκριθεί καλύτερα σε μια κοινωνική

ανάγκη ή με καινοτόμο τρόπο τον οποίο δεν επιτρέπει το μοντέλο της γραφειοκρατικής λειτουργίας του κράτους. Ορισμένοι Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης στην Ελλάδα προέρχονται από την πρωτοβουλία μιας ομάδας εργαζομένων σε ψυχιατρικό νοσοκομείο με στόχο τη δημιουργία μίας δομής απασχόλησης για άτομα με προβλήματα ψυχικής υγείας. Αυτό στο Σχήμα 1 απεικονίζεται με τα βελάκια που δείχνουν την κίνηση από το κράτος προς τις λεγόμενες πρώην δημόσιες κοινωνικές επιχειρήσεις.

- Από την αγορά. Ιδίως στις αγγλόφωνες χώρες (κυρίως ΗΠΑ), δίνεται έμφαση στον κοινωνικό επιχειρηματία και όχι στην κοινωνική επιχείρηση ως μια συλλογική πρωτοβουλία που επιχειρεί να καλύψει μια κοινωνική ανάγκη με δημοκρατική οργάνωση. Σε αυτή την περίπτωση, η έμφαση δίνεται σε έναν ατομικό επιχειρηματία ο οποίος κατορθώνει μέσα από την αγορά να συμβάλλει στην αντιμετώπιση ενός κοινωνικού προβλήματος. Αυτό στο σχήμα απεικονίζεται με το βελάκι που δείχνει την κίνηση από την αγορά (είτε πρόκειται για μικρομεσαίες είτε πρόκειται για μεγαλύτερες επιχειρήσεις). Έτσι, μπορεί να έχουμε επιχειρήσεις που αρχικά στρέφονται προς την εταιρική κοινωνική ευθύνη αναπτύσσοντας για παράδειγμα κοινωνικά ωφέλιμες δράσεις που δεν εντάσσονται στον πυρήνα των δραστηριοτήτων τους. Στη συνέχεια, το κοινωνικά ωφέλιμο τμήμα της δραστηριότητας μπορεί να μετασχηματιστεί σε διακριτή κοινωνική επιχείρηση.
- Από τους παραδοσιακούς συνεταιρισμούς ή από συλλόγους οι οποίοι έχουν δημιουργηθεί για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες των μελών τους και όχι τις ανάγκες της ευρύτερης κοινότητας. Αρκετοί παραδοσιακοί συνεταιρισμοί, ακριβώς λόγω της κριτικής που δέχτηκαν, εξελίσσονται αναπτύσσοντας κοινωνικές δράσεις, υιοθετώντας φιλικές προς το περιβάλλον μεθόδους παραγωγής ή εντάσσοντας και άλλες κατηγορίες μελών στους κόλπους τους (π.χ. ένας καταναλωτικός συνεταιρισμός εντάσσει παραγωγούς ως μέλη του) έτσι ώστε να εξυπηρετήσουν ευρύτερες κοινωνικές ανάγκες. Ως αποτέλεσμα, δημιουργούνται κοινωνικοί συνεταιρισμοί με στόχο την εξυπηρέτηση ευρύτερων κοινωνικών αναγκών. Αυτό στο Σχήμα 1 απεικονίζεται με το βελάκι που δείχνει την κίνηση από τους συνεταιρισμούς και τους συλλόγους αλληλοβοήθειας στους κοινωνικούς συνεταιρισμούς.
- Από τις παραδοσιακές οργανώσεις του τρίτου τομέα. Σε αυτήν την περίπτωση, διάφορες μη κερδοσκοπικές οργανώσεις με δράσεις ευρύτερης κοινωνικής ωφέλειας αρχίζουν να αναπτύσσουν

επιχειρηματική δραστηριότητα καθώς τα έσοδά τους από κρατικές πηγές (π.χ. επιχορηγήσεις) φθίνουν ή/και γιατί μια τέτοια εξέλιξη εξυπηρετεί τους στόχους τους (π.χ. να περάσουν από την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων στη δημιουργία δομών απασχόλησης για τις ομάδες αυτές). Αυτό στο Σχήμα 1 απεικονίζεται με το βελάκι που δείχνει την κίνηση από τις ΜΚΟ στις ΜΚΟ με επιχειρηματική δραστηριότητα.

Παρά τις διαφορές που εντοπίσαμε στα διαφορετικά μοντέλα των κοινωνικών επιχειρήσεων, είναι σημαντικό να θυμόμαστε ότι έχουν διαμορφωθεί ορισμένα κριτήρια για τον προσδιορισμό μίας ιδεατής κοινωνικής επιχείρησης, (βλ. Πίνακα 2).

Πίνακας 2: Ο ιδεατός τύπος των κοινωνικών επιχειρήσεων

Οικονομικά κριτήρια	Κοινωνικά κριτήρια	Δημοκρατική διοίκηση
Συνεχής δραστηριότητα	Όφελος στην κοινότητα	Συλλογική πρωτοβουλία
Ανάληψη ρίσκου	Περιορισμένη διανομή κερδών	Η συμμετοχή στις αποφάσεις δεν καθορίζεται από τη συνεισφορά του κεφαλαίου
Ελάχιστο αμειβόμενης εργασίας		Υψηλός βαθμός αυτονομίας

Πηγή: Defourny & Nyssens, 2016: 12

Ξεκινώντας από τα *οικονομικά κριτήρια*, παρατηρούμε ότι η έμφαση στη συνεχή οικονομική δραστηριότητα έχει ως στόχο να οριοθετήσει τις κοινωνικές επιχειρήσεις έναντι άλλων μη κερδοσκοπικών οργανώσεων. Η ανάληψη ρίσκου χαρακτηρίζει την επιχειρηματική πρωτοβουλία, ενώ το κριτήριο της αμειβόμενης εργασίας διαχωρίζει τις κοινωνικές επιχειρήσεις από τις εθελοντικές ομάδες.

Σε ό,τι αφορά τα *κοινωνικά κριτήρια*, η κοινωνική αποστολή βρίσκεται στο επίκεντρο της κοινωνικής επιχείρησης και δεν θεωρείται συμπληρωματική λειτουργία. Δεν αρκεί να προσφέρεις μέρος των εσόδων για ένα κοινωνικό σκοπό, αλλά η ίδια η δραστηριότητα που αναπτύσσεις να έχει μια ευρύτερη κοινωνική στόχευση. Οι κοινωνικές επιχειρήσεις δεν απαγορεύουν τη διανομή των κερδών, αλλά θέτουν περιορισμούς, ώστε να μην καθορίσει η μεγιστοποίηση του κέρδους τη λειτουργία τους.

Τέλος, ως προς τα *κριτήρια της δημοκρατικής διοίκησης*, το κριτήριο της συλλογικής πρωτοβουλίας υπογραμμίζει ότι πρόκειται για εγχειρήματα που

απαιτούν τη δημιουργία ομάδας. Επίσης, δίνεται σημασία στην αξία των συνεταιριστικών αρχών, και συγκεκριμένα στην αρχή «ένα μέλος-μία ψήφος», ενώ τίθενται και τα ζητήματα της συμμετοχικότητας και της δημοκρατικής διοίκησης – διάσταση η οποία έχει ενσωματωθεί στις νομικές μορφές που έχουν θεσμοθετηθεί για τις κοινωνικές επιχειρήσεις σε διάφορες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το κριτήριο της αυτονομίας τονίζει ότι οι κοινωνικές επιχειρήσεις, ακόμα και αν δέχονται κρατικές επιχορηγήσεις, μπορούν να λάβουν τις δικές τους αποφάσεις και δεν εξαρτώνται από το κράτος.

Τι είναι οι κοινωνικές επιχειρήσεις εργασιακής ένταξης (ΚΕΕΕ);

Οι Κοινωνικές Επιχειρήσεις Εργασιακής Ένταξης (Αδάμ 2012) δημιουργήθηκαν για να υποστηρίξουν την επιστροφή ή την είσοδο στην αγορά εργασίας ατόμων και ομάδων που απειλούνται με ή βιώνουν συνθήκες κοινωνικού αποκλεισμού. Συχνά οι ΚΕΕΕ οφείλουν να τηρούν ένα συγκεκριμένο ποσοστό μελών και εργαζομένων από αυτές τις ομάδες σύμφωνα με το θεσμικό πλαίσιο σε κάθε χώρα.

Οι περισσότερες ΚΕΕΕ:

- Έχουν *πολιτηπιούς στόχους*, όπως εργασιακή ένταξη, αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού, περιβαλλοντική προστασία.
- Αποτελούν *πολυεταιρικά σχήματα*, δηλαδή στη λήψη αποφάσεων συμμετέχουν μέλη διαφορετικών κατηγοριών. Για παράδειγμα, στους Κοινωνικούς Συνεταιρισμούς Περιορισμένης Ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε.) συμμετέχουν άνθρωποι με ιστορικό προβλημάτων ψυχικής υγείας, εργαζόμενοι στην ψυχική υγεία και άλλοι πολίτες ή φορείς του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα.
- Έχουν *πολιτηπιές πηγές εσόδων*. Πέρα από τα έσοδα από την πώληση αγαθών ή υπηρεσιών, μπορεί να λαμβάνουν δημοσίους ή ιδιωτικούς πόρους μέσω επιχορηγήσεων, αναπτυξιακών προγραμμάτων ή διαφόρων ειδών γενικών και ειδικών ενισχύσεων. Μπορούν ακόμα να λαμβάνουν ακρήματα υποστήριξη από εθελόντριες ή άλλους φορείς Κ.Α.Λ.Ο.

Στην Ευρώπη, εντοπίζονται τέσσερα μοντέλα ΚΕΕΕ με βάση το είδος και τη διάρκεια απασχόλησης που προσφέρουν:

- *Μεταβατική απασχόληση* λειτουργώντας ως ενδιάμεση αγορά εργασίας με ταυτόχρονη κατάρτιση στο χώρο εργασίας. Στόχος τους είναι η απόκτηση γνώσεων, δεξιοτήτων και εμπειρίας ώστε να δημιουργηθούν προϋποθέσεις μετάβασης στην ανοικτή αγορά εργασίας.

- *Μόνιμη αυτοχρηματοδοτούμενη απασχόληση* σε οικονομικά βιώσιμες επιχειρήσεις.
- *Προστατευόμενη απασχόληση* με σταθερή επιδότηση από τις δημόσιες αρχές, για ανθρώπους με περιορισμένες δυνατότητες εξεύρεσης εργασίας στην ανοικτή αγορά.
- *Κοινωνικοποίηση μέσω της παραγωγικής δραστηριότητας* με το στόχο της παραγωγικότητας να έρχεται σε δεύτερη μοίρα. Στην περίπτωση αυτή οι επιχειρήσεις συνήθως δεν είναι ούτε αυτόνομες ούτε οικονομικά βιώσιμες και δεν δημιουργούν πραγματικές θέσεις εργασίας.

Συνοπτικά, επιχειρήσαμε να διαμορφώσουμε μια κοινή γλώσσα αποσαφηνίζοντας ορισμένες βασικές έννοιες που χρησιμοποιούνται στη βιβλιογραφία και στην πράξη όταν αναφερόμαστε σε αυτό το σύμπαν ιδιαίτερων μορφωμάτων. Είναι σκόπιμο να επισημάνουμε ότι το ζήτημα των ορισμών είναι μια διαρκώς ανοικτή υπόθεση καθώς παρακολουθεί και συνομιλεί (ή τουλάχιστον οφείλει να το κάνει) με το πεδίο όπως αυτό διαμορφώνεται κάθε φορά. Χωρίς, λοιπόν, να ισχυριζόμαστε ότι αυτοί οι ορισμοί είναι παγιωμένοι, ελπίζουμε να συμβάλλουμε στην οικοδόμηση μίας κοινής γλώσσας για το μέλλον.

Βιβλιογραφία

Εβληνόγληωση

Αδάμ Σ. (2012) *Κοινωνική Οικονομία και Ενεργητικές Ποιτικές Ένταξης: Αποτελέσματα έρευνας πεδίου σε κοινωνικές επιχειρήσεις εργασιακής ένταξης στην Ελλάδα*, Παρατηρητήριο Οικονομικών & Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, Μελέτη 19. Διαθέσιμο στο: <http://ineobservatory.gr/publication/kinoniki-ikonomia-ke-energitikes-politikes-entaxis/>

Αδάμ Σ., Παπαθεοδώρου Χ. (2010) *Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνικός Αποκλεισμός: Μια Κριτική Προσέγγιση*, Μελέτη 8, Παρατηρητήριο Κοινωνικών, Οικονομικών, Δημοσιονομικών Εξελίξεων, Φτώχειας και Ανισοτήτων, Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ.

Ξενόγληωση

Defourny, J. and Nyssens M. (2016) "Fundamentals for an International Typology of Social Enterprise Models", ICSEM Working Papers 33.

International Cooperative Alliance (1995) "Cooperative identity, values & principles". Διαθέσιμο στο: <https://www.ica.coop/en/cooperatives/cooperative-identity>

Πρόσθετες πηγές:

Εκπαιδευτική πλατφόρμα για την Κοινωνική Αλληλέγγυα Οικονομία,
edu.kalomathe.gr

<https://www.youtube.com/watch?v=sLG8aFrdiBU>

<https://www.youtube.com/watch?v=niVZUxepfNo>

<https://edu.kalomathe.gr/login/index.php>

<https://www.youtube.com/watch?v=Ma3XTHX6yK4>

<https://www.youtube.com/watch?v=PjTccAF7qZw>

Σπύρος Λαπασιώρας

Οικονομική Θεωρία και Κοινωνική Οικονομία - Ένα περίγραμμα βασικών εννοιών

Εισαγωγή

Στο κείμενο παρουσιάζονται βασικές έννοιες της οικονομικής θεωρίας οι οποίες προϋποτίθενται για την κατανόηση των εγχειρημάτων της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας. Συγκεκριμένα, παρουσιάζονται η οργάνωση του οικονομικού συστήματος παραγωγής και αναπαραγωγής, οι έννοιες του καθαρού προϊόντος και του πλεονάσματος, η οργάνωση της ανταλλαγής μέσω του μηχανισμού της αγοράς και η διάκριση μεταξύ ιδιωτικών, δημοσίων και κοινών αγαθών, τα χαρακτηριστικά των εγχειρημάτων κοινωνικής οικονομίας σε σύγκριση με τη λειτουργία των καπιταλιστικών επιχειρήσεων, ο τρόπος που εντάσσονται στο οικονομικό σύστημα και η κοινωνική αποτελεσματικότητα που έχει η ύπαρξη και λειτουργία τους.

Βασικές έννοιες από την οικονομική θεωρία

Το οικονομικό σύστημα παραγωγής και αναπαραγωγής

Ο όρος «οικονομία» έχει διάφορες σημασίες. Μία πρώτη είναι έννοια της τεχνικής αποτελεσματικότητας. Δηλαδή της «ορθής» αντιστοίχισης μέσων με σκοπούς ώστε αυτοί να επιτυγχάνονται με την μικρότερη δυνατή δαπάνη μέσων: δεν χρειάζεται να κατασκευαστούν συνήθη ποτήρια νερού από διαμάντι ή, καλύτερα, δεν χρειάζεται να χρησιμοποιηθούν είκοσι κιλά αλεύρι για να παραχθεί ένα κιλό ψωμί. Μία δεύτερη έννοια είναι ότι η «οικονομία»

αναφέρεται σε ένα σύστημα παραγωγής αγαθών για την κάλυψη κοινωνικών αναγκών και των μηχανισμών αναπαραγωγής αυτού του συστήματος. Το οικονομικό σύστημα ανάγεται στις διαδικασίες παραγωγής που το απαρτίζουν και στον τρόπο που αυτές αλληλοσχετίζονται (ανταλλαγή/αγορά) ενώ ως οικονομική δραστηριότητα κατανοείται η παραγωγή και η μεταφορά των αγαθών από αυτούς που τα παράγουν σε εκείνους που τα χρειάζονται. Τέλος, μία τρίτη σημασία είναι ότι η «οικονομία» παραπέμπει σε ένα σύνολο θεσμών που οργανώνουν τις σχέσεις μεταξύ ατόμων με διακριτό τρόπο από την οργάνωση που παρέχουν άλλοι θεσμοί, όπως, για παράδειγμα, οι θεσμοί οργάνωσης πολιτικών ή οικογενειακών σχέσεων. Κύριοι θεσμοί στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, κυρίαρχο τρόπο παραγωγής στις κοινωνίες μας σήμερα, είναι η ιδιωτική/ατομική ιδιοκτησία, η μισθωτή εργασία, το χρήμα και οι συμβάσεις. Η (καπιταλιστική) οικονομία συνδέει ανεξάρτητους κατόχους ιδιοκτησίας που ακολουθούν το ιδιωτικό συμφέρον τους, χρησιμοποιώντας και ανταλλάσσοντας εγχρήματα την ατομική τους ιδιοκτησία μέσω συμβάσεων, ενώ η παραγωγή συντελείται στη βάση της σχέσης μισθωτής εργασίας.¹

Το οικονομικό σύστημα μπορούμε να το σκεφτούμε ως ένα σύνολο στοιχείων (υποσυστημάτων) που το κάθε ένα έχει μία δική του λειτουργία. Κάθε στοιχείο αυτού του συνόλου λαμβάνει τις αναγκαίες εισροές για την λειτουργία του από τα υπόλοιπα στοιχεία και παράγει εκροές προς τα υπόλοιπα στοιχεία αυτού του συνόλου.

Στο υποσύστημα της *παραγωγής* παράγονται προϊόντα τα οποία περνάνε στο υποσύστημα της *ανταλλαγής* ώστε να τα πάρουν είτε τα νοικοκυριά για *ατομική κατανάλωση* είτε οι μονάδες παραγωγής για *παραγωγική κατανάλωση*, δηλαδή να τα καταναλώσουν ως εισροές στην παραγωγική διαδικασία. Η οργάνωση τόσο της παραγωγής όσο και της ανταλλαγής προκύπτουν από τον *καταμερισμό εργασίας*. Με τον όρο «καταμερισμός εργασίας» εννοούμε την κατάτμηση της συνολικής διαδικασίας εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή του προϊόντος σε πολλαπλά επιμέρους τμήματα τα οποία εκτελούνται από διαφορετικούς εργαζόμενους ή μονάδες παραγωγής. Ένα σύστημα καταμερισμένης εργασίας απαιτεί και ένα σύστημα συνδυασμού των αποτελεσμάτων των επιμέρους εργασιών για την παραγωγή του τελικού προϊόντος. Στο καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής ο καταμερισμός εργασίας παίρνει δύο μορφές: τη μορφή του *ενδοεπιχειρησιακού καταμερισμού εργασίας* (την κατάτμηση της εργασίας στο εσωτερικό των επιχειρήσεων όπου ο συνδυασμός των αποτελεσμάτων των επιμέρους εργασιών δεν απαιτεί αγοραπωλησία) και τη μορφή του *κοινωνικού*

¹ Η παρουσίαση των βασικών εννοιών στην παρούσα και την επόμενη ενότητα αντλεί από τα έργα: Carporaso και Levine 1992: κεφ 1-5, Bowles et al. 2014: κεφ. 5-6.

καταμερισμού εργασίας, δηλαδή, τον επιμερισμό της συνολικής διαδικασίας σε ανεξάρτητες/αυτόνομες μονάδες παραγωγής που έχουν δικαιώματα ιδιοκτησίας επί του παραγόμενου προϊόντος (εμπορευματοκάτοχοι) και ο συνδυασμός των επιμέρους εργασιών απαιτεί αγοραπωλησίες που μεταβιβάζουν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας και χρήσης (νομής) των εμπορευμάτων που η μία παράγει στην άλλη που θέλει να τα χρησιμοποιήσει ως εισροές.

Καθοριστικές γι' αυτό το σύστημα είναι οι σχέσεις που διατηρεί με τα νοικοκυριά, το φυσικό περιβάλλον και το σύνολο των θεσμών που εξασφαλίζουν τους όρους ύπαρξης και λειτουργίας του.

Τα *νοικοκυριά* αποτελούν τόπους αναπαραγωγής των ατόμων και είναι σημαντικός θεσμός οργάνωσης της κοινωνικής ζωής. Προμηθεύουν εργασία στο σύστημα παραγωγής (εκροές προς το σύστημα παραγωγής) και λαμβάνουν αναγκαία μέσα για τις διαδικασίες αναπαραγωγής τους μέσω της ανταλλαγής (εισροές από το σύστημα παραγωγής και ανταλλαγής). Οι διαδικασίες αναπαραγωγής των ατόμων σε αυτά σχηματίζουν ένα ειδικό σύστημα παραγωγής. Αυτό το σύστημα λειτουργεί στην βάση ενός καταμερισμού εργασίας ο οποίος, στις μέχρι τώρα κοινωνίες, οργανώνεται στη βάση κυρίως του φύλου και δευτερευόντως των γενεών που σχηματίζουν ή συμμετέχουν άμεσα ή έμμεσα στο σύστημα παραγωγής του νοικοκυριού. Αυτό σημαίνει ότι η οικονομική αναπαραγωγή της κοινωνίας δεν εξαντλείται στο οικονομικό σύστημα και στους οργανωτικούς του θεσμούς που αναφέραμε αλλά πρέπει να λαμβάνονται υπόψη και στοιχεία του περιβάλλοντος του τα οποία μάλιστα από μία άποψη αποτελούν προϋποθέσεις λειτουργίας του οικονομικού συστήματος (εδώ εμφανίζεται και η «αφανής» και απλήρωτη εργασία των νοικοκυρών).² Το *φυσικό περιβάλλον* προμηθεύει εισροές οι οποίες παίρνουν τη μορφή των πρώτων υλών στην παραγωγή ενώ τόσο η λειτουργία όσο και η δομή οργάνωσης του οικονομικού συστήματος επιδρούν στο φυσικό περιβάλλον, αφενός μεν, με την εκροή «ρύπων» προς αυτό, αφετέρου δε, μετασχηματίζοντάς το σε κοινωνικά διαμορφωμένο φυσικό περιβάλλον, με άλλα λόγια, τη θέση της φύσης έχει πάρει η «κοινωνική φύση», για παράδειγμα η «φύση» του αστικού, ημιαστικού ή αγροτικού χώρου.³

Η λειτουργία του οικονομικού συστήματος προϋποθέτει συγκεκριμένη οργάνωση, αφενός μεν των σχέσεων μεταξύ των ατόμων μίας κοινωνίας,

2 Το ζήτημα της σχέσης του οικονομικού συστήματος με τα νοικοκυριά, ειδικά από τη σκοπιά της κοινωνικής αναπαραγωγής, δεν μπορούμε να το παρουσιάσουμε εδώ ούτε ακροθιγώς. Παραπέμπουμε ενδεικτικά στη θεματολογία που αναπτύσσεται σε Ferguson 2020, Picchio 1992, Cassano 2009 και Smith 1984.

3 Για την πολυδιάστατη σχέση περιβάλλοντος και οικονομικού συστήματος παραπέμπουμε, ενδεικτικά, σε Boyce 2012 και Okuma 2017.

αφετέρου δε των σχέσεων που έχουν τα άτομα με τα πράγματα, δηλαδή μία οργάνωση των *κοινωνικών σχέσεων παραγωγής*. Το καπιταλιστικό σύστημα οργανώνει αυτές τις κοινωνικές σχέσεις μέσα από τους θεσμούς της ατομικής ιδιοκτησίας, του χρήματος, της μισθωτής εργασίας και των συμβάσεων. Σε ένα γενικό επίπεδο ανάλυσης ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής προϋποθέτει την διανομή των ατόμων σε δύο κατηγορίες: μία πρώτη τους *καπιταλιστές* που έχουν την ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και το δικαίωμα να ελέγχουν τη λειτουργία τους και τη διάθεσή τους (νομή) και μία δεύτερη τους *εργαζόμενους* οι οποίοι είναι ιδιοκτήτες μόνο της εργασιακής τους ικανότητας την κατανάλωση της οποίας μισθώνουν στον καπιταλιστή (επιχειρηματία). Οι καπιταλιστές, δυνάμει της ατομικής ιδιοκτησίας και νομής (του δικαιώματος να χρησιμοποιεί και να ελέγχει την χρήση) των μέσων παραγωγής, έχουν ιδιοκτησία και στο προϊόν που παράγεται. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι οι καπιταλιστικές επιχειρήσεις χαρακτηρίζονται συνήθως από μία διαίρεση μεταξύ ιδιοκτησίας (μέτοχοι της επιχείρησης) και διεύθυνσης/οργάνωσης της παραγωγής (διευθυντικό προσωπικό). Αυτή η διαίρεση αντιστοιχεί στις διαφορετικές λειτουργίες, ιδιοκτησία και οργάνωση της παραγωγής, που εκπληρώνει η αφηρημένη μορφή του καπιταλιστή σε αυτόν τον τρόπο παραγωγής. Η οργάνωση των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής (για παράδειγμα, ο καθορισμός του ποιος θα είναι εφοπλιστής, τραπεζίτης, διευθυντής/οργανωτής της παραγωγής, μισθωτός κ.λπ.) δεν προκύπτει γενικά ως απόφαση που λαμβάνει κάποιο σώμα αλλά είναι αποτέλεσμα σύνθετων ιστορικών και κοινωνικών διαδικασιών (για παράδειγμα οι αναστασιμοί της γης προκύπτουν μέσω ιστορικών κοινωνικών συγκρούσεων που οδηγούν σε αποφάσεις κρατικών σωμάτων. Το ίδιο ισχύει για την υπαγωγή σε δημόσιο έλεγχο ατομικής ιδιοκτησίας ή αντίστροφα για την ιδιωτικοποίηση συλλογικής/κοινωνικής ιδιοκτησίας. Το ίδιο ισχύει για περιβαλλοντικούς περιορισμούς στο δικαίωμα διάθεσης και χρήσης μέσων παραγωγής κ.λπ.).

Στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, η παραγωγή διεξάγεται με σκοπό την ανταλλαγή έτσι ώστε να προκύπτει κέρδος. Το προϊόν παράγεται ως *εμπόρευμα*, δηλαδή ως κοινωνικά χρήσιμο αγαθό με (χρηματική) τιμή που προορίζεται για πώληση στην *αγορά*, δηλαδή στην εγχρήματη ανταλλαγή (αγοραπωλησία) τίτλων ιδιοκτησίας και χρήσης επί αγαθών (εμπορευμάτων). Η πώληση του προϊόντος/υπηρεσίας (εμπορεύματος) παράγει το συνολικό εισόδημα το οποίο *διανέμεται* σε κέρδος για τον καπιταλιστή και εισόδημα εργασίας (μισθός συν άλλα έσοδα εργασίας όπως έχουν κοινωνικά θεσμοθετηθεί) για τους εργαζόμενους.

Η συγκεκριμένη μορφή οργάνωσης και λειτουργία του οικονομικού

συστήματος καθορίζεται από τους θεσμούς που οργανώνουν το κοινωνικό σώμα και από την «επίλυση» των κοινωνικών συγκρούσεων στο πολιτικό επίπεδο (για παράδειγμα είναι διαφορετική η λειτουργία του οικονομικού συστήματος παραγωγής και αναπαραγωγής όταν επικρατούσε ο οικονομικός φιλελευθερισμός το 19ο αιώνα σε σχέση με τη κεϋνσιανή διευθέτηση μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και τη νεοφιλελεύθερη διευθέτηση μετά το 1980).

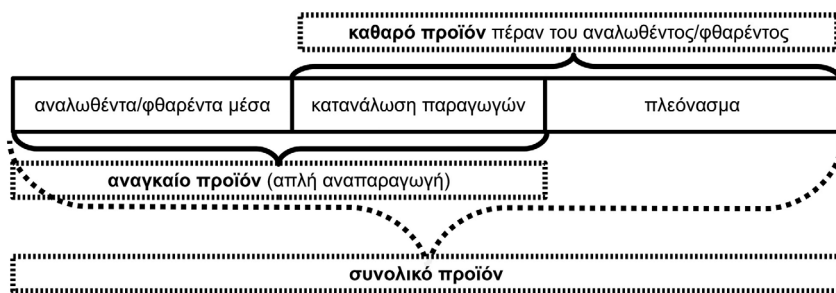
Παραγωγή: Προϊόν και Πλεόνασμα

Το σύνολο των διαδικασιών παραγωγής σε μία γεωγραφικά προσδιορισμένη περιοχή, δηλαδή μία οικονομία, σε μία χρονική περίοδο παράγει μία ποσότητα αγαθών και υπηρεσιών, την οποία ονομάζουμε *συνολικό (ακαθάριστο) προϊόν*. Η χρηματική αποτίμηση αυτού του συνολικού προϊόντος αναφέρεται ως *συνολική (ακαθάριστη) αξία παραγωγής*.

Το συνολικό ακαθάριστο προϊόν (συνολική αξία παραγωγής) μπορούμε θεωρητικά να το αναλύσουμε σε τρία μέρη με βάση τη χρήση που γίνεται στο προϊόν (Διάγραμμα 1): α) την *αναπλήρωση κεφαλαιουχικών αγαθών και υλικών* που χρησιμοποιήθηκαν ή αναλώθηκαν στην παραγωγή του προϊόντος. Εδώ περιλαμβάνεται και η *απόσβεση*, δηλαδή το κόστος αντικατάστασης που προκύπτει από την φθορά των κεφαλαιουχικών αγαθών που χρησιμοποιήθηκαν στην παραγωγή του προϊόντος, β) την απαιτούμενη *κατανάλωση* για να συντηρηθεί το «σύννηθες» επίπεδο διαβίωσης (όπως είναι κοινωνικά προσδιορισμένο) των ατόμων που συμμετέχουν στο οικονομικό σύστημα και γ) το *πλεόνασμα*, που αποτελεί ό,τι απομένει από το συνολικό προϊόν (αξία παραγωγής) αν αφαιρεθούν τα μέρη που αντιστοιχούν στην *αναπλήρωση* και την *κατανάλωση*.

Αυτά τα τρία μέρη του συνολικού προϊόντος (αξίας παραγωγής) μπορούν να συνδυαστούν με δύο τρόπους: α) *καθαρό προϊόν* μίας περιόδου είναι το άθροισμα της αναγκαίας κατανάλωσης και του πλεονάσματος και αντιστοιχεί στο νέο προϊόν που παρήχθη πέραν αυτού που απαιτείται για αναπλήρωση κεφαλαιουχικών αγαθών και υλικών. Βασιζόμενοι σε αυτή την έννοια ονομάζουμε *ακαθάριστο* το συνολικό προϊόν επειδή περιλαμβάνει και την αναπλήρωση. Επιπρόσθετα η διανομή του εισοδήματος, που αντιστοιχεί στο καθαρό προϊόν, σε μισθούς και κέρδη ονομάζεται *πρωτογενής διανομή του εισοδήματος*, και, β) *αναγκαίο προϊόν* είναι το άθροισμα της αναπλήρωσης κεφαλαιουχικών αγαθών/ υλικών και της κατανάλωσης, δηλαδή ισούται με το συνολικό προϊόν μείον το πλεόνασμα. Αντιστοιχεί στο τμήμα του προϊόντος που είναι αναγκαίο για να επανεκκινήσει η διαδικασία παραγωγής με τους όρους εκκίνησης της προηγούμενης περιόδου.

Διάγραμμα 1. Το προϊόν και τα μέρη του

Οι χρήσεις του πλεονάσματος εξαρτώνται από τις επιλογές αυτών που κατέχουν τα κεφαλαιουχικά αγαθά και την εξουσία λήψης αποφάσεων για τη χρήση του. Η χρήση του μπορεί να πάρει τη μορφή κατανάλωσης, επενδύσεων ιδιωτικών ή δημόσιων (π.χ. επενδύσεις σε υποδομές), κοινωνικών δαπανών, εξοπλισμών, κ.λπ. Πρέπει να σημειώσουμε ότι η ύπαρξη πλεονάσματος αποτελεί όρο δυνατότητας για την κάλυψη κοινωνικών αναγκών που δεν καλύπτονται από την εμπορευματική παραγωγική (για παράδειγμα ένα δημόσιο σύστημα υγείας).

Το ύψος, η κατανομή και οι χρήσεις του πλεονάσματος αποτελούν σημεία που συμπυκνώνουν τις κοινωνικές συγκρούσεις: για παράδειγμα, η αύξηση του πλεονάσματος σε μία καπιταλιστική επιχείρηση που προκύπτει από την μείωση των απολαβών των μισθωτών, η κατανομή του πλεονάσματος μεταξύ τόκων, επιχειρηματικών κερδών και προσόδων ιδιοκτησίας, η φορολόγηση του πλεονάσματος και η χρήση του για δημόσιες επενδύσεις αντί για ιδιωτικές, κ.λπ.

Ο καπιταλισμός χαρακτηρίζεται από την διαρκή τάση επέκτασης της παραγωγής μέσω της χρήσης του πλεονάσματος για επενδύσεις, με άλλα λόγια από τη διαρκή τάση *μεγέθυνσης* του παραγόμενου προϊόντος. *Οικονομική μεγέθυνση* έχουμε όταν παράγεται σε ένα έτος περισσότερο προϊόν από το προηγούμενο έτος ενώ αντίθετα *ύφεση* έχουμε όταν σε ένα έτος παράγεται λιγότερο προϊόν σε σχέση με αυτό που παρήχθη το προηγούμενο.

Κύρια πηγή της συνεχούς οικονομικής μεγέθυνσης είναι η συνεχής αύξηση της *παραγωγικότητας* που, επίσης, χαρακτηρίζει το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής. Ο όρος «παραγωγικότητα» αναφέρεται στην αύξηση του παραγόμενου προϊόντος ανά μονάδα χρησιμοποιούμενων εισροών. Ένας δείκτης μέτρησης της παραγωγικότητας είναι η *παραγωγικότητα εργασίας*: δηλαδή, η ποσότητα προϊόντος που παράγεται ανά ώρα εργασίας ή εργαζόμενο. Η παραγωγικότητα αυξάνει είτε, κυρίως, με νέες μεθόδους οργάνωσης της

διαδικασίας εργασίας (αυτοματοποίηση και άλλες καινοτομίες οργάνωσης της διαδικασίας παραγωγής) είτε, δευτερευόντως, με εντατικοποίηση της εργασίας και με επέκταση του χρόνου εργασίας.

Η αύξηση της παραγωγικότητας επιτρέπει να αυξάνεται το πλεόνασμα ενώ παράλληλα μειώνονται οι τιμές διάθεσης του προϊόντος και αυξάνουν οι απολαβές των εργαζομένων. Για παράδειγμα, υποθέτουμε ότι σε μία επιχείρηση η παραγωγικότητα είναι 10 μονάδες προϊόντος ανά ημέρα εργασίας. Με τιμή προϊόντος 3 ευρώ, αποσβέσεις 10 και σύνολο απολαβών εργαζομένων 10, η συνολική αξία του προϊόντος είναι 30 ευρώ, επομένως έχουμε πλεόνασμα 10 ευρώ. Η εισαγωγή αυτοματοποιήσεων και καινοτομιών στην οργάνωση της παραγωγής αυξάνει την παραγωγικότητα σε 100 μονάδες προϊόντος/ημέρα, και παρά την αύξηση των αποσβέσεων σε 100, των απολαβών των εργαζομένων σε 20 και την μείωση της τιμής σε 2 ευρώ εμφανίζεται πλεόνασμα 80 ευρώ σε συνολική αξία προϊόντος 200 ευρώ.

Ανταλλαγή: Αγορές, πληροφορία, κίνητρα και αποτελεσματικότητα

Σε αυτήν την ενότητα θα στραφούμε από την ανάλυση της παραγωγής προς την ανάλυση της ανταλλαγής. Η ανταλλαγή στον καπιταλισμό έχει τη μορφή της αγοράς. Οι αγορές οργανώνονται βάσει του θεσμού της ιδιοκτησίας, ο οποίος δίνει δικαιώματα χρήσης, πώλησης, ιδιοκτησίας εισοδημάτων και προϊόντων που απορρέουν από τη χρήση της ιδιοκτησίας καθώς και δικαιώματα αποκλεισμού άλλων από τη χρήση της ιδιοκτησίας. Με βάση αυτόν το θεσμό τα οφέλη (ή οι ζημιές) που η κάθε οικονομική μονάδα απολαμβάνει (ή υφίσταται) προέρχονται από την χρήση της ιδιοκτησίας της. Η γενική μορφή ανταλλαγής στην αγορά είναι αγοραπωλησίες εμπορευμάτων (χρήσιμων προϊόντων με τιμή) μέσω σύμβασης που συνάπτεται μεταξύ πωλητή και αγοραστή (η σύμβαση μπορεί να έχει το χαρακτήρα προσυμφωνημένων όρων και δικαίου που διέπει την σχέση αγοραστή-πωλητή, όπως για παράδειγμα σε αγοραπωλησίες σε εμπορικά καταστήματα).

Κεντρική ιδέα της λειτουργίας των αγορών, σύμφωνα με την επικρατούσα οικονομική θεωρία, είναι ότι αυτές είναι αποτελεσματικές, δηλαδή, ότι μέσω αυτών εξυπηρετείται η χρησιμοποίηση των κοινωνικών πόρων με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Αυτό επιτυγχάνεται καθώς οι αγορές παράγουν και διακινούν πληροφορία σχετικά με τις τιμές των αγαθών, η οποία γίνεται αντικείμενο επεξεργασίας από τα άτομα. Βασική προϋπόθεση είναι ότι οι τιμές αποτελούν ορθό μέτρο για την «σπανιότητα» των αγαθών, δηλαδή το πόσο επιθυμητά είναι τα αγαθά και το βαθμό δυσκολίας της απόκτησής τους. Η αύξηση της τιμής συνδέεται με μεγαλύτερη «σπανιότητα» ενώ η μείωση με μικρότερη. Τόσο οι

καταναλωτές όσο και οι παραγωγοί έχουν κίνητρο να μη χρησιμοποιήσουν ό,τι είναι «σπάνιο» (εξαντλεί γρήγορα το εισόδημα - αυξάνει το κόστος παραγωγής) και πράττοντας με βάση αυτό το κίνητρο θα συντονίσουν τις αποφάσεις τους ώστε να παραχθεί το προϊόν που απαιτείται με το μικρότερο κοινωνικό κόστος.

Αποτυχίες των αγορών

Η αγορά δεν είναι πάντα ένα αποτελεσματικός μηχανισμός υπηρετήσης της κοινωνικής ευημερίας. Υπάρχουν αρκετοί λόγοι που μπορεί ο μηχανισμός της αγοράς να αποτύχει. Με τον όρο «αποτυχία του μηχανισμού της αγοράς» εννοούμε ότι μέσω της αγοράς οι (οικονομικές) αποφάσεις που λαμβάνουν τα άτομα δεν οδηγούν στο βέλτιστο οικονομικό αποτέλεσμα και επομένως η αγορά αποτυγχάνει ως μηχανισμός εξασφάλισης της κοινωνικής ευημερίας.

Μία αρκετά γνωστή περίπτωση αποτυχίας του μηχανισμού της αγοράς προκύπτει όταν η αγορά ενός προϊόντος έχει διάρθρωση μονοπωλιακή (μία επιχείρηση πωλεί το προσφερόμενο προϊόν) ή μονοψωνιακή (μία επιχείρηση ή οικονομική μονάδα λειτουργεί ως αγοραστής του προϊόντος), με αποτέλεσμα οι τιμές πώλησης ή αγοράς που ορίζονται να μην αντανακλούν το κόστος και να αποκλείουν αγοραστές ή πωλητές του προϊόντος.

Μία άλλη περίπτωση είναι όταν στην αγορά ενός αγαθού προκύπτουν τιμές που αποκλείουν από την «κανονική» κατανάλωση μερίδες πληθυσμού (για παράδειγμα αγορά στέγης, αγορά ηλεκτρικής ενέργειας, αγορές υλών θέρμανσης κ.λπ.). Αυτή η περίπτωση αποτυχίας των αγορών οδηγεί σε μία κατηγοριοποίηση των αγαθών σε *βασικά κοινωνικά αγαθά* για μία αξιοπρεπή διαβίωση και σε *μη-βασικά αγαθά*. Παράδειγμα που αναγνωρίζεται η υποχρέωση των κοινωνιών στην κάλυψη των σχετικών αναγκών αποτελεί η θέσπιση, μεταπολεμικά, της χάρτας κοινωνικών δικαιωμάτων του ΟΗΕ.⁴ Άλλη περίπτωση αποτυχίας των αγορών είναι όταν δεν παρέχεται, σε δυνητικούς αγοραστές, η δυνατότητα αγοράς αγαθών. Για παράδειγμα, ασφάλεια έναντι του κινδύνου της ανεργίας.

Σε αυτό το κείμενο θα εστιάσουμε σε δύο ειδικές περιπτώσεις αποτυχίας του μηχανισμού της αγοράς που έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την κοινωνική οικονομία: στις εξωτερικότητες (μέσω των οποίων ορίζονται οι κατηγορίες των δημόσιων και των κοινών αγαθών) και στην ασύμμετρη πληροφόρηση.

---

4 Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα. Βρίσκεται στη διεύθυνση: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>

Αποτυχίες των αγορών, I. Εξωτερικότητες, δημόσια - κοινά αγαθά

Οι αγορές βασίζονται όπως αναφέραμε στο θεσμό της ατομικής ιδιοκτησίας. Αυτό σημαίνει ότι βασίζονται: α) στο *δικαίωμα αποκλεισμού από τη χρήση (νομή)* ενός εμπορεύματος των ατόμων που δεν έχουν ατομική ιδιοκτησία αυτού έτσι για να μπορέσουν μη-ιδιοκτήτες ενός εμπορεύματος να το χρησιμοποιήσουν πρέπει να αγοράσουν το εμπόρευμα (δηλαδή να γίνουν ιδιοκτήτες του) ή το δικαίωμα χρήσης του, β) στο ότι η σύμβαση αγοραπωλησίας τίτλων ιδιοκτησίας μεταξύ δύο μερών δεν δημιουργεί οφέλη και ζημιές σε τρίτα μη-συμβεβλημένα μέρη (δηλαδή, στην *εσωτερικότητα των αποτελεσμάτων* που έχουν οι αποφάσεις των συμμετεχόντων σε μία αγορά).

Αυτοί οι όροι ανάλογα με το αν πληρούνται ή όχι προσδιορίζουν κατηγορίες αγαθών.

α. Το δικαίωμα αποκλεισμού από τη χρήση ορίζει, γενικά, δύο κατηγορίες αγαθών: i) αυτά τα οποία, με βάση το σύνολο κανόνων που οργανώνουν μία κοινωνία, μπορούν να «*περιφραχθούν*» αποτελεσματικά, δηλαδή να έχει κάποιος πρόσβαση στην χρήση τους μόνο εφόσον πληρώσει την τιμή τους (π.χ. ένα στυλό, ένα αναψυκτικό) και ii) αυτά τα οποία δεν μπορούν να «*περιφραχθούν*» αποτελεσματικά (π.χ. γνώση, η θερμότητα από τον ήλιο, ο αέρας που αναπνέουμε, κ.λπ.).

β. Η εσωτερικότητα των αποτελεσμάτων ορίζει, γενικά, δύο κατηγορίες αγαθών: i) αυτά που η εκποίηση και χρήση τους (αναγνωρίζεται ότι) δεν επιδρά σε άλλους (η αγορά και η χρήση ενός στυλό) και ii) αυτά που η εκποίησή τους και η χρήση τους (αναγνωρίζεται ότι) επιδρά και σε άλλους. Σε αυτήν την περίπτωση εμφανίζονται είτε *αρνητικές εξωτερικότητες*, όπου μία συναλλαγή ή χρήση ενός αγαθού επιδρά σε τρίτα μέρη με τη μορφή επιβολής ενός κόστους σε αυτά χωρίς να λαμβάνουν αποζημίωση γι' αυτό (*αφαίρεση* «βαθμών ευημερίας» ή δυνατότητας κατανάλωσης) είτε *θετικές εξωτερικότητες* με τη μορφή ότι τρίτα απολαμβάνουν μία ωφέλεια χωρίς να καταβάλουν αντίτιμο. Παραδείγματα αρνητικών εξωτερικότητων: η επίδραση αποφάσεων παραγωγής στο περιβάλλον χωρίς να αναγνωρίζεται το συνολικό κόστος που αυτές έχουν, η επίδραση του χρηματοπιστωτικού τομέα στο υπόλοιπο οικονομικό σύστημα που οδήγησε στην κρίση του 2008, κ.λπ. Παραδείγματα θετικών: τα αποτελέσματα του εμβολιασμού για τη δημόσια υγεία, η ανακαίνιση μία οικίας σε μία γειτονία, η παροχή γνώσης της οποίας τα αποτελέσματα διαχέονται στην κοινωνία κ.λπ.

Ο συνδυασμός των δύο προηγούμενων κατηγοριών (α και β) επιτρέπει την ταξινόμηση των αγαθών σε τέσσερις κατηγορίες τις οποίες παρουσιάζουμε συνοπτικά στον Πίνακα 1: i) *Ιδιωτικά αγαθά*, αυτά τα οποία είναι σχετικά

εύκολο να «περιφραχθούν» και η κατανάλωση τους δεν αφαιρεί από άλλα άτομα «βαθμούς ευημερίας» χωρίς αντίτιμο, όπως για παράδειγμα ένα στυλό που κάποια αγοράζει και χρησιμοποιεί, ii) *Δημόσια αγαθά*, αυτά τα οποία είναι δύσκολο να περιφραχθούν και η κατανάλωσή τους δεν μειώνει τη δυνατότητα και άλλων να καταναλώσουν το ίδιο αγαθό στις επιθυμητές ποσότητες (δεν υπάρχει αφαιρεσιμότητα «βαθμών ευημερίας»), όπως για παράδειγμα η κατανάλωση της πληροφορίας ή της γνώσης, iii) *Κοινά αγαθά*, αυτά τα οποία «περιφράσσονται» δύσκολα και η κατανάλωσή τους αφαιρεί «βαθμούς ευημερίας» από άλλους, όπως για παράδειγμα ένας κοινός πόρος για άρδευση, και iv) *Συλλογικά αγαθά ή αγαθά λίσσης*, τα οποία μπορούν να «περιφραχθούν» εύκολα αλλά η κατανάλωσή τους δεν συνεπάγεται αφαιρεσιμότητα «βαθμών ευημερίας» για άλλα άτομα, όπως για παράδειγμα το σύστημα συνδρομής σε περιοδικά ή η συμμετοχή σε μία λέσχη.⁵

Πίνακας Ι. Κατηγορίες αγαθών

		Επίδραση στη χρήση από άλλους: αφαιρεσιμότητα	
		μικρή	υψηλή
Δυνατότητα αποκλεισμού	εύκολη	Αγαθά λίσσης Συνδρομές σε περιοδικά, λέσχες, δικτυακές υπηρεσίες (π.χ. Spotify)	Ιδιωτικά αγαθά Προσωπικός υπολογιστής, αναψυκτικό, πρόσβαση στο δίκτυο (αγορά δικαιώματος πρόσβασης από μία εταιρεία, (π.χ. ΟΤΕ)
	δύσκολη	Δημόσια αγαθά Γνώση, πληροφορία, θερμότητα από τον ήλιο, διαδίκτυο, σύστημα δημόσιας υγείας	Κοινά αγαθά Βιβλιοθήκες, αρδευτικά συστήματα, εύρος κίνησης δεδομένων στο δίκτυο

Η ένταξη ενός αγαθού σε μία κατηγορία ή σε μία άλλη υπόκειται σε μία σχετικότητα: εξαρτάται από το θεσμικό πλαίσιο που διέπει τη χρήση του σε μία δεδομένη κοινότητα/κοινωνία και τις τεχνολογικές δυνατότητες που υπάρχουν σε ένα δεδομένο χρόνο. Μπορεί για παράδειγμα μία αποτελεσματική «περίφραξη» να είναι δύσκολη τεχνικά ή να έχει υψηλό κόστος, ή μπορεί να

⁵ Η Ostrom, 1995, αναλύει την κατηγορία των κοινών και τις πολιτικές διαχείρισής τους, ενώ ο Buchanan, 1965, παρουσιάζει μία θεωρία για τα αγαθά λίσσης από μία νεοκλασική οπτική. Οι Hardt και Negri, 2009, δείχνουν πώς ότι αναφέραμε ως κοινά και δημόσια αγαθά είναι πολύ εκτεταμένα στην παραγωγή της οικονομικής και κοινωνικής ζωής. Ο Harvey, 2011, αναπτύσσει ένα κριτικό σχολιασμό των προηγούμενων.

είναι κοινωνικά ανεπιθύμητος ο αποκλεισμός κάποιων από τη χρήση ενός αγαθού. Επιπρόσθετα, η επίδραση ή όχι στους «βαθμούς ευημερίας άλλων ατόμων» είναι ζήτημα το οποίο αποφασίζεται με κοινωνικούς και ιστορικούς όρους (για παράδειγμα η αναγνώριση των επιπτώσεων αποφάσεων παραγωγής στο περιβάλλον είναι διαφορετική στις αρχές του 20ου αιώνα σε σχέση με σήμερα).

Ο μηχανισμός της αγοράς αποτυγχάνει στις περιπτώσεις των δημόσιων και των κοινών αγαθών. Με άλλα λόγια, η αγορά συνήθως δεν είναι ο κατάλληλος τρόπος οργάνωσης της παροχής αγαθών τα οποία χαρακτηρίζονται ως δημόσια ή κοινά. Στην περίπτωση των κοινών αποτυγχάνει επειδή το κοινωνικό κόστος (το συνολικό κόστος για την κοινωνία) χρήσης ενός πόρου είναι μεγαλύτερο από το ιδιωτικό κόστος (το κόστος που επωμίζεται το άτομο που κάνει χρήση αυτού του πόρου). Καθώς οι τιμές βασίζονται στο ιδιωτικό κόστος δεν μεταδίδουν ορθή πληροφορία. Στην περίπτωση των δημόσιων αγαθών η αγορά αποτυγχάνει επειδή, γενικά, το κοινωνικό όφελος είναι μεγαλύτερο του ιδιωτικού οφέλους. Μία επιχείρηση δεν είναι δυνατό να χρεώσει τους χρήστες ενός δημόσιου αγαθού εφόσον αυτό δεν μπορεί να «περιφραχθεί». Το αποτέλεσμα είναι η έλλειψη κινήτρου παραγωγής αυτού του αγαθού από τις ιδιωτικές επιχειρήσεις και επομένως αυτό ή δεν προσφέρεται ή η προσφορά του είναι κατώτερη των κοινωνικών αναγκών.

Αποτυχίες των αγορών II. Ασύμμετρη πληροφόρηση

Μία σημαντική περίπτωση που οδηγεί στην αποτυχία του μηχανισμού της αγοράς είναι η παρουσία *ασύμμετρης πληροφόρησης* μεταξύ των δύο μερών μίας συναλλαγής. Δηλαδή της περίπτωσης που το ένα μέρος έχει καλύτερη πληροφόρηση από το άλλο για την ποιότητα του προϊόντος ή τους όρους της συναλλαγής. Πρόκειται για μία περίπτωση που εμφανίζεται αρκετά συχνά. Χαρακτηριστική περίπτωση εμφάνισής της αποτελεί η σχέση μεταξύ εντολέα και εντολοδόχου, όπου ο εντολέας δίνει, μέσω σύμβασης, την εντολή στον εντολοδόχο να προβεί σε μία παραγωγική δραστηριότητα έναντι αμοιβής που θα ωφελήσει τον εντολέα. Η ασυμμετρία πληροφόρησης προκύπτει από το ότι για τον εντολέα δεν είναι παρατηρήσιμη η προσπάθεια που καταβάλει ο εντολοδόχος και ταυτόχρονα το αποτέλεσμα που θα επιτύχει ο εντολοδόχος εξαρτάται και από άλλους παράγοντες πέραν της προσπάθειας που καταβάλλει και οι οποίοι παράγοντες, γενικά, είναι εις γνώση του αλλά όχι εις γνώση του εντολέα. Παραδείγματα είναι η σχέση μεταξύ επιχειρηματία και μισθωτού εργαζόμενου, επενδυτή-χρηματιστή, δικηγόρου-πελάτη, ασφαλιστή-ασφαλιζόμενου, ιδιοκτήτη επιχείρησης-διευθυντή της επιχείρησης κ.λπ.

Η αντιμετώπιση του προβλήματος της ασύμμετρης πληροφόρησης μέσω της αγοράς γίνεται είτε μέσω διαδικασιών σηματοδότησης της «ποιότητας» του προϊόντος (από την πλευρά που έχει την καλύτερη πληροφόρηση) είτε μέσω μηχανισμών ελέγχου και διαλογής της «ποιότητας» (από την πλευρά που έχει την χειρότερη πληροφόρηση). Εδώ, βρίσκεται η βάση ανάπτυξης μη-κερδοσκοπικών οργανισμών για την παροχή προϊόντων/υπηρεσιών, καθώς ο μη-κερδοσκοπικός χαρακτήρας τους αποτελεί μία σηματοδότηση ότι δεν ενδιαφέρονται να εκμεταλλευτούν την καλύτερη πληροφόρηση που έχουν για να αποκομίσουν κέρδος. Γενικά, τα προβλήματα πληροφόρησης στις σχέσεις εντολέα-εντολοδόχου επιχειρείται να επιλυθούν μέσω ενός συστήματος αμοιβών που στοιχίζει τα κίνητρα του εντολοδόχου με αυτά του εντολέα και μέσω επιπρόσθετων όρων των συμβάσεων γεγονός που αυξάνει το κόστος συναλλαγών, επιβάλλει πρόσθετα κόστη πληροφόρησης για τη διαλογή εντολοδόχου και ελέγχου της ποιότητας, ενώ υπάρχουν και περιπτώσεις που δεν είναι δυνατή η στοιχισή των κινήτρων με κοινωνικά επωφελή τρόπο. Σε αυτό το σημείο διαπιστώνεται ένα πλεονέκτημα των συνεταιριστικής μορφής επιχειρήσεων όπου η ιδιοκτησία δεν χωρίζεται από την διοίκηση και οι μετέχοντες είναι και εργαζόμενοι.⁶

Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία

Η ιστορικότητα της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας

Η ανάλυση που προηγήθηκε μας επιτρέπει, αφενός μεν, να εντοπίσουμε σημεία που εδράζεται η ανάπτυξη της *Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας* (*Κ.Αλ.Ο.* στη συνέχεια), αφετέρου δε, να αναλύσουμε τους όρους λειτουργίας και ένταξης στο οικονομικό σύστημα των μονάδων που την απαρτίζουν. Προφανώς, τόσο η ύπαρξή της Κ.Αλ.Ο. όσο και η ανάπτυξή της εδράζεται σε σύνθετες κοινωνικές και ιστορικές διαδικασίες που δεν ανάγονται αποκλειστικά στην οργάνωση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και στις αποτυχίες της αγοράς. Ωστόσο, το αναλυτικό πλαίσιο που παρουσιάσαμε στις βασικές του όψεις στις προηγούμενες ενότητες προσφέρει σημαντικές δυνατότητες ανάλυσης της οργάνωσης της αλληλέγγυας και κοινωνικής οικονομίας.

Η ανάπτυξη της Κ.Αλ.Ο. ακολουθεί, τουλάχιστον στη Δυτική Ευρώπη, την πορεία της «διπλής κίνησης» που περιγράφει ο Πολάνι στο «Μεγάλο

⁶ Για τα ζητήματα της ασύμμετρης πληροφόρησης σχετικά με τις επιχειρήσεις κοινωνικής οικονομίας παραπέμπουμε και σε: Bacchiaga και Borzaga 2001, Depedri 2010, Hansmann 1996: Κεφ. 2.

Μετασχηματισμό» (Polanyi 2007: 77, 129, 131, 156-7).⁷ Η επικράτηση του αγοραίου (καπιταλιστικού) συστήματος τον 18ο-19ο αιώνα εκτός από μεγάλη οικονομική ανάπτυξη προκάλεσε και σημαντικά κοινωνικά προβλήματα. Εκτός από την ανάπτυξη της κρατικής «παρεμβατικότητας» για τη ρύθμιση της παραγωγής και των αγορών όπως και για την προσφορά δημοσίων αγαθών και την οργάνωση της κοινωνικής αλληλεγγύης, η ανάγκη αντιμετώπισης των προβλημάτων που δημιουργούνταν έδωσε ώθηση στην ανάπτυξη μορφών της Κ.Α.Ο. μέχρι το πρώτο τρίτο του 20ου αιώνα (συνεταιρισμοί, ταμεία αλληλοβοήθειας, ενώσεις και μη κερδοσκοπικές ενώσεις προσώπων).

Η μεταπολεμική οργάνωση του κράτους πρόνοιας περιόρισε σημαντικά την ανάπτυξη της Κ.Α.Ο. ειδικά στους τομείς υπηρεσιών που καλύπτονταν από το δημόσιο τομέα, καθώς το υπόδειγμα της κενσσιανής διαχείρισης της οικονομικής και κοινωνικής αναπαραγωγής ανέπτυξε μία δέσμη πολιτικών που απεδείχθησαν αποτελεσματικές για την αντιμετώπιση εμφανών δυσλειτουργιών της αγοράς: αναδιανομή του εισοδήματος, παροχή δημοσίων και βασικών αγαθών και αντικυκλικές πολιτικές απάλυνσης των υφέσεων. Σε αυτήν την περίοδο αναπτύχθηκαν μορφές Κ.Α.Ο. κυρίως στους κοινωνικούς χώρους που δεν καλύπτονταν από τις κρατικές πολιτικές.

Η κατάσταση αντιστρέφεται με την σχετική απόσυρση του δημοσίου τομέα από την παροχή βασικών και δημοσίων αγαθών μετά το 1980 κάτω από το νεοφιλελεύθερο στρατηγική διαχείρισης της οικονομικής και κοινωνικής αναπαραγωγής. Στην σχετικά γρήγορη ανάπτυξη της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας συνέβαλλε η αύξηση των κοινωνικών ανισοτήτων, τα αυξημένα ποσοστά ανεργίας, οι νέες κοινωνικές τάσεις εξειδικευμένης παροχής προϊόντων και υπηρεσιών αλλά επίσης και η διεθνοποίηση των οικονομιών που ανέδειξε προβλήματα διακρατικής συλλογικής δράσης με τρόπους που δημιουργούσαν δυνατότητες σε μορφές Κ.Α.Ο. να συμβάλλουν στην αντιμετώπισή τους. Πρέπει να σημειώσουμε ότι υπό το επικρατούν νεοφιλελεύθερο υπόδειγμα εμφανίζεται και μία τάση νοηματικής διεύρυνσης του χώρου της κοινωνικής οικονομίας ώστε να περιλαμβάνει επιχειρηματικές πρακτικές που εκμεταλλεύονται είτε το ιδιαίτερο εργασιακό καθεστώς αυτού του χώρου (δες στη συνέχεια) είτε την οιονεί θεσμικά κατοχυρωμένη λειτουργία τους ως υπεργολάβων του δημοσίου τομέα είτε τους μηχανισμούς νόμιμης φοροαπαλλαγής του πλούτου που έχουν αναπτυχθεί. Σε αυτό το κείμενο δεν θα ασχοληθούμε με αυτές τις περιπτώσεις.

7 Για την ιστορικότητα της κοινωνικής οικονομίας παραπέμπουμε, ενδεικτικά, σε: Fecher και Lévesque 2008, Demoustier και Rousselière 2006, Amin et al. 2002: κεφ. 1.

Χαρακτηριστικά των μονάδων κοινωνικής οικονομίας

Η σημασία του όρου «κοινωνική οικονομία»

Στη συνέχεια του κειμένου θα επικεντρωθούμε στην ανάλυση των χαρακτηριστικών των μονάδων κοινωνικής οικονομίας (στη συνέχεια μονάδες ΚΟ). Ο όρος «μονάδες ΚΟ», όπως χρησιμοποιείται στο κείμενο,⁸ εξυπηρετεί μία εισαγωγή στις γενικές όψεις θεμάτων που αφορούν την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία από τη σκοπιά της οικονομικής θεωρίας και αναφέρεται στο σύνολο των δραστηριοτήτων που έχουν τα εξής χαρακτηριστικά:

α) Παροχή ενός προϊόντος/υπηρεσίας που καλύπτει κοινωνικές ανάγκες, κυρίως με τη μορφή εμπορευματικής προσφοράς (αλλά δεν αποκλείονται και οι περιπτώσεις που έχουν τη μορφή μη-εμπορευματικής παροχής).

β) Οργανωτική δομή η οποία χαρακτηρίζεται από το ότι: i) τα δικαιώματα ιδιοκτησίας δεν αποτελούν τίτλους οι οποίοι μεταπωλούνται σε μία αγορά τίτλων, ii) έχει τη μορφή ένωσης προσώπων σε εθελοντική βάση και όχι συνένωσης κεφαλαίων. Επίσης, iii) τα μέλη αυτής της δομής συμμετέχουν, έστω και σε διαφορετικούς βαθμούς, στη διαδικασία οργάνωσης και εκτέλεσης της διαδικασίας παραγωγής, iv) το κριτήριο οργάνωσης και εκτέλεσης της διαδικασίας παραγωγής δεν έχει ως μοναδικό και κύριο στόχο την πραγματοποίηση κέρδους για τους συμμετέχοντες (αλλά μπορεί να στοχεύει στην παραγωγή πλεονάσματος, v) αυτή η δομή έχει ένα σύστημα διακυβέρνησης δημοκρατικό (διοικήσεις που εκλέγονται με βάση την αρχή «ένα άτομο μία ψήφος»), vi) η διανομή του πλεονάσματος δεν γίνεται με αποκλειστικό κριτήριο το μερίδιο κεφαλαίου στην επιχείρηση και vii) υπάρχει ένα σύστημα συμμετοχής και λογοδοσίας των ενδιαφερόμενων μερών για τη λειτουργία της μονάδας.

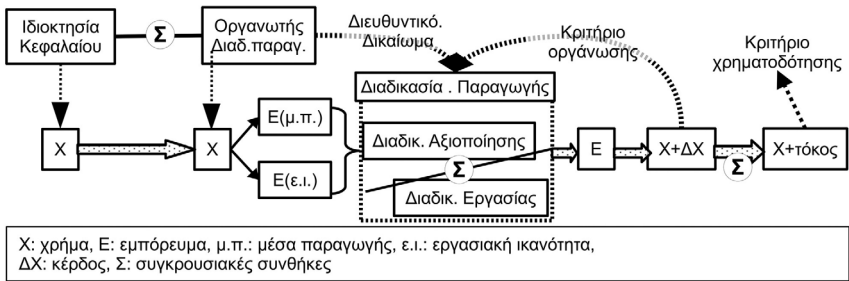
Καπιταλιστική επιχείρηση και μονάδες κοινωνικής οικονομίας

Η διαδικασία παραγωγής σε μία καπιταλιστική επιχείρηση έχει *κριτήριο οργάνωσης* τον στόχο παραγωγής του αναμενόμενου (με βάση τον οικονομικό κλάδο που δραστηριοποιείται) κέρδους με τον περιορισμό να εξαχθεί από την παραγωγή και πώληση ενός χρήσιμου για άλλους προϊόντος/υπηρεσίας. Η λειτουργία της, στα βασικά της στοιχεία, μπορεί να παρασταθεί, όπως στο Διάγραμμα 2, με βάση την σειρά *δανεισμός* (στο Διάγραμμα Χ→Χ που αντιπροσωπεύει την πράξη εκχώρησης δανείου χρηματικού κεφαλαίου όχι μόνο με τη μορφή των δανείων αλλά και με τη μορφή των μετοχών και των

8 Για τις διαφορετικές σημασίες που έχει ο όρος κοινωνική οικονομία παραπέμπουμε σε: Pearce 2009, Borzaga και Tortia 2007, Defourny και Nyssens 2010.

ομολογιών), αγορά μέσω παραγωγής, $X \rightarrow E(\mu.π.)$, και μίσθωση εργασιακής ικανότητας, $X \rightarrow E(\epsilon.ι.)$, τα οποία εισέρχονται στη διαδικασία παραγωγής για να παραχθεί ένα νέο εμπόρευμα, E , το οποίο πωλείται με σκοπό το κέρδος (ΔX), $E \rightarrow X + \Delta X$, και στη συνέχεια επιστρέφεται το δάνειο κεφάλαιο με τόκο ($X + \Delta X \rightarrow X + \text{τόκος}$).

Διάγραμμα 2. Μία καπιταλιστική επιχείρηση

Οι σχέσεις στην διαδικασία παραγωγής είναι *ιεραρχικά οργανωμένες* στη βάση της εξουσίας που απορρέει από την ατομική ιδιοκτησία και τη νομή των μέσων παραγωγής, και η οποία εξουσία παίρνει τη μορφή του *διευθυντικού δικαιώματος*. Καθώς στόχος είναι η παραγωγή κέρδους η διαδικασία παραγωγής παίρνει μία διπλή, *ιεραρχικά οργανωμένη*, μορφή: η *διαδικασία εργασίας* που εκτελείται για την παραγωγή του προϊόντος/υπηρεσίας ως χρήσιμου για άλλους αγαθού *υπάγεται* στην *διαδικασία αξιοποίησης* του κεφαλαίου που έχει επενδυθεί, δηλαδή στην συνεχή οργάνωση της διαδικασίας εργασίας και των στοιχείων της έτσι ώστε η εκτέλεσή της να είναι συμβατή με τον στόχο παραγωγής του αναμενόμενου κέρδους (στο διάγραμμα αυτή η υπαγωγή απεικονίζεται με την ανώτερη θέση της διαδικασίας αξιοποίησης σε σχέση με την διαδικασία εργασίας).

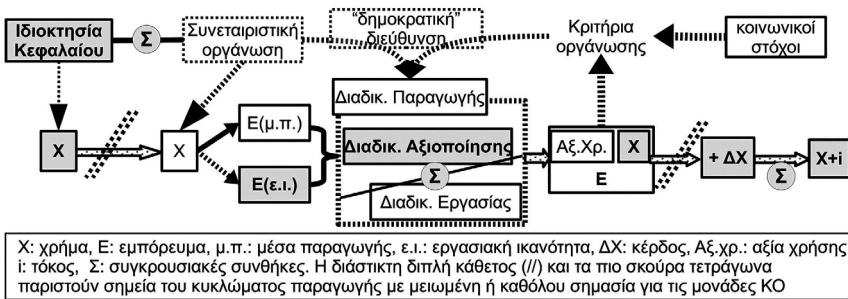
Για την εξυπηρέτηση των στόχων της επιχείρησης απαιτείται «στοίχιση κινήτρων», από τη μία πλευρά, μεταξύ των ιδιοκτητών του κεφαλαίου της επιχείρησης (μετόχων) και του διευθυντικού προσωπικού οργάνωσης της παραγωγής και από την άλλη πλευρά μεταξύ του διευθυντικού προσωπικού και των εργαζόμενων. Η επίτευξη της «στοίχισης κινήτρων» δεν είναι εγγυημένη καθώς αυτές οι σχέσεις αποτελούν πηγές συγκρούσεων, σε τελική ανάλυση λόγω του ότι η υπαγωγή της διαδικασίας εργασίας στην διαδικασία αξιοποίησης δεν είναι πάντοτε ομαλή, αλλά και βάσει της εμφάνισης εξωτερικότητας και ασύμμετρης πληροφόρησης όπως αναφέρθηκε στην ενότητα σχετικά με τις αποτυχίες των αγορών. Εδώ βρίσκεται μία πηγή αναποτελεσματικότητας των

καπιταλιστικών επιχειρήσεων, ειδικά όσο αυξάνεται το μέγεθός τους, καθώς η διαχείριση αυτών των πηγών σύγκρουσης μεγεθύνει τα κόστη συμβάσεων, διαχείρισης και ελέγχου της επιχείρησης.

Η καπιταλιστική επιχείρηση επιτυγχάνει παραγωγική αποτελεσματικότητα (ως προς τον στόχο παραγωγής κέρδους) μέσω του ανταγωνισμού τιμών και μεριδίων αγοράς με άλλες επιχειρήσεις. Ο ανταγωνισμός ωθεί σε σταθερή εισαγωγή αυτοματοποιήσεων και εμφάνισης καινοτομιών στην οργάνωση της παραγωγής ώστε να αυξηθεί η παραγωγικότητα αλλά και σε μηχανισμούς περιορισμού της κοινωνικής διάχυσης της γνώσης που αποκτάται στην οργάνωση της παραγωγής ώστε να διατηρηθεί ένα πλεονέκτημα έναντι των (υπαρκτών ή δυνητικών) ανταγωνιστών. Η αποτελεσματικότητα παραγωγής κέρδους αποτιμάται συνεχώς στις κεφαλαιαγορές (μετοχών, δανείων και ομολογιών) κάτι το οποίο αποτελεί άλλη πηγή συγκρούσεων την οποία δεν εξετάζουμε εδώ.

Οι μονάδες κοινωνικής οικονομίας (μονάδες ΚΟ) παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές σε σχέση με τις καπιταλιστικές επιχειρήσεις (όπως απεικονίζεται στο Διάγραμμα 3 συγκριτικά με το Διάγραμμα 2).

Διάγραμμα 3. Μία μονάδα κοινωνικής οικονομίας

Το βασικό κριτήριο οργάνωσης της διαδικασίας παραγωγής στις μονάδες ΚΟ ποικίλει ανάλογα με την οργανωτική μορφή και τους στόχους συγκρότησής τους: από την παραγωγή ενός χρήσιμου για άλλους αποτελέσματος έως την παραγωγή κέρδους (η παραγωγή κέρδους μπορεί να είναι κριτήριο οργάνωσης της διαδικασίας παραγωγής μόνο υπό τους περιορισμούς που θέτουν οι κοινωνικοί στόχοι της μονάδας ΚΟ – διαφορετικά, αν η παραγωγή κέρδους μεταπίπτει από το ρόλο κριτηρίου οργάνωσης στο ρόλο στόχου δεν αναφερόμαστε σε μονάδα ΚΟ αλλά σε καπιταλιστική επιχείρηση). Ο περιορισμός που αντιμετωπίζουν οι μονάδες ΚΟ στην οργάνωση της διαδικασίας παραγωγής είναι η εξυπηρέτηση

των χρηματοπιστωτικών και οικονομικών περιορισμών, χωρίς αυτή η εξυπηρέτηση να έρχεται σε σύγκρουση με τον χαρακτήρα της μονάδας.

Οι χρηματοδοτικές ανάγκες των μονάδων καλύπτονται με διαφορετικό τρόπο σε σχέση με τις καπιταλιστικές επιχειρήσεις. Δεν χρηματοδοτούνται από τις κεφαλαιαγορές με συνέπεια να μην υφίστανται λόγοι διάκρισης μεταξύ ιδιοκτησίας του κεφαλαίου και διεύθυνσης της παραγωγής, αφαιρώντας μία σημαντική πηγή συγκρούσεων που αντιμετωπίζουν οι καπιταλιστικές επιχειρήσεις. Η χρηματοδότηση, ανάλογα με τη φύση της μονάδας, προέρχεται από τα έσοδα από την δραστηριότητά της, από δωρεές, δημόσια χρηματοδότηση, εθελοντική προσφορά εργασίας και προσφορές των μελών της μονάδας ενώ σε περιορισμένο βαθμό προέρχεται από τραπεζικό δανεισμό.

Χαρακτηριστικά μονάδας «Κοινωνικής και Αλληλεγγύης Οικονομίας»

Οι στόχοι που επιχειρούν να εκπληρώσουν οι μονάδες ΚΟ οδηγούν και σε διαφορετικές μορφές οργάνωσης του συντονισμού των δραστηριοτήτων στο εσωτερικό της μονάδας. Η υπαγωγή της διαδικασίας εργασίας στην διαδικασία αξιοποίησης αδυνατίζει σημαντικά στις περιπτώσεις που ο κύριος στόχος είναι η παραγωγή χρήσιμου αποτελέσματος αλλά επίσης αδυνατίζει και στις περιπτώσεις που στόχος είναι η παραγωγή πλεονάσματος λόγω της οργανωτικής δημοκρατικής μορφής διακυβέρνησης. Η οργάνωση της διεύθυνσης της επιχείρησης έχει χαρακτηριστικά δημοκρατικής, οριζόντιας διακυβέρνησης με εμπλοκή όλων των ενδιαφερόμενων μερών στη διαδικασία αποφάσεων στη βάση της προσπάθειας να επιτευχθεί αποδοχή κοινών στόχων και με ανάδειξη μη-χρηματικών κινήτρων για τα μέλη της μονάδας. Με άλλα λόγια, οι μονάδες ΚΟ παρέχουν ένα *διαφορετικό υπόδειγμα οργάνωσης και διεύθυνσης της παραγωγής*: τα μέλη τους με τις συλλογικές/δημοκρατικές διαδικασίες αποφάσεων φαίνεται να γίνονται «*κύριοι του εαυτού τους*» καθώς εκλείπει ο αυταρχισμός του διευθυντικού δικαιώματος που χαρακτηρίζει τις καπιταλιστικά οργανωμένες επιχειρήσεις. Αυτό το χαρακτηριστικό αποτελεί βάση και για ένα διαφορετικό υπόδειγμα διανομής του πλεονάσματος: η διανομή του πλεονάσματος δεν έχει μοναδικό κριτήριο την συνεισφορά σε κεφάλαιο όπως είναι η βασική αρχή οργάνωσης των καπιταλιστικών επιχειρήσεων. Αυτά τα χαρακτηριστικά οδηγούν στην απουσία προβλημάτων ασύμμετρης πληροφόρησης και εξωτερικότητας που εμφανίζονται στις καπιταλιστικές επιχειρήσεις ενώ ταυτόχρονα συμβάλλουν στη διάχυση τόσο στο εσωτερικό της μονάδας όσο και κοινωνικά της γνώσης και της πληροφορίας που αποκτάται από τη λειτουργία της μονάδας.

Ωστόσο, οι μονάδες ΚΟ αποτελούν, γενικά, τμήμα της αγοράς: έχουν σε

μεγάλο βαθμό εισροές από την αγορά και, στο βαθμό που παρέχουν αγαθά ως εμπορεύματα, εκροές προς την αγορά. Αυτό σημαίνει ότι αντιμετωπίζουν αδιάκοπα το ζήτημα της αποδοτικότητας κόστους με βάση τις τιμές που πληρώνουν και πληρώνονται. Με άλλα λόγια υπόκεινται στον εγχώριο και διεθνή ανταγωνισμό τιμών στην αγορά που δραστηριοποιούνται με αποτέλεσμα να εσωτερικεύουν αναγκαστικά τις απαιτήσεις της αγοράς: τα μέλη τους καλούνται να διαχειριστούν όλα τα ζητήματα που αντιμετωπίζει μία καπιταλιστική επιχείρηση ως προς την αποτελεσματικότητα στην παραγωγή πλεονάσματος, στη διαχείριση της παραγωγής της μονάδας, στην εξερεύνηση αγορών και δικτύων διάθεσης προϊόντων, στην προσπάθεια κινητοποίησης προς όφελός της κοινωνικών πόρων (κεφάλαιο, επιδοτήσεις, υποστήριξη) κ.λπ. Με άλλα λόγια οι εργαζόμενοι καθώς γίνονται «κύριοι του εαυτού τους» αναγκάζονται να αναμετρηθούν με το ερώτημα του τρόπου που θα γίνουν «καπιταλιστές του εαυτού τους» (Μαρξ 1978: 555). Αυτά τα χαρακτηριστικά ενέχουν αντιφάσεις και με δεδομένους τους στόχους των μονάδων ΚΟ ανοίγουν ένα πεδίο πειραματισμού καινοτομιών και επινόησης εναλλακτικών απαντήσεων στα ίδια βασικά ερωτήματα που αντιμετωπίζουν, με διαφορετικό τρόπο και άλλου είδους ελευθερίες και δουλείες, οι οργανωτές της παραγωγής των καπιταλιστικών επιχειρήσεων.

Η οργανωτική μορφή των μονάδων ΚΟ όπως προκύπτει από τα χαρακτηριστικά που σκιαγραφήθηκαν εμφανίζει κάποια πλεονεκτήματα αλλά και κάποια μειονεκτήματα σε σχέση με τις καπιταλιστικές μορφές οργάνωσης της παραγωγής.⁹

Πλεονεκτήματα οργανωτικής μορφής μονάδων κοινωνικής οικονομίας

Οι εργαζόμενοι έχουν ενδιαφέρον για την «καλή» λειτουργία της μονάδας και κίνητρα να εισάγουν τεχνολογία και καινοτομίες οργάνωσης ώστε να έχουν αποτελεσματική διαχείριση της εργασιακής προσπάθειας που καταβάλλουν.

Η οριζόντια δημοκρατική διαδικασία λήψης αποφάσεων μειώνει τις πηγές συγκρούσεων και τα σχετικά κόστη συναλλαγών, τα οποία εμφανίζονται μεταξύ κατόχων κεφαλαίου, διευθυντικού προσωπικού και εργαζόμενων στις καπιταλιστικές επιχειρήσεις, αντισταθμίζοντας άλλα υψηλότερα κόστη που αντιμετωπίζουν οι μονάδες ΚΟ. Τα διλήμματα που προκύπτουν για

9 Για τα χαρακτηριστικά των μονάδων ΚΟ παραπέμπουμε και σε Thompson 2015, Bacchiaga και Borzaga 2001, Borzaga και Tortia 2007. Για τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα που έχουν, θέμα το οποίο εξετάζουμε στη συνέχεια αυτής της ενότητας, ειδικά από τη σκοπιά της αποτελεσματικότητας παραπέμπουμε σε Chevallier 2011, Depedri 2010 και στην εκτεταμένη μελέτη του Hansmann 1996.

τη λειτουργία τους επιλύονται χωρίς την καταφυγή σε σύναψη συμβάσεων που αυξάνουν αφενός μεν, τα μέρη με αντικρουόμενα συμφέροντα και τα κόστη που αντιμετωπίζει η επιχείρηση, αφετέρου δε, οδηγούν σε απόκρυψη πληροφορίας και γνώσης εκ μέρους των συμβαλλομένων μερών. Εδώ ανακύπτει ένα σημαντικό στοιχείο που αντιμετωπίζουν οι μονάδες ΚΟ, το οποίο λειτουργεί και ως περιορισμός για τη δράση τους: η ομοιογένεια των μελών που σχηματίζουν την μονάδα παραγωγής και, γενικά, το μέγεθος της μονάδας. Η τάση σχηματισμού ομάδων με διαφορετικούς στόχους σε σχετικά μεγάλες κλίμακες μονάδας διακινδυνεύει τη δυνατότητα της μονάδας να είναι αποτελεσματική, ακόμη και την ύπαρξή της, ενώ, ταυτόχρονα, αυτός ο κίνδυνος εγκαλεί τα μέλη στην επιπόνηση αποτελεσματικών τρόπων διαχείρισης των διαφορών που προκύπτουν.

Συνήθως οι μονάδες ΚΟ αναπτύσσονται με ρίζες στην τοπική κοινωνία και η οργανωτική μορφή τους (ανοικτή πληροφόρηση, αρχές αυτοδιαχείρισης, συνεργασία μεταξύ ισότιμων μερών και διαμοιρασμός των κανόνων) δίνει τη δυνατότητα να καλύπτουν ιδιαίτερες και διαφοροποιημένες ανάγκες και να οικοδομούν ένα κύρος και σχέσεις εμπιστοσύνης με τους πελάτες τους. Επομένως, αφενός μεν, παράγουν ένα διαφοροποιημένο προϊόν/υπηρεσία, στοιχείο το οποίο μειώνει την πίεση του ανταγωνισμού τιμών, αφετέρου δε, επιλύουν προβλήματα ασύμμετρης πληροφόρησης με τους πελάτες τους, σηματοδοτώντας αποτελεσματικά την ποιότητα του αγαθού που προσφέρουν. Με άλλα λόγια, έχουν δυνατότητες διάθεσης της παραγωγής τους σε υψηλότερη τιμή.

Από την πλευρά της χρηματοδότησης της λειτουργίας τους έχουν την δυνατότητα δωρεάν εισροών, λόγω των κοινωνικών στόχων τους και των θετικών εξωτερικότητων που παράγουν στην κοινότητα που δραστηριοποιούνται.

Μειονεκτήματα οργανωτικής μορφής μονάδων κοινωνικής οικονομίας

Οι μονάδες ΚΟ αποστρέφονται ισχυρά τον κίνδυνο, δηλαδή δεν αναλαμβάνουν εύκολα κινδύνους. Αυτό συμβαίνει επειδή οι μετέχοντες σε μία μονάδα συνήθως έχουν επενδύσει τα περιουσιακά τους στοιχεία μόνο σε αυτήν μονάδα, με άλλα λόγια «έχουν όλα τα αυγά στο ίδιο καλάθι». Αυτό το χαρακτηριστικό εμποδίζει τις σημαντικές αλλαγές στο σχεδιασμό του προϊόντος ή της παραγωγικής διαδικασίας καθώς αυτές οι αλλαγές συνεπάγονται μακροχρόνιες δεσμεύσεις.

Καθώς ο τραπεζικός τομέας λειτουργεί με ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια, τόσο στην σύστασή του όσο και στην παροχή πίστης, οι μονάδες ΚΟ δεν διαθέτουν κατάλληλο χρηματοπιστωτικό προφίλ για δανειακή χρηματοδότηση.

Οι μονάδες ΚΟ χαρακτηρίζονται από αργό χρόνο λήψης αποφάσεων καθώς αυτές πρέπει να προκύπτουν από οριζόντιες-δημοκρατικές διαδικασίες με παράλληλη επεξεργασία της άποψης όλων των ενδιαφερόμενων μερών σε συνάρτηση με τα συστήματα αξιών που ενσωματώνουν αυτές οι μονάδες (σεβασμός προσωπικότητας, στόχοι δίκαιας οργάνωσης και συναλλαγών).

Συχνά, οι μονάδες ΚΟ χαρακτηρίζονται από αδυναμία εξειδίκευσης των στόχων τους και αδυναμίες ακριβούς εφαρμογής των αποφάσεων που λαμβάνουν. Αυτό οφείλεται κυρίως στον τρόπο λειτουργίας τους και δευτερευόντως σε γνωσιακές αδυναμίες. Μία συστηματική εξειδίκευση των στόχων υστερεί σε αποτελεσματικότητα γι' αυτές τις μονάδες. Όσο πιο συστηματικά εξειδικευμένοι είναι οι στόχοι τόσο πιο σαφώς εμφανίζονται τα προβλήματα στη διαδικασία υλοποίησής τους αλλά και οι ανάγκες αναθεώρησης των ίδιων των στόχων που έχουν τεθεί. Το δημοκρατικό υπόδειγμα οργάνωσης αυτών των μονάδων, που επιβάλλει την αναγκαιότητα συμπερίληψης των απόψεων όλων των ενδιαφερόμενων μερών καθιστά δύσκολη και χρονοβόρα την αποφυγή συγκρούσεων και την εύρεση νέων ισορροπιών. Για τους ίδιους λόγους παρατηρείται το φαινόμενο της μη-ακριβούς εφαρμογής των αποφάσεων που λαμβάνονται.

Οι μονάδες ΚΟ, συνήθως, έχουν μικρή κλίμακα δραστηριοτήτων, γεγονός το οποίο τις εμποδίζει να έχουν *οικονομίες κλίμακας* (η αύξηση του μεγέθους της παραγωγής να συνοδεύεται από μείωση του μέσου κόστους, το οποίο συνήθως επιτυγχάνεται μέσω συνένωσης/συγχωνεύσεων παραγωγικών μονάδων) ή σκοπού (μείωσης του κόστους λόγω παραγωγής δύο ή περισσότερων προϊόντων από μία μονάδα αντί παραγωγής του κάθε ενός από μία ξεχωριστή μονάδα).

Οι μονάδες ΚΟ έχουν μικρότερη παραγωγική αποτελεσματικότητα όταν ανταγωνίζονται ιδιωτικές επιχειρήσεις με το ίδιο αντικείμενο. Αυτό, αφενός μεν, τους θέτει διλήμματα ύπαρξης ή αλλαγής φυσιογνωμίας, αφετέρου δε, δεν μπορούμε να το θεωρήσουμε μειονέκτημα της οργανωτικής μορφής καθώς η παραγωγική αποτελεσματικότητα δεν αποτελεί το μόνο στόχο για την οργάνωση της κοινωνικής αναπαραγωγής. Η αποτελεσματικότητα μίας μονάδας παραγωγής πρέπει να κριθεί με βάση την εξυπηρέτηση μίας πολλαπλότητας στόχων: για παράδειγμα, αν ενσωματώνει τεχνολογία προς το συμφέρον των καταναλωτών και της ποιότητας του προϊόντος, αν εξυπηρετεί μακροοικονομικούς στόχους όπως την μείωση της ανεργίας, αν συμβάλλει στη δίκαιη διανομή και αναδιανομή του εισοδήματος, αν παρέχει δημόσια ή βασικά αγαθά τα οποία δεν παρέχονται αλλιώς, αν συντηρεί αποτελεσματικά κοινούς πόρους κ.λπ.

Η κοινωνική οικονομία και το οικονομικό σύστημα

Χώροι ανάπτυξης των μονάδων «Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας»

Οι ιδιαιτερότητες που χαρακτηρίζουν τις μονάδες κοινωνικής οικονομίας προσδιορίζουν τους γεωγραφικούς και οικονομικούς χώρους που θα αναδυθούν. Αναδύονται είτε σε κλάδους παραγωγής είτε σε ειδικές αγορές που, αφενός μεν, δεν απασχολούνται καπιταλιστικές επιχειρήσεις επειδή δεν το βρίσκουν επικερδές, αφετέρου δε, υπάρχει αργούν παραγωγικό δυναμικό (είτε με τη μορφή κεφαλαίου είτε με τη μορφή εργασίας) το οποίο αξιοποιείται από τις μονάδες ΚΟ.

Επίσης, καθώς είναι κυρίως μονάδες έντασης εργασίας έχουν δυνατότητες εμφάνισης σε χώρους, κλάδους παραγωγής ή ειδικές αγορές, που δεν απαιτείται παραγωγή σε μεγάλη κλίμακα. Αυτές οι δυνατότητες εξαρτώνται από το αν οι καπιταλιστικά οργανωμένες επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στον κλάδο ή την αγορά είναι επίσης έντασης εργασίας και από το αν οι μονάδες ΚΟ μπορούν να αξιοποιήσουν τους δεσμούς που αναπτύσσουν ή έχουν αναπτύξει με την τοπική κοινότητα.

Οι μονάδες ΚΟ αναπτύσσονται δια της προσφοράς ενός προϊόντος/υπηρεσίας που ικανοποιεί διαφοροποιημένες νέες ανάγκες όταν δεν υφίσταται ακόμη ανταγωνισμός (εγχώριος ή διεθνής) από καπιταλιστικά οργανωμένες επιχειρήσεις σε αυτήν την ειδική αγορά. Επίσης, αναπτύσσονται σε αγορές όπου, αφενός μεν, τα κόστη συναλλαγών λόγω εξωτερικότητων ή ασύμμετρης πληροφόρησης είναι υψηλά, αφετέρου δε, οι σχέσεις εμπιστοσύνης που αναπτύσσουν οι μονάδες ΚΟ με τους συμμετέχοντες στην αγορά τους δίνει ανταγωνιστικό πλεονέκτημα. Δυνατότητες εμφάνισης μονάδων ΚΟ προσφέρονται επίσης σε γεωγραφικούς τόπους ή κλάδους παραγωγής όπου η παρουσία μονοπώλιων/μονοψώνιων ή επιχειρήσεων με μεγάλη κλίμακα παραγωγής δημιουργεί ειδικούς κινδύνους στην οικονομική βιωσιμότητα ατόμων που δραστηριοποιούνται ξεχωριστά.

Τέλος, μονάδες ΚΟ, εμφανίζονται στους γεωγραφικούς ή οικονομικούς χώρους από τους οποίους αποσύρεται το κράτος από την παροχή υπηρεσιών και αγαθών στο βαθμό που δεν είναι προσοδοφόρο να καλύψουν το κενό καπιταλιστικές επιχειρήσεις ή στο βαθμό που οι μονάδες ΚΟ μπορούν να ανταγωνιστούν τις καπιταλιστικές επιχειρήσεις λόγω των πλεονεκτημάτων της οργανωτικής μορφής τους. Οι μονάδες ΚΟ σε αυτήν την περίπτωση μπορούν να λειτουργούν είτε ως υποκατάστατο της κρατικής παροχής είτε συμπληρωματικά σε αυτήν και σε συνεργασία (τυπική ή άτυπη, χρηματοδοτούμενη ή όχι) με κρατικές υπηρεσίες.

Κοινωνική αποτελεσματικότητα της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας

Οι μονάδες ΚΟ, πέραν των αγαθών που προσφέρουν, παράγουν δια της ύπαρξης και λειτουργίας τους ένα ειδικό κοινωνικό προϊόν: ένα δημοκρατικό και συμμετοχικό παράδειγμα οργάνωσης της παραγωγής. Στην κοινωνική αποτελεσματικότητα που έχει η ύπαρξη και λειτουργία τους εντάσσονται επίσης, η δυνατότητά τους να επιλύουν προβλήματα αποτυχίας της αγοράς, με την κινητοποίηση κοινωνικών πόρων για την παροχή προϊόντων γενικού δημόσιου συμφέροντος, η αντιμετώπιση προβλημάτων που δημιουργεί η διανομή των εισοδημάτων και του πλούτου, η προώθηση δημοκρατικής συμμετοχής και ελέγχου διάθεσης δημόσιων πόρων, καθώς και η συμβολή τους στην οργάνωση κοινωνικής συνοχής (στην τοπική διάσταση που οργανώνονται). Παράλληλα συγκροτούν πρότυπα διάχυσης της πληροφορίας/γνώσης και αξιών ζωής και εργασίας (δες και Tortia 2010, Αδάμ και Παπαθεοδώρου 2010).

Στις θετικές εξωτερικότητες που έχουν για την κοινωνία πρέπει να συμπεριλάβουμε το γεγονός ότι παράγουν καινοτόμες μορφές παραγωγής ή υπηρεσιών καθώς επίσης το ότι έχουν μεγαλύτερη διακριτική ικανότητα στη φύση των αναγκών και στις νέες ανάγκες, λόγω της εμπλοκής τους με συγκεκριμένο μικρό τμήμα πληθυσμού (δες και Potts και Hartley 2015).

Η συμβολή τους στην δημιουργία πρόσθετης απασχόλησης προέρχεται από διάφορες πηγές: την λειτουργία τους κυρίως ως μονάδων έντασης εργασίας, την απασχόληση των ασθενέστερων στρωμάτων του εργατικού δυναμικού και την κάλυψη νέων αναγκών απασχόλησης. Ωστόσο η δημιουργία πρόσθετης απασχόλησης συνδυάζεται συνήθως με την τάση να παρέχουν εισοδήματα στους απασχολούμενους σε αυτές χαμηλότερα των μέσων όρων μισθών. Αυτό συμβαίνει για πολλούς λόγους. Κύριοι μεταξύ αυτών είναι είτε για τους απασχολούμενους οι αμοιβές να παίζουν το ρόλο κατωφλιού ένταξης στην απασχόληση από την κατάσταση της ανεργίας που βρίσκονταν ή να έχουν το ρόλο συμπληρωματικού εισοδήματος είτε οι εργαζόμενοι έχοντας διάθεση συμμετοχής στους κοινούς σκοπούς της μονάδας να αποδέχονται μικρότερη αμοιβή (δες και Borzaga και Depedri 2009, όπως και τον συλλογικό τόμο με θέμα την πληρωμή της εργασίας στις μονάδες ΚΟ των Destefanis και Musella 2009).

Η επικράτηση του νεοφιλελεύθερου υποδείγματος οργάνωσης της οικονομίας οδήγησε στην απόσυρση του κράτους πρόνοιας από την παροχή μίας σειράς δημόσιων και βασικών αγαθών με αποτέλεσμα την ανάπτυξη μονάδων ΚΟ για την κάλυψη των αναγκών που δημιουργήθηκαν. Η ανάπτυξη αυτή των μονάδων ΚΟ έχει αντιφατικά χαρακτηριστικά: από τη μία πλευρά,

λόγω της μικρής κλίμακας δραστηριότητας οι μονάδες ΚΟ έχουν μεγαλύτερη διακριτική ικανότητα για τη φύση των αναγκών και διαθέτουν ευελιξία προσαρμογής στις απαιτήσεις ικανοποίησης των αναγκών, αλλά από τη άλλη πλευρά, η ανάπτυξη αυτή οδηγεί σε ένα κατακερματισμό των δικαιωμάτων και της παροχής δημοσίων αγαθών.

Επίσης, η ανάπτυξη αυτή συνοδεύεται από κινδύνους απώλειας του χαρακτήρα τους ως ΚΟ. Αυτό διότι, η έκταση των αναγκών, ειδικά σε ένα περιβάλλον αυξανόμενων κοινωνικών ανισοτήτων και διαφοροποίησης των κοινωνιών, με παραδοσιακές και σύγχρονες μορφές αποκλεισμού και φτώχειας, οδηγεί σε ένα μοντέλο εξάρτησης της χρηματοδότησής τους από το δημόσιο, καθώς μία σειρά υπηρεσιών (έντασης εργασίας) που παρέχουν δεν μπορούν να πληρωθούν από τους χρήστες τους. Πρόκειται για μία τάση που καθιστά αυτές τις μονάδες οιοσδήποτε υπεργολάβους του δημοσίου, με λειτουργίες δημόσιων υπηρεσιών, που εκμεταλλεύονται την αποτελεσματικότητα εργατικού κόστους που έχουν. Γενικότερα, το γεγονός ότι αναδιανεμητικές πολιτικές του κράτους μπορούν να οργανώνονται μέσω επιχειρηματικών μορφών θέτει ένα ζήτημα εμπορευματοποίησης δημοσίων αγαθών το οποίο αφορά τόσο την «Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία» όσο και την κοινωνία λόγω των αρνητικών εξωτερικοτήτων που μία τέτοια εμπορευματοποίηση ενέχει.

Τέλος, σημειώνουμε ότι η λειτουργία των μονάδων ΚΟ συμβάλλει στην διεύρυνση του εμπορευματικού τομέα της οικονομίας, καθώς οι ικανότητες καινοτομίας σε προϊόντα/υπηρεσίες που επιδεικνύουν οι μονάδες ΚΟ και οι σχέσεις που αναπτύσσουν τοπικά στην κοινότητα οδηγούν στην ένταξη μέρους των άτυπων οικονομικών δραστηριοτήτων στον τυπικό εμπορευματικό τομέα της οικονομίας.

Τα χαρακτηριστικά των μονάδων ΚΟ που παρουσιάσαμε, στη σχετική ενότητα και στην τρέχουσα, συναντώνται με δύο ερωτήματα: α) η συμμετοχή των μονάδων ΚΟ στις εμπορικές δραστηριότητες αλλοιώνει τον «κοινωνικό» χαρακτήρα τους; β) ο «κοινωνικός» χαρακτήρας τους απαιτεί για να είναι βιώσιμες τη σημαντική δημόσια υποστήριξη;

Αυτά τα ερωτήματα συνδέονται με τον διττό χαρακτήρα των μονάδων ΚΟ εντός ενός περιβάλλοντος που κυριαρχεί ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής: από την μία πλευρά αποτελούν αμφισβήτηση της καπιταλιστικής οργάνωσης της παραγωγής λόγω της οργανωτικής τους μορφής, από την άλλη πλευρά συντελούν στην ολοκλήρωση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής καθώς αξιοποιούν κοινωνικούς χώρους και πόρους για την παραγωγή εμπορευμάτων, είναι τμήματα της καπιταλιστικά οργανωμένης αγοράς.

Λαμβάνοντας υπόψη και τις δύο πλευρές του διπτού χαρακτήρα που έχουν οι μονάδες ΚΟ διαπιστώνουμε ότι αποτελούν μία ασταθή/μεταβατική μορφή: όταν έρχονται σε ανταγωνισμό με τις καπιταλιστικές επιχειρήσεις και μάλιστα σε περιβάλλον διεθνοποίησης της παραγωγής όπου αδυνατίζει η σημασία των συγκριτικών πλεονεκτημάτων τους αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα επιβίωσης ή χαρακτήρα, ειδικά αν λειτουργούν ως αυτόνομες μονάδες παραγωγής.

Για την υποστήριξη της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας

Στην χώρα μας υπάρχουν προϋποθέσεις, ειδικά μετά την δεύτερη σοβαρή οικονομική κρίση την τελευταία δεκαετία, ώστε να αναπτυχθεί η Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία πέραν μίας περιθωριακής θέσης στη δομή της οικονομίας και να διατηρήσει το ρόλο της ως μία μορφή που προάγει, πέραν της ειδικής παραγωγής των μονάδων σε αγαθά και υπηρεσίες, την παραγωγή δημοσίων αγαθών, όπως τα περιγράψαμε στις προηγούμενες ενότητες, και την κοινωνική συνοχή.

Όροι για την επέκταση και διεύρυνση του χώρου που έχει στην κοινωνία μας είναι στοχευμένες παρεμβάσεις, που να βοηθούν όχι απλά στην επιβίωση αλλά στην παραγωγή υψηλότερου πλεονάσματος, απαραίτητου όρου για την περαιτέρω ανάπτυξη της. Ενδεικτικά: α) Είναι σημαντικό να εναρμονιστεί το θεσμικό πλαίσιο με τις ανάγκες των μονάδων αυτού του χώρου και να οργανωθεί υποστηρικτικό θεσμικό πλαίσιο σε ζητήματα χρηματοδότησης, μείωσης κόστους στη χρήση υποδομών, οργάνωσης άλλων κατάλληλων σύγχρονων μορφών υποδομών κατάλληλων κ.λπ. και β) Η υποστήριξη των διαφόρων μορφών δικτύωσης μεταξύ των μονάδων ώστε να πετύχουν οικονομίες κλίμακας ή σκοπού.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αδάμ Σ. και Παπαθεοδώρου Χ. (2010) *Κοινωνική οικονομία και κοινωνικός αποκλεισμός: Μια κριτική προσέγγιση*, Αθήνα: ΙΝΕ-ΓΣΕΕ.
- Bowles S., Edwards R. και Roosevelt F. (2014) *Κατανοώντας τον Καπιταλισμό*, (μτφρ. Ζ. Σαλίμπα), Αθήνα: Gutenberg.
- Μαρξ Κ. (1978) *Το Κεφάλαιο*. Τόμος 3ος, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Polanyi K. (2007) *Ο Μεγάλος Μετασχηματισμός*, (μτφρ. Κ. Γαγανάκης), Θεσσαλονίκη: Νησίδες.

Ξενογλώσση

- Amin A. (επιμ.) (2009) *The Social Economy: International Perspectives on Economic Solidarity*, London: Zed Books
- Amin A., Cameron A. και Hudson R. (2002) *Placing the Social Economy*, London: Routledge.
- Bacchiaga A. και Borzaga C. (2001) "Social enterprises as incentive structures: An economic analysis", στο: Borzaga, C. και Defourny, J. (επιμ.), *The emergence of social enterprise*, London: Routledge, 273-295.
- Becchetti L. και Borzaga C. (επιμ.) (2010) *The Economics of Social Responsibility: The world of social enterprises*, Abingdon: Routledge.
- Borzaga C. και Depedri S. (2009) "Working for social enterprises: does it make a difference?", στο: Amin (2009): 66-91.
- Borzaga C. και Tortia E. (2007) "Social Economy Organisations in the Theory of the Firm", στο: Noya, A. και Clarence, E. (επιμ.), *The Social Economy: Building Inclusive Economies*, OECD, 23-60.
- Boyce J. K. (2012) *Economics, the Environment and Our Common Wealth*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Buchanan J.M. (1965) "An Economic Theory of Clubs", *Economica*, 32 (125): 1-14.
- Caporaso J. A. και Levine D. P. (1992) *Theories of Political Economy*, New York: Cambridge University Press.
- Cassano G. (2009) *Class Struggle on the Home Front: Work, Conflict and Exploitation in the Household*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Chevallier M. (2011) "The cooperatives' sources of efficiency: a catalyst for the emergence of localized norms", *Journal of Cooperative Studies*, 44 (1): 31-40.
- Defourny J. και Nyssens M. (2010) "Conceptions of Social Enterprise and Social Entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and Divergences", *Journal of Social Entrepreneurship*, 1 (1): 32-53.
- Demoustier D. και Rousselière D. (2006) "Social economy as social science and practice", στο: Clary, B.J., Dolfmsa, W. και Figart, D.M. (επιμ.), *Ethics and the Market: Insights from social economics*, Abingdon: Routledge, 112-125.
- Depedri S. (2010) "The competitive advantages of social enterprises", στο: Becchetti L. και Borzaga C. (επιμ.) *The Economics of Social Responsibility: The world of social enterprises*, Abingdon: Routledge, 34-54.
- Destefanis S. και Musella M. (επιμ.) (2009) *Paid and Unpaid Labour in the Social Economy*, Heidelberg: Physica-Verlag.
- Fecher F. και Livesque B. (2008) «The public sector and the social economy in the Annals (1975–2007): Towards a new paradigm», *Annals of Public and Cooperative Economics*, 79 (3-4): 679 - 727
- Ferguson S. (2020) *Women and Work. Feminism, Labour, and Social Reproduction*,

- London: Pluto Press.
- Hansmann H. (1996) *The ownership of enterprise*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Hardt M. και Negri A. (2009) *Commonwealth*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Harvey D. (2011) "The Future of the Commons", *Radical History Review*, 109: 101-7.
- Okuma K. (2017) *The Evolving Relationship between Economy and Environment*, Singapore: Springer.
- Ostrom E. (1990) *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Pearce J. (2009) "Social economy: engaging as a third system?", στο: Amin A. (επιμ.) *The Social Economy: International Perspectives on Economic Solidarity*, London: Zed Books, 23-33.
- Picchio A. (1992) *Social Reproduction: The Political Economy of the Labour Market*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Potts J. και Hartle J. (2015) "How the Social Economy Produces Innovation", *Review of Social Economy*, 73 (3): 263-282.
- Smith J., Wallerstein I. και Evers H.-D. (1984) *Households and The World-Economy*, Beverly Hills, London, New Delhi: Sage Publications.
- Thompson S. (2015) "Towards a Social Theory of the Firm: Worker Cooperatives Reconsidered", *Journal of Co-operative Organization and Management*, 3 (1): 3-13.
- Tortia E. (2010) "The impact of social enterprises on output, employment, and welfare", στο: Becchetti L. και Borzaga C. (επιμ.) *The Economics of Social Responsibility: The world of social enterprises*, Abingdon: Routledge, 55-71.

Χαρά Κούκν

Φύλο, Κοινωνικά Κινήματα και Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία

Εισαγωγή

Την τελευταία δεκαετία βιώνουμε μια συνεχιζόμενη κρίση που δεν φαίνεται να έχει διέξοδο ή ορατό τέλος. Είτε την ονομάζουμε «οικονομική», «προσφυγική», «περιβαλλοντική», ή πανδημία, γεγονός είναι ότι ούτε η κρίση ούτε οι συνθήκες επισφάλειας και λιτότητας που αυτή παράγει δεν μοιάζουν πια ως εξαίρεση. Δραματικές αλλαγές στην εργασία, την κατοικία, την υγεία και την εκπαίδευση έχουν επιφέρει φτωχοποίηση και έχουν πλήξει μεγάλα κομμάτια του πληθυσμού και ιδιαίτερα τις πιο ευάλωτες ομάδες. Παράλληλα, πίσω από τις κλειστές πόρτες σπιτιών, αλλά και σε συνθήκες κακοπληρωμένης ή αδήλωτης εργασίας, οι γυναίκες συχνά αναλαμβάνουν την ευθύνη της φροντίδας αυτών που το κράτος εγκαταλείπει και η αγορά αποκλείει. Την ίδια στιγμή, κοινωνικά κινήματα και πρωτοβουλίες αλληλεγγύης των πολιτών αντιστέκονται στη λιτότητα, αμφισβητούν τις κατεστημένες σχέσεις εξουσίας και ανατρέπουν μια σειρά από δεδομένες ιδέες και πρακτικές, αφού η κρίση πάντα στέκεται ανάμεσα σε αυτό που υπάρχει και σε ένα μέλλον που ακόμα δεν έχει υπάρξει. Πιο συγκεκριμένα, τα εγχειρήματα κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας που ξεπήδησαν στην χώρα μας τα τελευταία χρόνια ως μάχες ενάντια στην ανισότητα και την αδικία έβαλαν στο κέντρο μια οικονομία της φροντίδας στη βάση της συλλογικότητας και της αλληλεγγύης. Μέσα σε ένα πλαίσιο αλληπάλλων και αλληλένδετων κρίσεων, μία εναλλακτική προσέγγιση στον τρόπο που εργαζόμαστε και ζούμε καθημερινά είναι αναγκαία, και δεν μπορεί παρά να επιτρέψει στην διάσταση του φύλου να πλαισιώσει εκ νέου και με τρόπο διαφορετικό τη (συν)ύπαρξή μας.

Φύλο, εργασία και κρίση

Όσο και αν θεωρείται ότι οι οικονομικές κρίσεις λειτουργούν ισοπεδωτικά, η αλήθεια είναι ότι πάντα κάποιοι και (κυρίως) κάποιες τις βιώνουν πιο δύσκολα από τους υπόλοιπους - η κρίση «χτυπάει πάντα άνισα» (Daskalaki and Fotaki 2017: 3). Όσον αφορά συγκεκριμένα το θέμα της εργασίας, τα ποσοτικά στοιχεία και ιδιαίτερα η ποιοτική τους ανάλυση αναδεικνύουν ότι η δυσμενής θέση των γυναικών σε σχέση με τους άντρες έγινε ακόμη δυσμενέστερη μετά το 2008. Οι μισθοί τους κατά μέσο όρο είναι χαμηλότεροι (στον ιδιωτικό τομέα), γεγονός που οδηγεί και σε χαμηλότερες συντάξεις. Η Ελλάδα παρουσιάζει πολύ υψηλό ποσοστό ανεργίας σε σχέση με άλλες χώρες της ΕΕ, κυρίως όσον αφορά τους νέους και τις γυναίκες, ενώ η γυναικεία απασχόληση υστερεί σημαντικά της ανδρικής σε μια σειρά από επίπεδα: οι ευκαιρίες συμμετοχής τους στην αγορά εργασίας είναι σαφώς λιγότερες σε σχέση με αυτές των αντρών, ενώ όσο προχωράμε σε ανώτερες βαθμίδες εργασίας τόσο λιγότερο συναντάμε γυναίκες (Καραμεσίνη 2021). Παράλληλα, οι γυναίκες αντιμετωπίζονται με δυσπιστία και προκατάληψη στο εργασιακό τους περιβάλλον που συχνά υποτιμάει τις γνώσεις, τις ικανότητες και τις δεξιότητές τους. Την ίδια στιγμή απειλούνται πολύ περισσότερο από το φαινόμενο της μακροχρόνιας ανεργίας, ενώ προτιμώνται στις θέσεις ευέλικτης, μερικής ή προσωρινής απασχόλησης. Οι λόγοι, προφανώς, είναι ότι πολλές γυναίκες σε κάποιο σημείο της ζωής τους αναλαμβάνουν αποκλειστικά την ευθύνη των μελών της οικογένειας που χρήζουν φροντίδας.

Παραδόξως, και ενάντια στις προβλέψεις, το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης το 2010 φάνηκε να βελτιώνει την παραπάνω κατάσταση. Πολλές γυναίκες βγήκαν στην αγορά εργασίας όταν οι σύζυγοί τους βρέθηκαν άνεργοι αλλάζοντας τις ισορροπίες και συνολικά το χάσμα ως προς τα ποσοστά συμμετοχής και απασχόλησης στην αγορά εργασίας φάνηκε να κλείνει σημαντικά. Ωστόσο, γρήγορα έγινε κατανοητό ότι αυτό οφείλεται πιο πολύ στη δραματική επιδείνωση της θέσης των αντρών συγκριτικά με τις γυναίκες και στη συνολικότερη υποβάθμιση των συνθηκών διαβίωσης και απασχόλησης όλου του πληθυσμού λόγω της εφαρμογής των μέτρων λιτότητας, και όχι σε κάποιο θετικό άλμα όσον αφορά τη βελτίωση της πρόσβασης των γυναικών στην εργασία. Και αν κοιτάξει κανείς πιο προσεκτικά τα δεδομένα των ετών αυτών, θα αντιληφθεί πως μακροπρόθεσμα θα απειληθούν σημαντικά οι γυναίκες, καθώς είναι αυτές που κατά κύριο λόγο πλήττονται από την παραβίαση των εργασιακών δικαιωμάτων, τη μείωση θέσεων εργασίας και ευκαιριών απασχόλησης, την εγκαθίδρυση ευέλικτων ωραρίων και άτυπων

μορφών απασχόλησης, αλλά και τις περικοπές στις παροχές και τις υπηρεσίες (Καραμεσίνη 2015).

Αλλά τις άνισες επιπτώσεις της κρίσης τις εντοπίζει κανείς όχι μόνο ή όχι τόσο στη δημόσια σφαίρα όσο στην ιδιωτική, εκεί όπου οι γυναίκες πίσω από τις κλειστές πόρτες των νοικοκυριών επωμίζονται παραδοσιακά την (μεγαλύτερη) ευθύνη της οικιακής εργασίας και της φροντίδας της οικογένειας. Κατά την διάρκεια αυτής της περιόδου, οι γυναίκες καθημερινά καταβάλλουν τεράστια προσπάθεια με δραματικά μειωμένους πόρους να μαγειρέψουν, να καθαρίσουν και να ανταποκριθούν στις ανάγκες του νοικοκυριού· να φροντίσουν ηλικιωμένους γονείς και συγγενείς, σε σπίτια και σε δημόσια νοσοκομεία που αδυνατούν λόγω περικοπών να καλύψουν τις ανάγκες κοινωνικής περίθαλψης· να φροντίσουν εφήβους, βρέφη και παιδιά, τη στιγμή που δεν επαρκούν οι θέσεις στους δημόσιους παιδικούς σταθμούς (Καραμεσίνη 2021)· να σταθούν δίπλα σε ανέργους συντρόφους, απογοητευμένα παιδιά και χρωμένους συγγενείς μέσα από μια αδιάκοπη συναισθηματική εργασία που απαιτείται για να τα βγάλει κανείς πέρα στην κρίση· αλλά την ίδια στιγμή να διαχειριστούν και την αυξημένη ενδοοικογενειακή, έμφυλη και καθημερινή κοινωνική βία που καθιστά τις ίδιες ευάλωτες (Vaiou 2016). Όλη αυτή την υλική και ψυχολογική ευθύνη την επωμίζονται οι γυναίκες,¹ γιατί κοινωνικά αυτό είναι αναμενόμενο να κάνουν, χωρίς η προσπάθειά τους να καταγράφεται κάπου ή να αναγνωρίζεται, ακόμα και από τις ίδιες.

Η πανδημία όξυνε ακόμα παραπάνω την κατάσταση αυτή:² Οι περιορισμοί στην οικονομική δραστηριότητα έφεραν αναστολές συμβάσεων και μειώσεις εισοδημάτων, διακοπή επιχειρηματικής δραστηριότητας, απολύσεις και ελάχιστα ή και μηδενικά εισοδήματα σε πληττόμενους κλάδους και τη «μαύρη οικονομία», όπου απασχολούνται περισσότερες γυναίκες, αύξηση της ευέλικτης εργασίας, εξ αποστάσεως εργασία και άρα αύξηση των πραγματικών ωρών εργασίας, και γενικότερα μια ακόμα μεγαλύτερη εργασιακή ανασφάλεια. Η ισορροπία μεταξύ εργασιακής και προσωπικής/οικογενειακής ζωής ανατράπηκε πλήρως, κάτι που όπως

1 Σχεδία (2021), Το φύλο της αντίστασης, Συνέντευξη της Μαρίας Καραμεσίνη στον Σπύρο Ζωνάκη. Διαθέσιμο στο <https://www.shedia.gr/news/2021/jun/01/fylo-ths-antistashs/>

2 European Committee of the Regions (2020), «Η κρίση της νόσου Covid-19 φανέρωσε τις ανισότητες μεταξύ γυναικών και ανδρών», Συνέντευξη με την κ. Concha Andreu Rodriguez (ES/PES), εισηγήτρια της γνωμοδότησης της ΕΠ με θέμα την ισότητα των φύλων. Διαθέσιμο στο <https://cor.europa.eu/el/news/Pages/the-covid-19-crisis-has-brought-into-sharp-relief-inequalities-between-women-and-men.aspx>

ήταν αναμενόμενο (αλλά δύσκολα μετρήσιμο) έπληξε κυρίως τις γυναίκες.³

Οι ανάγκες μέσα στο σπίτι αυξήθηκαν δίκως προηγούμενο με το κλείσιμο των σχολείων και το lockdown, κι έτσι όλες οι γυναίκες, εργαζόμενες και μη, είδαν τις ευθύνες τους να διογκώνονται και τις σωματικές και ψυχολογικές τους δυνάμεις να μειώνονται, ενώ συγχρόνως εντάθηκε και το φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας σε βάρος τους. Επιπλέον, τα περισσότερα επαγγέλματα «πρώτης γραμμής» που απειλούνται από επισφαλείς υγειονομικές και εργασιακές συνθήκες απαρτίζονται κυρίως από γυναίκες, για παράδειγμα νοσηλεύτριες, γιατροί, υπάλληλοι σουπερμάρκετ και φαρμακείων, εργαζόμενες σε οίκους ευγηρίας κ.ά. Κι εάν κάποιες γυναίκες βίωσαν ακόμη πιο δραματικά τις επιπτώσεις της πανδημίας δεν είναι άλλες από τις μετανάστριες οικιακές εργαζόμενες, οι οποίες ενώ παραμένουν αόρατες δουλεύουν αδήλωτα δίπλα μας, στην πλειονότητα των ελληνικών νοικοκυριών: αυτές βρέθηκαν χωρίς δουλειά και δυνατότητα κρατικής στήριξης (Καραμεσίνη 2021).

Αναπαραγωγική εργασία και φροντίδα

Σταδιακά, μέσα από το συνεχιζόμενο κύμα κρίσεων αναδεικνύεται η σημασία αυτής της άτυπης και συχνά αόρατης μορφής εργασίας που συνήθως επιτελούν οι γυναίκες λόγω του κοινωνικού τους ρόλου, αφενός μέσα στα σπίτια τους και χωρίς μισθό: μια έρευνα της ΕΛΣΤΑΤ για τη δαπάνη χρόνου στη μη αμειβόμενη εργασία επιβεβαίωσε αυτό που βιώνουμε καθημερινά, ότι δηλαδή οι γυναίκες επιτελούν το 75% της απλήρωτης οικιακής εργασίας φροντίδας στην χώρα μας, από τα μεγαλύτερα ποσοστά μεταξύ των αναπτυγμένων κρατών.⁴

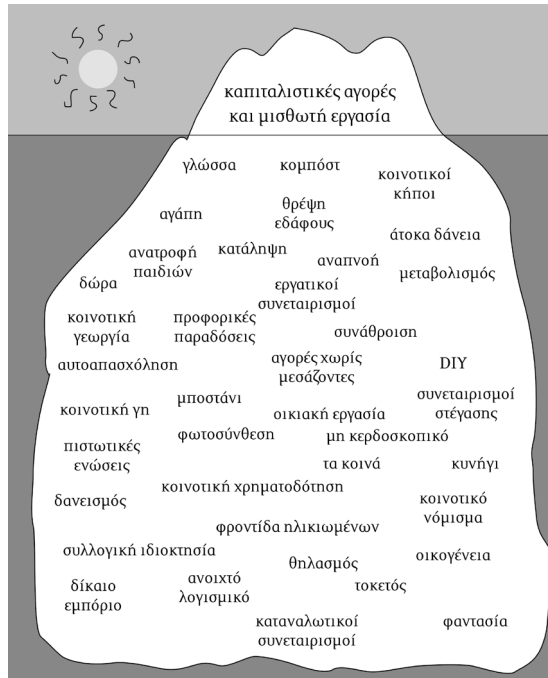
Στην Ελλάδα της κρίσης, το κράτος διέκοψε με βίαιο τρόπο παροχές και υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας διογκώνοντας αυτή την ευθύνη. Παράλληλα, ωστόσο, έγινε ορατό ότι αυτό τον ρόλο οι γυναίκες τον επιτελούν συχνά και εκτός των σπιτιών τους, αναλαμβάνοντας τα λεγόμενα επαγγέλματα φροντίδας τα οποία είναι συνήθως χαμηλά αμειβόμενα. Σύμφωνα με τα δεδομένα του Ευρωπαϊκού Ινστιτούτου για την Ισότητα των Φύλων, στην ΕΕ οι γυναίκες αποτελούν το 86% των εργαζομένων στις προσωπικές υπηρεσίες στον τομέα της υγείας, το 93% των εργαζομένων στη φροντίδα παιδιών, το 95% των εργαζομένων καθαριότητας και φροντίδας στα σπίτια.⁵

3 Τα Νέα (2020), Οι γυναίκες τα πρώτα θύματα της πανδημίας σύμφωνα με το ΔΝΤ. Διαθέσιμο στο <https://www.tanea.gr/2020/07/27/economy/oi-gynaikes-ta-prota-thymata-tis-pandimias-symfona-me-to-dnt/>

4 ΕΛΣΤΑΤ (2016), Έρευνα Χρήσης Χρόνου 2013-14, Δ.Τ.

5 EIGE (2021), Essential Workers, Διαθέσιμο στο <https://eige.europa.eu/covid-19-and-gender-equality/essential-workers>.

Εικόνα 1: Το παγόβουνο των Gibson Graham (μετάφραση της Χαράς Κούκη)

Όπως αποδεικνύεται σε περιόδους κρίσεων, λοιπόν, αυτού του τύπου η εργασία, είτε αμείβεται είτε όχι, είναι πιο απαραίτητη και πολύτιμη από πολλές άλλες. Παρόλα αυτά παραμένει ιστορικά και κοινωνικά υποτιμημένη, αόρατη, κακοπληρωμένη ή/και απλήρωτη. Γιατί όμως δεν την αναγνωρίζουμε και θεωρούμε ότι δεν έχει αξία; Η σκέψη της Gibson-Graham (2008, 2012, 2013)⁶ μας βοηθάει να απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό, γιατί μας μαθαίνει να κοιτάμε την οικονομία διαφορετικά: ξεκινάει από την παραδοχή ότι η λειτουργία της οικονομίας δεν στηρίζεται μόνο στην υλική παραγωγή των αγαθών που η κοινωνία έχει ανάγκη, αλλά και σε μια αντίληψη που έχουμε για την οικονομία και την κοινωνία, καθώς και στις ηθικές και κοινωνικές μας αξίες.

Για να εξηγήσει, λοιπόν, πως λειτουργεί σήμερα ο καπιταλισμός, η συγγραφέας εισάγει την έννοια του καπιταλοκεντρισμού: σύμφωνα με αυτήν, έχουμε μάθει να θεωρούμε ότι οποιαδήποτε οικονομική δραστηριότητα διαφορετική από τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής είναι εξαρτημένη, κατώτερη ή πιο αδύναμη από αυτόν. Ο καπιταλοκεντρισμός μας μαθαίνει να βλέπουμε τον κόσμο μέσα

⁶ Οι Katherine Gibson και Julie Graham, δυο φεμινίστριες οικονομικές γεωγράφοι, έγιναν γνωστές ερευνώντας και γράφοντας μαζί, ως μία, με το ψευδώνυμο J. K. Gibson-Graham, σχετικά με οικονομικές ιδέες και πρακτικές εναλλακτικές στον καπιταλισμό.

από το δίπολο καπιταλισμός/μη καπιταλισμός που μας παρουσιάζει τον καπιταλισμό σαν να είναι φυσικό φαινόμενο και αδιαμφησβήτητα κυρίαρχο τρόπο λειτουργίας της οικονομίας. Οι μη καπιταλιστικές δραστηριότητες, όπως αυτές που για παράδειγμα συμβαίνουν σε ένα νοικοκυριό, στην άτυπη οικονομία, σε εναλλακτικά εγχειρήματα και αλλού θεωρούνται εκ των προτέρων πιο αδύναμες, ως ρωγμές ή μάταιοι πειραματισμοί που είναι καταδικασμένοι να αποτύχουν ή να μην εξελιχθούν πέρα από το τοπικό επίπεδο. Αντίθετα, ο καπιταλισμός θεωρείται πως επεκτείνεται με φυσικό τρόπο, συστηματικά και συγκροτημένα, και γι' αυτό επιβάλλεται τόσο στην εθνική όσο και στην παγκόσμια οικονομία. Η γνωστή πλέον εικόνα του παγόβουνου (βλ. Εικόνα 1) οπτικοποιεί μια τέτοια προσέγγιση: ό,τι βρίσκεται στην κορυφή και πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας είναι αυτό που αναγνωρίζουμε ως το ορατό κομμάτι της οικονομίας, το οποίο όμως για να υπάρξει στηρίζεται στο αόρατο και υποτιμημένο σύνολο πρακτικών, δραστηριοτήτων και σχέσεων που βρίσκονται κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας αλλά έχουμε μάθει να μην το βλέπουμε.

Η καθηγήτρια Οικονομικών της Εργασίας Μαρία Καραμεσίνη μας υπενθυμίζει ότι «Ξεχνάμε ότι ένας πολύ μεγάλος όγκος της συνολικά παρεχόμενης εργασίας στην οικονομία είναι μη αμειβόμενη εργασία, αόρατη γιατί πραγματοποιείται εντός του σπιτιού ... Είναι πολύ σημαντικό γιατί χωρίς αυτή την μη αμειβόμενη εργασία δεν υπάρχει η κοινωνία μας, δεν μπορεί να υπάρξει κοινωνική αναπαραγωγή».⁷ Ο όρος «αναπαραγωγική εργασία» συμπεριλαμβάνει όλες αυτές τις εργασίες που σε καθημερινή βάση αναπαράγουν την ίδια μας την ζωή: αρχικά αναφέρεται σε ό,τι ονομάζουμε «οικιακή εργασία» που κατά κύριο λόγο επιτελούν οι γυναίκες όταν, για παράδειγμα, ετοιμάζουν και σερβίρουν το φαγητό, προμηθεύονται αγαθά για να εξοπλίσουν ένα νοικοκυριό ώστε να ανταποκριθεί στις καθημερινές του λειτουργίες, όταν πλένουν, καθαρίζουν, φροντίζουν τον χώρο, τα αντικείμενα, τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, όταν μεγαλώνουν παιδιά, φροντίζουν άρρωστα και ευάλωτα μέλη της οικογένειας και ηλικιωμένους γονείς ή συγγενείς και συντηρούν συγγενικούς και κοινοτικούς δεσμούς. Με τον όρο αναπαραγωγική εργασία αναφερόμαστε και σε άλλες δραστηριότητες, όπως αυτές που αναπαράγουν τις κοινωνικές σχέσεις, τον πολιτισμό, την γνώση, μέχρι και την δουλειά που χρειάζεται για την φροντίδα του περιβάλλοντος. Η συμβατική οικονομία δεν αναγνωρίζει αυτές τις εργασίες ως «παραγωγικές» και κομμάτι της επίσημης

7 Έθνος (2019). Καραμεσίνη: Το 75% της μη αμειβόμενης εργασίας επιτελείται από γυναίκες. Διαθέσιμο στο <https://www.ethnos.gr/Economy/article/25764/karamesinhoto7525thsmhameibomenhsgergasiasepiteitaiapogynaikes>

οικονομίας κι έτσι σπάνια καταμετρώνται επίσημα.⁸

Συνήθως αντιλαμβανόμαστε την αναπαραγωγική εργασία ως κάτι που εκ των πραγμάτων κάνουν οι γυναίκες «από την φύση τους», κι όχι σαν μια έμμισθη απασχόληση. Όπως μας εξηγούν φεμινίστριες θεωρητικοί, όπως η Silvia Federici, αυτό συμβαίνει γιατί ο καπιταλισμός από νωρίς διαχώρισε τις αντρικές παραγωγικές από τις γυναικείες αναπαραγωγικές εργασίες και παράλληλα «φυσικοποίησε» την οικιακή εργασία. Αυτό οδήγησε σε έναν έμφυλο καταμερισμό της εργασίας, δηλαδή σε διακριτούς κοινωνικούς ρόλους με βάση το φύλο και στην διάκριση μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας (Federici 2004, 2012, 2019). Τα παραπάνω δίπολα θεωρούνται εδώ και αιώνες δεδομένα και άρα φαίνεται πια σαν να μην αξίζουν ανάλυση, προσοχή και κατά συνέπεια αλλαγή. Ωστόσο, μεταμφιέζοντας την αναπαραγωγική εργασία σε βιολογικό πεπρωμένο των γυναικών (κάτι που κάνουν «από την φύση τους», κι όχι ως «κανονική» εργασία), ο καπιταλισμός είναι ένα σύστημα που βασίζεται στην εκμετάλλευση της μη μισθωτής εργασίας των γυναικών και παράλληλα στην ιεραρχία των αντρών (Bhattacharya 2017). Έτσι, η παραγωγική εργασία των αντρών πληρώνεται σε χρήμα, ενώ η δουλειά των γυναικών ανταμείβεται με το νόμισμα της «αγάπης» και την αξία της «αρετής». Αυτό σημαίνει, όμως, ότι ο καπιταλισμός στηρίζεται πάνω σε μία βαθιά ριζωμένη αντίφαση: ενώ η κοινωνική αναπαραγωγή αποτελεί βασική προϋπόθεση για την ίδια την ύπαρξή μας αλλά και για την παραγωγική εργασία και άρα για την καπιταλιστική ανάπτυξη,⁹ η ίδια επιδίωξη κέρδους που βρίσκεται στο κέντρο του καπιταλισμού οδηγεί στην συνεχιζόμενη απαξίωσή της. Πλέον ο νεοφιλελευθερισμός απαιτεί περικοπές κρατικών και ιδιωτικών δαπανών για την κοινωνική πρόνοια μετατοπίζοντας την ευθύνη της φροντίδας στις τοπικές κοινωνίες και την οικογένεια.¹⁰

Βλέπουμε, λοιπόν, πως στις πατριαρχικές, καπιταλιστικές κοινωνίες η υλική και η συναισθηματική εργασία που σχετίζεται με την κοινωνική αναπαραγωγή αποσυνδέθηκε από την εγχρήματη αξία και θεωρήθηκε «δωρεάν». Έτσι, η

8 Στις ΗΠΑ η αξία της μη αμειβόμενης εργασίας για τη φροντίδα ηλικιωμένων και αρρώστων υπολογίζεται πως φτάνει τα 200 δισ. δολάρια τον χρόνο (Gibson-Graham, 2008).

9 Η Gibson-Graham υποστηρίζει πως αν σκεφτούμε ότι οι δραστηριότητες αναπαραγωγής αφορούν όλο τον πληθυσμό σε μόνιμη βάση και την ίδια στιγμή είναι αυτές που επιτρέπουν στους εργαζόμενους να εργάζονται, τότε ουσιαστικά αντιστρέφεται η αξία των δύο όρων, αφού η αναπαραγωγική αποτελεί την κύρια και σημαντική εργασία και την παραγωγή ένα παρακλάδι της (Καβουλάκος και Γριτζάς 2015).

10 Transform! Europe (2017), Δέκατη Ετήσια Διάλεξη στη μνήμη του Νίκου Πουλαντζά: Νάνσυ Φρέιζερ, Διαθέσιμο στο <https://www.transform-network.net/el/mplogk/article/10th-nicos-poulantzas-memorial-lecture-with-nancy-fraser/>

φροντίδα έγινε έμφυλο χαρακτηριστικό που εντείνει την οικονομική ανισότητα, υποτιμήθηκε και περιθωριοποιήθηκε ως εργασία από όποιον ή όποια κι αν επιτελείται, και τις περισσότερες φορές εσωτερικεύθηκε από τις γυναίκες ως υποχρέωσή τους – και την ίδια στιγμή τις γεμίζει ενοχές αν δεν καταφέρνουν να ανταποκριθούν σε αυτό τον ρόλο. Γι αυτό συνήθως σχετίζουμε την φροντίδα με πρακτικές μέριμνας και περίθαλψης παιδιών, ηλικιωμένων, αρρώστων ή άλλων ευάλωτων ατόμων, πρακτικές που αναλαμβάνουν σε ιδιωτικούς χώρους γυναίκες, συχνά μετανάστριες ή/και όσοι και όσες βρίσκονται εκτός της «παραγωγικής» οικονομίας και δεν έχουν καταφέρει να σταθούν ανταγωνιστικά μέσα σε αυτήν (The Care Collective 2020). Ωστόσο, η κρίση των τελευταίων ετών έφερε στην επιφάνεια το γεγονός πως αυτό που κρατάει τους ανθρώπους και τις κοινότητές μας ζωντανές δεν είναι αποκλειστικά η παραγωγή «καταναλωτικών αγαθών», αλλά και αυτή η έγνοια και η εργασία φροντίδας των άλλων, η αίσθηση αλληλεξάρτησής μας από τα μέλη της κοινότητάς μας και όχι η επιθυμία να ξεχωρίζουμε από αυτά (Graeber 2018). Η φροντίδα αναδεικνύεται μέσα από την καθημερινότητα όχι ως «ατομική ευθύνη» ή «αρετή» κάποιων, αλλά αντίθετα μια βαθιά πολιτική έννοια που λειτουργεί πάντα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο και καθορίζει ζητήματα εργασίας, δικαιοσύνης και ανισότητας, τις σχέσεις μεταξύ μας και με το περιβάλλον μας (Tronto 1993).

Κοινωνικά κινήματα, Κ.Αλ.Ο. και φύλο

Όπως διαπιστώθηκε και παραπάνω, οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές, ιδέες και πρακτικές ειδικά της τελευταίας δεκαετίας είχαν τρομακτικές επιπτώσεις σε πολλαπλά επίπεδα: μειώθηκαν οι δαπάνες για την υγεία, την εκπαίδευση και την φροντίδα, αυξήθηκε η επισφάλεια στην αγορά εργασίας, συρρικνώθηκαν τα κοινωνικά δικαιώματα και η κοινωνική προστασία, και υποβαθμίστηκε το φυσικό περιβάλλον. Και αν κάποιος πλήττεται περισσότερο από την απαξίωση της εργασίας, τις ανισότητες και την φτωχοποίηση, είναι οι γυναίκες, αυτές που με «φυσικό τρόπο», επωμίζονται την ευθύνη όσων δεν μπορούν μόνοι και μόνες να τα βγάλουν πέρα. Το νοικοκυριό δεν μπορεί να αγνοηθεί ως ένα κρίσιμο πεδίο μάχης για επιβίωση αυτά τα χρόνια. Παράλληλα, είτε άτυπα, είτε μέσα από οργανώσεις ή υπηρεσίες, οι γυναίκες παρέχουν υπηρεσίες κοινωνικά απαραίτητες και επιτακτικές για την επιβίωση των κοινοτήτων που το κράτος και η αγορά εγκατέλειψαν. Και την στιγμή που η φτώχεια «θηλυκοποιείται», ενεργοποιούνται πατριαρχικές, σεξιστικές και ρατσιστικές αφηγήσεις και πρακτικές, αυξάνεται η κοινωνική και ενδοοικογενειακή βία. Έτσι

συγκαλύπτεται η εκμετάλλευση της εργασίας και απειλούνται οι πιο αδύναμοι και αδύναμες δημιουργώντας συνεχώς περαιτέρω ανάγκες για φροντίδα.

Ωστόσο, όσο άμεση και ολική ήταν η επίθεση των πολιτικών λιτότητας, τόσο μαζική υπήρξε και η αντίδραση των πολιτών που ξεχύθηκαν στους δρόμους από το 2010 κι έπειτα για να διαμαρτυρηθούν ενάντια σε μια άδικη και επιβεβλημένη λιτότητα. Τα πρώτα χρόνια της κρίσης κυριαρχούν οι πιο συμβατικές μορφές διαμαρτυρίας, όπως οι γενικές απεργίες, οι καταλήψεις και οι αμέτρπτες πορείες που οδήγησαν πολλές χιλιάδες πολίτες στον δρόμο. Το καλοκαίρι του 2011 η κατακραυγή κατά του πολιτικού κατεστημένου κορυφώνεται στις διαμαρτυρίες των «αγανακτισμένων» στα μεγάλα αστικά κέντρα ολόκληρης της χώρας, ενώ από το 2012 και εξής αρχίζουν και φθίνουν οι συγκρουσιακές και μαζικές εκφράσεις της διαμαρτυρίας στον δρόμο (Σερντεδάκης και Τομπάζος 2018). Την περίοδο εκείνη ξεχωρίζουν κινήματα που απέκτησαν συμβολικό ρόλο ως μάχες εναντίον της λιτότητας- ανάμεσά τους εγχειρήματα με έμφυλες διαστάσεις. Χαρακτηριστικές είναι οι κινητοποιήσεις στις Σκουριές στη Χαλκιδική, όπου ολόκληρα χωριά αντιστέκονται στις εξορύξεις εδώ και χρόνια και οι γυναίκες της περιοχής σε διάφορες περιπτώσεις ακόμα και με τα σώματά τους έχουν αγωνιστεί για το δικαίωμά τους στη διαχείριση της γης των κοινοτήτων τους (Fotaki and Daskalaki 2020). Σημαντική ήταν και η κινητοποίηση από τις απολυμένες καθαρίστριες του Υπουργείου Οικονομικών το 2012, ένας αγώνας έμφυλος, εργατικός και ταξικός. Σε αυτό το γενικότερο πλαίσιο ανάδειξης των κοινωνικών ζητημάτων, στα χρόνια που ακολουθούν γίνονται ολοένα και πιο ορατές και μαζικές οι διαμαρτυρίες κατά της έμφυλης βίας και των διακρίσεων σε σχέση με την ταυτότητα φύλου και τον σεξουαλικό προσανατολισμό.

Παράλληλα, αυτό που σταδιακά αναδύεται αυτή τη δεκαετία, και ως ένα βαθμό συνεχίζει να αναπτύσσεται ως τις μέρες τις πανδημίας, είναι η παγίωση ενός πολυεπίπεδου κινήματος συλλογικής και αυτοοργανωμένης αλληλεγγύης: εμφανίζονται κοινωνικά παντοπωλεία και κοινωνικά ιατρεία, συλλογικές κουζίνες και χαριστικά παζάρια, αλληλέγγυα σχολεία και κοινοτικά δίκτυα, οργανώσεις για την ένταξη των προσφύγων και τράπεζες χρόνου, ενώ παράλληλα συγκροτούνται πολυάριθμα συνεργατικά εγχειρήματα και εργατικές ενώσεις βάσης (Καβουλάκος και Γριτζάς 2015, Malamidis 2020). Φαίνεται πως η απονομιμοποίηση του κράτους και η εγκατάλειψη προσδοκιών από τους θεσμούς του, ενίσχυσε την λογική της αυτοοργάνωσης σε αυτή την περίοδο της γενικευμένης αναταραχής και αμφισβήτησης. Οι πολίτες αποφάσισαν να πραγματοποιήσουν οι ίδιοι και οι ίδιες στο σήμερα, στο «εδώ και τώρα» τις αλλαγές που είχαν ανάγκη. Αυτή η στρατηγική της «προεικόνισης», όπως ονομάζεται, σημαίνει ότι τα κινήματα δεν επιδιώκουν να φέρουν την

κοινωνική αλλαγή μέσα από την κατάληψη της εξουσίας ή υποδεικνύοντας και εξηγώντας ποιο είναι σωστό, αλλά μετασχηματίζοντας τις σχέσεις ιεραρχίας και αμφισβητώντας την εκμετάλλευση μέσα από τις καθημερινές εμπειρίες τους (Maeckelbergh 2015). Έτσι, αυτά τα εγχειρήματα ήρθαν να καλύψουν τα ελλείματα φροντίδας μέσα από τη δημιουργία αυτόνομων χώρων με χαρακτηριστικά κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας: σκοπός εδώ δεν είναι το κέρδος και η επικράτηση του ισχυρότερου, αλλά η από κοινού διαχείριση συλλογικών πόρων και η έγνοια για τον άλλον και τον τόπο μέσα από την ισότιμη συμμετοχή. Αυτό συνιστά μια αντίθετη λογική από αυτήν που διέπει τις πολιτικές λιτότητας που επιβάλλονται τόσο από την εγχώρια όσο και την ευρωπαϊκή πολιτική. Στο βαθμό αυτό, κι ενώ ήρθαν να καλύψουν ανάγκες που ούτε το κράτος ούτε η αγορά αντιμετωπίζουν, δεν λειτουργούν συμπληρωματικά ως προς αυτά. Αντίθετα, ξεπήδησαν μέσα από τις διαμαρτυρίες ενάντια στη λιτότητα και ήρθαν να αμφισβητήσουν ιδέες, πρακτικές και πολιτικές που θεωρούνταν αυτονόητες και κυρίως την αυτονομία της οικονομίας από την κοινωνία (Ψημίτης 2017).

Οι ανάγκες, λοιπόν, που δημιουργήθηκαν έστρεψαν το αντικείμενο της κινηματικής δράσης προς την επιβίωση και την παροχή βοήθειας, την επινόηση τρόπων επίλυσης προβλημάτων της καθημερινότητας και την φροντίδα της κοινότητας και των αδύναμων μελών της. Τα δίκτυα που διαμορφώθηκαν σε όλη την χώρα την δεκαετία που πέρασε, αλλά και οι δράσεις αλληλεγγύης που αναδύθηκαν την περίοδο του lockdown εμπερικλείουν διαδικασίες και απαιτούν σχέσεις διαφορετικές από αυτές που έχουμε συνηθίσει να βιώνουμε στους χώρους της «κοινωνίας των πολιτών» και της συλλογικής δράσης: δραστηριοποίηση για θέματα τροφής, στέγης, εκπαίδευσης και υγείας, γείωση σε γειτονίες, φροντίδα για ευπαθή και ταλαιπωρημένα άτομα, και γενικά σχέσεις νοιαξίματος. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα και την απομάκρυνση της σφαίρας της διαμαρτυρίας από το κράτος, και κατ' επέκταση από τη «δημόσια-ανδρική» σφαίρα (Λουκίδου 2017), προς άτυπους χώρους με ρευστή και οριζόντια οργάνωση και τοπικό έρεισμα. Έτσι, ο συνήθης ρόλος του αριστερού ή αναρχικού ακτιβιστή ως πρωταγωνιστή των κινηματικών χώρων αμφισβητήθηκε στην πράξη: η βία και η σύγκρουση στον δρόμο, οι διεκδικήσεις προς το κράτος, ο συνδικαλιστικός λόγος και τα πολιτικοποιημένα επιχειρήματα ήρθαν σε δεύτερη μοίρα σε σχέση με καθημερινές εργασίες στη γειτονιά και τη δημιουργία σχέσεων (Kouki and Chatzidakis 2020).

Αυτό με τη σειρά του σήμαινε ότι σε αυτούς τους χώρους πλέον δεν συναντούσε κανείς μόνο τους «συνήθεις υπόπτους» της συλλογικής δράσης, αλλά και άτομα που δεν είχαν πρότερη εμπειρία πολιτικοποίησης, όπως συνταξιούχους

και άνεργες, μητέρες και γείτονες. Η λιτότητα οδήγησε στην κατάρρευση των βεβαιοτήτων του συνόλου (σχεδόν) του πληθυσμού σκορπώντας την επισφάλεια, και ήταν ακριβώς οι άνθρωποι που έχασαν τις βεβαιότητές τους που ένιωσαν την ανάγκη να προσφέρουν και να σχετιστούν με τους άλλους για να αντισταθούν στην κρίση. Με τον ίδιο τρόπο, εντοπίζουμε αυτές τις πρωτοβουλίες διάσπαρτες στον αστικό ιστό, σε γειτονιές και χώρους που δεν θα περίμενε κανείς να στεγασθεί πολιτική δράση, και αυτό γιατί αναδύονται εκεί που υπάρχουν τοπικές ανάγκες. Σε αυτούς τους χώρους κατάφερε να στεγασθεί η ανάγκη πολλών ατόμων, να χωρέσει και να εκφρασθεί η ανασφάλεια και ο φόβος για το παρόν και το μέλλον, να μην θεωρείται ντροπή να έχεις ανάγκη τους άλλους για να τα βγάλεις πέρα (Κουκί 2021). Οι γυναίκες που ούτως ή άλλως παραδοσιακά ταυτίζονται λιγότερο με συμβατικούς και θεσμοποιημένους τρόπους συμμετοχής και παραδοσιακά πρότυπα συλλογικής οργάνωσης, συνέρρευσαν σε τέτοιες δομές αλληλεγγύης και αποτέλεσαν συχνά την πλειοψηφία (Parageorgiou and Petousi 2018). Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει την ίδια στιγμή ότι η Κ.Α.Ο. διαμορφώθηκε απλά ως μια προέκταση του οικιακού τους χώρου, ότι δηλαδή έκαναν ό,τι έκαναν και στο σπίτι τους ως νοικοκυρές: στο σύμπαν της Κ.Α.Ο. ο ρόλος των γυναικών διευρύνθηκε και από φροντίστριες της οικογένειας έγιναν φροντίστριες της κοινότητας (Λουκίδου 2017) κάτι που μετασχημάτισε τον ρόλο, τις αντιλήψεις και τις δεξιότητές τους.

Έτσι, η διάσταση του φύλου στις παραπάνω πρωτοβουλίες δεν αναφέρεται μόνο ή απλά στην αύξηση του αριθμού των γυναικών που συμμετείχαν ή στη δημιουργία γυναικείων συνεταιρισμών· το αντίθετο, αφορά κάτι πολύ πιο ευρύ που δεν σχετίζεται μόνο τις γυναίκες, μια στροφή δηλαδή προς έναν διαφορετικό τρόπο να αντιστέκονται οι άνθρωποι στην ανισότητα μέσα από μια οικονομία της φροντίδας που ενσωμάτωσε όλα τα μέλη της κοινότητας και οδήγησε στη διαμόρφωση άλλων κινηματικών πρακτικών (Κουκί and Hatzidakis 2020). Τα άτομα που δραστηριοποιήθηκαν σε εγχειρήματα της Κ.Α.Ο. ανεξαρτήτως φύλου, εμπειρίας ή δεξιοτήτων, φρόντισαν για το φαγητό οικογενειών, βρήκαν στέγη σε άπορα άτομα, βοήθησαν στα μαθήματα μαθητές που είχαν ανάγκη, άκουσαν και φρόντισαν αρρώστους, συμπαραστάθηκαν σε ηλικιωμένους και άνεργες νέες, βρήκαν λύσεις εκεί που δεν υπήρχαν, έφτιαξαν κοινότητες μεταξύ τους και με την γειτονιά τους και δεν έμειναν μόνες στην κρίση. Κατά την διάρκεια αυτών των ετών, μέσα στους χώρους της Κ.Α.Ο. έγινε κατανοητή στην πράξη η σημασία της «έγνοιας για τον άλλο» για την κοινωνική συνύπαρξη και την αντιμετώπιση κρίσεων, κάτι που προέχει για τη λειτουργία και αναπαραγωγή της κοινωνίας.

Έχει νόημα να σημειωθεί, ωστόσο, ότι τη στιγμή που τα εγχειρήματα Κ.Α.Ο.

ενσάρκωναν ένα εναλλακτικό παράδειγμα συνύπαρξης, βρέθηκαν αντιμέτωπα στο εσωτερικό τους με ανυπέρβλητες δυσκολίες ως προς την βιωσιμότητά τους και ιδεολογικές εντάσεις, ενώ και μεταξύ τους υπήρξαν ετερογενή, με πολλαπλά, διαφορετικά, εάν όχι αντικρουόμενα προτάγματα. Ταυτόχρονα, τα οράματα αυτονομίας, χειραφέτησης και αυτοοργάνωσης των εγχειρημάτων αυτών συχνά προσέκρουαν σε καθημερινές πρακτικές, άτυπες ηγεσίες, αλλά και γραφειοκρατικές απαιτήσεις και τριβές που προκύπτουν στις καπιταλιστικές κοινωνίες μέσα στις οποίες αναπτύσσονται. Έτσι, ο χώρος της Κ.Αλ.Ο. συγκροτήθηκε όχι ως κάτι ενιαίο ή αυτονόητο, αλλά, αντίθετα, αποσπασματικά και με δυσκολία απήχησης σε ένα διευρυμένο κοινό. Αλλά ακόμα και αν ο ενθουσιασμός και το όραμα μοιάζει να ατονεί και τα εμπόδια να υπερτερούν, οι κοινότητες που δημιουργήθηκαν στη βάση των νέων κοινωνικών σχέσεων, όσο ατελείς κι αν υπήρξαν, ενδυνάμωσαν τον κοινωνικό ιστό της γειτονιάς και, ως ένα βαθμό, έστω και άρρητα και σίγουρα όχι συνειδητά, αμφισβήτησαν πατριαρχικά πρότυπα συνύπαρξης και διεκδίκησης.

Φύλο και Κ.Αλ.Ο.

Ο χώρος της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας θέλει να είναι ένας χώρος που να επιτρέπει τη δημιουργία ισότιμων σχέσεων και να νοιάζεται για την τοπική κοινότητα, ένας χώρος αμοιβαιότητας και οριζοντιότητας, και άρα ένας χώρος χωρίς τάξη, ηλικία, χρώμα, έθνος ή φύλο. Στον βαθμό αυτό, παραδόξως, συνδέεται οργανικά, άμεσα και αόρατα με το ζήτημα του φύλου: δεν αναφερόμαστε εδώ στο γεγονός ότι η Κ.Αλ.Ο. τόσο στις άτυπες όσο και στις τυπικές μορφές της, εμπρικλείει περισσότερες γυναίκες, στην χώρα μας (Temple et al. 2017) και παγκοσμίως,¹¹ ούτε στην ανάγκη για συμπερίληψη αριθμητικά περισσότερων γυναικών στο εργασιακό περιβάλλον ή στην προτεραιότητα σε θέματα που παραδοσιακά αντιλαμβανόμαστε ως «γυναικεία».

Αναφερόμαστε στο γεγονός πως η Κ.Αλ.Ο. απορρίπτει την έμφαση στον ανταγωνισμό, στο κατεπίγειο, στο κέρδος και στον ατομικισμό - όλα όσα φεμινίστριες οικονομολόγοι εδώ και δεκαετίες κατακρίνουν ως αναπόσπαστα κομμάτια μιας πατριαρχικής καταπιεστικής και δυσλειτουργικής ερμηνείας της οικονομίας. Η Κ.Αλ.Ο. επίσης, αναγνωρίζει ότι οι οικονομικές ανάγκες

11 Σύμφωνα με τα στοιχεία του Intercontinental network for the promotion of social solidarity economy, οι γυναίκες αποτελούν την πλειοψηφία παγκοσμίως στο κίνημα Κ.Αλ.Ο. στην Ευρώπη 66%, στον Καναδά πάνω από 70% ενώ στην Αφρική 80%, <http://www.riposs.org/working-areas/women-sse/?lang=en>

βασίζονται σε αμοιβαίες, φροντιστικές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και με το περιβάλλον. Κάνει ορατή και δίνει αξία στη μη εγχρήματα οικονομία και την υποτιμημένη εργασία, όπως αυτή που γίνεται στα πλαίσια της κοινότητας ή την αναπαραγωγική εργασία. Ενάντια στο καθιερωμένο πρότυπο του 'homo economicus', έχει σκοπό να αναδείξει μέσα από τις πρακτικές της ένα νέο τύπο αλληλέγγυου ανθρώπου, που αναγνωρίζει και δεν φοβάται την εξάρτησή του από τους άλλους, νοιάζεται, σέβεται και ακούει, συνεργάζεται και είναι κοινωνικά υπεύθυνος (Matthaei 2009). Αυτός ο αλληλέγγυος άνθρωπος δεν αφορά μόνο τις γυναίκες, αλλά όλα τα μέλη της κοινότητας, όπως υποστηρίζουν και φεμινίστριες οικονομολόγοι που αμφισβητούν τις διαχωριστικές γραμμές μεταξύ δημόσιου/ιδιωτικού, ορατότητας/αορατότητας, παραγωγικής/αναπαραγωγικής εργασίας, και εν τέλει μεταξύ αντρικών και γυναικείων ρόλων στους οποίους βασίζεται η καπιταλιστική οικονομία για να επιβιώσει.

Οι φεμινιστικές θεωρητικές προσεγγίσεις και κινηματικές πρακτικές, στις πολλές και διαφορετικές εκφάνσεις τους, έχουν συμβάλει ώστε να αποκαλυφθούν δομικά χαρακτηριστικά του καπιταλισμού, του οποίου η κυριαρχία πατάει πάνω στην πατριαρχία, τον ρατσισμό και την εκμετάλλευση της άμισθης εργασίας. Στον βαθμό αυτό, από το 1970 ριζοσπάστριες φεμινίστριες υποστηρίζουν ότι το φύλο δεν είναι βιολογικό πεπρωμένο, αλλά κοινωνική κατασκευή και έτσι ότι οι άντρες έχουν συνδεθεί με την παραγωγή και οι γυναίκες με την αναπαραγωγή και άρα με όλο το σύμπαν της φροντίδας μέσα στα σπίτια και τις γειτονιές. Βασική διεκδίκηση, λοιπόν, υπήρξε ο ίσος καταμερισμός ευθυνών του νοικοκυριού και της απλήρωτης εργασίας φροντίδας μεταξύ γυναικών και αντρών. Γι' αυτό και τα τελευταία χρόνια, γίνεται λόγος για μια «οικονομία της φροντίδας» ως ένα όραμα βιώσιμης κοινωνικής ανάπτυξης που θα έβαζε την φροντίδα στο κέντρο της ύπαρξης του κόσμου (The Care Collective 2020). Αυτού του τύπου η προσέγγιση, που θεωρεί ότι «το πολιτικό είναι προσωπικό», δεν μπορεί παρά να τέμνεται με τις προσπάθειες του χώρου της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας να υλοποιήσει σε καθημερινή βάση και σε τοπικό επίπεδο εναλλακτικές στον καπιταλισμό.

Όμως η φεμινιστική σκέψη δεν μιλάει για κάτι πέρα από αυτό που ζούμε, αλλά, όπως μας είπε και παραπάνω η Gibson-Graham, αναπροσδιορίζει, πλαισιώνει διαφορετικά, κοιτάει από άλλη, λοξή ματιά αυτό που ήδη υπάρχει κεντρικά στις ζωές μας. Κι άρα όλοι και όλες είμαστε μέρος αυτός της οικονομίας της φροντίδας καθημερινά και παντού, αλλά δεν έχουμε μάθει να το βλέπουμε, όπως φάνηκε τα τελευταία χρόνια στο νότο της Ευρώπης: αφενός η οικονομική, προσφυγική και πανδημική κρίση αποκάλυψαν με τρόπο βίαιο το «συνεχές» της φροντίδας, από το σπίτι, στο σχολείο, στο νοσοκομείο, στις δομές

αλληλεγγύης, στις Κοι.Σ.Π.Ε., στους οίκους ευγηρίας, και τα προνοιακά ιδρύματα (Καραμεσίνη 2021). Αφετέρου οδήγησαν στη δημιουργία εγχειρημάτων κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας που ενώ δεν σχετίζονται με έμφυλες διεκδικήσεις και δεν αρθρώνουν φεμινιστικά αιτήματα, στην πράξη βασίζονται σε χαρακτηριστικά που αντανακλούν στοιχεία της φεμινιστικής σκέψης, όπως οι ισότιμες σχέσεις μέσα στην κοινότητα και την εργασία, η διαφορετική οργάνωση της αναπαραγωγικής εργασίας στη βάση της συλλογικότητας, καθώς και η προσοχή που δίνουμε σε αυτούς που δεν φροντίζονται και σε αυτούς που φροντίζουν. Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει με μαζικό και δυναμικό τρόπο εδώ και δεκαετίες στη Λατινική Αμερική, όπου ιθαγενείς γυναίκες μάχονται ενάντια τις εξορύξεις και τις ιδιωτικοποιήσεις της γης, των δασών και του νερού (Guérin and Nobre 2014). Ριζοσπαστικές μορφές της Κ.Αλ.Ο. αλλά και φεμινιστικές προσεγγίσεις στην οικονομία αμφισβητούν με τρόπο συνολικό και ευθύ το μοντέλο του νεοφιλελευθερισμού, και άρα την πατριαρχία ως προϋπόθεσή του. Έτσι, ενώ δεν είναι άμεσα ορατό, συνδέονται οργανικά ώστε να μπορέσουν να φανταστούν τις πιθανότερες μιας αντικαπιταλιστικής πραγματικότητας, η οποία δεν μπορεί παρά να είναι αντιπατριαρχική.

Οι πρακτικές αλληλέγγυας οικονομίας που εμφανίζονται δειλά τα τελευταία χρόνια μέσα από τις αλληπάλληλες κρίσεις μπορεί να στέκονται με δυσκολία στα πόδια τους και συχνά να ματαιώνουν όσες και όσους τις πιστεύουν. Ωστόσο μέσα από μια διαφορετική οικονομική πρακτική διεκδικούν στην ουσία άλλες κοινωνικές σχέσεις και έτσι ανοίγουν, άρρητα και σπάνια συνειδητά, άλλες προοπτικές για το πως το φύλο μπορεί να πλαισιώσει διαφορετικά την συνύπαρξή μας.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Καβουλάκος Κ. Ι. και Γριτζάς Γ. (2015) *Εναλλακτικοί οικονομικοί και πολιτικοί χώροι*, Αθήνα, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/6131>.

Καραμεσίνη (2021) *Γυναίκες Φύλο και Εργασία*, Αθήνα: Νήσος.

Καραμεσίνη Μ. (2015) «Διαρθρωτική κρίση και προσαρμογή στην Ελλάδα: κοινωνική οπισθοδρόμηση και προκλήσεις για την ισότητα των φύλων», στο: Μ. Καραμεσίνη και J. Rubery (επιμ.), *Γυναίκες και Ηπιότητα, Η οικονομική κρίση και το μέλλον της ισότητας των φύλων*, Αθήνα: Νήσος, 267-293.

Λουκίδου Α. (2017) *Κοινωνία πολιτών στη σύγχρονη Ελλάδα με έμφαση στην περίοδο*

- της κρίσης: το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ), Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών. Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης.
- Σερντεδάκης Ν. και Τομπάζος Σ. (2018) *Οψεις της Ελληνικής κρίσης: Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας και θεσμικές εκβάσεις*, Αθήνα: Gutenberg.
- Ψημίτης Μ. (2017) *Κοινωνικά κινήματα στην καθημερινή ζωή. Ταυτότητα, αλληλεγγύη και προεικόνιση σε σύγχρονες «κοσμοπολίτικες κοινότητες*, Αθήνα: Τζόλας.

Ξενόγλωσση

- Bhattacharya T. (2017) *Social reproduction theory: Remapping class, recentering oppression*. London: Pluto Press.
- Daskalaki M. and Fotaki M. (2017) “The neoliberal crisis: Alternative organizing and spaces of/for feminist solidarity”, in A. Pullen, N. Harding and M. Phillips (Eds.), *Feminists and queer theorists debate the future of Critical Management Studies*. UK, Emerald Publishing, 129–153.
- Federici S. (2004) *Caliban and the Witch*. New York: Autonomedia.
- Federici S. (2012) *Revolution at point zero. Housework, reproduction, and feminist struggle*, Oakland: PM Press & Brooklyn.
- Federici S. (2019) “Social reproduction theory”, *Radical Philosophy*, 2 (4): 55–57.
- Gibson-Graham J. K. (2008) “Diverse economies: performative practices for ‘other worlds’”, *Progress in Human Geography*, 32: 613-632.
- Gibson-Graham J.K and Cameron J. (2003) “Feminising the economy: metaphors, strategies, politics”, *Gender, Place and Culture*, 10 (2): 145-157.
- Gibson-Graham J.K., Cameron J. and Healy S. (2013) *Take Back the Economy. An Ethical Guide for Transforming our Communities*, Minneapolis & London: University of Minnesota Press.
- Graeber J. (2018) *Bullshit jobs: A theory*. New York: Simon and Schuster.
- Guérin I. and Nobre M. (2014) “Solidarity Economy Revisited in the Light of Gender: A Tool for Social Change or Reproducing the Subordination of Women?”. In Verschuur C. et al. (Eds.) *Under Development: Gender*, London: Palgrave, 286-305.
- Kouki H. (2021) “From the periphery to the centre of resistance: Women and/in anti-austerity mobilizations in crisis-ridden Athens”. In Sjøstedt A. et al. (Eds.), *Working Life and Gender Inequality: Intersectional Perspectives and the Spatial Practices of Peripheralization*. London: Routledge, 48-68.
- Kouki H. and Chatzidakis A. (2021) “Implicit feminist solidarity (ies)? The role of gender in the social movements of the Greek crisis”. *Gender, Work & Organization*, 28 (3), 878-897.
- Maeckelbergh M. (2011) “Doing is believing: Prefiguration as strategic practice in

- the alterglobalization movement". *Social Movement Studies*, 10 (01): 1–20.
- Malamidis H. (2020) *Social movements and solidarity structures in crisis-ridden Greece*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Matthaei J. (2009) *Beyond economic man: economic crisis, feminist economics, and the solidarity economy*. In International Association for Feminist Economics Conference, Boston.
- Papageorgiou Y. and Petousi V. (2018) "Gender resilience in times of economic crisis: Findings from Greece". *Partecipazione e Conflitto*, 11 (1), 145–174.
- Temple N., Varvarousis A., Galanos C., Tsitsirigos G., and Bekridaki G. (2017) *Greece: Social and solidarity economy report*. Διαθέσιμο στο: https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/greece_social_and_solidarity_economy_report_english_british_council_0.pdf
- The Care Collective (2020) *The care manifesto: The politics of interdependence*. London: Verso Books.
- Tronto J. C. (1993) *Moral boundaries: A political argument for an ethic of care*. New York: Routledge.
- Vaiou D. (2016) "Tracing aspects of the Greek crisis in Athens: Putting women in the picture", *European Urban and Regional Studies*, 23 (3): 220–230.

Ειρήνη-Εριφύλη Τζέκου, Βαγγέλης Βραγοτέρης και Γιώργος Γριτζάς

Εναλλακτικές προσεγγίσεις της ανάπτυξης και σύγχρονες μορφές έκφρασης της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας με στόχο τη δημιουργία Οικονομιών της Κοινότητας

Εισαγωγή

Τις τελευταίες δεκαετίες έχει ασκηθεί έντονη κριτική τόσο στην κεντρική θέση που κατέχει η μεγέθυνση ως αναπτυξιακός στόχος, όσο και ευρύτερα στο περιεχόμενο που έχει λάβει η έννοια της ανάπτυξης και στις πολιτικές μέσω των οποίων έχει εκφραστεί το περιεχόμενο αυτό. Στο κείμενο που ακολουθεί περιγράφονται οι κριτικές αυτές και στη συνέχεια παρουσιάζονται οι προσεγγίσεις της αποανάπτυξης και των οικονομιών της κοινότητας. Η αποανάπτυξη και οι οικονομίες της κοινότητας, ορμώμενες από τις κριτικές στη μεγέθυνση και στην ανάπτυξη, προτάσσουν εναλλακτικά μοντέλα ανάπτυξης βασισμένα εξίσου στην κοινωνική, οικονομική και περιβαλλοντική βιωσιμότητα. Κεντρικό ρόλο στα μοντέλα αυτά κατέχει η κοινότητα, η οποία μέσω δημοκρατικών διαδικασιών νοσηματοδοτεί την ίδια της την ανάπτυξη και επιλέγει τον τρόπο που θα αναπτυχθεί. Τα εγχειρήματα Κ.Α.Ο. ως συλλογικά εγχειρήματα που οργανώνονται και λειτουργούν μέσω δημοκρατικών διαδικασιών, αναγνωρίζονται ως βασικοί δρώντες στην πρόωθηση και εγκαθίδρυση αυτών των εναλλακτικών μοντέλων ανάπτυξης, ιδιαίτερα όταν ενσωματώνουν πρακτικές των κοινών. Υπό το σκεπτικό αυτό, παρουσιάζονται σύγχρονες μορφές έκφρασης της Κ.Α.Ο. οι οποίες βρίσκονται στο «σταυροδρόμι» μεταξύ της Κ.Α.Ο. και των κοινών, και περιγράφονται διάφοροι τρόποι με τους οποίους μετασχηματίζουν τις κοινωνικοοικονομικές σχέσεις.

Κριτικές στην ανάπτυξη

Ο όρος «ανάπτυξη», με την τρέχουσα σημασία του, θεωρείται ότι πρωτοεμφανίζεται κατά τη μεταπολεμική περίοδο (Escobar 2007). Έκτοτε, η ανάπτυξη αποτελεί ένα βασικό διακύβευμα που διέπει τη χάραξη κοινωνικής και οικονομικής πολιτικής σε εθνικό επίπεδο και όχι μόνο. Πώς όμως νοηματοδοτείται η ανάπτυξη; Σύμφωνα με τον Hettne (2008:6), η «ανάπτυξη με τη σύγχρονη έννοια σημαίνει την εσκεμμένη κοινωνική αλλαγή σύμφωνα με κοινωνικούς στόχους», ενώ σύμφωνα με τον Nederveen Pieterse (2010:3) προσδιορίζεται με παρόμοιο τρόπο ως «η οργανωμένη παρέμβαση στις συλλογικές υποθέσεις σύμφωνα με ένα πρότυπο βελτίωσης». Ο όρος «ανάπτυξη» έχει λάβει πολλές νοηματοδοτήσεις, ακόμη και αντικρουόμενες, κάτι που καθιστά την ανάπτυξη μια ιδιαίτερα ασαφή έννοια που δύσκολα προσδιορίζεται. Συχνά η έννοια της «ανάπτυξης» εσφαλμένα ταυτίζεται με αυτή της «μεγέθυνσης», όπου με τον όρο «μεγέθυνση» εννοείται η αύξηση της παραγωγής προϊόντων και υπηρεσιών σε μια οικονομία με την πάροδο του χρόνου, ή αλλιώς η αύξηση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος, άρα και του εισοδήματος μιας οικονομίας.

Η μεγέθυνση αποτελεί μέχρι και σήμερα βασικό στόχο των οικονομιών για διάφορους λόγους. Ίσως ο πλέον σημαντικός από αυτούς στηρίζεται στην υπόθεση ότι η αύξηση του εισοδήματος των ατόμων οδηγεί στην αύξηση της ευτυχίας τους. Οι πρώτες μελέτες για τη σχέση ευτυχίας-εισοδήματος έδειξαν ότι στις «αναπτυγμένες» χώρες, από ένα επίπεδο εισοδήματος και μετά η ευτυχία παραμένει σταθερή και μπορεί ακόμη και να μειώνεται, κάτι που στη βιβλιογραφία αναφέρεται ως «παράδοξο του Easterlin» (Easterlin 2003). Η περαιτέρω εξέταση αυτής της σχέσης έχει αναδείξει ότι: α) το πόσο συνεισφέρει η αύξηση του εισοδήματος στην ευτυχία ενός ατόμου βασίζεται σε σημαντικό βαθμό στη σύγκριση με τον κοινωνικό περίγυρο και β) διάφοροι μη χρηματικοί παράγοντες, όπως π.χ. ο ελεύθερος χρόνος, έχουν μεγαλύτερη επίδραση από τους χρηματικούς, όσον αφορά το πόσο επηρεάζουν την ευτυχία των ατόμων (Sekulova 2014).

Ένας άλλος βασικός λόγος έχει να κάνει με την υπόθεση του «trickle-down effect». Σύμφωνα με την υπόθεση αυτή, η οικονομική μεγέθυνση, διαμέσου της αύξησης του πλούτου σε μια περιοχή, καταλήγει εν τέλει να διαχέεται και στα φτωχά στρώματα της περιοχής, αυξάνοντας το εισόδημά τους (Demaria et al. 2013). Η υπόθεση αυτή έχει διαψευστεί στην πράξη γιατί συχνά το όφελος από τη μεγέθυνση δεν διαχέεται σε όλους/ες, αλλά το καρπώνονται αποκλειστικά τα υψηλότερα εισοδήματα (Escobar 2010). Ακόμη όμως και όταν η αύξηση

του εισοδήματος διαχέεται προς τα κάτω, τείνει μιν να αυξάνει το εισόδημα των φτωχότερων στρωμάτων, αλλά ταυτόχρονα μεγαλώνει και την ψαλίδα μεταξύ πλούσιων και φτωχών, γιατί τα πλουσιότερα στρώματα επωφελούνται περισσότερο από τις πολιτικές μεγέθυνσης σε σχέση με τα φτωχότερα (Demaria et al. 2013).

Παρότι η μεγέθυνση δεν οδηγεί πάντοτε σε αύξηση του εισοδήματος όλων των ατόμων, και αν οδηγήσει αυτό δεν συνεπάγεται αναγκαστικά την αύξηση της ευτυχίας τους, συνεχίζει να αποτελεί επιθυμητό στόχο, καθώς ενδέχεται να συνεισφέρει θετικά στην ευτυχία των ατόμων, χωρίς να έχει κάποιο αρνητικό αντίκτυπο. Η μόνη γενικά παραδεκτά επίπτωση της μεγέθυνσης αφορά το περιβαλλοντικό της αντίκτυπο, η οποία απειλεί τη βιωσιμότητα του πλανήτη εξαιτίας της σύνδεσής της με την κατανάλωση όλο και περισσότερων φυσικών πόρων και τη δημιουργία όλο και περισσότερων απορριμμάτων. Ωστόσο ορισμένες προσεγγίσεις, όπως αυτή της βιώσιμης ανάπτυξης, υποστηρίζουν ότι αυτός ο αντίκτυπος μπορεί να περιοριστεί σημαντικά μέσω βελτιώσεων της τεχνολογίας, ώστε η μεγέθυνση να συμβαδίζει με τη βιωσιμότητα (Demaria et al. 2013). Σύμφωνα όμως με τις κριτικές στην ανάπτυξη, οι τεχνολογικές βελτιώσεις, όταν δεν συνοδεύονται από πολιτισμικές και θεσμικές αλλαγές, προσκρούουν συχνά σε αυτό που ονομάζουμε «φαινόμενο της αναπήδησης» (D'Alisa et al. 2014). Για να γίνει κατανοητό το «φαινόμενο της αναπήδησης» χρησιμοποιείται συνήθως το εξής παράδειγμα: Ας φανταστούμε μια βελτίωση στα καύσιμα που επιτρέπει στα αυτοκίνητα να κάνουν μεγαλύτερες αποστάσεις με ίδια ποσότητα καυσίμων. Κάτι τέτοιο θα μείωνε θεωρητικά την περιβαλλοντική επιβάρυνση από τη χρήση του αυτοκινήτου. Όμως βάσει του «φαινομένου της αναπήδησης», η τεχνολογική αυτή βελτίωση σε καθεστώς μεγέθυνσης είναι πολύ πιθανό να συνοδεύεται από δύο αποτελέσματα, ένα άμεσο και ένα έμμεσο. Το άμεσο αποτέλεσμα συνίσταται στο ότι, επειδή γίνεται φθνότερη η μετακίνηση με αυτοκίνητο, αναμένεται οι άνθρωποι να το χρησιμοποιούν περισσότερο. Το έμμεσο αποτέλεσμα είναι ότι ακόμη και αν μια οικογένεια, για παράδειγμα, χρησιμοποιεί στον ίδιο βαθμό με πριν το αυτοκίνητο για τις μετακινήσεις της, εξαιτίας του ότι τα καύσιμα καθίστανται φθνότερα, θα έχει λιγότερα έξοδα και μπορεί να διαθέσει αυτό το επιπλέον εισόδημα σε διακοπές, κατά τις οποίες θα μετακινηθεί με αεροπλάνο. Και στις δύο περιπτώσεις το αποτέλεσμα θα είναι να αναιρεθεί όποια περιβαλλοντική ωφέλεια προέκυψε από την τεχνολογική βελτίωση που καθιστά αποδοτικότερα τα καύσιμα του αυτοκινήτου.

Πέραν των παραπάνω κριτικών που αφορούν την κεντρική θέση της μεγέθυνσης στο πλαίσιο των αναπτυξιακών πολιτικών, κριτική έχει ασκηθεί

και στη λογική πίσω από αυτήν, που σχετίζεται με τη θέαση της οικονομίας ως κάτι ξεχωριστό από την κοινωνία, την αντιμετώπιση των αγορών ως ρυθμιστών της οικονομίας και των ανθρώπων ως ατόμων που δρουν πάντοτε με στόχο τη μεγιστοποίηση της ατομικής τους χρησιμότητας, της ωφέλειας, δηλαδή, που αποκομίζουν από την κατανάλωση αγαθών και υπηρεσιών (μοντέλο του homo economicus) (Gibson-Graham 2011). Την κριτική αυτή άσκησε ήδη από το 1944 ο Polanyi, ο οποίος υποστήριξε ότι η οικονομία και η κοινωνία δεν είναι ξεχωριστές έννοιες, αλλά άμεσα συνδεδεμένες. Στην ανάλυσή του ανέδειξε το πως, από τη βιομηχανική επανάσταση και έπειτα, ο μηχανισμός της αγοράς επεκτάθηκε με αποτέλεσμα να αποτελέσει κυρίαρχη οργανωτική αρχή της κοινωνίας και κατέδειξε την κεντρική θέση που κατείχε σε αυτήν η έννοια του homo economicus «ο οποίος δρα ορθολογικά με βάση τα οικονομικά του συμφέροντα» (Καβουλάκος & Γριτζάς 2015:54).

Μέχρι στιγμής, οι κριτικές της ανάπτυξης που αναφέρθηκαν επικεντρώνονται στη μεγέθυνση. Εντούτοις, η έννοια της ανάπτυξης έχει επικριθεί και ευρύτερα ως μια ευρωπαϊκοκεντρική αντίληψη που βασίζεται στην κυριαρχία και επιβολή του δυτικού πολιτισμικού μοντέλου στον υπόλοιπο κόσμο. Ο λόγος για αυτό είναι ότι οι δυτικές χώρες (Ευρώπη και Β. Αμερική) ακολούθησαν ένα συγκεκριμένο μοντέλο ανάπτυξης που βασίστηκε σε διαδικασίες όπως η μετάβαση από την αγροτική στη βιομηχανοποιημένη οικονομία, η αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος και η παγκοσμιοποίηση. Το κατά πόσο μια κοινωνία έχει ακολουθήσει τις συγκεκριμένες διαδικασίες με αποτέλεσμα να αποκτήσει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, ανάλογα με αυτά των δυτικών κοινωνιών, καθορίζει εν τέλει το αν κρίνεται ως «αναπτυγμένη» ή «αναπτυσσόμενη/υποανάπτυκτη». Στη δεύτερη περίπτωση θα πρέπει να ακολουθήσει το παράδειγμα των «αναπτυγμένων» χωρών προκειμένου να αναπτυχθεί και άρα να ευημερήσει. Όμως σύμφωνα με τις κριτικές στην ανάπτυξη, αυτή η ταξινόμηση αφήνει χώρο μόνο για μία και μοναδική πιθανότητα, έναν τρόπο να ευημερήσει μια κοινωνία, θέτοντας στο περιθώριο μορφές κοινωνικοοικονομικής οργάνωσης που δεν συμβαδίζουν με το δυτικό πολιτισμικό μοντέλο (Escobar 2007).

Αποανάπτυξη

Τα τελευταία τριάντα χρόνια έχουν αναδυθεί διάφορες προσεγγίσεις οι οποίες αφορούνται από τις προαναφερόμενες κριτικές. Μία εκ των πλέον διαδεδομένων και ταχύτερα εξελισσόμενων εξ αυτών είναι η προσέγγιση της αποανάπτυξης. Η αποανάπτυξη, η οποία αναδύθηκε με τη σημερινή της έννοια

το 2001, ως ακτιβιστικό σλόγκαν, «αμφισβητεί την ηγεμονία της μεγέθυνσης και καλεί για μια δημοκρατικά ωθούμενη αναδιανεμητική συρρίκνωση της παραγωγής και της κατανάλωσης στις βιομηχανικές χώρες, ως μέσο για την επίτευξη της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας, της κοινωνικής δικαιοσύνης και της ευζωίας» (Demaria et al. 2013:209). Χαρακτηριστικό αυτής της προσέγγισης, όπως φαίνεται στον παραπάνω ορισμό, είναι ότι προτάσσει την αντιστροφή της μεγέθυνσης, αλλά ως προϊόν συλλογικής απόφασης και με κοινωνικά και περιβαλλοντικά βιώσιμο τρόπο, σε αντίθεση με την αντιστροφή που πραγματοποιείται στο πλαίσιο μιας οικονομικής κρίσης.

Σύμφωνα με τους Demaria et al. (2013) η αποανάπτυξη αντλεί το βασικό περιεχόμενό της από έξι «πηγές»: τη βιοοικονομία¹, την οικολογία, τις κριτικές της ανάπτυξης, την ευζωία, τη δημοκρατία και τη δικαιοσύνη. Ακόμη, προκρίνει την τοπικοποίηση των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων, ως μια στρατηγική για την επίτευξη οικολογικών στόχων και τη διευκόλυνση της δημοκρατικής λειτουργίας μιας κοινότητας (D'Alisa et al. 2014). Στο πλαίσιο της μετάβασης και παραμονής σε ένα καθεστώς αποανάπτυξης προτείνει διάφορες πολιτικές, όπως η θέσπιση ενός βασικού εγγυημένου εισοδήματος για όλους/ες και ενός ανώτατου εισοδήματος, η κατάργηση της δημόσιας επιδότησης εξορυκτικών δραστηριοτήτων και η αναδιάρθρωση των υποδομών των πόλεων, με έμφαση στην αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου πέρα από καταναλωτικές δραστηριότητες (π.χ. δημιουργία και ανάδειξη δημόσιων χώρων αναψυχής έναντι εμπορικών κέντρων) και στη μείωση της χρήσης του αυτοκινήτου για μετακινήσεις (Demaria et al. 2013).

Επιπλέον, η αποανάπτυξη προωθεί τον πολλαπλασιασμό των τοπικών, αποκεντρωμένων και μικρού μεγέθους, συμμετοχικών εγχειρημάτων, εντός των οποίων συγκαταλέγονται και τα εγχειρήματα Κοινωνικής και Αλληλεγγύας Οικονομίας (Κ.Α.Ο.). Ό λόγος γι' αυτό είναι ότι τα εγχειρήματα Κ.Α.Ο. συμβαδίζουν σε σημαντικό βαθμό με το περιεχόμενο της αποανάπτυξης επειδή:

- Συμβάλλουν στη μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων, καθώς: α) μειώνουν τις ανισότητες στην πλευρά της παραγωγής (π.χ. μέσω στήριξης μικρών παραγωγών), β) απασχολούν άτομα ευάλωτων και ευπαθών ομάδων (κοινωνικές συνεταιριστικές επιχειρήσεις (Κοιν.Σ.Επ. ένταξης) ή διενεργούν δράσεις αλληλεγγύης (π.χ. καλάθια αλληλεγγύης) και γ) μειώνουν τις ανισότητες μεταξύ των εταιρών (π.χ. ίση συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων, συμμετοχή στο αρχικό συνεταιριστικό κεφάλαιο ανάλογα με τις δυνατότη-

¹ Η βιοοικονομία ασκεί κριτική στην προσήλωση στο στόχο της μεγέθυνσης, αναδεικνύοντας τον ανταγωνισμό μεταξύ οικοσυστημάτων και βιομηχανικών συστημάτων παραγωγής και κατανάλωσης.

τες καθενός/καθεμιάς).

- Συμβάλλουν στην περιβαλλοντική βιωσιμότητα (π.χ. προώθηση οικολογικών μεθόδων παραγωγής-καλλιέργειας).
- Προτάσσουν τις δημοκρατικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων (π.χ. εφαρμογή της συνεταιριστικής αρχής ένα άτομο-μία ψήφος).
- Αναδεικνύουν την ανεπάρκεια του μοντέλου του homo economicus, καθώς τα άτομα εντός τους δεν δρουν αποκλειστικά με βάση τη μεγιστοποίηση της ωφέλειάς τους (π.χ. συχνά οι ίδιοι οι συνεταιρείοι αποφασίζουν να διαθέσουν το πλεόνασμά τους σε δράσεις κοινωνικής ωφέλειας).
- Επανα-νοηματοδοτούν τις έννοιες της παραγωγικότητας και αποδοτικότητας, οι οποίες είναι άμεσα συνδεδεμένες με τη μεγέθυνση. Δηλαδή, μια επιχείρηση Κ.Α.Λ.Ο. δεν αξιολογεί μόνο την εμπορική της επιτυχία, αλλά και την επίδρασή της στην κοινωνία, με αποτέλεσμα ενίοτε να προβαίνει σε δράσεις που στρέφονται ενάντια στην αύξηση της παραγωγικότητάς της (π.χ. διάθεση πλεονάσματος για κοινωνικούς σκοπούς αντί για επενδύσεις σε αναβάθμιση εξοπλισμού).
- Προωθούν την τοπικοποίηση των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων, καθώς τείνουν να αναπτύσσουν σχέσεις κυρίως σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο.

Οικονομίες της κοινότητας

Μια ακόμη προσέγγιση η οποία αφορμάται από τις κριτικές στην ανάπτυξη για να επικεντρωθεί στην προώθηση της δημιουργίας εναλλακτικών κοινωνικοοικονομικών εγχειρημάτων στο εδώ και στο τώρα, είναι αυτή των οικονομιών της κοινότητας. Για την Gibson-Graham (2006α,β) απαραίτητο βήμα στη διαδικασία ενδυνάμωσης για τη δημιουργία οικονομιών της κοινότητας είναι η θέαση της οικονομίας ως ποικίλης. Οι ποικίλες οικονομίες (diverse economies) είναι μια «θεωρητική προσέγγιση σύμφωνα με την οποία οι οικονομίες είναι εκ φύσεως ετερογενείς χώροι που αποτελούνται από πολλαπλές ταξικές διαδικασίες (παραγωγής και διαχείρισης/ιδιοποίησης του πλεονάσματος, δηλαδή αυτού που περισσεύει αφού καλυφθούν οι ανάγκες επιβίωσης, -με την ευρεία έννοια του όρου-, μηχανισμούς ανταλλαγής, μορφές εργασίας και αμοιβής, χρηματοδότησης και ιδιοκτησίας» (Healy 2009:338). Η προσέγγιση αυτή συνήθως απεικονίζεται μέσω της «μεταφοράς του παγόβουνου» (βλ. σχήμα στο προηγούμενο κεφάλαιο). Η κορυφή του

παγόβουνου, το οποίο συμβολίζει το σύνολο της οικονομίας, αντιστοιχεί στις καπιταλιστικές σχέσεις. Ωστόσο, κάτω από την επιφάνεια του νερού βρίσκεται το υπόλοιπο και μεγαλύτερο μέρος του παγόβουνου που περιλαμβάνει ένα πλήθος διαφορετικών κοινωνικοοικονομικών σχέσεων (Gibson-Graham 2006a). Την ανάδειξη των πολλών μορφών οικονομικών σχέσεων που συναντώνται εντός μιας οικονομίας εξυπηρετεί και ο πίνακας των ποικίλων οικονομιών (Πίνακας 1), ο οποίος απεικονίζει ένα μωσαϊκό της οικονομίας, όπου η κάθε στήλη αφορά μια συγκεκριμένη οικονομική λειτουργία και η κάθε γραμμή της κάθε στήλης αντιστοιχεί σε έναν διαφορετικό τρόπο με τον οποίο μπορεί να υλοποιηθεί αυτή η οικονομική λειτουργία (ωστόσο ο πίνακας δεν πρέπει να διαβάζεται οριζόντια, γιατί σε μία δραστηριότητα μπορεί να συμβάλλουν ταυτόχρονα στοιχεία από πολλές γραμμές, π.χ. σε έναν καταναλωτικό συνεταιρισμό οι ανταλλαγές να γίνονται στην κλασική αγορά, αλλά παράλληλα να διαθέτει και προϊόντα δίκαιου εμπορίου, να χρηματοδοτείται από τα μέλη του και ταυτόχρονα από τη συμμετοχή του σε κρατικά προγράμματα ενίσχυσης κ.ο.κ.) (Καβουλάκος & Γριτζάς, 2015).

Πίνακας 1. Ποικίλες οικονομίες

Επιχείρηση	Εργασία	Συναλλαγές	Ιδιοκτησία	Χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες
Καπιταλιστική	Μισθός	Αγορά	Ιδιωτική	Συμβατική Αγοράς
Εναλλακτικά Καπιταλιστική -Κρατική επιχείρηση -Πράσινη επιχειρηματικότητα -Κοινωνικά υπεύθυνα επιχείρηση -Μη κερδοσκοπική επιχείρηση	Εναλλακτική Αμοιβή -Αυτοαπασχόληση -Ανταποδοτική εργασία -Σε είδος -Εργασία στην πρόνοια	Εναλλακτική Αγορά -Αγορές δίκαιου εμπορίου -Εναλλακτικά νομίσματα -Μαύρη αγορά -Αντιπραγματισμός	Εναλλακτικά Ιδιωτική -Κρατικά περιουσιακά στοιχεία -Γνώση των αυτόχθονων (πνευματική ιδιοκτησία)	Εναλλακτικής Αγοράς -Συνεταιριστικές τράπεζες -Πιστωτικές ενώσεις -Μικρο-πιστώσεις -Κοινοτικά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα
Μη Καπιταλιστική -Συνεταιρισμός εργαζομένων -Κοινοτική επιχείρηση -Φεουδαρχική -Δουλοκτητική	Μη Αμοιβόμενη -Εργασία στο σπίτι -Φροντίδα οικογένειας -Εργασία για τη γειτονιά -Εθελοντισμός -Δουλεία	Εκτός Αγοράς -Ροές εντός του νοικοκυριού -Προσφορά δώρων -Κυνήγι, ψάρεμα, συλλογή τροφής -Κλοπή, λαθροθηρία	Ελεύθερης Πρόσβασης -Ατμόσφαιρα -Διεθνή ύδατα -Διάστημα -Ελεύθερο λογισμικό	Εκτός Αγοράς -Δανεισμός εντός της οικογένειας -Δωρεές -Άτοκα δάνεια

Πηγή: Γριτζάς κ.ά. 2015:26; Gibson-Graham, 2011:228

Τα προαναφερόμενα εργαλεία υποβοηθούν την υλοποίηση της πρώτης εκ των τριών πολιτικών που προτείνει η Gibson-Graham (2006α) για την υποστήριξη της δημιουργίας οικονομιών της κοινότητας. Οι πολιτικές αυτές είναι: α) «η πολιτική της γλώσσας, που έχει στόχο την ανάπτυξη ενός πλουσιότερου λόγου για την τοπική οικονομία και την ανάδειξη των ήδη υφιστάμενων ποικίλων οικονομικών δυνατοτήτων, β) η πολιτική του υποκειμένου, που αφορά την καλλιέργεια του εαυτού μας και των άλλων ως υποκειμένων της μη καπιταλιστικής ανάπτυξης και γ) η πολιτική συλλογικής δράσης, που αφορά τη συνεργατική εργασία για να δημιουργηθούν εναλλακτικά εγχειρήματα και εναλλακτικοί χώροι» (Καβουλάκος & Γριτζάς 2015:149). Μέσω των παραπάνω πολιτικών προωθείται η δόμηση οικονομιών της κοινότητας, οι οποίες δεν αντιστοιχούν σε ένα συγκεκριμένο σύνολο λειτουργιών και τύπων, αλλά μπορούν να περιγραφούν καλύτερα ως μια διαδικασία ηθικών αποφάσεων, όπου τα άτομα της κοινότητας δημιουργούν από κοινού κάτι που δεν είναι από τα πριν χαρτογραφημένο (Καβουλάκος & Γριτζάς 2015). Για να δημιουργήσουν αυτό το κάτι καινούργιο, οι συμμετέχοντες/ουσες στην κοινότητα καλούνται να απαντήσουν συλλογικά σε ένα σύνολο ερωτημάτων, όπως:

- Ποιες είναι οι ανάγκες μας και πως μπορούμε να τις καλύψουμε;
- Τι θα κάνουμε με το πλεόνασμα που προκύπτει μετά την κάλυψη των αναγκών μας;
- Πως θα συγκεντρώνουμε το πλεόνασμα ως «κοινό», πως θα το μοιράζουμε και πως θα το αναπτύσσουμε;
- Ποιους πόρους διαθέτουμε;
- Πώς θέλουμε να τους καταναλώνουμε;
- Ποια είναι τα κοινά μας αγαθά;
- Πώς πρέπει να ανανεώνουμε, να συντηρούμε και να επεκτείνουμε τα κοινά μας αγαθά;

Σύγχρονες μορφές έκφρασης της Κοινωνικής Οικονομίας

Συνάντηση Κ.Α.Λ.Ο. και κοινών

Η απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα βρίσκεται στις διάφορες μορφές και τους τρόπους έκφρασης και οργάνωσης των σύγχρονων εκφάνσεων της Κοινωνικής

Οικονομίας. Οι σύγχρονες αυτές εκφάνσεις εντοπίζονται στα σημεία συνάντησης της Κ.Α.Ο. και των κοινών.

Ως κοινά (*commons*) ορίζουμε ένα ενιαίο, αλληλοεξαρτώμενο σύνολο που αποτελείται από τον πόρο (συλλογικό αγαθό), την κοινότητα και ένα σύνολο κανονισμών που ρυθμίζουν τη διαχείριση του πόρου από την κοινότητα. Στα κοινά μπορούν να συγκαταλέγονται φυσικά και πανανθρώπινα αγαθά όπως τα δάση, οι ωκεανοί και ο ατμοσφαιρικός αέρας, αλλά και άυλα αγαθά όπως το διαδίκτυο και στοιχεία λαϊκής παράδοσης (Bollier 2016). Τα κοινά αποτελούν μια συλλογική μορφή κοινωνικής οργάνωσης σε σχέση με διαμοιραζόμενους πόρους και χώρους. Ως εκ τούτου, γίνονται καλύτερα κατανοητά από την άποψη των πρακτικών διαχείρισης και των αξιών που έχει καθορίσει μια κοινότητα στη διαδικασία του *commoning* (ή κοινωνείν),² παρά ως ένα συγκεκριμένο είδος «πράγματος» ή μια μορφή ιδιοκτησίας (Fournier 2013, Gibson-Graham et al. 2013, Helfrich & Bollier 2014).

Η προσέγγιση της Κ.Α.Ο. μέσω των κοινών αφορά τόσο σε ζητήματα εσωτερικής λειτουργίας των εγχειρημάτων Κ.Α.Ο. όσο και στον τρόπο με τον οποίον αναπτύσσονται οι μεταξύ τους συνεργασίες (Αδάμ, 2019). Ψηφιακά εργαλεία ανοικτού κώδικα (όπως το Loomio³ και το decidim⁴), τα οποία βασίζονται στη λογική των ψηφιακών κοινών «διευκολύνουν την επικοινωνία μεταξύ των μελών, την πληροφόρηση, τη λογοδοσία, τον έλεγχο και τη συναπόφαση μειώνοντας τον κίνδυνο απομάκρυνσης των μελών από την καθημερινή λειτουργία του εγχειρήματος» (Αδάμ 2019:28). Επιπλέον, σημείο συνάντησης της οπτικής των κοινών με τις πρακτικές της Κ.Α.Ο. αποτελούν και οι σχέσεις αλληλεπίδρασης ενός εγχειρήματος Κ.Α.Ο. με την ευρύτερη κοινότητα, για την επίτευξη των κοινών τους στόχων, (Αδάμ, 2019). Η προσέγγιση αυτή διερευνά τις δυνατότητες δημιουργίας νέων κοινών μέσω διαδικασιών *commoning*.

Συνεταιρισμοί εργαζομένων

Σε μια από τις πιο σύγχρονες εκφάνσεις των κοινών, ένας συνεταιρισμός εργαζομένων με τα μέλη του και τους κανόνες διαχείρισής του μπορεί να χαρακτηριστεί και ως κοινό. Αυτό διότι σύμφωνα με τους de Peuter & Dyer-

---

2 Το *commoning* αναφέρεται στην εν εξελίξει διαδικασία παραγωγής και αναπαραγωγής των κοινών. Διεκδικεί πόρους για μια συλλογικότητα ή μια κοινότητα. Ορίζει το συλλογικό υποκείμενο το οποίο ιδρύει κανόνες και θεσμούς για την ανοικτή πρόσβαση και χρήση της συγκεκριμένης ιδιοκτησίας, επωμίζεται τη φροντίδα της και αποφασίζει για το πως διαμοιράζεται το όφελος, λαμβάνοντας υπόψη την ευημερία των άλλων (Gibson-Graham et al. 2013).

3 <https://www.loomio.org/>

4 <https://decidim.org/>

Withford (2010), οι εργαζόμενοι και οι εργαζόμενες του συνεταιρισμού, που είναι ταυτόχρονα και συνιδιοκτήτες/τριες, αντιλαμβάνονται το παραγόμενο πλεόνασμα ως προϊόν συλλογικής προσπάθειας κι έτσι αυτό διαμοιράζεται δίκαια και δημοκρατικά ανάμεσα σε αυτούς και αυτές που το δημιούργησαν. Ως *εργασιακά κοινά* (*labor commons*), λοιπόν, οι εργασιακοί συνεταιρισμοί προσφέρουν ένα εύφορο έδαφος για να αναπτύξουν αρχές και πρακτικές δημοκρατικής λήψης αποφάσεων, αναδιανομής και αμοιβαιότητας και να διαδραματίσουν έναν μετασχηματιστικό ρόλο στην οικονομία και την κοινωνία (Christoforou & Adaman 2018). Επίσης, σύμφωνα με τα κριτήρια των Gibson-Graham et al. (2013), η πρόσβαση στην ιδιοκτησία είναι ευρέως διαμοιραζόμενη, τα μέλη της κοινότητας (εργαζόμενοι και εργαζόμενες) έχουν λόγο στη χρήση της, το όποιο όφελος προκύπτει διαμοιράζεται στην κοινότητα και η φροντίδα της ιδιοκτησίας καθώς και η όποια ευθύνη πάνω της ανατίθεται σε μέλη της κοινότητας.

Ανακτημένες επιχειρήσεις

Μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα περίπτωση εργασιακού κοινού είναι οι ανακτημένες επιχειρήσεις. Με τον όρο «ανακτημένες επιχειρήσεις» αναφερόμαστε στις περιπτώσεις όπου οι εργαζόμενοι και οι εργαζόμενες χρεοκοπημένων επιχειρήσεων ξεκινούν εκ νέου την επιχειρηματική δραστηριότητα χωρίς την εμπλοκή της προηγούμενης ιδιοκτησίας. Στην περίπτωση αυτή, το καθεστώς λειτουργίας αλλάζει και η επιχείρηση μετατρέπεται από συμβατική και καπιταλιστική σε «αυτοδιαχειριζόμενη». Όπως έχει διατυπωθεί στη σχετική βιβλιογραφία (Vieta, 2014; Azzellini, 2015; Κιουρκιολίς & Καρυοτίς, 2015; De Angelis, 2017) στις περιπτώσεις αλλαγής ιδιοκτησιακού καθεστώτος και ανάκτησης της επιχείρησης από τους/τις ίδιους/ες εργαζόμενους/ες, ο χώρος εργασίας μετατρέπεται σε κοινό και η εργασία μετατρέπεται σε κοινωνική διεργασία συμμετοχής στα κοινά, χρήσης και παραγωγής κοινών πόρων. Η διαχείριση της ανάπτυξης και βιωσιμότητας των άυλων και υλικών πόρων γίνεται με συλλογικούς όρους και στο πλαίσιο αυτό αναπαράγονται κοινωνικές σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας (*commoners* ή *κοινωνοί*), όπως και ανάμεσα στους κοινωνούς και τα κοινά παραγόμενα αγαθά (Fishwick 2019). Οι ανακτημένες επιχειρήσεις μπορούν να χαρακτηριστούν και ως *αντικαπιταλιστικά κοινά*, καθώς αποκόπτουν τις ζωές των εργαζομένων από το κυρίαρχο δίπολο κράτους-αγοράς (Caffentzis & Federici 2014).

Το φαινόμενο των ανακτημένων επιχειρήσεων δεν θα μπορούσε να υπάρξει χωρίς τη στήριξη των τοπικών κοινωνιών. Ευρύτερες κοινότητες οικογενειών, νέων, καλλιτεχνών, αλληλέγγυων υποστηρικτών ενισχύουν την

προσπάθεια των εργαζόμενων παρέχοντας ηθική και υλική προστασία στους/στις εργαζόμενους/ες (Vogiatzoglou 2015; Castronovo 2018; Fischwick 2019). Συνεπώς, η βασισμένη στα κοινά οικονομική δραστηριότητα μπορεί να δημιουργήσει μια κοινωνική βάση για τη διάδοση και τον πολλαπλασιασμό εναλλακτικών τρόπων διάρθρωσης της κοινωνικής παραγωγής, ανεξάρτητα από το ιδιωτικό κεφάλαιο.

Σύμφωνα με ένα τέτοιου είδους πλαίσιο, μπορούμε να εξετάσουμε πώς η σχέση αμφίδρομης αλληλεπίδρασης μεταξύ ανακτημένων επιχειρήσεων και της ευρύτερης κοινότητας μπορεί να οδηγήσει στη διαχείριση μιας τέτοιου είδους επιχείρησης ως κοινού, δηλαδή με συλλογική διαχείριση πόρων και συλλογικά θεσμοθετημένο πλαίσιο λειτουργίας, με σκοπό τη διατύπωση μιας εναλλακτικής πρότασης επιχειρησιακού σχεδιασμού βασισμένου στις ανάγκες της κοινότητας. Σε σύνδεση με την προσέγγιση των οικονομιών της κοινότητας ανοίγει έτσι η συζήτηση για τη δυνατότητα ύπαρξης μιας «βασισμένης στην κοινότητα μεταποιητικής παραγωγής». Μάλιστα, ανάλογα με το είδος του παραγόμενου προϊόντος και της τεχνολογίας που διαμοιράζεται, θα μπορούσε και ο καταναλωτής να είναι μέρος της κοινότητας αυτής.

Συνεταιριστικές πλατφόρμες

Ένα ακόμα σημείο όπου επιχειρείται η συνένωση των πρακτικών της Κ.Α.Ο. με αυτές των κοινών είναι οι *συνεταιριστικές πλατφόρμες (platform cooperatives)*. Σε αντιδιαστολή με τη λεγόμενη *οικονομία του διαμοιρασμού (sharing economy)* ή *gig economy* που έχει ως βασικούς εκπροσώπους εταιρίες - ψηφιακές πλατφόρμες όπως η Uber και η Airbnb, οι Scholz & Schneider (2016) εισήγαγαν τον όρο *συνεταιριστικές πλατφόρμες* και ξεκίνησαν ένα διεθνές κίνημα από το 2014. Βασιζόμενοι στη λογική ότι τόσο η οικονομία όσο και το διαδίκτυο πρέπει να εξυπηρετούν το κοινό όφελος και όχι την κερδοφορία των λίγων, στράφηκαν στην εφαρμογή των θεμελιωδών συνεταιριστικών αξιών και αρχών στην ψηφιακή εποχή (Scholz 2016). Έτσι, προέκυψε ένας νέος τύπος συνεταιρισμών όπου η ανάπτυξη των ψηφιακών πλατφορμών και η εφαρμογή των επιχειρηματικών μοντέλων βασίζονται στην παραδοσιακή συνεταιριστική δομή: τα ίδια τα μέλη ενός συνεταιρισμού πλατφόρμας είναι συν-ιδιοκτήτες/ριες του λογισμικού που χρησιμοποιείται, ενώ εφαρμόζεται και ο δημοκρατικός έλεγχος σε όλα τα στάδια της λειτουργίας της συνεταιριστικής επιχείρησης. Ως εκ τούτου, η παραγόμενη αξία διαμοιράζεται ισότιμα ανάμεσα στα μέλη (Scholz 2016).

Οι Zhu & Marjanovic (2021) συνοψίζοντας τη σχετική βιβλιογραφία υποστηρίζουν πως οι συνεταιριστικές πλατφόρμες αποτελούν μια πιο δίκαιη

και ηθική εναλλακτική έναντι των πιο διαδεδομένων καπιταλιστικών επιχειρήσεων που βασίζονται σε ψηφιακές πλατφόρμες. Όπως σημειώνουν, «οι συνεταιρισμοί πλατφόρμας έχουν αρχίσει ήδη να δομούν ένα διαφορετικό είδος οικονομίας διαμοιρασμού, το οποίο βασίζεται σε ποικίλα οικονομικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά οφέλη» (Zhu & Marjanovic 2021:4143). Πράγματι, εγχειρήματα όπως το Fairbnb⁵ και το Green Taxi Coop⁶ προωθούν τη συλλογική ιδιοκτησία, τη συλλογική οργάνωση της εργασίας και τη διάχυση των αποτελεσμάτων καινοτομίας σε συνδυασμό με την προσπάθεια επίτευξης οικονομικής και περιβαλλοντικής βιωσιμότητας.

Ανοιχτός συνεργατισμός

Παρότι καταρχήν στηρίζουν το αναδυόμενο κίνημα των συνεταιριστικών πλατφορμών, οι Kostakis & Bauwens (2017) ταυτόχρονα στέκονται και κριτικά απέναντί του. Όπως υποστηρίζουν, τέτοιες απομονωμένες συνεταιριστικές εναλλακτικές δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν τις ήδη υπάρχουσες καπιταλιστικές δομές. Παράλληλα, εντοπίζουν την ανάγκη δόμησης μιας παγκόσμιας «αντί-οικονομίας», μέσω της δημιουργίας ενός παγκόσμιου κοινού γνώσης. Τοποθετώντας κεντρικά την έννοια της *ομοτιμίας*,⁷ προτείνουν το μοντέλο του ανοιχτού συνεργατισμού το οποίο αποτελεί την «προσπάθεια εμποτισμού των συνεταιρισμών με τις βασικές αρχές της βασισμένης στα κοινά ομότιμης παραγωγής» (Kostakis & Bauwens 2017) (Σχήμα 2).

Σύμφωνα με τους Kostakis & Papachristou (2014) και Bauwens & Pantazis (2018), η ανάδυση ενός νέου παραγωγικού μοντέλου όπως η βασισμένη στα κοινά ομότιμη παραγωγή λαμβάνει χώρα με όρους τελείως διαφορετικούς από την προσανατολισμένη στο κέρδος βιομηχανική παραγωγή. Όπως επισημαίνεται και από τους Kostakis et al. (2021), το προϊόν της βασισμένης στα κοινά ομότιμης παραγωγής είναι ένα κοινό το οποίο, υπό συγκεκριμένες συνθήκες, είναι διαμοιραζόμενο από όλους. Εκτός από τις εφαρμογές της στο πεδίο της πληροφορίας (π.χ. λογισμικό), η βασισμένη στα κοινά ομότιμη παραγωγή επεκτείνεται και στη φυσική κατασκευή μέσω της σύζευξης με εργαλειομηχανές επιτόπιας κατασκευής (Kostakis et al. 2015), συνεισφέροντας στη διαμόρφωση του μοντέλου «σχεδιάζουμε παγκόσμια - παράγουμε τοπικά»

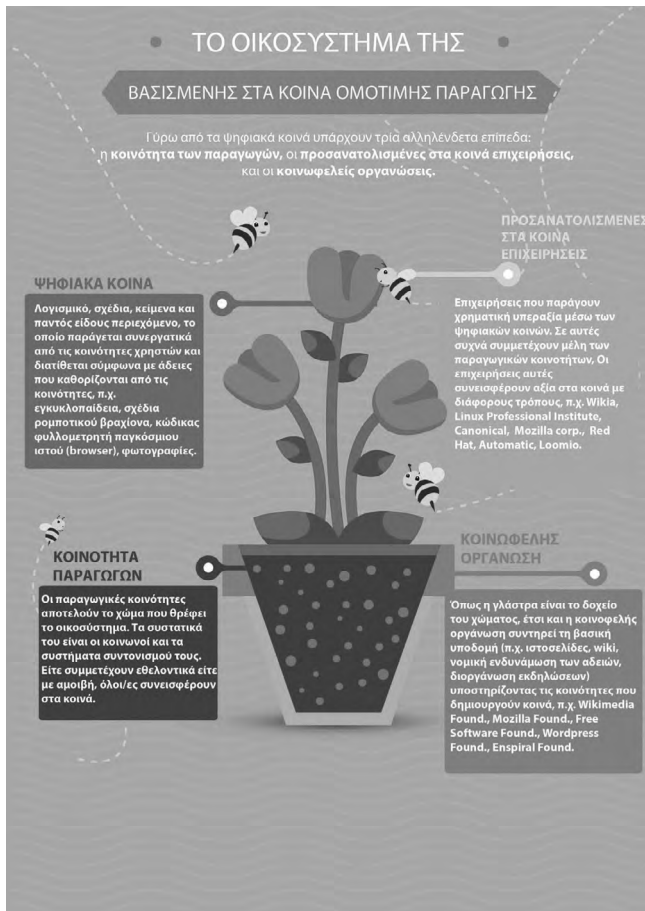
5 <https://fairbnb.coop/>

6 <https://greentaxico-op.com/>

7 «Η ομοτιμία είναι ένας πολύ παλιός τύπος ανθρώπινων σχέσεων. Μέχρι πρότινος, ομότιμες σχέσεις είχαμε σε ολιγομελείς ομάδες (οικογένεια, εργατικό συνεταιρισμό, χωριά, κ.λπ.). Με τις νέες τεχνολογικές υποδομές, π.χ. το διαδίκτυο, παρατηρούμε την κλιμάκωση των ομότιμων σχέσεων. Εγχειρήματα όπως το ελεύθερο λογισμικό GNU/Linux ή η ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια Βικιπαίδεια αποτελούν γνωστά παραδείγματα βασισμένης στα κοινά ομότιμης παραγωγής» (Κωστάκης 2019).

(design global - manufacture local, DGML⁸). Το μοντέλο αυτό ανοίγει το δρόμο για εναλλακτικές μορφές κοινωνικής οργάνωσης, καθώς γεφυρώνει τα ψηφιακά και τα γνωσιακά κοινά με υπάρχουσες φυσικές υποδομές και κοινότητες αποανάπτυξης, επιτυγχάνοντας αποκεντρωμένες μεθόδους συλλογικής κατασκευής και μεταποίησης (Kostakis et al. 2016).

Σχήμα 2. «Το νέο Οικοσύστημα Δημιουργίας Αξίας»

Πηγή: Κείμενο, Vasilis Kostakis, Stacco Troncoso, Marie Utratel. Σχέδιο, Vasilis Kostakis & Elena Martinez. Άδεια: CC BY-SA

8 “Συνοπτικά, το DGML ακολουθεί τη λογική πως ότι είναι «ελαφρύ» γίνεται παγκόσμιο (π.χ. παγκόσμια κοινά της γνώσης, σχέδια, λογισμικό), ενώ ότι είναι «βαρύ» (π.χ. μηχανήματα) είναι τοπικό” (Kostakis et al. 2016).

Επίλογος

Στο παρόν κείμενο εξετάσαμε τις κριτικές στο τρέχον μοντέλο ανάπτυξης και τις εναλλακτικές προσεγγίσεις της αποανάπτυξης και των οικονομιών της κοινότητας, οι οποίες προτάσσουν την κοινωνική και περιβαλλοντική ευημερία έναντι της διαρκούς μεγέθυνσης και τον «από τα κάτω» συμμετοχικό σχεδιασμό της οικονομίας. Προϋπόθεση αυτών των προσεγγίσεων αποτελεί η θέαση της οικονομίας με τρόπο που αναδύονται αφανείς πόροι, η επανατοποθέτηση των απόμων σχετικά με τους όρους και τη διάθεση συμμετοχής τους στο σχεδιασμό της οικονομίας και η δημιουργία νέων συλλογικών δράσεων μέσα από την αλληλεπίδραση των συμμετεχόντων/χουσών. Σημαντικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία μπορούν να διαδραματίσουν τα εγχειρήματα της Κ.Αλ.Ο. και ιδιαίτερα οι σύγχρονες μορφές τους όπως ο ανοιχτός συνεργατισμός και οι συνεταιρισμοί εργαζομένων.

Η συνάντηση Κ.Αλ.Ο. και κοινών παρέχει δυνατότητες για την προώθηση εναλλακτικών μοντέλων ανάπτυξης, ανάλογων με ό,τι προτάσσουν σε θεωρητικό επίπεδο η αποανάπτυξη και οι οικονομίες της κοινότητας. Τα εγχειρήματα αυτά δίνουν απαντήσεις σε βασικά ερωτήματα που θέτουν και συχνά προσπαθούν να απαντήσουν οι παραπάνω προσεγγίσεις όπως, ποιους πόρους διαθέτει μια κοινότητα και πως μπορεί να τους διαχειριστεί ώστε να καλύψει τις ανάγκες της, ποιες είναι αυτές οι ανάγκες, πως αυτές οι ανάγκες μπορούν να καλυφθούν με τρόπο κοινωνικά δίκαιο και περιβαλλοντικά βιώσιμο, πως μια κοινότητα μπορεί να διαχειριστεί το πλεόνασμα που προκύπτει μετά την κάλυψη των αναγκών της και πως μπορεί να μοιραστεί και να αναπτύξει αυτό το πλεόνασμα. Ο τρόπος που τα σύγχρονα εγχειρήματα της Κ.Αλ.Ο. απαντούν στα παραπάνω ερωτήματα ενσωματώνει πρακτικές των κοινών και συχνά μετασχηματίζει τις κοινωνικοοικονομικές σχέσεις, όπως συμβαίνει για παράδειγμα με τις σχέσεις εργασίας και ιδιοκτησίας στις ανακτημένες επιχειρήσεις. Ακόμη οι πρακτικές της Κ.Αλ.Ο. και των κοινών δίνουν απαντήσεις και για τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να λάβει χώρα ο ίδιος ο αναπτυξιακός σχεδιασμός, προσφέροντας υποδείγματα για τη διαδικασία συναπόφασης αλλά και εργαλεία συλλογικής λήψης αποφάσεων.

Όστόσο, δεν θα πρέπει να θεωρείται εκ προοιμίου ότι τα εγχειρήματα Κ.Αλ.Ο. συμβάλλουν στην προώθηση εναλλακτικών μοντέλων ανάπτυξης. Δηλαδή, τα ίδια τα εγχειρήματα και οι συμπράξεις και δικτυώσεις που δημιουργούν μπορούν να επηρεάσουν τη χωρική ανάπτυξη συμβάλλοντας στην επιδίωξη της διαρκούς μεγέθυνσης ή όχι. Αντίστοιχα, μπορεί ο τρόπος λειτουργίας τους να διευρύνει τα κοινά ή να τα περιορίζει. Όπως μας δείχνει και η προσέγγιση

των ποικίλων οικονομιών, οι απαντήσεις στα προαναφερθέντα ερωτήματα ποικίλλουν και ο τρόπος που τα εγχειρήματα απαντούν κάθε φορά στα ερωτήματα αυτά καθορίζει εν τέλει το είδος της ανάπτυξης το οποίο προκρίνουν.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αδάμ Σ. (2019) «Κ.Αλ.Ο. και κοινωνικο-οικολογικός μετασχηματισμός», στο: Σ. Αδάμ και Β. Περράκης (επιμ.), *Συνθέτοντας οραματικές αφηγήσεις για τον κοινωνικό - οικολογικό μετασχηματισμό Κ.Αλ.Ο. και κοινά. Αποανάπτυξη και βασικό καθολικό εισόδημα*, Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ Ελλάδας, 18-37.
- Γριτζάς Γ., Καβουλάκος Κ.-Ι. και Τζέκου Ε.-Ε. (2015) «Εναλλακτικοί χώροι, ποικίλες οικονομίες και αγροτροφικά δίκτυα: Μια επισκόπηση της ευρύτερης συζήτησης ως μια αφετηρία για την έρευνα της ελληνικής περίπτωσης», *Γεωγραφίες*, 25: 24-35.
- Καβουλάκος, Κ.-Ι. και Γριτζάς Γ. (2015) *Εναλλακτικοί οικονομικοί και πολιτικοί χώροι*, [ebook] Σύνδεσμος Ακαδημαϊκών Ελληνικών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/6131/1/Enallaktikoi%20oikonomikoi%20kai%20politikoi%20horoi%20PDF.pdf>.
- Κούκη Χ. (2018) «Οι εναλλακτικές στον καπιταλισμό είναι ήδη εδώ, ήταν πάντα εδώ!», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 15-10-2018.
- Κωστάκης Β. (2019) «Ψηφιακά κοινά, ομότιμη παράγωγη και κοσμοτοπικισμός: προς μία μετακαπιταλιστική οικονομία», στο: Αδάμ Σ. & Περράκης Β. (επιμ.), *Συνθέτοντας οραματικές αφηγήσεις για τον κοινωνικό - οικολογικό μετασχηματισμό Κ.Αλ.Ο. και κοινά. Αποανάπτυξη και βασικό καθολικό εισόδημα*, Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ Ελλάδας, 10-17.

Ξενόγλωσση

- Azzellini D., (2015) "Contemporary Crisis and Workers' Control", in: D. Azzellini, *An alternative labour history: Worker control and workplace democracy*, London: Zed Books Limited, 67-99.
- Bauwens M. and Pantazis A. (2018) "The ecosystem of commons-based peer production and its transformative dynamics". *The Sociological Review*, 66 (2): 302-319.
- Bollier D. (2016) *Κοινά: Μια σύντομη εισαγωγή* (μτφρ. Γιώργος Θεοχάρης), Αθήνα: Angelus Novus.

- Caffentzis, G. and Federici S., (2014) "Commons against and beyond capitalism", *Community Development Journal*, 49 (1): 92–105.
- Castronovo A. (2018) "Making the city of commons! Popular economies between urban conflicts and capitalist accumulation: an ethnographic perspective from Argentina", *Tracce Urbane*, 5: 26–57.
- Christoforou A. and Adaman F. (2018) "Democratisation of Economic Research and Policy by Building a Knowledge Commons: Inspiration from Cooperatives", *Routledge* 47 (2): 204–213.
- D'Alisa, G., Demaria F. and Kallis G. (Eds.) (2014) *Degrowth: a vocabulary for a new era*, New York: Routledge.
- De Angelis M., (2017) *Omnia sunt communia: on the commons and the transformation to postcapitalism*, London: Zed Books Ltd.
- Demaria F. Schneider F., Sekulova F. and Martinez-Alier J. (2013) "What is Degrowth? From an Activist Slogan to a Social Movement", *Environmental Values* 22 (2): 191-215.
- Easterlin R. (2003) "Building a Better Theory of Well-Being", IZA Discussion Paper No. 742.
- Escobar A. (2007) "Post-development as a concept and social practice", in: Ziai A. (ed.), *Exploring post-development: theory and practice, problems and perspectives*, London/New York: Routledge, 18-31.
- Escobar A. (2010) "Latin America at a Crossroads", *Cultural Studies*, 24 (1): 1-65.
- Fishwick A. (2019) "Workplace occupation and the possibilities of popular power in Chile and Argentina, 1972–6", *Globalizations* 16 (4): 386–403.
- Fournier V. (2013) "Commoning: On the social organisation of the commons", *Management* 16 (4): 433–453.
- Gibson-Graham J.-K. (2006a) *A Postcapitalist Politics*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Gibson-Graham J.-K. (2006β) *The End Of Capitalism (As We Knew It)*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Gibson-Graham J.-K. (2011) "Forging post-development partnerships", στο: A. Pike, A. Rodriguez-Pose and J. Tomaney (Eds.), *Handbook of local and regional development*, London: Routledge, 226-236.
- Gibson-Graham J.-K., Cameron J. and Healy S. (2013) *Take Back the Economy*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Healy S. (2009) "Economies, alternative", in: Thrift N.J. and Kitchin R. (Eds.), *International Encyclopedia of Human Geography*, Oxford (UK): Elsevier, 338-344.
- Hettne B. (2008) «Development discourses in history», in: Hettne B. (ed.), *Sustainable Development in a Globalized World: Studies in Development, Security and Culture*, Palgrave Macmillan, 6-30.
- Helfrich S. and Bollier D. (2014) "Commons", in: D'Alisa G., Demaria F. and Kallis G.

- (Eds.), *Degrowth*, London/New York: Routledge, 103–106.
- Kioupkiolis A. and Karyotis T. (2015) “Self-managing the Commons in Contemporary Greece”, in: D. Azzellini, *An alternative labour history: Worker control and workplace democracy*, London: Zed Books Limited, 298–328.
- Kostakis V. and Papachristou M. (2014) “Commons-based peer production and digital fabrication: The case of a RepRap-based, Lego-built 3D printing-milling machine”, *Telematics and Informatics* 31 (3): 434–443.
- Kostakis V., Niaros V. Dafermos G. and Bauwens M. (2015) “Design global, manufacture local: Exploring the contours of an emerging productive model”, *Futures* 73: 126–135.
- Kostakis V., Latoufis K. Liarokapis M. and Bauwens M. (2016) “The convergence of digital commons with local manufacturing from a degrowth perspective: Two illustrative cases”, *Journal of Cleaner Production*, 197: 1684–1693.
- Kostakis V., Vragoteris V. and Lal Acharja, I. (2021) “Can peer production democratize technology and society? A critical review on the critiques”, *Futures* 131.
- Kostakis V. and Bauwens M. (2017) “Cooperativism in the digital era, or how to form a global counter-economy”. Διαθέσιμο στο: <https://www.opendemocracy.net/en/digitaliberties/cooperativism-in-digital-era-or-how-to-form-global-counter-economy/>.
- Nederveen Pieterse J. (2010) *Development theory*, Los Angeles/Calif: SAGE.
- de Peuter G. and Dyer-Witheford N. (2010) “Commons and Cooperatives”, *Affinities: A Journal of Radical Theory, Culture, and Action* 4 (1): 30–56.
- Polanyi K. (1944) *The Great Transformation*, New York: Rinehart.
- Scholz T. (2016) *Platform Cooperativism. Challenging the Corporate Sharing Economy*, New York: Rosa Luxemburg Stiftung.
- Scholz T. and Schneider N. (2016) *Ours To Hack and Own: The Rise of Platform Cooperatives*, New York/London: OR Books.
- Sekulova F. (2014) “Happiness”, in: D’Alisa G., Demaria F., και Kallis G. (Eds.), *Degrowth: A vocabulary for a new era*, New York: Routledge, 142–145.
- Vieta M. (2014) “Learning in struggle: Argentina’s new worker cooperatives as transformative learning organizations”, *Relations Industrielles / Industrial Relations* 69 (1): 186–218.
- Vogiatzoglou, M. (2015) “Workers’ transnational networks in times of austerity: Italy and Greece”, *Transfer: European Review of Labour and Research*, 21 (2): 215–228.
- Zhu J. and Marjanovic O. (2021) *A Different Kind of Sharing Economy: A Literature Review of Platform Cooperatives*, Proceedings of the 54th Hawaii International Conference on System Sciences.

Νικολέτα Ράσικα

Τοπική Ανάπτυξη και Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις

Εισαγωγή

Στο άρθρο αυτό θα εξετάσουμε την κοινότητα ως χώρο ανάπτυξης συνεταιριστικής οικονομικής δραστηριότητας και θα εστιάσουμε στον ρόλο της Κοινωνικής Οικονομίας στην Τοπική/Κοινοτική Ανάπτυξη αναλύοντας την αμφίδρομη σχέση μεταξύ των δύο τομέων. Σε αυτή την κατεύθυνση θα συζητήσουμε τα χαρακτηριστικά που αφορούν τα ενδογενή πλεονεκτήματα αλλά και την υπερτοπική δικτύωση της κοινότητας. Θα παρουσιάσουμε μοντέλα παρέμβασης στην κοινότητα και πώς αυτά μπορούν να αξιοποιηθούν για τον σχεδιασμό συνεταιριστικών δράσεων από τα κάτω. Επίσης, θα εξετάσουμε ζητήματα που αφορούν το ηθικό υπόβαθρο των συνεταιριστικών δράσεων και τα κίνητρα συμμετοχής ως απαραίτητη προϋπόθεση για τη συνοχή της συνεταιριστικής ομάδας, καθώς και ζητήματα συνεταιριστικών δράσεων για άτομα με αναπηρίες.

Κοινότητα και κοινωνική οικονομία

Για να μιλήσουμε για δράσεις κοινωνικής οικονομίας σε τοπικό/κοινοτικό επίπεδο πρέπει πρώτα να προσδιορίσουμε ποιο είναι ακριβώς το πεδίο παρέμβασης. Συνηθίζουμε να χρησιμοποιούμε τον όρο «κοινότητα» ως πεδίο ανάπτυξης δράσεων της Κοινωνικής Οικονομίας. Ας ορίσουμε λοιπόν την κοινότητα στις μέρες μας. Τα δύο κυρίαρχα συστήματα κοινωνικής αναπαράστασης, δηλαδή η *παράδοση* και η *νεωτερικότητα*, βρίσκονται σε συχνή ανταλλαγή άλλοτε συγκρουόμενα και άλλοτε δρώντας το ένα ως φυσική

συνέχεια του άλλου. Αυτή η συνδιαλλαγή έχει ως αποτέλεσμα τον περιορισμό της αίσθησης της μικρής κοινότητας, με τα χαρακτηριστικά της αυτάρκειας, της σχετικής αυτονομίας και της απομόνωσης που τη συνόδευαν, τα χαρακτηριστικά της ασφάλειας, των σχέσεων εμπιστοσύνης και αλληλοβοήθειας, κ.ο.κ., αυτή που ο Tonnies (1961) ονόμασε *Gemeinschaft*, και γενικά της ειδυλλιακής κοινότητας των μελετητών του 1960 (Νιτσιάκος, 2016) ή όσων ονειρεύονται την αναβίωση τέτοιων κοινοτήτων της συμβολικής ενότητας, η οποία συγκροτείται από σύμβολα και αξίες που επιτρέπουν στα μέλη της κοινότητας να φτιάχνουν νοήματα και να διαμορφώνουν την κοινοτική συνείδηση και τη συλλογική ταυτότητα.

Ως εκ τούτου, σύγχρονοι συγγραφείς που ασχολούνται με ζητήματα τοπικής ανάπτυξης έχουν επισημάνει τις αδυναμίες και τους κινδύνους της αυθαίρετης χρήσης του όρου κοινότητα και προτιμούν την αντικατάστασή του με τον όρο «τοπικό» ή «τοπικότητα» (*locality*) (Ζαϊμάκης 2002). Η έννοια του τοπικού μετατοπίζει το επίκεντρο του ενδιαφέροντος από το κοινωνικό στο γεωγραφικό ή χωρικό στοιχείο. Παράλληλα, υπογραμμίζει τα δίκτυα των χωρικών σχέσεων τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό της τοπικής κοινωνίας. Η έννοια του τοπικού έχει πιο ουδέτερο χαρακτήρα και καλύπτει αστικές και αγροτικές περιοχές. Ωστόσο, η έννοια του τοπικού δεν έχει τον κανονιστικό χαρακτήρα που έχει η έννοια της κοινότητας. Είναι μάλλον ένα πλαίσιο όπου υπάρχουν άνθρωποι, νοικοκυριά, οικογένειες, κρατικοί θεσμοί κ.λπ. Το τοπικό λοιπόν είναι ένας συνδυασμός διαδικασιών και σχέσεων στις οποίες εμπλέκονται φορείς, άτομα, ομάδες. Αυτές οι διεργασίες μπορούν να ποικίλλουν και κάθε τοπική κοινωνία μπορεί να έχει ή να μην έχει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, να συγκροτεί ή να μη συγκροτεί μια κοινότητα. Αυτό το τελευταίο είναι εξαιρετικά χρήσιμο, διότι υπονοεί τη δυνατότητα εναλλακτικής χρήσης των εννοιών «τοπικό» και «κοινότητα» (Ζαϊμάκης 2002).

Κατηγοριοποίηση των κοινοτήτων

Η ανασκόπηση της βιβλιογραφία καταλήγει στην πιο συνηθισμένη ταξινόμηση των κοινοτήτων και παραπέμπει σε δύο κατηγορίες:

- Τις χωρικές κοινότητες.
- Τις κοινότητες ενδιαφέροντος/αφοσίωσης (Willmoott 1986).

Ως *χωρικές κοινότητες* προσδιορίζονται εκείνες στις οποίες οι άνθρωποι ζουν και πιθανόν εργάζονται στην ίδια περιοχή. Σε αυτή τη κατηγορία εντάσσονται

και οι κοινότητες σε ένα ιδιαίτερο κοινωνικό ή διοικητικό χώρο. Αναφέρεται στην αίσθηση των ατόμων ότι έχουν κάτι κοινό, έναν τόπο, μια γεωγραφική περιοχή. Σε αυτή την εκδοχή η κοινότητα συγκροτείται από άτομα που γνωρίζουν το ένα το άλλο, ζουν κοντά, συχνά εργάζονται στην ίδια περιοχή και έχουν την αίσθηση του συνανήκειν. Συνήθως έχουν παρόμοιο τρόπο ζωής, παρόμοια ενδιαφέροντα και αναπτύσσουν κοινές δραστηριότητες. Ο τόπος τους έχει ιδιαίτερο νόημα, συνιστά ένα σύμβολο και μια αξία για τους κατοίκους.

Οι *κοινότητες ενδιαφέροντος/αφοσίωσης* περιλαμβάνουν τα άτομα που ανεξαρτήτως αν ζουν ή όχι στην ίδια γεωγραφική περιοχή, έχουν τα ίδια ενδιαφέροντα που καλλιεργούνται στα πλαίσια μιας ιδιαίτερης κουλτούρας και ταυτότητας (εθνικές μειονότητες, άτομα με κοινές ανάγκες και προβλήματα). Δεν προϋποθέτουν την ύπαρξη μιας διακριτής γεωγραφικής περιοχής για την καλλιέργεια της αίσθησης της κοινότητας. Μια κοινότητα μεταναστών μπορεί να είναι διασκορπισμένη στην πόλη, μια κοινότητα στο διαδίκτυο μπορεί να απαρτίζεται από άτομα από διαφορετικές περιοχές ενός κράτους ή από διαφορετικά κράτη. Τα μέλη αυτών των κοινοτήτων συνδέονται μέσω χαρακτηριστικών, όπως είναι η κοινή εθνική ρίζα, η θρησκεία, η απασχόληση, οι χρήσεις του ελεύθερου χρόνου. Αφορούν την αίσθηση μιας διακριτής συλλογικής ταυτότητας, η οποία αναπτύσσεται μέσα από τη συλλογική δράση. Οι κοινότητες αφοσίωσης ή συναισθήματος χαρακτηρίζονται από κοινές πεποιθήσεις και ιδέες. Είναι μια ενδιαφέρουσα μορφή κοινοτήτων, γιατί από μόνα τους η φυσική γειτνίαση ή τα κοινά ενδιαφέροντα δεν εξασφαλίζουν και τη συλλογική δράση, την ηθική αλληλεγγύη και την αμοιβαιότητα, στοιχεία που θεωρούνται αναγκαία για τη θεμελίωση της κοινοτικής ταυτότητας (Ζαϊμάκης 2002).

Γιατί μας ενδιαφέρει αυτή η κατάταξη; Γιατί συνδέεται άμεσα με τη μορφή Κ.Α.Ο. που θέλουμε να δημιουργήσουμε και να αναπτύξουμε ανάλογα με το πεδίο στο οποίο αναφερόμαστε: και στις δύο διαφορετικές κατατάξεις των κοινοτήτων οι μορφές Κ.Α.Ο. μπορούν να αφορούν την παροχή υπηρεσιών στην κοινότητα και την ένταξη στην εργασία ευπαθών κοινωνικών ομάδων, ενώ στις χωρικές κοινότητες οι Κ.Α.Ο. μπορεί να συμβάλουν και στη βιώσιμη ανάπτυξη και στην τοπική συνοχή.

Τι είναι Κοινοτική εργασία

Σύμφωνα με τον Ζαϊμάκη, η *Κοινοτική Εργασία (community work)*, συνιστά μια διεπιστημονική στρατηγική και μέθοδο παρέμβασης στην κοινότητα,

που διέπεται από ουμανιστικές αξίες. Όταν λέμε διεπιστημονική στρατηγική, εννοούμε ότι συνιστά αντικείμενο για μια σειρά από επιστήμες που πέρα της θεωρητικής συνεισφοράς έχουν ενδιαφέρον για την εφαρμογή των θεωριών αυτών στο πεδίο. Πρόκειται για μια εφαρμοσμένη δράση που αντλεί από την κοινωνιολογία, την κοινωνική εργασία, την οικονομική επιστήμη, τις επιστήμες υγείας, κ.ά. Αποσκοπεί στην αντιμετώπιση των προβλημάτων και των όρων δημιουργίας τους, στην αφύπνιση και κινητοποίηση των μελών και των ομάδων της κοινότητας, καθώς και την κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική της ανάπτυξη μέσα από έναν συνδυασμό βραχυπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων αλλαγών. Βάσει αυτής της λογικής, με τη διεπιστημονική στρατηγική επιχειρείται η παροχή βοήθειας σε ανθρώπους με κοινά ενδιαφέροντα να έρθουν πιο κοντά, να προσδιορίσουν τις ανάγκες τους και στη συνέχεια να επεξεργαστούν και να διαμορφώσουν συλλογικές απαντήσεις για την αντιμετώπιση των προβλημάτων, να διαμορφώσουν όρους για την κοινωνική χειραφέτηση και την κάλυψη των αναγκών με τη βελτίωση των κοινωνικοπολιτισμικών συνθηκών της κοινότητας, (Ζαϊμάκης 2002).

Οι μεθοδολογικές στρατηγικές της κοινοτικής εργασίας υιοθετούν πολυεπίπεδες πρακτικές και παρεμβάσεις μέσα από τις οποίες επιδιώκεται τόσο η κοινωνική και πολιτισμική ανάπτυξη όσο και η απάντηση σε καταστάσεις κρίσης στην τοπική κοινωνία, ιδιαίτερα σε προβλήματα φτώχειας, κοινωνικού αποκλεισμού και διακρίσεων που χαρακτηρίζουν ορισμένες κοινότητες.

Το πεδίο εφαρμογής της κοινωνικής εργασίας είναι σύνθετο και εκτείνεται από το τοπικό επίπεδο (γειτονιά, συνοικία, χωριό) μέσα από την άσκηση εργασίας πεδίου και την επιτόπια έρευνα, μέχρι τον συντονισμό και τη συνεργασία τοπικών οργανώσεων και κοινωνικών υπηρεσιών και την εργασία σε περιφερειακό ή και εθνικό επίπεδο, με τη μέθοδο του κοινωνικού σχεδιασμού. Έτσι, η Κοινοτική Εργασία μπορεί να ασκηθεί σε θεσμικό επίπεδο από κρατικές υπηρεσίες και σε κοινωνικό επίπεδο μέσα από πρωτοβουλίες από τα κάτω, από τοπικές οργανώσεις και κοινωνικά κινήματα, να έχει επαγγελματικό/ τεχνοκρατικό ή ριζοσπαστικό προσανατολισμό, και να είναι κατευθυντική ή μη κατευθυντική (Ζαϊμάκης 2002).

Ποια είναι η σχέση της Κοινωνικής/Αλληλέγγυας Οικονομίας με την Κοινοτική Εργασία;

Ένα βασικό εργαλείο κοινοτικής ανάπτυξης και παρέμβασης στις σύγχρονες κοινωνίες είναι η *Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία* (Κ.Α.Ο.) που συνιστά ένα μοντέλο παραγωγής και οικονομικής δραστηριότητας επικεντρωμένο στους

κοινωνικούς σκοπούς που κινείται πέρα από την ανταγωνιστική οικονομία της αγοράς και την κρατικά σχεδιασμένη οικονομία. Τα εγχειρήματα της Κ.Α.Ο. προάγουν αξίες και αρχές που εστιάζονται στους κοινωνικούς σκοπούς και στις ανάγκες των πολιτών και των κοινοτήτων δίνοντας έμφαση στην κοινωνική συμμετοχή, στην αυτοδιάθεση και στη συλλογική δράση. Βασίζονται σε οικονομικές πρωτοβουλίες και πολιτικές των κοινών που προσπαθούν να ισορροπήσουν την οικονομική ανάπτυξη με την κοινωνική δικαιοσύνη μέσα από κοινωνικά συστήματα διαχείρισης πόρων, πρακτικές του κοινωνείν (commoning) και ενδυναμωτικές μορφές συλλογικής δράσης (Ζαϊμάκης 2002).

Πώς ήρθε σε επαφή η Κοινοτική Εργασία με την Κ.Α.Ο.;

Η Κοινοτική Κοινωνική Εργασία ήρθε για πρώτη φορά σε επαφή με την Κοινωνική Οικονομία μέσα από την εμφάνιση των Κοιν.Σ.Επ. προς το τέλος της δεκαετίας του 2000, όταν εμφανίστηκαν οι πρώτες επιχειρήσεις τέτοιου χαρακτήρα κυρίως ως απόρροια της ψυχιατρικής μεταρρύθμισης και στη συνέχεια συνδέθηκε με αιτήματα κοινωνικών οργανώσεων του ιδιωτικού και του δημόσιου τομέα για την επαγγελματική αποκατάσταση ατόμων με αναπηρία. Στην περίοδο αυτή το θεσμικό καθεστώς δεν ήταν ξεκάθαρο (ο νόμος 4430 θεσπίστηκε το 2016) και η Κοινωνική Οικονομία προσδιοριζόταν ως ένα μόρφωμα μεταξύ των παραγωγικών εργαστηρίων των κοινωνικών οργανώσεων και των Κοιν.Σ.Επ. και αντιμετωπιζόταν ως «πέπρωμα», όπως χαρακτηριστικά παρουσιάζεται στο εξώφυλλο του ένθετου περιοδικού Έψιλον της εφημερίδας Ελευθεροτυπία (15.11.2009).

Καθώς η θεματολογία της Κοινοτικής Κοινωνικής Εργασίας εμπλουτίζεται από τα νέα προβλήματα και τις νέες ανάγκες που οι πολίτες φέρνουν στις κοινωνικές οργανώσεις άρχισε να ενδιαφέρεται για την ανάπτυξη των Κοιν.Σ.Επ., ως χώρο επαγγελματικής ένταξης των ατόμων με αναπηρία ξεπερνώντας και ένα μεγάλο πρακτικό εμπόδιο: η συμμετοχή ως μέλους ή και η εργασία σε μια Κοιν.Σ.Επ. δεν στερούσε από αυτά τα άτομα κανένα επίδομα ή σύνταξη που τυχόν λάμβανε. Υπό αυτές τις συνθήκες, ένας νέος τομέας άρχισε να απασχολεί την κοινοτική εργασία. Κοινωνικές οργανώσεις, ΜΚΟ, Αναπτυξιακές Εταιρίες, Υπηρεσίες Στήριξης των Κοιν.Σ.Επ. δραστηριοποιήθηκαν σταδιακά και κυρίως μετά το 2016 για να δημιουργήσουν και να στηρίξουν ένα πλήθος Κοιν.Σ.Επ. που υπάρχουν σήμερα, κάποιες από τις οποίες είναι ενεργές και επιτυχημένες κάποιες άλλες όχι και τόσο, ενώ κάποιες είναι ανενεργές.

Ολοκληρώνοντας αυτή την αναφορά θέλω να τονίσω ότι υπάρχει πολύς

δρόμος ακόμη για την επαγγελματική αποκατάσταση ή και ενασχόληση των ατόμων με αναπηρία, καθώς οι Κοιν.Σ.Επ. αποτελούν επιχειρηματικές δραστηριότητες της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και ως τέτοιες εκτός από πλεονεκτήματα παρουσιάζουν και ορισμένα μειονεκτήματα. Τα εγχειρήματα αυτά βασίζονται σε πρωτοβουλίες από τα κάτω, από κοινωνικές ομάδες, επαγγελματίες και κινήματα που στοχεύουν στην αμφισβήτηση υπάρχουσών δομών και την κοινωνική αλλαγή, κυρίως για λογαριασμό των μη προνομιούχων και ευπαθών κοινωνικών ομάδων. Όμως, η εξάρτηση από φορείς της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, η χρηματοδοτική αβεβαιότητα και το εύθραυστο θεσμικό πλαίσιο μπορεί να τα στρέψουν στην υιοθέτηση φιλανθρωπικών αντιλήψεων, ενώ δεν αποκλείεται οι δραστηριότητες αυτές να αποτελέσουν το πρόσχημα για τη συρρίκνωση κοινωνικών δαπανών από το κράτος.

Τοπική/Κοινοτική Ανάπτυξη και Κοινωνική Οικονομία

Ας έρθουμε τώρα σε έναν άλλο τομέα που ενδιαφέρει την Κοινοτική Εργασία, αυτόν της τοπικής/κοινοτικής ανάπτυξης. Οι σύγχρονες κοινωνίες χαρακτηρίζονται από αυτό που αποκαλούμε «αστικό συνωσισμό» (Κουτσοθανάσης 2021), δηλαδή αύξηση του πληθυσμού στις αστικές περιοχές, ανάπτυξη της βιοτεχνίας, της βιομηχανίας, του εμπορίου και των υπηρεσιών, ενώ αντίστοιχα οι αγροτικές περιοχές μάλλον παρακμάζουν, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την ποιότητα ζωής τόσο στον αστικό όσο και στον αγροτικό χώρο. Δηλαδή έχουμε μεν οικονομική μεγέθυνση, αυτή όμως συνοδεύεται από μια σειρά προβλήματα, όπως τη χειροτέρευση της ποιότητας ζωής μεγάλου μέρους των πολιτών αλλά και την περιβαλλοντική υποβάθμιση. Αυτά τα προβλήματα παρουσιάστηκαν εντονότερα από τη δεκαετία του 1970, οπότε και τέθηκαν ερωτήματα για το τι είναι ανάπτυξη και τι είδους ανάπτυξη θέλουμε. Πολύ δε περισσότερο τέθηκαν τα ερωτήματα αυτά σχετικά με την τοπική ανάπτυξη περιοχών του αγροτικού χώρου (Κουτσοθανάσης 2021). Τη δεκαετία του 1980 λοιπόν, διαδίδεται η έννοια της βιώσιμης και αειφόρου ανάπτυξης (Ζαγοριανάκος 2002). Στην Έκθεση Brundtland το 1987, για πρώτη φορά η έννοια αυτή ορίστηκε ως «η ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες της παρούσας γενιάς χωρίς να θέτει σε κίνδυνό τη δυνατότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιούν τις δικές τους ανάγκες». Η Έκθεση Brundtland της Παγκόσμιας Επιτροπής για την Ανάπτυξη θεωρείται ο ιδεολογικός προπομπός και η βάση για την έναρξη της εφαρμογής της αειφόρου και βιώσιμης ανάπτυξης και προκειμένου αυτό να τονιστεί, στην Έκθεση στον όρο development

προστέθηκε ο όρος «sustainable». Με τον όρο Αειφόρο Ανάπτυξη, που στην Έκθεση Brundtland ονομάζεται sustainable development, νοείται η συνεχής και βιώσιμη ανάπτυξη, η οποία είναι φιλική προς την κοινωνία και το περιβάλλον και έχει ως κεντρικό σημείο αναφοράς τις ανάγκες της σημερινής γενιάς, όσο και των μελλοντικών. Όπως έχει επισημάνει η σχετική Έκθεση, «οι πιθανότητες των επερχόμενων γενεών για μια ζωή σύμφωνα με τις ανάγκες τους διαφαίνονται πιο μικρές, λόγω των περιβαλλοντικών καταστροφών, της οικονομικής ανισότητας και του κοινωνικού αποκλεισμού» (Keeble 1988).

Στο πλαίσιο της συζήτησης για τη βιώσιμη ανάπτυξη, η έννοια της ολοκληρωμένης ενδογενούς τοπικής ανάπτυξης τονίζει την ισόρροπη κατανομή του πληθυσμού στον χώρο, δηλαδή την αποκέντρωση και την επιστροφή σημαντικού μέρους του εργατικού δυναμικού σε μη αστικές περιοχές και σε μικρότερες πόλεις, την καλύτερη αξιοποίηση των πόρων μιας περιοχής με σκοπό την κάλυψη των αναγκών της τοπικής κοινωνίας αλλά και της διαφύλαξης των φυσικών πόρων (Χριστοφάκης 2000). Πρόκειται για μια ανάπτυξη από τα κάτω (bottom-up) που προϋποθέτει την κινητοποίηση και δραστηριοποίηση της τοπικής κοινωνίας και την επιλογή στόχων για την πρόοδο που η ίδια επιθυμεί. Είναι λοιπόν πολύ σημαντικό κάθε τοπική κοινωνία να μπορέσει να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις και να επιδιώξει την ανάπτυξή της αξιοποιώντας τα μέσα που διαθέτει, τα ενδογενή πλεονεκτήματά της ή τις υπερ-τοπικές πηγές και τα μέσα που προσφέρονται εκ των άνω (π.χ. ευρωπαϊκά, εθνικά, περιφερειακά προγράμματα) (Χριστοφάκης 2000).

Η τοπική ανάπτυξη αφορά μια αναπτυξιακή διαδικασία σε μικρό και μέσο-επίπεδο κατά την οποία όλες οι τοπικές συνιστώσες, πολίτες, ομάδες πρωτοβουλίας, τοπικές αρχές, οργανώσεις, φορείς και επιχειρήσεις δρουν, συνεργάζονται και αναπτύσσουν ένα πολιτισμικό-κοινωνικό-οικονομικό και πολιτικό υπόβαθρο, με στόχο και την κοινωνική αλλαγή για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής στον τόπο. Σημαντικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία είναι η έμφαση αφενός στην αξιοποίηση του φυσικού και ανθρώπινου κεφαλαίου της κοινότητας αφετέρου σε αυτό που ονομάζουμε κοινωνικό κεφάλαιο. Το κοινωνικό κεφάλαιο έχει πολλές διαστάσεις και διαφορετικές ιδεολογικές προσεγγίσεις, αλλά στην παρούσα συζήτηση μας αρκεί να το ορίσουμε ως την εσωτερική κοινωνική και πολιτισμική συνοχή της κοινότητας, που σχετίζεται με το αξιακό της σύστημα και τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ ανθρώπων και θεσμών. Το κοινωνικό κεφάλαιο θεωρείται ο συνδετικός κρίκος της κοινότητας και η δυναμική του παίζει σημαντικό ρόλο στον τρόπο που μια κοινότητα αντιμετωπίζει τις προκλήσεις.

Χαρακτηριστικά στοιχεία του κοινωνικού κεφαλαίου, όπως η ενίσχυση της

εμπιστοσύνης και της αμοιβαιότητας, η δημιουργία σχέσεων αλληλεγγύης, η ενίσχυση των κοινωνικών σχέσεων, οι συμμετοχικές προσπάθειες και η προώθηση μορφών συλλογικότητας βρίσκουν στο τοπικό επίπεδο εύφορο πεδίο για να καλλιεργηθούν. Ως γενικά γνωρίσματα της κοινωνικής οργάνωσης αναφέρονται η κοινωνική συμμετοχή, οι σχέσεις αμοιβαιότητας, και εμπιστοσύνης σε άλλους, που διευκολύνουν τη συνεργασία για το κοινό καλό, οι θεσμοί, οι σχέσεις και οι κανόνες που διαμορφώνουν την ποιότητα και την ποσότητα κοινωνικών αλληλεπιδράσεων μιας κοινωνίας και θεωρείται ότι επηρεάζει τη λειτουργία και την ανάπτυξη της κοινωνίας (Putnam 2000). Συνεπώς η ανθρώπινη συμπεριφορά και πιο συγκεκριμένα η ανάπτυξη ανθρωπίνων σχέσεων στα πλαίσια της κοινότητας, σε συνδυασμό με την εκπαίδευση πάνω σε αυτές, θα δημιουργήσουν τις προοπτικές για μια ορθολογικά σχεδιασμένη προσπάθεια για τοπική ανάπτυξη. Σημαντικό ρόλο στην κατεύθυνση αυτή μπορεί να διαδραματίσει η κοινωνική οικονομία (Κουτσοθανάσης 2021).

Η κοινωνική οικονομία από τη στιγμή της εμφάνισής της αναζήτησε κυρίως το ανταγωνιστικό της πλεονέκτημα στο τοπικό επίπεδο και σε δράσεις μικρής κλίμακας (Νικολάου 2013). Αυτό είναι φυσικό, μιας και στο τοπικό επίπεδο η αναγνώριση των ζητημάτων που απασχολούν την κοινωνία είναι ευκολότερη, όπως και η ανάπτυξη συνεργασιών και συνεργιών με τη συμμετοχή των κατοίκων και των τοπικών συλλογικοτήτων ή φορέων. Σε τοπικό επίπεδο μπορούν να τεθούν στρατηγικές ανάπτυξης που να λαμβάνουν υπόψη τα τοπικά εισοδήματα, την τοπική απασχόληση, τις τοπικές ανάγκες, τα ενδογενή πλεονεκτήματα, τις εξωτερικές πηγές βοήθειας και, εν κατακλείδι, να είναι πιο αποτελεσματικές στην επιδίωξη της κάλυψης των αναγκών.

Επίσης, η κοινωνική οικονομία μπορεί να συμβάλει στην τοπική ανάπτυξη γιατί διαμορφώνει συνθήκες για τη διατήρηση του τοπικού πληθυσμού και ενίσχυσης της ευημερίας του, ενισχύει διαδικασίες επιστροφής του πληθυσμού που είχε μεταναστεύσει σε αστικά κέντρα, και διευκολύνει συνεργασίες των κατοίκων της μέσα από πιο συλλογικές μορφές παραγωγής, όπως για παράδειγμα είναι οι συνεταιριστικές δράσεις. Τα αποτελέσματα αυτά μπορούν να διαχυθούν σε ευρύτερα τμήματα του πληθυσμού, δίνοντας προοπτικές για βιώσιμη και ολοκληρωμένη τοπική ανάπτυξη (Νικολάου 2013). Αυτό μπορεί να γίνει όταν η τοπική παραγωγή με το κατάλληλο μάρκετινγκ θα στοχεύσει σε ένα υπερτοπικό καταναλωτικό κοινό και ο τόπος θα μπορέσει να προσελκύσει δυνητικούς επισκέπτες/καταναλωτές. Για παράδειγμα, μπορούν να αξιοποιηθούν πρακτικές ήπιας τουριστικής ανάπτυξης, εναλλακτικού τουρισμού, αγροτουρισμού κ.ά., καθώς και στη διάχυση των οικονομικών

αποτελεσμάτων σε μεγαλύτερο τμήμα της τοπικής κοινωνίας με τη στήριξη μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων (Κουτσοθανάσης 2021).

Αυτό με τη σειρά του φέρνει στην επιφάνεια την ανάγκη να υπάρχουν ή να δημιουργηθούν βασικές υποδομές, όπως δρόμοι, σχολεία, περίθαλψη, ενέργεια, ύδρευση, οι οποίες θα στηρίξουν τόσο την ανάπτυξη των τοπικών επιχειρήσεων, αλλά θα υποστηρίξουν και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων. Ολοκληρώνοντας την αναφορά στην τοπική ανάπτυξη και τη σχέση της με την κοινωνική οικονομία, αντιλαμβανόμαστε ότι «δεδομένης της σύνθετης και πολύπλοκης κοινωνικοοικονομικής δομής, των κοινωνικών και περιβαλλοντικών προβλημάτων, είναι σημαντικό το πώς η ίδια τοπική κοινωνία θα είναι σε θέση να αντιληφθεί και να αξιοποιήσει τα τοπικά οικονομικά πλεονεκτήματα, με σκοπό την κοινωνική ευημερία και τη βιώσιμη ανάπτυξη» (Κουτσοθανάσης 2021). Σημαντική σε αυτή την κατεύθυνση είναι η στήριξη της τοπικής κοινωνίας και των συλλογικοτήτων που επιθυμούν την εμπλοκή τους σε δράσεις Κ.Α.Ο., από τις τοπικές αρχές, τους δημόσιους φορείς που κατέχουν την τεχνογνωσία, τους ειδικούς (όπως κοινοτικούς κοινωνικούς λειτουργούς ή στελέχη της κοινοτικής εργασίας) που θα ενθαρρύνουν την κινητοποίηση των πολιτών σε συλλογικές ή συνεταιριστικές δράσεις, ως απαραίτητη για αναπτυξιακές δράσεις.

Γνωρίζω την κοινότητα

Δεν υπάρχουν κοινότητες όπου δεν θα μπορούσε κανείς να δημιουργήσει μια δομή κοινωνικής οικονομίας. Υπάρχουν όμως περιβάλλοντα τα οποία είναι περισσότερο ή λιγότερο ευνοϊκά. Είναι ίσως σημαντικό να έχουμε γνώσεις σχετικά με τα τυχόν πλεονεκτήματα και τα αδύνατα σημεία της κοινότητας που θα υποδεχθεί μια μονάδα κοινωνικής οικονομίας, για παράδειγμα μια κοινωνική επιχείρηση. Αυτό που στην Κοινοτική Κοινωνική Εργασία ονομάζουμε «Μελέτη Κοινότητας» είναι ένα εργαλείο που μπορούμε να αξιοποιήσουμε. Ας δούμε λοιπόν τι περιλαμβάνει μια τέτοια μελέτη.

Για τις ανάγκες μια τοπικής μελέτης μπορούμε να διακρίνουμε πέντε σημαντικές και αλληλένδετες διαστάσεις του κοινωνικού χώρου: την ιστορική, τη γεωγραφική, την οικονομική, την κοινωνική και την πολιτιστική διάσταση.

Ο Ζαϊμάκης (2002) αναφέρει σχετικά ότι η *ιστορική* διάσταση αφορά σε σημαντικά στοιχεία που τοποθετούν την κοινότητα ιστορικά και χρονολογικά σε ένα ευρύτερο πλαίσιο. Μας ενδιαφέρει η εξέλιξη, ο μετασχηματισμός, η σχέση με παρελθόν και οι εμπειρίες, ο ρόλος στη συγκρότηση της συλλογικής

ταυτότητας και η κοινωνική σύνθεση πληθυσμού. Η γνώση του παρελθόντος είναι βασικό στοιχείο για την οργάνωση σχεδίων που αφορούν το παρόν και το μέλλον της κοινότητας. Η *γεωγραφική* διάσταση αφορά τον χώρο στον οποίο εκτείνεται η κοινότητα, τα σύνορα με τον έξω κόσμο, τη νοτιή γραμμή της συμβολικής κυριαρχίας της, τις χρήσεις γης, τις σχέσεις των ανθρώπων με το οικοσύστημα. Στη γεωγραφία του χώρου επίσης μπορούμε να εντάξουμε το δομημένο περιβάλλον, τη βάση δόμησης του χώρου, την παραγωγική διαδικασία, τις υποδομές, και τα μέσα εφοδιασμού, μόρφωσης και πολιτισμού. Στην *οικονομική* διάσταση μελετούμε τις λειτουργίες που εκφράζονται στον κοινοτικό χώρο και συμβάλλουν στην αναπαραγωγή του. Τέτοιες λειτουργίες είναι η εργασία, η ψυχαγωγία, η κατοικία, η περιουσιακή κατάσταση, οι τομείς απασχόλησης, η κύρια οικονομική δραστηριότητα (πρωτογενής, δευτερογενής, τριτογενής τομέας), η σύνθεση του εργατικού δυναμικού (χαρακτηριστικά, επίπεδο εξειδίκευσης, η γυναικεία απασχόληση) και η επίδραση περιφερειακής και πολυεθνικής οικονομικής οργάνωσης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μελέτη της κοινότητας ως παραγωγικής μονάδας και η χαρτογράφηση των δικτύων εισροών και εκροών ανθρώπινου δυναμικού, πόρων, μηχανισμών παραγωγής, κατανάλωσης και διανομής προϊόντων. Η *κοινωνική* διάσταση σχετίζεται με το σύστημα της κοινωνικής οργάνωσης: κρατικές υπηρεσίες, κοινωνικές οργανώσεις, σύλλογοι, ομάδες πολιτών. Σχετίζεται επίσης με το περιεχόμενο των κοινωνικών σχέσεων και αλληλεπιδράσεων που αναπτύσσονται τόσο στο εσωτερικό της κοινότητας όσο και σε σχέση με τον έξω κόσμο. Σε αυτή τη διάσταση μας ενδιαφέρουν επίσης το κοινωνικό κλίμα, το κοινωνικό κεφάλαιο, οι τυπικές δομές αρμοδιότητας, οι οργανώσεις υγείας και πρόνοιας. Το κοινωνικό κλίμα είναι μοναδικό για κάθε κοινότητα. Έχει να κάνει με στάσεις, αντιλήψεις, συμπεριφορές. Μπορούμε να το αντιληφθούμε μέσω της συμμετοχικής παρατήρησης. Προσδιορίζει τον τρόπο με το οποίο αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι τα προβλήματά τους: με ωριμότητα ή με διάλυση. Τέλος, η *πολιτισμική* διάσταση παραπέμπει σε ένα σύνολο παραστάσεων, κοσμοθεωρήσεων, αξιών και συμβόλων που δίνουν νόημα στην κοινοτική ζωή. Η επεξεργασία και η ανάλυση πολιτισμικών διαστάσεων της κοινότητας, όπως τα τοπικά σύμβολα, τα πρότυπα κοινωνικών σχέσεων, οι κοσμοθεωρίες, ο τρόπος ζωής, οι συνήθειες, οι συμπεριφορές και τα χαρακτηριστικά των μελών της κοινότητας μπορούν να οδηγήσουν σε παρατηρήσεις για την κοινωνική ζωή και το πολιτισμικό περιεχόμενο της τοπικής κοινωνίας και να εξεταστούν ως παράγοντες που προωθούν ή αντιστέκονται στην αλλαγή.

Φυσικά, δεν χρειάζεται εδώ μια εξαντλητική μελέτη. Αυτό είναι αντικείμενο δουλειάς του κοινοτικού στελέχους, που πρέπει να συμπεριλαμβάνεται στην

ομάδα των ειδικών που θα συμβουλέψει και θα προσφέρει τη γνώση του σε κάθε ομάδα που θέλει να συνεταιριστεί. Έτσι σημαντικό είναι, από την αξιοποίηση αυτού του εργαλείου να εστιάσουμε στην πληροφορία που είναι σημαντική για εμάς. Για παράδειγμα: Μελετώντας την ιστορία της κοινότητας, υπάρχουν θετικές ή αρνητικές εμπειρίες συνεταιριστικών δράσεων; Μελετώντας τη γεωγραφική διάσταση της κοινότητας, υπάρχουν υποδομές; Μελετώντας την κοινωνική διάσταση, ποιο είναι το κοινωνικό κλίμα που επικρατεί στην κοινότητα, ποια είναι η θέση των γυναικών; Όντας συχνά μέλη της κοινότητας και έχοντας μια βιωματική σχέση με αυτή, η κοινότητα έχει εγγραφεί στη συνείδησή μας με τον άλφα ή τον βήτα τρόπο πιθανόν εξιδανικευμένα ή και το αντίθετο. Η συστηματική μελέτη θα μας φέρει πιο κοντά σε μια «αντικειμενική» εικόνα για το περιβάλλον στο οποίο θα στήσουμε την κοινωνική μας επιχείρηση. Έχουμε λοιπόν γνώση της κοινότητας.

Με ποια μοντέλα παρέμβασης;

Τα μοντέλα παρέμβασης που χρησιμοποιούνται στην Κοινοτική Εργασία από την σκοπιά της Κοινοτικής Κοινωνικής Εργασίας, επίσης θα μας προσφέρουν βοήθεια.

Υπάρχουν τρεις ομάδες δραστηριοτήτων ή θεωρητικών προσεγγίσεων στην Κοινοτική Κοινωνική Εργασία: Το μοντέλο της κοινοτικής/τοπικής ανάπτυξης, το μοντέλο του κοινωνικού σχεδιασμού/προσφοράς υπηρεσιών στην κοινότητα και αυτό της κοινοτικής δράσης (Rothman 1968 και 2008).

Το μοντέλο της *τοπικής ανάπτυξης* είναι εκείνο που είναι χρήσιμο για τη δημιουργία της κοινωνικής μας επιχείρησης. Το μοντέλο αυτό αφορά την προσπάθεια για καλύτερη ποιότητα ζωής μιας τοπικής κοινωνίας/κοινότητας με την ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού, των δομών και υποδομών, των λειτουργιών της κοινότητας, εν γένει του κοινωνικού και οικονομικού κεφαλαίου της τοπικότητας, και ασκείται από κυβερνητικούς και μη κυβερνητικούς φορείς. Αυτό το μοντέλο, που στοχεύει στην τοπική ανάπτυξη με τους πολίτες και όχι για τους πολίτες, έχει δύο αλληλένδετους αντικειμενικούς σκοπούς: το «Έργο» και τη «Διαδικασία».

Στόχος το «Έργο»

Ο σχεδιασμός και η πραγματοποίηση του «έργου», στην περίπτωση μιας Κ.Α.Ο., είναι ένας από τους αντικειμενικούς σκοπούς. Η επίτευξη αυτού του

στόχου που γίνεται με τη βοήθεια και την υποστήριξη των «εμπειρογνομόνων», αποτελεί πηγή τροφοδότησης, ενθάρρυνσης και ικανοποίησης για τους εμπλεκόμενους τους οποίους και αφορά. Πρόκειται για σχεδιασμό συνηγορίας: απευθύνεται σε συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες ή σε μικρότερες γεωγραφικές ενότητες και στοχεύει σε λύσεις που είναι ευνοϊκές για τα άτομα στα οποία απευθύνεται.

Στόχος η «Διαδικασία»

Το να εργαστεί μια ομάδα εμπειρογνομόνων για την παραγωγή ενός έργου, δεν αρκεί, μας λείπει το συγκεκριμένο μοντέλο. Παράλληλα πρέπει τα κοινοτικά στελέχη που εμπλέκονται στη διαδικασία τοπικής ανάπτυξης να αναπτύξουν διαδικασίες εμπλοκής των ίδιων των ενδιαφερομένων στη δημιουργία και πραγματοποίηση του «Έργου». Στόχος εδώ είναι η ενθάρρυνση για συμμετοχή, η εκμάθηση διαδικασιών συμμετοχής και συνδιαλλαγής, χρήσης μέσων, αποσαφήνισης κινήτρων, ενδυνάμωσης, χειραφέτησης, κ.λπ., ώστε οι ενδιαφερόμενοι σταδιακά να αναπτύξουν ικανότητες διαχείρισης των «κοινών» και του έργου. Είναι δηλαδή μια διαδικασία «εκπαιδευτική».

Παραδείγματα

ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ Α' ¹

Γυναίκειος Συνεταιρισμός σε ένα μικρό ορεινό αγροτοκτηνοτροφικό χωριό 450 κατοίκων, του Ν. Ηρακλείου 51 χλμ. από την πόλη του Ηρακλείου.

Ιδέα: Κάποιες νέες γυναίκες του χωριού «σμίγανε» στις γιορτές και κάνανε όλες μαζί τα ξεροτήγανα, τα μελομακάρονα και τα άλλα γλυκά. Κάποια στιγμή, μία από αυτές είχε την ιδέα αυτό που έκαναν ως παρέα να το εξελίξουν διαθέτοντας τα προϊόντα τους στην αγορά.

Το ξεκίνημα: Το θέμα συζητήθηκε με τον πρόεδρο του Τοπικού Συμβουλίου και εκείνος τις ενημέρωσε ότι υπήρχε ένα πρόγραμμα για ίδρυση γυναικείων συνεταιρισμών, τις έφερε σε επαφή με την Αναπτυξιακή Εταιρία της περιοχής και από εκεί ξεκίνησε η υλοποίηση της ιδέας τους.

Ο ρόλος της Αναπτυξιακής Εταιρίας: παρείχε όλη την τεχνογνωσία για την επιδότηση από το σχετικό πρόγραμμα, τις καθοδήγησε σε όλα τα αρχικά βήματα, ήταν δίπλα τους από την αρχή μέχρι και την αποπληρωμή του δάνειου που πήραν. Τις βοήθησε σε όλο το επιχειρησιακό σχέδιο.

---

¹ Τα στοιχεία δόθηκαν από την πρόεδρο του εν λόγω συνεταιρισμού.

Κεφάλαιο: Κάθε συνεταιρίστρια συνεισέφερε τη δικιά της μερίδα, πήραν την επιδότηση, καθώς και ένα δάνειο.

Υποδομή: Ενοικίαση μικρού κτιρίου και αγορά φούρνου. Αγορά οικοπέδου, κατασκευή κτιρίου, αγορά επαγγελματικού εξοπλισμού.

Έσοδα: Επί πέντε χρόνια δούλευαν χωρίς να πληρώνονται και όλα τα έσοδα τα διέθεταν στον συνεταιρισμό. Υπήρχε υποστήριξη από την οικογένεια και τους συζύγους. *«Στην αρχή δεν ξέραμε τίποτε, μπήκαμε στο νερό χωρίς να ξέρουμε κοιλύμπι, αληιά όλα καλιά πήγαν».*

Προϊόντα: Κουλούρια, παξιμάδι με χαρούπι, κριθαροκουλούρα εφτάζυμο παξιμάδι σταρένιο παξιμάδι, μιγάδι, κ.λπ.

Προώθηση των προϊόντων: Την έκαναν οι ίδιες. Πήγαιναν μόνες τους στα μαγαζιά, συστήνονταν, έλεγαν τι προϊόντα παρήγαγαν, άφηναν δείγματα και, σιγά σιγά, απέκτησαν σταθερούς πελάτες σε ολόκληρη την Κρήτη. Και σήμερα συνεχίζουν να προωθούν τα προϊόντα που παράγουν μόνες τους, τόσο σε καταστήματα, όσο και σε εκδηλώσεις.

Ποιότητα των προϊόντων: Έχουν ως αρχή την καλή ποιότητα. Είναι όλα φρέσκα και χειροποίητα, χωρίς συντηρητικά, καμία σχέση με τα βιομηχανοποιημένα, και δεν διαθέτουν απόθεμα. Στις διάφορες εκδηλώσεις, ειδικά στα μνημόσυνα, τα προϊόντα φτάνουν ζεστά. Χρησιμοποιούν όπου είναι δυνατόν ντόπια προϊόντα π.χ. μέλι.

Οικονομική διαχείριση: Έχουν ένα λογιστή και τα υπόλοιπα μόνες τους.

Η συνεταιριστική ομάδα: Επτά άτομα από τότε μέχρι σήμερα, σχεδόν είκοσι χρόνια. Πολύ δεμένη ομάδα, χωρίς προβλήματα μεταξύ τους.

Αποφάσεις: Όλες μαζί συζητούν και αποφασίζουν τι πρέπει να κάνουν. Καμία δεν είναι παραπάνω από την άλλη. Οι αποφάσεις παίρνονται από κοινού, με ίσες μερίδες όλες, οπότε η γνώμη τους μετρά το ίδιο.

Οικονομική κατάσταση σήμερα: Αποπληρώνουν ένα δάνειο για την αγορά ενός δεύτερου αυτοκινήτου. Έχουν αποπληρώσει όλα τα άλλα χρέη τους και είναι πλέον ανεξάρτητες. Ο συνεταιρισμός είναι κερδοφόρος και τα κέρδη ικανοποιητικά. Εκτιμούν ότι ο συνεταιρισμός τους αξίζει περίπου 300.000 ευρώ.

Προβολή: Μέσω του facebook, δεν έχουν ιστοσελίδα.

Αντιμέτωπιση του χωριού: Άλλοι θετικά, άλλοι αρνητικά, αλλά υπάρχει η στήριξη από τους περισσότερους συγχωριανούς.

Λόγος της επιτυχίας: Οι επτά γυναίκες ήταν αποφασισμένες να πετύχουν. Αρχικά, ο αριθμός των γυναικών που μπήκαν στον συνεταιρισμό ήταν

μεγαλύτερος, εντέλει όμως έμειναν εκείνες που έδειξαν μεγαλύτερη θέληση και αποφασιστικότητα. Δουλεύουν σκληρά και έχουν θέληση. Υπήρξε άμεση και συγκεκριμένη υποστήριξη από την Αναπτυξιακή Εταιρία της περιοχής.

ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ Β´²

Γυναικείος συνεταιρισμός σε ένα μικρό ορεινό αγροτικό χωριό, 2500 κατοίκων, 16 χλμ. από το αστικό κέντρο.

Ιδέα: Προήρθε από μια βιοκαλλιεργήτρια από την Β. Ελλάδα που ήρθε στη Κρήτη. Εκείνη την εποχή όταν κατέβηκε στην Κρήτη της έκανε φοβερή εντύπωση η κουλτούρα της Κρήτης, τα προϊόντα, ο τρόπος συλλογής, επεξεργασίας, κ.λπ., έβρισκε ότι η κουλτούρα της Κρήτης είναι πολύ συνυφασμένη την εξεύρεση τροφής από τη φύση. Συνάντησε μια κυρία στο χωριό που ήταν στην ίδια φάση ζωής, λίγο πριν τη σύνταξη, και σκέφτηκαν να δημιουργήσουν ένα συνεταιρισμό γυναικών. Στο χωριό υπήρχε ήδη ένας άτυπος συνεταιρισμός πέντε-έξι γυναικών.

Η ομάδα: Είξοσι δύο άτομα από το Ηράκλειο και το χωριό (πέντε-έξι γυναίκες του χωριού, τρεις γυναίκες με διαφορετική επαγγελματική δραστηριότητα, μια ομάδα γυναικών από το Ηράκλειο, του κύκλου της προέδρου του συνεταιρισμού). Μια μη ομοιογενής ομάδα που συστήθηκε για τις ανάγκες του συνεταιρισμού.

Η οργάνωση: Δεν υπήρχε υποστήριξη από κάποιο φορέα. Τα οργάνωσαν όλα μόνες τους. Έφτιαξαν ένα καταστατικό. Συμβουλευτήκαν έναν οικονομολόγο και έναν υγειονομικό τροφίμων χωρίς να μπορέσουν να τους πληρώσουν. Χρέη λογιστή ανέλαβε μια γυναίκα από τον συνεταιρισμό που ήταν λογίστρια. Ορισμένες συνεισέφεραν οικονομικά από 700-1000 ευρώ αλλά όχι όλες. Αρχικό κεφάλαιο περίπου 20.000 ευρώ.

Η υποδομή/εξοπλισμός: Ενοικίασαν ένα κτίριο μεταξύ του χωριού και της πόλης για τη δημιουργία του εργαστηρίου, για 2000 ευρώ τον μήνα και ένα πωλητήριο στο χωριό για 500 ευρώ τον μήνα το οποίο επισκεύασαν με δικά τους έξοδα. Οι χώροι ήταν δύσκολα προσβάσιμοι από τα μέλη που δεν οδηγούσαν. Ο μόνος εξοπλισμός ήταν ένας μικρός φούρνος, ενώ για μεγάλο διάστημα οι γυναίκες προετοίμαζαν το προϊόντα στο σπίτι τους.

Η παραγωγή: Κουλούρια, γλυκά, αρτοσκευάσματα, κόλλυβα, ότι δηλαδή ήδη παρήγαγαν οι γυναίκες στο χωριό ώστε να έχουν την προϋπάρχουσα πελατεία.

Κέρδη: Υπήρχαν έσοδα, αλλά τα έξοδα ήταν περισσότερα.

Αποφάσεις: Άτυπες Γενικές Συνελεύσεις μελών.

---

2 Τα στοιχεία δόθηκαν από την αντιπρόεδρο του εν λόγω συνεταιρισμού.

Η εξέλιξη της ομάδας: Δεν υπήρχε συνεταιριστικό πνεύμα. Δημιουργήθηκαν κλίκες και υποομάδες. Δεν υπήρχαν ξεκάθαροι ρόλοι.

Η λήξη: Δεν ήταν βιώσιμος ο συνεταιρισμός και μετά την πάροδο περίπου ενός χρόνου διαλύθηκε.

Συγκρίσεις περιπτώσεων Α' και Β'

Στην Περίπτωση Α' έχουμε αυτεθύνη, δημοκρατία, ισότητα μεταξύ των μελών, αλληλεγγύη, εντιμότητα στις συναλλαγές, οικονομική συμμετοχή των μελών, πληροφόρηση, ενώ αυτά τα χαρακτηριστικά είναι δυσδιάκριτα στην Περίπτωση Β'.

Αρχές και Αξίες των Συνεταιρισμών

Η τήρηση των βασικών αρχών για τη λειτουργία ενός συνεταιρισμού συνιστά σημαντικό παράγοντα για την επιτυχία του. Στο 31ο συνέδριο της Διεθνούς Συνεταιριστικής Συμμαχίας (ICA) που πραγματοποιήθηκε στο Μάντσεστερ το 1995, διατυπώθηκαν οι επτά αρχές που αφορούν τους σύγχρονους συνεταιρισμούς και ισχύουν ακόμη και στις μέρες μας, καθώς και οι συνεταιριστικές αξίες που τις διέπουν (Κοντογεώργος και Σερεγάκη 2015).

Η *αυτοβοήθεια* ως αξία για τους συνεταιρισμούς σημαίνει την ανάληψη πρωτοβουλίας από τους ίδιους τους ενδιαφερομένους για τη βελτίωση της θέσης τους. Η *αυτεθύνη* υποδηλώνει τη διαχείριση των υποθέσεών τους με δική τους ευθύνη για τα θετικά ή αρνητικά αποτελέσματα των αποφάσεών τους. Η *δημοκρατία* αποτελεί βασικό συστατικό στοιχείο της συνεταιριστικής ιδέας και εκφράζεται με την αρχή της «δημοκρατικής διοίκησης των συνεταιρισμών». Η *ισότητα* μεταξύ των μελών αναφέρεται στη δυνατότητα να αποκτήσουν όλοι όσοι επιθυμούν και ενδιαφέρονται μια θέση στον συνεταιρισμό, χωρίς διακρίσεις, εφόσον συναποδέχονται την από κοινού επιδίωξη των κοινών στόχων. Με την *ισοτιμία* οι συνεταιρισμοί υποδηλώνουν την απόδοση στα μέλη τους του ισότιμου της συμβολής τους στην κοινή προσπάθεια. Οι συνεταιρισμοί θα πρέπει να ενδιαφέρονται εμπράκτως για τη βελτίωση της συνολικής ευημερίας των μελών τους και, επιπλέον, όταν οι δυνάμεις τους το επιτρέπουν, να διευρύνουν αυτό το ενδιαφέρον τους και για το κοινωνικό σύνολο, ιδιαιτέρως της τοπικής κοινωνίας στην οποία λειτουργούν και αναπτύσσουν τις δραστηριότητές τους.

Η *αλληλεγγύη* αποτελεί μία αξία βαθιά ανθρώπινη και κοινωνική για την πρόοδο των κοινωνιών. Οι συνεταιρισμοί, λοιπόν, θεωρείται ότι αποτελούν ένωση προσώπων και όχι κεφαλαίων. Η *εντιμότητα* στις συναλλαγές αποτελεί υπαρξιακή προϋπόθεση για τους συνεταιρισμούς.

Ας δούμε εν συντομία τις βασικές αρχές έτσι όπως αυτές παρουσιάζονται στην ιστοσελίδα του Κέντρου Υποστήριξης και Ανάπτυξης Συνεταιριστικών Επιχειρήσεων:

Αρχή 1n: Εθελοντική και Ελεύθερη Συμμετοχή

«Οι συνεταιρισμοί είναι εθελοντικές οργανώσεις, ανοιχτές σε όλα τα άτομα που μπορούν να χρησιμοποιήσουν τις υπηρεσίες τους και επιθυμούν να αποδεχτούν τις ευθύνες του μέλους, χωρίς διακρίσεις φύλου, κοινωνικού επιπέδου, φυλής, πολιτικών πεποιθήσεων ή θρησκείας».

Αρχή 2n: Δημοκρατική Διοίκηση των Συνεταιρισμών

«Οι συνεταιρισμοί είναι δημοκρατικές οργανώσεις που διοικούνται και ελέγχονται από τα μέλη τους, τα οποία συμμετέχουν ενεργά στη διαμόρφωση της πολιτικής τους και στη λήψη αποφάσεων».

Αρχή 3n: Οικονομική Συμμετοχή των μελών

«Τα μέλη συμμετέχουν ισότιμα και διαχειρίζονται δημοκρατικά το κεφάλαιο του συνεταιρισμού».

Αρχή 4n: Αυτονομία και Ανεξαρτησία των Συνεταιρισμών

«Οι συνεταιρισμοί είναι αυτόνομες οργανώσεις και ανεξάρτητες από το Κράτος, τα κόμματα και άλλους φορείς».

Αρχή 5n: Εκπαίδευση, Πρακτική Εξάσκηση και Πληροφόρηση

«Οι συνεταιρισμοί θα πρέπει να παρέχουν εκπαίδευση στα αιρετά και υπαλληλικά στελέχη, όπως και στα μέλη τους, καθώς και πληροφόρηση στο κοινό για συνεταιριστικά και άλλα θέματα».

Αρχή 6n: Συνεργασία Μεταξύ Συνεταιρισμών

«Η συνεργασία μεταξύ των συνεταιρισμών επιβάλλεται για να αυξάνεται ο συνολικός όγκος των εργασιών τους και έτσι να λειτουργούν αποδοτικότερα».

Αρχή 7n: Ενδιαφέρον για την Κοινότητα

«Οι συνεταιρισμοί πρέπει να ενδιαφέρονται για την ανάπτυξη της κοινότητας μέσα στην οποία λειτουργούν». Αυτή η αρχή δείχνει την αλληλένδετη σχέση και το κοινό όφελος μεταξύ της τοπικής κοινωνίας και των συνεταιριστικών δράσεων που αυτή φιλοξενεί στην αντιμετώπιση των σύγχρονων προβλημάτων της κοινότητας.

Οι συνεταιριστικές αξίες και αρχές είναι αυτές που αναδεικνύουν ότι η επιχειρηματική δράση μπορεί να συνδυαστεί με το κοινό καλό των συνεταιριστών αλλά και την ανάπτυξη της κοινότητας. Η μελέτη και ανάλυσή τους αποτελούν ένα χρήσιμο υλικό και η υλοποίησή τους στην πράξη συνιστά μια προϋπόθεση για την επιτυχή λειτουργία ενός συνεταιρισμού.

Παράδειγμα καλής πρακτικής

Ένα παράδειγμα καλής πρακτικής αποτελεί ο Γυναικείος Συνεταιρισμός Γέργερης Ηρακλείου ΙΔΑΙΑ ΓΗ, (<https://www.youtube.com/watch?v=Gr9d5UkxzJk>). Η λειτουργία του μας αποδεικνύει ότι, όταν το συνεταιριστικό πνεύμα συναντά την υποστήριξη της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και των κοινωνικών υπηρεσιών του Δήμου, αξιοποιώντας τα ενδογενή πλεονεκτήματα, τα αποτελέσματα μπορούν να είναι επιτυχή και βιώσιμα προς όφελος τόσο των συνεταιριστών όσο και της τοπικής κοινωνίας.

Ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στην ανάπτυξη της Κ.Α.Ο.

Ο ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης είναι κρίσιμος στην ανάπτυξη της κοινωνικής οικονομίας. Έχει τη δυνατότητα να διερευνά δραστηριότητες που θα μπορούσαν να αναληφθούν από τον τρίτο τομέα της οικονομίας, να κινητοποιεί το τοπικό κοινωνικό κεφάλαιο για την ανάπτυξη κοινωνικών δράσεων και επενδύσεων, να υποβοηθά τη δημιουργία δικτύων συνεργασίας και συνέργειας για ανάληψη πρωτοβουλιών από κατοίκους και φορείς, να σχεδιάζει στρατηγικές ανάπτυξης με τη συμμετοχή τοπικών συλλογικοτήτων, να προβάλλει την ιδιαίτερη τοπική ταυτότητα της κοινωνικής επιχείρησης, να υιοθετεί αρχές διαχείρισης της τοπικής εξουσίας ανάλογες με τις αρχές διαχείρισης των Κ.Α.Ο. και να ενθαρρύνει τη συμμετοχή των πολιτών στα κοινά, να μεταφέρει καλές πρακτικές από το υπερ-τοπικό επίπεδο, να αξιοποιεί τις υπηρεσίες και τις αναπτυξιακές εταιρίες στις οποίες συμμετέχει για παροχή υπηρεσιών, ενημέρωσης και τεχνογνωσίας και να αξιοποιεί τη νέα τεχνολογία για υποστήριξη των Κ.Α.Ο.

Ολοκληρώνοντας αυτή τη συζήτηση για τους φορείς που εντάσσονται στην Κ.Α.Ο. διαπιστώσαμε μέσα από τον δημόσιο διάλογο τη μεταξύ τους διαφορετικότητα, τη διαφορετική τους δυναμική και τη διαφοροποίηση από περιοχή σε περιοχή, ανάλογα με τους σκοπούς που θέτουν, το κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον που αναπτύσσονται, το ανθρώπινο δυναμικό που τις λειτουργεί, τα ενδογενή πλεονεκτήματα κάθε τόπου ή κάθε κοινότητας. Ακόμη, από τα παραδείγματα που είδαμε, διαπιστώσαμε ότι σημαντικοί παράγοντες επιτυχίας είναι το ανθρώπινο δυναμικό, η υποστήριξη των εμπειρογνομόνων αλλά και των φορέων που διαχειρίζονται ζητήματα τοπικής ανάπτυξης, με τον αναπτυξιακό ρόλο της Τοπικής Αυτοδιοίκησης να αναδεικνύεται ιδιαίτερα σημαντικός όταν η συζήτηση αφορά την ανάπτυξη κοινωνικών επιχειρήσεων στον τοπικό χώρο.

Βιβλιογραφία

Εβληνόγλωσση

- Γιάτσιος Η. (2021) *Τοπική Αυτοδιοίκηση και Κοινωνική και Αβληνόγλωσσα Οικονομία*, Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης.
- Ζαγοριανάκος Ε. (2002) Οικονομία, Περιβάλλον και Βιώσιμη Ανάπτυξη: Βασικές έννοιες της επιστήμης των οικονομικών του περιβάλλοντος. Κείμενο δημόσιας διάλεξης. Διαθέσιμο στο: http://main.ekke.gr/estia/Cooper/EZagorian/Econ_Env_SustDevel.htm
- Ζαϊμάκης Γ. (2002) *Κοινωνική εργασία και τοπικές κοινωνίες*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Keeble B. (1988) *The Brundtland Report: 'Our Common Future', Medicine and War* 4: 17-25.
- Κέντρο Υποστήριξης και Ανάπτυξης Συνεταιριστικών Επιχειρήσεων, Συνεταιριστικές αρχές και αξίες. Διαθέσιμο στο: https://www.diktio-kapa.dos.gr/?page_id=720116/320211
- Κουτσοθανάσης Κ. (2021) «Τοπική Κοινωνία και Τοπική Ανάπτυξη. Βασικές Κατευθύνσεις», *Social Policy.gr* Διαθέσιμο στο: <https://socialpolicy.gr/20/5/20211>
- Νικολάου Ι. (2013) *Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα*, Αθήνα: Γενική Γραμματεία Διά Βίου Μάθησης.
- Νιτσιάκος Β. (2016) *Παραδοσιακές Κοινωνικές Δομές*, Αθήνα: Ισνάφι.
- Τφηννίης F. (1961) *Κοινότητα και Κοινωνία*, Αθήνα: Αναγνωστίδης.
- Χριστοφάκης Ε. (2000) *Ενδογενής ανάπτυξη: σχεδιασμός και ποστική σε τοπικό επίπεδο*. Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Διαθέσιμο στο: <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/11975?lang=el#page/1/mode/2up117/03/20211>

Ξενόγλωσση

- Putnam R. (2000) *Bowling Alone*, New York: Simon and Schuster Paperbacks.
- Rothman J. (2008) "Multi Models of Intervention at the Macro Level", *Journal of Community Practice*, 15 (4): 11-40.
- Rothman J. (1968) *Three models of Community organization Practice*, NY: Columbia University Press.
- Willmott P. (1986) *Community initiatives: Patterns and prospects*, London: Policy studies Institute.

Λεωνίδας Οικονομάκης

Εγχειρήματα Κ.Α.Λ.Ο. στη Λατινική Αμερική και τη Νότια Ευρώπη σε περιόδους κρίσης

Αντί εισαγωγής

Επιτρέψτε μου το εξομολογητικό ύφος. Θα 'τανε το 2013 όταν μια ομάδα εργαζομένων και αλληλέγγυων της ΒιοΜε περιόδευε στην Ευρώπη καλεσμένη διαφόρων συλλογικοτήτων για ενημέρωση σχετικά με το εγχείρημα που μόλις είχε ξεκινήσει. Έφτασαν και στη Φλωρεντία όπου σπούδαζα, και οι τότε συγγάτοικοί μου Μάρκος και Μυρσίνη είχαν προτείνει να τους φιλοξενήσουμε. Έμειναν λοιπόν στο σπίτι μας ο Μάκης και ο Χρήστος (που αργότερα θα συμμετείχε σε ένα άλλο συνεργατικό εκδοτικό εγχείρημα, τις Ακυβέρνητες Πολιτείες) και αποφάσισα να τους κάνω μια συνέντευξη για το ηλεκτρονικό περιοδικό ROARMAG στο οποίο έγραφα τότε που και που. Στην κουβέντα μας μου έκανε εντύπωση η εξής φράση του Μάκη όταν τον ρώτησα από πού εμπνεύστηκαν το εγχείρημα: «Εμπνεόμαστε από τα κατελημμένα εργοστάσια της Αργεντινής, αλλά και από εμπειρίες συνεταιρισμών στην Ελλάδα επί Τουρκοκρατίας (εννοούσε τα Αμπελάκια)» (Oikonomakis 2013).

Ένα παράδειγμα από τα μέρη μας, και ένα πολύ μακρινό, από τη Λατινική Αμερική, και μάλιστα από όσο πιο μακριά γινόταν την Αργεντινή. Λίγο καιρό αργότερα, στο Φεστιβάλ Συνεργατικών Εγχειρημάτων Αθήνας, άκουσα την εκπρόσωπο στο λόγο του καλωσορίσματος να λέει:

“Εμπνεόμαστε από τις αυτόνομες κοινότητες στην Τσιάπας του Μεξικό, και το κίνημα των πικετέρος και τα ανακτημένα εργοστάσια και επιχειρήσεις στην Αργεντινή.”

Πάλι η Λατινική Αμερική, και πάλι η Αργεντινή, αυτή τη φορά παρέα με την Πολιτεία Τσιάπας του Μεξικό. Ήταν ξεκάθαρο ότι υπήρχε μια πολυσχιδής

σχέση, τουλάχιστον διαλεκτική, και σίγουρα «εμπνευστική» που ξεκινούσε τόσο χρονικά όσο και χωρικά από την Τσιάπας το 1994, περνούσε από την Αργεντινή τις πρώτες δεκαετίες του 2000, και έφτανε μέχρι και την Ελλάδα της κρίσης του 2013-14. Αργότερα η σχέση θα ενισχύονταν, εκπρόσωποι κατελιμμένων εργοστασίων όπως η Ζανόν θα επισκέπτονταν την ΒιοΜε και εκπρόσωποι της ΒιοΜε θα επισκέπτονταν την Αργεντινή και θα συμμετείχαν οι μιν σε διαδικασίες των δε. Προϊόντα επίσης που σχετίζονται με τις παραγωγικές δραστηριότητες Λατινοαμερικανικών κινημάτων και εγχειρημάτων κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας (ο Ζαπατίστικος καφές για παράδειγμα) διακινούνται πλέον και στην Ελλάδα με μεγάλη επιτυχία από ένα δίκτυο καταναλωτικών συνεταιρισμών που διακινούν τοπικά προϊόντα αλλά και προϊόντα δίκαιου εμπορίου. Επίσης, ο Όσκαρ Ολιβέρα, ο εκπρόσωπος του Συντονιστικού για την Υπεράσπιση του Νερού και της Ζωής που συντάραξε την Κοτσαμπάμπα και τη Βολιβία τον Απρίλη του 2000, θα έρχονταν επίσης σε επαφή με αντίστοιχα κινήματα για την υπεράσπιση του δημοσίου χαρακτήρα των Εταιριών Ύδρευσης σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη και θα έρχονταν και αυτοπροσώπως στην Ελλάδα καλεσμένος των αντίστοιχων Συντονιστικών. Ένα από αυτά μάλιστα, στη Θεσσαλονίκη, οι Water Warriors θα “βαφτίζονταν” με το όνομα των Guerreros de Agua της Κοτσαμπάμπα, των νεαρών φτωχοδιαβόλων που συμμετείχαν στο κίνημα το 2000 στην πόλη της Βολιβίας.

Τι ήταν λοιπόν αυτό που συνέδεε τις μακρινές τόσο χωρικά όσο και χρονικά Λατινοαμερικανικές αυτές εμπειρίες, με την πολιτική πραγματικότητα στην Ελλάδα του 2010-2015 και έπειτα; Τις δεκαετίες του ‘70 και του ‘80 υπήρξε πραγματικά άλλη μια τέτοια “ερωτική” περίοδος της Ελλάδας με τη Λατινική Αμερική: τότε ήταν οι μπαρμπούδος¹ της Κούβας, τα ανάρτικα της Βολιβίας, του Ελ Σαλβαδόρ και της Γουατεμάλα, οι νεαροί Σαντινίστας στη Νικαράγουα, ο τραγικός θάνατος του Βίκτορ Χάρα και το πραξικόπημα της “άλλης” 11ης Σεπτεμβρίου του 1973 στη Χιλή, η δικτατορία και οι πτήσεις του θανάτου του Πινοσέτ και του Βιδέλα, η Μερσέντες Σόσα, η Βιολέτα Πάρα, οι ανοιχτές φλέβες της Λατινικής Αμερικής (Galeano 1982) και ο Γκαλεάνο. Τώρα ήταν κάτι άλλο, λιγότερο Επαναστατικό με κεφαλαίο Ε² ίσως, λιγότερο “κόκκινο” μπορεί, και λιγότερο οπλισμένο σίγουρα, όχι όμως και λιγότερο «εμπνευστικό»: η εμπειρία των εγχειρημάτων της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας, η οποία σχετίζεται, εμμέσως πλην σαφώς, και με μια άλλη διαδικασία, αυτή του κύκλου διαμαρτυρίας που έφερε τη λεγόμενη “ροζ παλίρροια”, μια

1 Barbudos, γενειοφόροι στα Ισπανικά - κοινός χαρακτηρισμός των ανταρτών του Φιντέλ Κάστρο.

2 Αναφορά στην Επανάσταση με κεφαλαίο και πεζό ε που κάνει ο John Holloway (Holloway 2011).

σειρά “προοδευτικών κυβερνήσεων” στην εξουσία στη Λατινική Αμερική (Οικονομάκης 2018; Gonzalez 2019, Webber 2017).

Κρίση και Πλατείες

Με τον Jerome Roos παρακολουθήσαμε εκ του σύνεγγυς τη διαδικασία της κατάληψης της Πλατείας Συντάγματος, αλλά και το ευρύτερο Κίνημα των Πλατειών σε Ισπανία, Ελλάδα, Η.Π.Α και Βόρειο Αφρική του 2010-11. Ειδικότερα σε ότι έχει να κάνει με την κατάληψη της Πλατείας Συντάγματος, αυτό που περισσότερο από όλα μας έκανε εντύπωση ήταν οι συμβολικές αναφορές σε καταστάσεις που είχαμε δει να λαμβάνουν χώρα στη Λατινική Αμερική μια δεκαετία νωρίτερα. Το σύνθημα: “Μια νύχτα μαγική σαν την Αργεντινή, να δούμε στο ελικόπτερο ποιος θα πρωτομπει” που δονούσε την Πλατεία για παράδειγμα, όπως και τα ομοιώματα ελικοπτέρων από χαρτόνι που κρατούσαν διάφοροι διαδηλωτές, ή οι σημαίες της Αργεντινής που ανέμιζαν στην Πλατεία ήταν απευθείας αναφορές στην “απόδραση” με ελικόπτερο του τέως Προέδρου της Αργεντινής Φερνάντο Δε λα Ρούα στις 20 Δεκέμβρη του 2001 από το Προεδρικό Μέγαρο του Μπουένος Άιρες εν μέσω έντονων γεγονότων διαμαρτυρίας που συντάραξαν τη χώρα και οδήγησαν σε παραίτηση τέσσερις Προέδρους μεταξύ 1999 και 2003.

Γράψαμε δυο κείμενα τότε (Roos and Oikonomakis 2014, Oikonomakis and Roos 2016) στα οποία υποστηρίζαμε ότι η υιοθέτηση συμβολισμών και δράσεων από γεγονότα σύγχρονα ή ιστορικά, από την Αργεντινή και άλλα μέρη του κόσμου μέχρι την Ελλάδα, δεν μπορούσε να εξηγηθεί από την έννοια της “διάχυσης (difussion)” όπως υποστήριζε η θεωρία των κοινωνικών κινημάτων, αλλά μάλλον πιο χρήσιμη θα ήταν η έννοια της “απήχησης/διαπεραστικότητας (resonance)”. Η “διάχυση” όπως υποστηρίζαμε ήταν γραμμική, από το Α στο Β και από το Β στο Γ, και προϋπέθετε προϋπάρχοντα κανάλια επικοινωνίας, άμεσης ή έμμεσης, μεταξύ των δρώντων. Η “απήχηση/διαπεραστικότητα” από την άλλη, δεν καθορίζεται αναγκαστικά από μια γραμμική σχέση μεταξύ ενός πομπού και ενός δέκτη, αλλά αφήνει το περιθώριο ύπαρξης πολλών πομπών και πολλών δεκτών, ενώ συγχρόνως κάθε κίνημα/χώρα μπορεί να λειτουργήσει και ως πομπός και ως δέκτης πολιτισμικών πρακτικών και συμβολισμών για ένα άλλο κίνημα/χώρα. Οι πολιτισμικές πρακτικές στις οποίες αναφερόμαστε, καθώς και τα εγχειρήματα και οι δράσεις που σχετίζονται με την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία, έχουν τις ρίζες τους τόσο στις Λατινοαμερικάνικες εξεγέρσεις των αρχών του 2000, όσο και στην εμπειρία της Ζαπατίστικης

Αυτονομίας η οποία ενέπνευσε και το Κίνημα Ενάντια στην Νεοφιλελευθερή Παγκοσμιοποίηση μια δεκαετία νωρίτερα. Όπως γράφει ο Καβουλάκος (2018: 494):

«[...] στα χρόνια της κρίσης ο σχετικός προβληματισμός και κυρίως τα εγχειρήματα, οι δράσεις και οι πρακτικές της Κ.Α.Ο. πολλαπλασιάστηκαν με μεγάλη ταχύτητα διαμορφώνοντας ένα ριζικά διαφορετικό τοπίο μέσα στο οποίο άνθισε πληθώρα και ποικιλία εναλλακτικών εγχειρημάτων και πρακτικών όπως τοπικά συμπληρωματικά νομίματα, τράπεζες χρόνου, κοινωνικά ιατρεία, κοινωνικά φαρμακεία, κοινωνικά παντοπωλεία, αγορές χωρίς μεσάζοντες, κ.ά.».

Σε μια εξομολόγησή του στο Ντοκιμαντέρ “Η Ουτοπία στον Ορίζοντα” (Roos, Οικονομάκης, Cornejo, 2012) σχετικά με μια του ομιλία στην Πλατεία Συντάγματος, ο Μανόλης Γλέζος είχε πει:

«Όταν έτυχε να με καλέσουν στην Πλατεία Συντάγματος τους είπα τότε ότι είναι αυταπάτη να νομίζουν ότι αυτό που κάνανε σήμερα [τότε] εκεί είναι άμεση δημοκρατία. Είναι απλώς ένα μάθημα δημοκρατίας, πλάθουμε τρόπους που θα πρέπει να εφαρμόζεται η άμεση δημοκρατία, αλλά δε μπορεί οι έξι χιλιάδες που μου είπαν ότι ήταν παρόντες εκεί [...] ποιος τους εξέλεξε εκ μέρους των τεσεράμισι εκατομμυρίων που βρίσκονται στην Αττική; Και τους τόνισα ότι εάν αυτό το κίνημα δε μεταφερθεί στους τόπους δουλειάς και στους τόπους κατοικίας θα εξαφανιστεί».

Είναι το ίδιο επιχείρημα που χρησιμοποίησε ο Manuel Castels για τα κινήματα των Πλατειών της Ισπανίας:

“Το κίνημα είχε την ωριμότητα να ξεσπάσει τις σκηνές, όταν ένωσε ότι οι καταλήψεις έβραζαν στο ίδιο τους το ζουμί και όταν μόνο οι ακτιβιστές είχαν απομείνει να συμμετέχουν στις καθημερινές συνελεύσεις. Αλλά το κίνημα δεν εξαφανίστηκε, ξεχύθηκε στον κοινωνικό ιστό, με συνελεύσεις γειτονιάς, με δράσεις ενάντια στις αδικίες όπως είναι η αντίσταση στις εξώσεις οικογενειών, αλλά και με τη διάδοση εναλλακτικών οικονομικών πρακτικών όπως είναι οι καταναλωτικοί συνεταιρισμοί, οι ηθικές τράπεζες, τα ανταλλακτικά δίκτυα, και άλλες τέτοιες μορφές για να ζούμε διαφορετικά έτσι ώστε να έχει και νόημα η ζωή μας.” (Castels 2012 μετάφραση του γράφοντος).

Τελικά, πέρα από τις εναλλακτικές αυτές οικονομικές και πολιτικές πρακτικές που πραγματικά ξεχύθηκαν στον κοινωνικό ιστό, όπως συνέβη και στη Λατινική Αμερική δέκα με δεκαπέντε χρόνια νωρίτερα, το κίνημα εξακτινώθηκε και σε κομματικές-εκλογικές οδούς και στην Ελλάδα και στην Ισπανία, όμως αυτό είναι ένα ζήτημα που έχω αναπτύξει αλλού (Οικονομάκης 2018). Στην παρούσα ανάλυση θα ασχοληθώ με τις Λατινοαμερικανικές εμπειρίες των τελών του 1990 και των αρχών του 2000, οι οποίες αποτέλεσαν την έμπνευση για κάποια από τα εγχειρήματα τα οποία αναφέρθηκαν στην αρχή αυτού του κειμένου.

Μια παλίρροια κάπως ροζ

Ο όρος “ροζπαλίρροια,” σύμφωνα με τον Mike Gonzalez χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά το 2006 από τον Frank Lehrer, ανταποκριτή των New York Times στο Μοντεβιδέο της Ουρουγκιάς, για να αναφερθεί κάπως περιπαικτικά στην τότε Κυβέρνηση του Tabari Vazquez που, παρόλο που φαίνονταν ριζοσπαστικότητα εξαιτίας της σχέσης της με το παλαιότερο αντάρτικο πόλης των Turamagos, τελικά κατά τη γνώμη του ανταποκριτή αυτού δεν ήταν και τόσο ριζοσπαστική, δεν ήταν πια τόσο κόκκινη, ήταν ροζ (Gonzalez 2019). Ο όρος υιοθετήθηκε από πολιτικούς επιστήμονες και κοινωνιολόγους (Gold and Zagato 2020, Οικονομακίς 2015, Webber 2017, Zibechi 2012, Webber and Carr 2013) ανά τον κόσμο και από τότε χρησιμοποιείται κατά κόρον για να αναφερθεί στις προοδευτικές κυβερνήσεις που ήλθαν σε θέσεις εξουσίας στη Λατινική Αμερική κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1990 και τις αρχές της δεκαετίας του 2000 (Βενεζουέλα, Εκουαδόρ, Παραγουάη, Ουρουγουάη, Βραζιλία, Νικαράγουα, Βολιβία). Φυσικά, οι Κυβερνήσεις αυτές στις περισσότερες περιπτώσεις ήρθαν στην εξουσία “καβαλώντας ένα κύμα λαϊκής δυσαρέσκειας” το οποίο εμφανίστηκε αριστερά κι από τα κάτω ως αντίσταση σε νεοφιλελεύθερες πολιτικές που φτωχοποίησαν τους πληθυσμούς τους για χρόνια. Όπως αναφέρουν χαρακτηριστικά οι Hylton και Thomson αναφερόμενοι στην άνοδο του Έβο Μοράλες στην εξουσία στη Βολιβία:

«Κατά τη δική μας ιστορική θεώρηση, η εκλογή του Έβο Μοράλες δεν έφερε επανάσταση. Η επανάσταση έφερε την κυβέρνηση του Έβο Μοράλες» (Hylton & Thomson 2007:17). Πριν φτάσουμε όμως στην προοδευτική ροζπαλίρροια, κατά την οποία η Αριστερά επιστρέφει στην εξουσία σαν την παλίρροια, έπρεπε να περάσουμε από τη νεοφιλελεύθερη άμπωτη.

Η μακρά νεοφιλελεύθερη νύχτα

Οι δεκαετίες από το 1970 έως το 2000 είναι γνωστές στις Λατινοαμερικανικές σπουδές ως η περίοδος της “μακράς νεοφιλελεύθερης νύχτας” (Escobar 2010:2). Μακρά, γιατί κράτησε τρεις δεκαετίες, και νύχτα, γιατί χαρακτηρίζεται από μια σειρά πολιτικών που υποβάθμισαν τον ρυθμιστικό ρόλο του κράτους στην οικονομία, αποδυνάμωσαν το κοινωνικό κράτος, συρρίκνωσαν τον δημόσιο τομέα, και ιδιωτικοποίησαν δημόσιες υπηρεσίες και περιουσία σε όλη την ήπειρο (με εξαίρεση την Κούβα ίσως), φτωχοποιώντας τον πληθυσμό της. Η μακρά νεοφιλελεύθερη νύχτα της Λατινικής Αμερικής ξεκινά την 11η Σεπτεμβρίου 1973, την νύχτα που η στρατιωτική χούντα του Στρατηγού

Αουγούστο Πινοσέτ³ ανατρέπει με τη βοήθεια των Η.Π.Α. τη δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση του Σαλβαδόρ Αγιέντε,⁴ για να εγκαθιδρύσει ένα καθεστώσ το οποίο τα επόμενα 40 χρόνια θα θέσει σε εφαρμογή τις ιδέες του Μίλτον Φρίντμαν και της Οικονομικής Σχολής του Σικάγο περί νεοφιλελεύθερης διαχείρισης της οικονομίας.⁵ Η ίδια συνταγή θα επαναληφθεί αργότερα είτε με την επιβολή στρατιωτικής δικτατορίας όπως στην Αργεντινή, είτε με πιο δημοκρατικές διαδικασίες (Βολιβία) (Οικονομάκης 2020) και στις υπόλοιπες χώρες της Λατινικής Αμερικής επιβάλλοντας αυτό που στις οικονομικές σπουδές αποκαλούμε “Συναίνεση της Ουάσινγκτον/Washington Consensus” στην ήπειρο, μια “αναπτυξιακή” πολιτική η οποία βασίζεται στην απουσία οποιουδήποτε κρατικού παρεμβατισμού στην οικονομία, στην πίστη στην ανεμπόδιστη ελεύθερη αγορά, τη δημοσιονομική πειθαρχία, τον νεοφιλελευθερισμό και τις ιδιωτικοποιήσεις δημοσίων υπηρεσιών και περιουσίας.

Αυτή η οικονομική και πολιτική ηγεμονία των Η.Π.Α. στις χώρες της Λατινικής Αμερικής που αποτελούσαν “την πίσω αυλή των Η.Π.Α.” θα διατηρηθεί μέχρι και τα τέλη του 1980 αρχές του 1990 όταν και θα ξεκινήσει μια περίοδος κατά την οποία η ήπειρος θα γίνει πεδίο διαμόρφωσης μετα-νεοφιλελεύθερων μελλοντικών εναλλακτικών. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου θα επικρατήσει σε γενικές γραμμές ένα κλίμα γενικευμένης εξέγερσης και ανυπακοής στο νεοφιλελευθερισμό, το οποίο χαρακτηρίζεται από πρωτότυπες μορφές διαμαρτυρίας και οργάνωσης βασισμένες στην άμεση δημοκρατία και τον κοινοτισμό. Αυτές οι μορφές συλλογικής δράσης θα φέρουν σταδιακά στο προσκήνιο όσους βρίσκονταν μέχρι τώρα αποκλεισμένοι από τον χώρο της θεσμικής πολιτικής, και θα απονομιμοποιήσουν τόσο το πολιτικό σύστημα και τις κυρίαρχες πολιτικές τάξεις, όσο και την κοινοβουλευτική δημοκρατία και το πολιτικό κόμμα ως θεσμούς δημοκρατικής εκπροσώπησης. Η περίοδος αυτή, ξεκινάει με τα γεγονότα του Καρακάς, το λεγόμενο “καρακάσο.”

Καρακάσο

Ξεκινώντας στις 27 Φλεβάρη 1989 με την “εξέγερση του Καρακάς” με την οποία ο λαός του Καρακάς αρχικά και όλης της Βενεζουέλας αργότερα θα

---

3 Στα ελληνικά, έχει επικρατήσει να προφέρεται -λανθασμένα- Πινοσέτ.

4 Στα ελληνικά έχει, λανθασμένα, επικρατήσει να τον λέμε Αλιέντε.

5 Σύμβουλοι του Πινοσέτ σε αυτή τη διαδικασία υπήρξαν πρώην φοιτητές του Φρίντμαν απο τη Χιλή που επέστρεψαν στη χώρα τους για να εφαρμόσουν τις ιδέες του: τα διαβόητα “Τσικάγο Μπόυς.”

εξεγερθεί ενάντια στις νεοφιλελεύθερες πολιτικές του τότε Προέδρου της χώρας Κάρλος Αντρές Πέρες. Ο Πέρες, παρότι είχε εκλεγεί με μια αντι-νεοφιλελεύθερη αιτζέντα,⁶ πολύ σύντομα αποφασίζει να εφαρμόσει ένα πακέτο νεοφιλελεύθερης προσαρμογής της οικονομίας το οποίο υπογράφει με το Δ.Ν.Τ. ως αντάλλαγμα δανειοδότησης, και βάσει του οποίου περικόπτονται οι επιδοτήσεις στη βενζίνη. Στη Λατινική Αμερική, και ιδιαίτερα σε πλούσιες σε πετρέλαιο ή/και φυσικό αέριο χώρες όπως η Βενεζουέλα, η Βολιβία και το Εκουαδόρ (πολιτική που θα διατηρήσουν και οι “προοδευτικές κυβερνήσεις” που θα ακολουθήσουν μεταξύ 2000-2018) συνηθίζονταν να επιδοτούνται τα καύσιμα ως “αντιστάθμισμα” για τις καταστροφικές συνέπειες της εξόρυξής τους. Όταν λοιπόν ο Πέρες αποφάσισε να καταργήσει τις επιδοτήσεις των καυσίμων, με αποτέλεσμα να ακριβύνουν πολύ τρόφιμα και μετακινήσεις, ξεκίνησε στη χώρα (αλλά και στην ήπειρο στην πραγματικότητα) ένας κύκλος διαμαρτυρίας που θα φέρει τον Ούγκο Τσάβες στην εξουσία το 1998 (μετά από ένα αποτυχημένο στρατιωτικό πραξικόπημα του οποίου ηγήθηκε το 1992 και το οποίο οδήγησε στη σύλληψη και φυλάκισή του). Στη Βενεζουέλα, υπό τη διακυβέρνηση Τσάβες, θα γίνει μια ενεργή προσπάθεια αναβίωσης του πνεύματος του συνεργατισμού (Ciccariello-Maher 2013, 2016) που θα οδηγήσει στη δημιουργία ενός εντυπωσιακού αριθμού συνεταιριστικών επιχειρήσεων, ιδιαίτερα από το 2001 και έπειτα: από 1045 τέτοια εγχειρήματα το 2001 φτάσαμε στα 264.845 το 2008.

Μια από αυτές τις συνεργατικές επιχειρήσεις που προϋπήρχαν του Τσαβισμού και συνεχίζει να δραστηριοποιείται μέχρι και σήμερα στην πόλη Λάρα της Βεβεζουέλα είναι η Cecososola (Central de Cooperativas de Servicios Sociales del Estado Lara/Σεκοσέσολα – Κεντρική Συνεταιρισμών Κοινής Ωφελείας της Πολιτείας Λάρα). Η Σεκοσέσολα είναι στην πραγματικότητα ένας “συνεταιρισμός των συνεταιρισμών” που λειτουργεί πάνω από 80 εγχειρήματα, από τράπεζες μέχρι νοσοκομεία και λαϊκές αγορές. Κατά τη δεκαετία του 1980, η Σεκοσέσολα διαχειρίζονταν και το μεγαλύτερο στόλο συγκοινωνίας στην περιοχή με 128 λεωφορεία. Ο συνεταιρισμός συμμετείχε στα γεγονότα του Καράκας, που αφορούσαν την άρση της επιδότησης καυσίμων και τον επηρέαζε άμεσα, με αποτέλεσμα να συνταχθεί με το κίνημα που αντιστάθηκε στις νεοφιλελεύθερες πολιτικές στη χώρα και τελικά έφερε τον Ούγκο Τσάβες στην εξουσία. Παρολαυτά, η Σεκοσέσολα προσπαθεί να λαμβάνει τις αποφάσεις της με συναίνεση, και προσπαθεί να διατηρεί μια μη ιεραρχική κουλτούρα (Bolier, 2016:186).

Οι συνεταιρισμοί της Βενεζουέλας είχαν και έχουν διαφορετικά

6 Στην προεκλογική του καμπάνια έλεγε χαρακτηριστικά ότι “το ΔΝΤ είναι βόμβα νετρονίου που σκοτώνει τους ανθρώπους και αφήνει ανέπαφα τα κτίρια.”

χαρακτηριστικά και διαφορετικής έντασης σχέσεις με το κεντρικό κράτος. Άλλοι είναι περισσότερο παραδοσιακοί και ιεραρχικοί στους τρόπους λήψης αποφάσεών τους, άλλοι είναι κρατικοί, άλλοι είναι κυρίως πιστωτικοί/τραπεζικοί, και άλλοι προσπαθούν να διατηρήσουν την αυτονομία τους απέναντι στο κράτος, στηρίζοντας συγχρόνως τον Τσαβισμό.

Η Πρώτη του Γενάρη

Η επόμενη μεγάλη εξέγερση ενάντια στο νεοφιλελευθερισμό, το δήλωσε κιάλας με τη διοργάνωση της Διαγαλαξιακής Συνάντησης για την Ανθρωπότητα και ενάντια στο Νεοφιλελευθερισμό που έλαβε χώρα το 1996 στην κοινότητα της Τσιάπας με το συμβολικό όνομα Λα Ρεαλιδάδ (Η πραγματικότητα), ήταν αυτή των Ζαπατίστας, στη Νοτιοανατολική επαρχία της Τσιάπας του Μεξικό την 1η του Γενάρη του 1994. Μάλιστα, η μέρα της εξέγερσης ήταν κι αυτή συμβολική: ήταν η μέρα που το Μεξικό έβαζε σε εφαρμογή το Βορειοαμερικανικό Σύμφωνο Εμπορίου (NAFTA, North American Free Trade Agreement) που η κυβέρνηση του Κάρλος Σαλίνας δε Γκορτάρι είχε υπογράψει με τις Η.Π.Α. και τον Καναδά, βάσει του οποίου προϊόντα και υπηρεσίες (όχι όμως και άνθρωποι) θα μετακινούνταν ανεμπόδιστα μεταξύ των τριών αυτών χωρών της Κεντρικής και Βόρειας Αμερικής. Δεν είναι της παρούσης να αναλύσω τα αίτια και τα χαρακτηριστικά της εξέγερσης των Ζαπατίστας, το έχω πράξει αλλού εκτεταμένα (Οικονομάκης 2020). Αυτό που έχει σημασία να τονιστεί σε αυτό το κείμενο, είναι η σημασία του συνεργατισμού και της αυτοδιαχείρισης για τις Ζαπατίστικες κοινότητες, ιδιαίτερα από το 2003 και έπειτα όταν εγκαταλείπουν τη στρατηγική των αιτημάτων προς το κράτος, και χαράζουν μια προεικονιστική πολιτική, αυτή της Ζαπατίστικης Αυτονομίας.

Κατά την άποψή μου η αυτοδιαχείριση και ο συνεργατισμός αποτελούν τη βάση της Ζαπατίστικης οικονομίας, μιας οικονομίας βασισμένης στην αλληλεγγύη, την αμοιβαιότητα, και την αλληλοβοήθεια. Μιας οικονομίας όμως που επίσης πρέπει να συνδιαλέγεται και με την άλλη, την κυρίαρχη, την καπιταλιστική οικονομία, αυτή του Μεξικάνικου καπιταλιστικού κράτους, και το κάνει με διάφορους τρόπους. Τα όρια λοιπόν μεταξύ της συμμετοχής στη Ζαπατίστικη οικονομία, μια οικονομία ενθυλακωμένη στις κοινωνικές ανάγκες για να θυμηθούμε τον Πολάνυι (Polanyi 2001), και την μη ζαπατίστικη οικονομία, αυτή δηλαδή στην οποία η κοινωνία είναι υποταγμένη στις οικονομικές ανάγκες, είναι κάποιες φορές ρευστά. Καλό θα είναι λοιπόν να μη ρομαντικοποιούμε ή να μη δογματικοποιούμε καταστάσεις, γιατί καμιά φορά πλάθουμε ακόμα και τους Ζαπατίστας με βάση το δικό μας φανταστικό, και όχι

με βάση τη δική τους κοινωνική πραγματικότητα. Επίσης να πούμε ότι άλλο πράγμα είναι η αυτονομία και άλλο πράγμα η αυτάρκεια: οι Ζαπατίστας είναι αυτόνομοι αλλά δεν είναι απαραίτητα αυτάρκεις ενεργειακά για παράδειγμα δεν είναι, δεν παράγουν ρεύμα άμεσα, αυτοκίνητα, υπολογιστές κ.λπ. Αυτά τα προμηθεύονται απ έξω.

Σημαντικό είναι επίσης να ξεκαθαριστεί και το γεγονός ότι οι Ζαπατίστας ζουν σε μια περιοχή, την Πολιτεία Τσιάπας, μια από τις 32 ομόσπονδες Πολιτείες που αποτελούν τις Ηνωμένες Πολιτείες του Μεξικό όπως είναι το επίσημο όνομα της χώρας, όπου ζουν περίπου 5 εκατομμύρια άνθρωποι, από τους οποίους, με βάση μισόλογα των Υποδιοικητών Μάρκος και του Μοϊσές γιατί οι ίδιοι οι Ζαπατίστας για ευνότους λόγους δεν λένε πόσοι είναι, 250 με 300 χιλιάδες ανήκουν στις Βάσεις Υποστήριξης του Ζαπατίστικου Στρατού για την Εθνική Απελευθέρωση (Bases de Apoyo del EZLN), είναι δηλαδή Ζαπατίστας οργανωμένοι. Επίσης ακόμα και οι οργανωμένοι Ζαπατίστας δεν ζουν σε περιοχή ομοιογενή από άποψη πολιτικής γεωγραφίας, μπορεί μια κοινότητα να είναι 100% Ζαπατίστικη, η διπλανή 30% η παραδιπλανή καθόλου και η παρα-παρα-διπλανή 70% “Ζαπατίστικη”. Επίσης τα ποσοστά αυτά αλλάζουν κατά περιόδους και σχετίζονται τόσο με την πολιτική επέκταση του κινήματος όσο και με την προσπάθεια περιορισμού αυτής από μέρους του κράτους, με τον πόλεμο χαμηλής έντασης που αυτό διεξάγει εδώ και χρόνια. Για παράδειγμα στη Ρεαλιδάδ, πλέον το 70% των κατοίκων δεν είναι Ζαπατίστας.⁷ Ούτε ανήκουν όλες στην ίδια εθνοτική ομάδα, όλοι ανήκουν στην ευρύτερη οικογένεια των Μάγιας όμως κάποιες κοινότητες μιλούν τσελτάλ, τσάλ, τσοτσίλ, τοχολαμπάλ, σόκε (αυτοί δεν είναι Μάγιας), μάμε κ.λπ., ανήκουν δηλαδή σε διαφορετικές γλωσσικές υπο-εθνότητες της πολιτισμικής εθνότητας των Μάγιας.

Επίσης έχουμε άλλη μια βασική διάκριση στο Ζαπατισμό που πρέπει να κατανοήσουμε: αυτή μεταξύ του στρατιωτικού πυλώνα, του *EZLN* και των κοινοτήτων, των βάσεων υποστήριξης του *EZLN*. Ο *EZLN* είναι κάθετα δομημένος όπως όλοι οι στρατοί, οι κοινότητες οριζόντια. Η διοικητική δομή τώρα, είναι χωρισμένη σε κοινότητες, αυτόνομους δήμους και ζώνες. Ένας αριθμός κοινοτήτων σχηματίζει ένα αυτόνομο δήμο, και ένας αριθμός αυτόνομων δήμων σχηματίζει μια ζώνη. Στη ζώνη βρίσκεται και το καρακόλ⁸ (σημαίνει σαλιγκάρι), το αυτοδιοικητικό κέντρο της ζώνης, που αποτελεί έδρα του Συμβουλίου Καλής Διακυβέρνησης. Από κει και πέρα, λειτουργούν οι

7 Τα δεδομένα αυτά ισχύουν μέχρι και το 2015 που εγώ βρέθηκα ως παρατηρητής ανθρωπίνων δικαιωμάτων εκεί.

8 Πολλοί αναλυτές μπερδεύονται και αποκαλούν ζώνη το καρακόλ, όμως είναι λάθος. Το καρακόλ είναι ένα κέντρο διοίκησης, η ζώνη είναι μια γεωγραφική περιοχή. Επειδή σε κάθε ζώνη έχει ένα καρακόλ πολλοί κατ' επέκταση αποκαλούν και τη ζώνη καρακόλ.

διάφοροι θεσμοί στους οποίους βασίζεται η ζαπατίστικη αυτονομία:

- η αυτόνομη υγεία: κέντρα υγείας, κλινικές-φυσική/παραδοσιακή φαρμακευτική/ιατρική,
- η αυτόνομη εκπαίδευση: σχολεία, πρωτοβάθμιας, δευτεροβάθμιας, δίγλωσσα μαθήματα,
- η αγροοικολογία: προσπάθεια βιολογικής καλλιέργειας, αγροοικολογικοί συνεταιρισμοί,
- η πληροφορική: βίντεο, χρήση του ίντερνετ, αυτόνομα ραδιόφωνα κ.λπ.,
- η πολιτική: με την έννοια αυτοδιοίκησης.

Σε καθένα από αυτούς τους τομείς απασχολούνται άνθρωποι που λέγονται προωθητές/διευκολυντές/προωθητές (της υγείας, της παιδείας κ.λπ.) και οι οποίοι δεν λαμβάνουν μισθό για τις υπηρεσίες τους. Υπάρχει δηλαδή μια σχέση αμοιβαιότητας σε ότι έχει να κάνει με την εργασία υπέρ της κοινότητας. Ο προωθητής της εκπαίδευσης για να σας δώσω ένα παράδειγμα θα αναλάβει τη διδασκαλία των παιδιών της κοινότητας, και αν χρειαστεί να λείψει για τις ανάγκες αυτές και να πάει στο καρακόλ που του αντιστοιχεί για μετεκπαίδευση για παράδειγμα, η κοινότητα θα αναλάβει να φέρει εις πέρας τις αγροτικές του εργασίες για όσο θα λείπει. Επίσης τα έξοδα από και προς τη μετεκπαίδευση βαρύνουν τη Ζαπατίστικη αυτονομία και προέρχονται από τα έσοδα των συνεταιρισμών.

Τώρα οι συνεταιρισμοί αυτοί βασίζονται στις ανάγκες και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε περιοχής. Στην περιοχή Λος Άλτος, που είναι περιοχή τσοτσίλ, όπου κάνει κρύο και βρέχει συχνά έχουμε συνεταιρισμούς υφαντουργίας, προϊόντων φτιαγμένων με αργαλειό μέσης κυρίως, που αξιοποιούν και το μαλλί των προβάτων της περιοχής. Στην περιοχή σέλβα νόρτε (βόρεια ζούγκλα) κοντά στο Παλένκε που οι κάτοικοι είναι κυρίως Τσελτάλες και κάνει περισσότερη ζέστη και το κλίμα είναι τροπικό, οι άνθρωποι φορούν πιο ελαφριά ρούχα (όχι υφαντά) και έχουμε περισσότερο βοοειδή, και τους ανάλογους συνεταιρισμούς. Στην περιοχή των τοχολαμπάλες απο την άλλη έχουμε περισσότερο καφέ και καλαμπόκι κ.λπ. Έχουμε συνεταιρισμούς καταναλωτικούς (οι *tiendas comunitarias* οι συνεταιριστικές οι ζαπατίστικες, στις κοινότητες αλλά και σε καρακόλες), παραγωγικούς (καφέ, βοοειδών, πουλερικών, ζαχαροπλαστικής) μεταποιητικούς (παπουτσιών και δερμάτων, υφαντουργίας/κεντήματος, και άλλων ειδών χειροτεχνίας γενικότερα) έχουμε συνεταιρισμούς μεταφορών (βανάκια που κάνουν δρομολόγια από την πόλη Λας Μαργαρίτας στη Ρεαλιδάδ για παράδειγμα), αλλά και πιστωτικούς

(αυτόνομες τράπεζες), ακόμα και σχολεία γλωσσών.⁹ Έχουμε επίσης, συνεταιρισμούς που τρέχουν καταλύματα τουριστικά (στο Άγουα Ασουλ) αλλά και συνεταιρισμούς και εκίδος, σε ανακτημένη γη. Ο γράφων έχω βρεθεί για παράδειγμα, στην κοινότητα Μπολόν Αχάου, κοντά στο Άγουα Ασουλ που είναι γη ανακτημένη από ένα μεγαλογαιοκτήμονα που εγκατέλειψε την περιοχή το 1994 με την εξέγερση, και οι Ζαπατίστας αναδιένειμαν τη γη σε ακτήμονες από αυτήν ή/και άλλες κοινότητες.

Με αυτό τον τρόπο, οι Ζαπατίστας αναβιώνουν μια μακρά συνεταιριστική παράδοση στη χώρα που ξεκινά ήδη από τη διακυβέρνηση του Πορφύριο Δίας, για τον οποίο οι συνεταιρισμοί ήταν υποκινητές ανατρεπτικών πολιτικών, αναβιώνει με την Μεξικάνικη Επανάσταση του 1910,¹⁰ και φτάνει μέχρι και την ίδρυση σχετικού κόμματος, του Εθνικού Συνεταιριστικού Πολιτικού Κόμματος, το οποίο στις εκλογές του 1920 θα φτάσει να εκλέξει 5 κυβερνήτες και 60 βουλευτές (Vargas-Cetina 2005). Η Μεξικάνικη Επανάσταση θα οδηγήσει το 1920 στην ψήφιση σχετικής νομοθεσίας που προστατεύει τη κοινοτική γη, το εκίδο, από αγοραπωλησία, η ανατροπή της οποίας το 1992 από την Κυβέρνηση του Κάρλος Σαλίνας δε Γκορτάρι έμελλε να αποτελέσει και μια από τις αιτίες της Ζαπατίστικης εξέγερσης.

Ο Πόλεμος του Νερού και ο Έβο

Η επόμενη μεγάλη εξέγερση ενάντια στη νεοφιλελεύθερη ηγεμονία στη Λατινική Αμερική έμελλε να πραγματοποιηθεί στη δεύτερη φτωχότερη χώρα της, τη Βολιβία, και ειδικότερα στην πόλη Κοτσαμπάμπα. Αφορμή υπήρξε η ιδιωτικοποίηση της τοπικής δημοτικής εταιρείας ύδρευσης SEMAPA (Servicio Municipal de Agua Potable Y Alcantrellado – Δημοτική Υπηρεσία Πόσιμου Νερού και Αποχέτευσης) στο πολυεθνικό κονσόρτσιουμ Aguas del Tunari στο οποίο συμμετείχαν με υψηλότερο μετοχικό κεφάλαιο η Ιταλική Edison SpA και η Αμερικανική Bechtel. Η αντίσταση στην ιδιωτικοποίηση συντονίστηκε από το Συντονιστικό Για την Υπεράσπιση του Νερού και της Ζωής της Κοτσαμπάμπα (Coordinadora Por la Defensa del Agua y la Vida de Cochabamba), το οποίο συναντούνταν στην κεντρική πλατεία της πόλης και στα πλαίσια του οποίου εκπρόσωποι των συνελεύσεων γειτονιάς αποφάσιζαν για τη στρατηγική και τη δράση του αγώνα με αμεσοδημοκρατικό και οριζόντιο τρόπο. Το Συντονιστικό,

9 Ο γράφων υπήρξε μαθητής του Αυτόνομου Αντάρτικου Ζαπατίστικου Κέντρου Ισπανικών και Γλωσσών Μάγιας του καρακόλ του Οβεντίκ.

10 Βασικό σύνθημα του Στρατού του Νότου του Εμιλιάνο Ζαπάτα (το οποίο δανείζεται από την εφημερίδα Αναγέννηση/Regeneración των -αναρχικών- αδερφών Flores Magón) υπήρξε το “Η γη ανήκει σε αυτούς που τη δουλεύουν.”

κατόρθωσε να ανατρέψει την ιδιωτικοποίηση αλλά δεν κατόρθωσε να χαράξει ένα πλάνο κοινωνικής διαχείρισης του νερού. Παρολαυτά, υπήρξε μια προεικονιστική εμπειρία, και κομμάτι του κύκλου διαμαρτυρίας που από το 2000 μέχρι το 2005 ανέτρεψε δύο Προέδρους και τελικά “κουβάλησε” τον Έβο Μοράλες στην Προεδρία της χώρας, κάνοντάς τον πρώτο Ιθαγενή Πρόεδρο της Βολιβίας από την Κατάκτηση και έπειτα.¹¹

Οι πικετέρος¹² και οι ανακτημένες επιχειρήσεις¹³ της Αργεντινής

Συγχρόνως με τα γεγονότα που αργότερα θα φέρουν τον Έβο Μοράλες στην εξουσία στη Βολιβία, στη γειτονική Αργεντινή, ένας άλλος κύκλος διαμαρτυρίας λαμβάνει χώρα, ο οποίος θα ανατρέψει πέντε Προέδρους μεταξύ 1999 και 2003, φέρνοντας τελικά στην Προεδρία της χώρας τον Νέστορ Κίρσερ. Αν κάτι όμως χαρακτήρισε αυτή την περίοδο στην Αργεντινή περισσότερο απ’ όλα τα άλλα, και σχετίζεται με την κουλτούρα της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας που μας ενδιαφέρει σε αυτό το κείμενο, αυτό ήταν το κίνημα των ανακτημένων επιχειρήσεων που γνώρισε η χώρα. Βάσει των στατιστικών στοιχείων που παραθέτει ο Αντρές Ρουτζέρι, από το 2001 έως και το 2003 στην Αργεντινή υπήρξαν περισσότερες από 200 ανακτημένες επιχειρήσεις διαφόρων ειδών, από ξενοδοχεία, μέχρι βιομηχανίες κρέατος, οι οποίες απασχολούσαν (και απασχολούν) πάνω από 13.000 εργαζόμενους. Μέχρι το 2013, χρονικό διάστημα για το οποίο διαθέτουμε στατιστικά στοιχεία, οι περιπτώσεις ανακτημένων επιχειρήσεων είχαν ξεπεράσει τις 300 (Ρουτζέρι 2014, Ruggeri 2010).

Οι εμπειρίες των ανακτημένων επιχειρήσεων της Αργεντινής, αλλά και ο προεικονιστικός ορίζοντας που αυτές άνοιξαν, αποτέλεσαν έμπνευση και για τις αντίστοιχες εμπειρίες όχι τόσο ανακτημένων επιχειρήσεων (καθώς το μοναδικό επιτυχημένο παράδειγμα στην Ελλάδα είναι αυτό της ΒιοΜε), όσο άλλων εγχειρημάτων Κ.Α.Ο. που εμφανίστηκαν τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ισπανία - λιγότερο στην Ιταλία (Bosi and Zamroni 2015) όπως είναι τα συνεργατικά εγχειρήματα, οι συνελεύσεις γειτονιών, οι τράπεζες χρόνου, καθώς και τα κοινωνικά ιατρεία και άλλα τέτοιου είδους προεικονιστικά κοινωνικά πειράματα.

11 Για την μετέπειτα πολιτική του Έβο Μοράλες, δείτε πιο διεξοδικά στο Οικονομάκης (2020).

12 Κίνημα ανέργων νέων κυρίως που πρωτοστάτησε στα μεγάλα γεγονότα διαμαρτυρίας που συντάραξαν τη χώρα. Ονομάζονται πικετέρος (piqueteros) από την τακτική του να σπάνουν οδοφράγματα (piquetes).

13 Δείτε το σχετικό ντοκιμαντέρ της Naomi Klein Avon Lewis “Tha take”.

Ισημερινός και Βραζιλία

Αντίστοιχες εμπειρίες αντίστασης στην νεοφιλελεύθερη ηγεμονία στη Λ. Αμερική είχαμε και στον Ισημερινό (Εκουαδόρ) όπου κυρίως το ιθαγενικό κίνημα σε συνεργασία με στρώματα μεσαίας και εργατικής τάξης κυρίως μη-ιθαγενικά, κυρίως μιγαδικά, θα καταφέρει μέσα από ένα έντονο κύκλο διαμαρτυρίας που θα διαρκέσει περίπου οκτώ χρόνια και θα καταφέρει να ανατρέψει τρεις Προέδρους, και τελικά να “μεταφραστεί” επίσης εκλογικά (για την έννοια της εκλογικής “μετάφρασης” δείτε το Dinerstein 2014), εκλέγοντας τον οικονομολόγο Ραφαέλ Κορέα στην προεδρική θέση της χώρας το 2005. Στη Βραζιλία από την άλλη, πάλι είχαμε τη νίκη της Αριστεράς στις εκλογές του 2002 και τον ερχομό του Λουίς Ινιάσιο-Λούλα-Ντα Σίλβα στην προεδρική θέση της χώρας. Αυτό όμως που περισσότερο από οτιδήποτε άλλο ενέπνευσε προεικονιστικά κινηματικά εγχειρήματα και στην υπόλοιπη Λατινική Αμερική (Holloway 2005) αλλά και στην Ευρώπη, ήταν το Κίνημα των Ακτιμώνων Αγροτών (*Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra-MST*). Το MST, καταλάμβανε, και καταλαμβάνει, εκτάσεις γης τις οποίες διέθετε σε ακτήμονες αγρότες, τοποθετώντας το ζήτημα της εκπαίδευσης σε πρώτο πλάνο, ιδιαίτερα σε μια ήπειρο με έντονη ιδιωτικοποίηση της Παιδείας, και θεωρώντας την εκπαίδευση κομμάτι της αγροτικής καθημερινής ζωής των μελών του. Έφτασε μάλιστα να έχει περίπου 2.000 τέτοια αγροτικά σχολεία στα οποία φοιτούσαν 200.000 παιδιά, και στα οποία δίδασκαν 4.000 εκπαιδευτικοί. Μιλάμε για εκπαίδευση εν κινήσει, στα πλαίσια της Παιδαγωγικής των Καταπιεσμένων του Φρέιρε, (Freire 1970) και, μαζί ίσως με τη Ζαπατίστικη Αυτόνομη Εκπαίδευση, αλλά και κομμάτια των Πικετέρος (δείτε το κείμενο για τον Αστικό Ζαπατισμό του Χόλγουεϊν) ενέπνευσαν μια λογική που βλέπει το ίδιο το κίνημα ως εκπαιδευτικό υποκείμενο, με διαδικασίες οριζόντιες που στόχο έχουν την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και αμφισβητεί την επίσημη, κρατική, εκδοχή της Ιστορίας. Στόχος επίσης και του Ζαπατισμού και του MST αποτέλεσε η ανάπτυξη δεξιοτήτων στα παιδιά οι οποίες καλύπτουν τοπικές πάνω από όλα ανάγκες.

Επίλογος

Οι δεκαετίες του '70-'80-'90 στη Λατινική Αμερική αναφέρονται στη διεθνή βιβλιογραφία ως δεκαετίες της «βαθιάς νεοφιλελεύθερης νύχτας.» Από το 1989 στο Καράκας της Βενεζουέλας, μέχρι το 1994 και την εξέγερση των Ζαπατίστας στο Μεξικό, ως και την πρώτη δεκαετία του 2000 με την άνοδο

στην πολιτική εξουσία «προοδευτικών» Κυβερνήσεων σε Χιλή, Αργεντινή, Βολιβία, Εκουαδόρ, Παραγουάη, Ουρουγουάη, και Βραζιλία, κοινωνικά κινήματα αλλά και θεσμικοί φορείς πειραματίστηκαν με εγχειρήματα Κ.Α.Ο. ως εργαλεία-εξόδου από την οικονομική κρίση. Αντίστοιχες εμπειρίες έχουμε και στη Νότια Ευρώπη τη δεκαετία του 2010, πολλές από τις οποίες εμπνευστήκαν από τις Λατινοαμερικανικές εμπειρίες είκοσι ετών νωρίτερα. Η έμπνευση αυτή ήταν άλλοτε άμεση (με άμεση επικοινωνία μεταξύ ελληνικών και λατινοαμερικανικών εγχειρημάτων) και άλλοτε έμμεση: οι εμπειρίες της Λατινικής Αμερικής αποτέλεσαν έμπνευση για αυτές της Νοτίου Ευρώπης. Το κείμενο αυτό επιχειρήσει να ανακατασκευάσει αυτή τη διαδικασία βασιζόμενο τόσο σε πρωτογενές ερευνητικό υλικό από την εμπειρία του συγγραφέως, όσο και δευτερογενές, από τη σχετική βιβλιογραφία.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Bollier D. (2016) *ΚΟΙΝΑ Μια σύντομη εισαγωγή*, Αθήνα: Angelus Novus.
- Galeano E. (1982) *Οι ανοιχτές φλέβες της Λατινικής Αμερικής*, Τόμος I & II, Αθήνα: Θεωρία.
- Holloway J. (2011) *Ας αηλιάσουμε τον κόσμο χωρίς να καταλάβουμε την εξουσία*, Αθήνα: Σαββάλας.
- Polanyi K. (2001) *Ο μεγάλος μετασχηματισμός: οι ποสิτικές και κοινωνικές απαρχές του καιρού μας*, Σκόπελος: Νησίδες.
- Καβουλάκος Κ. (2018) “Κοινωνική αλληλεγγύη οικονομία, κρίση και κοινωνικά κινήματα”, στο: Σερντεδάκης Ν. και Τομπάζος Σ. (επιμ.) *Όψεις της ελληνικής κρίσης*, Αθήνα: Gutenberg, 494-521.
- Οικονομάκης Λ. (2018) “Από τη λατινοαμερικανική ροζπαθίρροια μέχρι τη Μεσόγειο: Οι επιπτώσεις των εκλογών στις ριζοσπαστικές ποσιτικές διαδικασίες”, στο: Σερντεδάκης Ν. και Τομπάζος Σ. (επιμ.) *Όψεις της ελληνικής κρίσης*, Αθήνα: Gutenberg, 249-282.
- Οικονομάκης Λ. (2020) *Σαν τον Ζαπάτα και τον Τσε; Οι Zapatistas και οι Βοηθιβάνοι Cocaleros*, Θεσσαλονίκη: Ακυβέρνητες Πολιτείες.
- Ρουτζέρι Α. (2014) *Οι ανακτημένες επιχειρήσεις της Αργεντινής*, Θεσσαλονίκη: Ακυβέρνητες Πολιτείες και Εκδόσεις των Συναδέλφων.

Ξενόγλωσση

- Bosi L. and Zamponi L. (2015) “Direct Social Actions and Economic Crises: The

- Relationship between Forms of Action and Socio-Economic Context in Italy”, *PARTECIPAZIONE E CONFLITTO* 8 (2): 367–91.
- Castels M. (2012) “Where Are the ‘Indignados’ Going?”, *Irish Left Review* 27.
- Ciccariello-Maher G. (2013) *We Created Chavez: A People’s History of the Venezuelan Revolution*. Durham: Duke University Press.
- Ciccariello-Maher G. (2016) *Building the Commune: Radical Democracy in Venezuela*. London, New York: Verso.
- Ciccariello-Maher G. (n.d.) “Dual Power in the Venezuelan Revolution: Monthly Review.” Διαθέσιμο στο: <https://monthlyreview.org/2007/09/01/dual-power-in-the-venezuelan-revolution>.
- Dinerstein A. C. (2014) *The Politics of Autonomy in Latin America: The Art of Organising Hope in the Twenty-First Century*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Escobar A. (2010) “Latin America at a Crossroads: Alternative Modernizations, PostLiberalism, or Post-Development?”, *Cultural Studies* 24 (1): 1–65.
- Freire P. (1970) *Pedagogy of the Oppressed*, Penguin Books: Sheed & Ward.
- Gold M. and Zagato A. (Eds.) (2020). *After the Pink Tide: Corporate State Formation and New Egalitarianisms in Latin America*. Egalitarianism, volume 1. New York: Berghahn.
- Gonzalez M. (2019) *The Ebb of the Pink Tide: The Decline of the Left in Latin America*, London: Pluto Press.
- Holloway J. (2005) “Zapatismo Urbano”, *Humboldt Journal of Social Relations*, 29 (1): 168-178.
- Hylton, F. and Thomson S. (2007) *Revolutionary Horizons: Past and Present in Bolivian Politics*. London, New York: Verso.
- Oikonomakis L. (2013) “Vio.Me: The Greek Factory without Bosses - an Interview.” *ROARMAG*, June 5, 2013. Διαθέσιμο στο: <http://roarmag.org/2013/06/vio-me-factorywithout-bosses/>.
- Oikonomakis L. (2015) “Europe’s Pink Tide? Heeding the Latin American Experience.” *ROAR Magazine*, March 14, 2015. Διαθέσιμο στο: <https://roarmag.org/essays/syriza-podemos-pink-tideeurope/>.
- Oikonomakis L. and Roos J.-E. (2016) “A Global Movement for Real Democracy? The Resonance of Anti-Austerity Protest from Spain and Greece to Occupy Wall Street”, in Angelovici M., Dufour P., Nez H. (Eds.) *Street Politics in the Age of Austerity: From the Indignados to Occupy*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 227–49.
- Roos J. E., and Oikonomakis L. (2014) “They Don’t Represent Us! The Global Resonance of the Real Democracy Movement from the Indignados to Occupy”. In Della Porta D. and Mattoni A. (eds) *Spreading Protest: Social Movements in Times of Crisis*, ECPR - Studies in European Political Science. Colchester, UK: ECPR Press, 117–37.

- Ruggeri, A. (2010) “Informe Del Tercer Relevamiento de Empresas Recuperadas Por Sus Trabajadores. LAS EMPRESAS RECUPERADAS EN LA ARGENTINA. 2010”. Programa Facultad Abierta, SEUBE Facultad de Filosofva y Letras Universidad de Buenos Aires.
- Vargas-Cetina G. (2005) “Anthropology and Cooperatives: From the Community Paradigm to the Ephemeral Association in Chiapas, Mexico.”, *Critique of Anthropology*, 25 (3): 229–51.
- Webber, J. R. (2017) *The Last Day of Oppression, and the First Day of the Same: The Politics and Economics of the New Latin American Left*, Haymarket Books.
- Webber, J. R, and Carr B. (Eds.) (2013) *The New Latin American Left: Cracks in the Empire*, Lanham, Maryland: Rowman and Littlefield.
- Zibechi, R. (2012) *Territories in Resistance: A Cartography of Latin American Social Movements*, Oakland, CA: AK Press.

Βαγγέλης Γκαγκέλης

**Κ.Α.Λ.Ο. και πρακτικές βιώσιμης ανάπτυξης
στο περιβάλλον της κρίσης: Το παράδειγμα
του Συνεταιρισμού Αλληλέγγυας Οικονομίας
«ΣΥΝΑΛΛΟΙΣ» στην Αθήνα**

Εισαγωγή

Η βιώσιμη ανάπτυξη αποτελεί μία έννοια που τα τελευταία χρόνια λόγω των πολύπλευρων κρίσεων που γνωρίζει η ανθρωπότητα γίνεται ολοένα και πιο επίκαιρη. Σε αυτό το πλαίσιο γύρω από την συγκεκριμένη έννοια έχει αναπτυχθεί ένα εύρος προσεγγίσεων που δεν μας επιτρέπει να έχουμε μία συνεκτική αντίληψη για το τι ακριβώς σημαίνει βιώσιμος κόσμος. Με το παρόν κείμενο βλέποντας κριτικά τις κυρίαρχες προσεγγίσεις, μέσα από την διερεύνηση της εννοιολόγησης του όρου, επιχειρείται η ένταξη της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (Κ.Α.Λ.Ο.) στο πλαίσιο της εναλλακτικής βιώσιμης ανάπτυξης που θέτει στο επίκεντρο τον άνθρωπο και τον πλανήτη. Λαμβάνοντας υπόψη το «ΣΥΝΑΛΛΟΙΣ», έναν συνεταιρισμό εργαζομένων στην Αθήνα, θα ανιχνεύσουμε το περιεχόμενο των κοινωνικών πρακτικών που αναπτύσσουν τα μέλη του, τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ του κοινωνικού περιβάλλοντος και των εκάστοτε δικτύων αλλά και την κλίμακα των επιπτώσεων που έχουν οι συγκεκριμένες δραστηριότητες γύρω από το ζήτημα της βιώσιμης ανάπτυξης.

Εννοιολογικό πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης

Η διαδικασία της ανάπτυξης ως πρόβλημα στην περιβαλλοντική και κοινωνική βιωσιμότητα

Αν και ο αντίκτυπος της ανθρώπινης δραστηριότητας πάνω στη φύση αποτέλεσε ένα ζήτημα που απασχόλησε την ανθρωπότητα ήδη από την αρχαιότητα, ο όρος της βιώσιμης ανάπτυξης είναι σχετικά νέος και συναντάται κυρίως στο βιβλιογραφικό πεδίο των περιβαλλοντικών και οικονομικών επιστημών. Η αυξανόμενη σημασία της έννοιας ήδη από τη δεκαετία του 1970 και η σταδιακή πλασιώσή της από θεσμικές πολιτικές κρατών και διεθνών οργανισμών δημιούργησε μία ασάφεια στον ορισμό η οποία εμποδίζει μία συνεκτική αντίληψη ενός βιώσιμου κόσμου που θα συμπεριλαμβάνει εξίσου τον άνθρωπο και το περιβάλλον (Mebratu 1998).

Ειδικότερα η συζήτηση για τον όρο της βιώσιμης ανάπτυξης έχει ξεκινήσει σε μία υποπερίοδο του ψυχρού πολέμου την οποία ο μαρξιστής ιστορικός Eric Hobsbawm την χαρακτηρίζει ως «χρυσή εποχή» και η περιοδολόγησή της συγκροτείται από τις αρχές της δεκαετίας του '50 έως τις αρχές του '70 (Hobsbawm 2006: 329-367). Αμέσως μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο η εκρηκτική οικονομική ανάπτυξη αποτέλεσε ένα παγκόσμιο φαινόμενο καθώς προτεραιότητα στον κρατικό σχεδιασμό των χωρών του δυτικού κόσμου, της Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ) και των άλλων σοσιαλιστικών χωρών ήταν η ανάκαμψη της οικονομίας. Από την δεκαετία του '50 έως τις δεκαετίες του '60 και '70 οι ευρωπαϊκές χώρες επιχειρούν να ανακτήσουν αφενός το χαμένο έδαφος της ηγεμονίας τους στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα αφετέρου να συγκροτήσουν με τις ΗΠΑ μία δυτική συμμαχία για την αποφυγή της λεγόμενης «θεωρίας του ντόμινο» υπό τον φόβο της σοβιετικής απειλής. Αντιστοίχως η ΕΣΣΔ υλοποίησε ένα σχέδιο οικονομικής ανάπτυξης μέσω της εκβιομηχάνισης η οποία κορυφώθηκε στις δεκαετίες του '60 και '70 (Μηλιός 1990).

Σε αυτό το πλαίσιο της παγκόσμιας οικονομικής ανάπτυξης η ρύπανση του εδάφους και του αέρα, η αλόγιστη εκμετάλλευση των φυσικών πόρων, η ανακάλυψη νέων κοιτασμάτων και η προσφυγή στην πυρηνική ενέργεια φαινόταν μία αναπόφευκτη συνθήκη. Οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις από την αυξανόμενη βιομηχανική και αγροτική δραστηριότητα κατά την ψυχροπολεμική περίοδο ήταν τεράστια, επηρεάζοντας ραγδαία το στρώμα του όζοντος και συντελώντας στο γενικότερο πρόβλημα της κλιματικής κρίσης (Langematz 2019). Η συνολική αυτή υποβάθμιση της φύσης, εντείνοντας την ένταση και την κλίμακα του προβλήματος, οδήγησε στην ανάπτυξη κινήσεων

για την προστασία του περιβάλλοντος κατά την περίοδο που σε πλανητικό επίπεδο κορυφώνεται ένας τύπος διαμαρτυρίας και συλλογικής δράσης ο οποίος αντιστοιχείται προς τα νέα κράτη πρόνοιας και φέρνει στο προσκήνιο συλλογικά υποκείμενα που έως τότε παρέμεναν στην αφάνεια. Η άνηση των αντιπυρηνικών κινημάτων, τα πρώτα σημάδια του δεύτερου φεμινιστικού κύματος, τα αντιρατσιστικά και αντιπολεμικά κινήματα πορεύτηκαν μαζί με τα οικολογικά κινήματα και έμελλε να επιδράσουν καταλυτικά στις πολιτικές που εφαρμόστηκαν κατά τη δεκαετία του '70.

Στα τέλη της δεκαετίας του '60 η ανησυχία για τις περιβαλλοντικές συνέπειες που είχε η ανεξέλεγκτη παγκόσμια οικονομική ανάπτυξη με την παράλληλη τεχνολογική και επιστημονική πρόοδο υποκίνησε εναλλακτικές προσεγγίσεις στο ζήτημα της ανάπτυξης. Η μέχρι πρότινος κυρίαρχη έννοια της «ανάπτυξης» αμφισβητήθηκε αναδεικνύοντας ένα εύρος εναλλακτικών προτάσεων που κυμαίνονταν από τη λογική που εστιάζει στην προστασία του περιβάλλοντος έως τα αιτήματα ενός κοινωνικού μετασχηματισμού με οικολογική προοπτική.¹ Ανάμεσα στο φάσμα αυτό η έννοια της «βιώσιμης ανάπτυξης», αν και δεν εμφανίζεται ρητά από τη στιγμή που άρχισε να απασχολεί την διεθνή κοινότητα, εισάγεται ως μία εναλλακτική πρόταση που επιχειρεί να συγκεράσει τα οικολογικά αιτήματα με τον αναπτυξιακό σχεδιασμό (Ζαϊμάκης 2011, Du Pisani 2006).

Προς αυτή την κατεύθυνση η «Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών του 1972» για το Περιβάλλον που πραγματοποιήθηκε στην Στοκχόλμη αποτελεί την πρώτη παγκόσμια διάσκεψη που έθεσε την περιβαλλοντική υποβάθμιση ως κεντρικό ζήτημα. Είχαν προηγηθεί ήδη από το 1968 η «Διάσκεψη για την Βιόσφαιρα» που πραγματοποιήθηκε στο Παρίσι και η ίδρυση της «Λέσχης της Ρώμης» η οποία το 1972 εξέδωσε την περιβαλλοντική αναφορά με τίτλο «Limits to Growth» (Τα όρια της μεγέθυνσης). Στην Στοκχόλμη οι συμμετέχοντες υιοθέτησαν μια σειρά αρχών για την διαχείριση του περιβάλλοντος, συμπεριλαμβανομένης της «Διακήρυξης της Στοκχόλμης» και του «Σχεδίου Δράσης για το Ανθρώπινο Περιβάλλον». Ειδικότερα η «Διακήρυξη της Στοκχόλμης», η οποία περιείχε 26 αρχές, έθεσε περιβαλλοντικά ζητήματα και σηματοδότησε την έναρξη της συζήτησης ανάμεσα σε βιομηχανικές και αναπτυσσόμενες χώρες σχετικά με τη

---

1 Χαρακτηριστικό παράδειγμα της πολιτικής και κοινωνικής ατμόσφαιρας που επικρατεί τη δεκαετία του '60, μεταξύ των άλλων, είναι το δοκίμιο «Ecology and Revolutionary Thought» (1964) του πολιτικού στοχαστή Murray Bookchin. Το συγκεκριμένο κείμενο αποτελεί ένα μανιφέστο της ριζοσπαστικής οικολογίας, προτείνοντας την κοινωνική αλλαγή ως την λύση στην οικολογική κρίση. Ο ίδιος συνθέτει την αναρχική παράδοση με την οικολογία υποστηρίζοντας μια οικολογική κοινωνία με βάση τον άνθρωπο και την φύση, την αποκέντρωση την αμοιβαιότητα και την συνεργασία.

σχέση της οικονομικής ανάπτυξης και της ρύπανσης του περιβάλλοντος.

Σχεδόν μία δεκαετία αργότερα, το 1980, η έκθεση με τίτλο «World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development» (Παγκόσμια στρατηγική διατήρησης: Διατήρηση ζώντων πόρων για την βιώσιμη ανάπτυξη) της «Διεθνούς Ένωσης για τη Διατήρηση της Φύσης και των Φυσικών Πόρων»² (IUCN), αποτελεί την πρώτη επίσημη περίπτωση εννοιολόγησης του όρου της «βιώσιμης ανάπτυξης». Η έκθεση υποστηρίζει μέσα από ένα συνθετικό πρίσμα, την ένταξη των αναπτυξιακών στρατηγικών στόχων σε μία κατεύθυνση που ενισχύει την περιβαλλοντική προστασία. Το πολιτικό και επιστημονικό ενδιαφέρον που αναδείχθηκε από την αρχική οριοθέτηση της έννοιας, οδήγησε στην έκθεση του 1987 με τίτλο «Our Common Future» (Το Κοινό μας Μέλλον), επίσης γνωστή ως έκθεση «Εκθεση Brundtland» που δημοσιοποιήθηκε από την «Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη»³ (WCED) θέτοντας τα θεμέλια για τον καθορισμό της «βιώσιμης ανάπτυξης». Η «Εκθεση Brundtland» ορίζει την «βιώσιμη ανάπτυξη» «...ως την *ανάπτυξη που καλύπτει τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να θέτει σε κίνδυνο τη δυνατότητα των μελλοντικών γενεών να καλύψουν τις δικές τους ανάγκες*» (WCED 1987:41). Ο ορισμός της συγκεκριμένης έκθεσης προσδίδει στην έννοια της «βιώσιμης ανάπτυξης» μία διπλή διάσταση. Αφενός εστιάζει στην κάλυψη των βασικών αναγκών «των φτωχών του κόσμου» (WCED 1987:41), η οποία οφείλει να είναι άμεση πολιτική προτεραιότητα αφετέρου μέσω της «βιώσιμης ανάπτυξης» ως αναλυτικού εργαλείου, επαναπροσδιορίζονται οι περιορισμοί που επιβάλουν η τεχνολογία και ο κυρίαρχος τρόπος κοινωνικής οργάνωσης πάνω στην δυνατότητα του περιβάλλοντος να καλύψει τις παρούσες και τις μελλοντικές ανάγκες (WCED 1987:41). Πρόκειται ουσιαστικά για ένα δημόσιο κάλεσμα για την μετατόπιση των διεθνών πολιτικών προς εναλλακτικές και βιώσιμες στρατηγικές που δύναται να αντιμετωπίσουν την φτώχεια και την υποβάθμιση του περιβάλλοντος μέσα από ένα πλαίσιο κοινωνικής ευημερίας.

Οι διαφορετικές ερμηνείες της βιώσιμης ανάπτυξης

Η κληρονομιά της «Εκθεση Brundtland» αναδείχθηκε το 1992 στη «Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη» η οποία είναι γνωστή ως «Διάσκεψη του Ρίο» ή «Σύνοδος Κορυφής της Γης». Στην κεντρική ατζέντα της διεθνούς συνάντησης η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης είχε βασική θέση. Η διάσκεψη ολοκληρώθηκε με την υιοθέτηση ενός σχεδίου

2 International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN).

3 World Commission on Environment and Development.

δράσης κυβερνητικών πολιτικών σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, με διοικητικό και οικονομικό περιεχόμενο (Ατζέντα 21), που στόχευε σε μία παγκόσμια βιώσιμη ανάπτυξη, επιχειρώντας παράλληλα να αποφευχθεί η επερχόμενη περιβαλλοντική κρίση. Με την Διάσκεψη του Ρίο έγινε αντιληπτό ότι η έννοια της «βιώσιμης ανάπτυξης» είχε αποκτήσει σημαντική δημοτικότητα ανάμεσα στους επιστημονικούς κύκλους, τις διεθνείς οργανώσεις και οργανισμούς. Ωστόσο ήδη από την «Εκθεση Brundtland» η συγκεκριμένη έννοια φαίνεται να αρθρώνεται όλο και περισσότερο στον επίσημο περιβαλλοντικό λόγο δημιουργώντας μία ευρεία αποδοχή με παράλληλες διαφορετικές ερμηνείες ανταγωνιστικές μεταξύ τους (Mebratu 1998, Jacobs 1991).

Ο ερευνητής Israel Adetunji μαζί με τους συνεργάτες του, χρησιμοποιώντας στοιχεία από προηγούμενες μελέτες υποστηρίζουν ότι το 1994 καταγράφονται περισσότεροι από 80 ορισμοί της «βιώσιμης ανάπτυξης» ενώ ο αριθμός αυτός έχει διπλασιαστεί το 1998 (Adetunji 2003:165). Αντίστοιχα ο περιβαλλοντικός μελετητής Desta Mebratu συνεισφέροντας στην εννοιολογική συζήτηση γύρω από τον όρο, κατηγοριοποιεί το εύρος των αφηγήσεων που αναπτύχθηκαν για την έννοια της «βιώσιμης ανάπτυξης» σε θεσμικές, κινηματικές και ακαδημαϊκές εκδοχές (Mebratu, 1998) (βλ. Πίνακα 1).

Πίνακας 1. Εκδοχές της «βιώσιμης ανάπτυξης»

A. Θεσμική εκδοχή	B. Κινηματική εκδοχή	Γ. Ακαδημαϊκή εκδοχή
Παραδοχή καπιταλιστικής ανάπτυξης. Συνθετικό σχήμα ανάπτυξης ανάμεσα σε: α) οικονομικό σύστημα β) κοινωνικό σύστημα γ) οικολογικό σύστημα	Κριτική στο δόγμα της καπιταλιστικής ανάπτυξης ως πυρήνας των περιβαλλοντικών και κοινωνικών επιπτώσεων. Εστίαση σε εναλλακτικές μορφές ανάπτυξης ήπιας οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας	Διεπιστημονικό πεδίο οικονομικών, περιβαλλοντικών, κοινωνιολογικών προσεγγίσεων με στόχο την παραγωγή εναλλακτικών προτάσεων γύρω από την ανάπτυξη. Τροφοδότηση προτάσεων στις άλλες δύο εκδοχές (A, B)

Πηγή: Mebratu (1998)

Με το πέρασμα στην πρώτη δεκαετία του 21ου αιώνα η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης συνέχιζε να βρίσκεται στο επίκεντρο του δημόσιου διαλόγου. Στην «Παγκόσμια Διάσκεψη Κορυφής για την Βιώσιμη Ανάπτυξη», που πραγματοποιήθηκε το 2002 στο Γιοχάνεσμπουργκ, διαπιστώθηκε η αδυναμία πολλών χωρών να εφαρμόσουν την «Ατζέντα 21» που είχαν υιοθετήσει

την προηγούμενη δεκαετία στην «Διάσκεψη του Ρίο». Ωστόσο σε αυτή την περίοδο στο θεματικό πεδίο της βιώσιμης ανάπτυξης απέκτησαν δημοτικότητα εξωθεσμικές κριτικές προσεγγίσεις οι οποίες επωάζονταν στα ρεύματα των εναλλακτικών ερμηνειών. Πιο συγκεκριμένα, δόθηκε βάρος όχι μόνο σε ζητήματα που αφορούν το περιβάλλον, αλλά η συζήτηση επεκτάθηκε σε ένα μεγαλύτερο εύρος κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών ζητημάτων όπως αυτά ορίζονται κυρίως μέσα από τα ρεύματα της κοινωνικής και πολιτικής οικολογίας.

Δεν είναι βέβαια τυχαίο ότι αυτή η συζήτηση εισάγεται σε μία χρονική συγκυρία κατά την οποία γίνονται εμφανείς οι επιπτώσεις των νεοφιλελεύθερων πολιτικών της ελεύθερης αγοράς ως προς την υποβάθμιση ενός ευρέως φάσματος που καλύπτει το περιβάλλον, την οικονομία, την εργασία, την ισότητα, τα ανθρώπινα δικαιώματα κ.ά. Σε αυτό το πλαίσιο αναπτύσσονται προσεγγίσεις οι οποίες ασκούν κριτική στην καπιταλοκεντρική αντίληψη της βιώσιμης ανάπτυξης η οποία εφαρμόζεται κυρίως μέσα από τεχνοκρατικούς μηχανισμούς (Perelman 2003, Burkett 2006).

Το 2015 υιοθετήθηκε από την Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ η «Ατζέντα 2030». Πρόκειται για τους 17 «Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης» (Sustainable Development Goals) (SDGs) οι οποίοι αποτελούνται από μία σειρά αλληλοσυνδεόμενων στόχων που έχουν σχεδιαστεί ως «σχέδιο για ένα καλύτερο και πιο βιώσιμο μέλλον για όλους». Η στοχοθεσία έχοντας ως χρονικό ορίζοντα το 2030 φαίνεται να περιλαμβάνει ένα εύρος θεμάτων τα οποία συγκλίνουν σε τρία σημεία: Την βιώσιμη οικονομία, την κοινωνική βιωσιμότητα και την ανθεκτική φύση.

Ωστόσο πέρα από τους προσδοκώμενους στόχους που έχει θέσει το συγκεκριμένο ψήφισμα, έχει αναδείξει επίσης το πολιτικό αδιέξοδο στο οποίο έχουν φτάσει οι σχεδιασμοί που αφορούν την «βιώσιμη ανάπτυξη» καθώς το σύνολο του πληθυσμού πλέον βιώνει την κλιματική κρίση αλλά και τις επιπτώσεις του νεοφιλελεύθερου δόγματος της ανάπτυξης. Το αδιέξοδο αυτό έρχεται να επιβεβαιώσει τις φωνές οι οποίες τα τελευταία χρόνια έχουν αυξηθεί και ασκούν κριτική στο από τα πάνω προερχόμενο μοντέλο της «βιώσιμης ανάπτυξης» που έχει αποτύχει να ανανεώσει τις γερασμένες μεταδημοκρατίες, να περιορίσει τις κοινωνικές ανισότητες και την ανεξέλεγκτη συσσώρευση, να μειώσει την περιβαλλοντική υποβάθμιση και τέλος να επαναπροσδιορίσει την ανάπτυξη προς όφελος της κοινωνικής ανάγκης (Καβουλάκος & Γριτζάς 2015, Ζαϊμάκης 2011). Παράλληλα όμως αναδεικνύεται το γεγονός ότι από την δεκαετία του '80, περίοδος που εμφανίστηκε επίσημα ο όρος έως και σήμερα, παρατηρούμε εννοιολογικές μετατοπίσεις. Από την αυστηρή οριοθέτηση γύρω από το περιβάλλον έως την σταδιακή υιοθέτηση κοινωνικών παραγόντων που

συγκροτούν την βιώσιμη ανάπτυξη, γίνεται κατανοητό ότι η επίσημη εκδοχή της έννοιας δημιουργείται ως ανάγκη για να καλύψει διαφορετικές χωρικές και χρονικές κλίμακες (Gasparatos et al. 2009). Η πολυσημία του όρου σε συνδυασμό με την αποτυχία των στόχων της βιώσιμης ανάπτυξης που έχουν θεσπιστεί από διεθνείς οργανισμούς και οργανώσεις οδήγησε τα τελευταία χρόνια στον επαναπροσδιορισμό της έννοιας επιχειρώντας τη σύνθεσή της με προτάγματα που εστιάζουν στην άμεση δημοκρατία, την περιβαλλοντική δικαιοσύνη και την κοινωνική αλληλεγγύη.

Κ.Αλ.Ο. και βιώσιμη ανάπτυξη

Εξετάζοντας προσεκτικά τους δεκαεφτά «Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης» μαζί με το σύνολο των υπο-στόχων που περιέχονται στην «Ατζέντα 2030» θα κατανοήσουμε ότι αντιπροσωπεύουν μία αναθεωρημένη δέσμευση η οποία ωστόσο απαιτεί ριζικές αλλαγές στον σημερινό τρόπο κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης. Αναμφισβήτητα η «Ατζέντα 2030» έχει αποτελέσει την αφορμή για την έναρξη νέων συζητήσεων γύρω από την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης, αναδεικνύοντας την αντιφατικότητα της επίτευξης των προσδοκώμενων στόχων μέσα στο περιβάλλον της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης (Ala-Uddin 2019, Boluk et al. 2019, McCloskey 2015). Άλλωστε η χρονική περίοδος που αναπτύσσονται οι συγκεκριμένοι προβληματισμοί εντάσσονται σε ένα γενικότερο πλαίσιο αμφισβήτησης του καπιταλιστικού συστήματος. Το ξέσπασμα της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης την περίοδο 2007-2008 και οι αλυσιδωτές κρίσεις που προκάλεσαν μία σειρά διεθνών πολιτικών εξελίξεων είχαν ως συνέπεια αφενός την εμφάνιση κινημάτων διαμαρτυρίας σε όλο τον κόσμο αφετέρου την απώλεια εμπιστοσύνης στους θεσμούς και τις πολιτικές που προεβέβουν.

Σε αυτό το κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο η «Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία» (Κ.Αλ.Ο.) φαίνεται, μεταξύ των άλλων, να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο όσον αφορά τον προσδιορισμό της «βιώσιμης ανάπτυξης» τόσο από την σημασία των ριζοσπαστικών αντικαπιταλιστικών προταγμάτων που της προσδίδουν τα κοινωνικά κινήματα όσο και από την μεταρρυθμιστική εκδοχή των επίσημων διεθνών και κρατικών πολιτικών. Αν και ο όρος της Κ.Αλ.Ο. ανάλογα με τον τρόπο που προσεγγίζεται όσον αφορά την θεσμική ή την κινηματική της διάσταση, φαίνεται να παρουσιάζει και αυτός με την σειρά του εννοιολογικές αμφισημίες, (Καβουλάκος 2018, Νικολαΐδης 2018), στην παρούσα μελέτη δεν θα επεκταθούμε στο περιεχόμενο

των διαφοροποιήσεων που αποκρυσταλλώνονται κυρίως μέσα από τους επιθετικούς προσδιορισμούς που χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν αυτή την εναλλακτική οικονομία. Επιχειρώντας ωστόσο να προσδιορίσουμε την Κ.Αλ.Ο. σύμφωνα με την μετασχηματιστική της ιδιαιτερότητα που προσδιορίζει την βιώσιμη ανάπτυξη, θα υιοθετήσουμε τον όρο που προτείνει το «παγκόσμιο δίκτυο για την προώθηση της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας» RIPPSS. Ειδικότερα η Κ.Αλ.Ο. «αποτελεί μία εναλλακτική λύση απέναντι στον καπιταλισμό και άλλα αυταρχικά οικονομικά συστήματα. Στην Κ.Αλ.Ο. οι απλοί άνθρωποι διαδραματίζουν ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση όλων των διαστάσεων του ανθρώπινου βίου (οικονομική, κοινωνική, πολιτιστική, πολιτική, περιβαλλοντική ζωή). (...) (Υπό αυτό το πρίσμα) η Κ.Αλ.Ο. δραστηριοποιείται σε όλους τους τομείς της οικονομικής παραγωγής, της χρηματοδότησης, της διανομής, της ανταλλαγής, της κατανάλωσης και της διακυβέρνησης (...) (επιδιώκοντας) τον μετασχηματισμό ο οποίος υπερβαίνει την επιφανειακή αλλαγή στην οποία οι καταπιεστικές δομές και τα θεμελιώδη ζητήματα παραμένουν ανέπαφα» (RIPPSS 2015:2).

Προς αυτή την κατεύθυνση η αναφορά της «Διυπηρεσιακής Ομάδας των Ηνωμένων Εθνών για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία» (TFSSE) (2014) αποτελεί ένα χαρακτηριστικό δείγμα σύνθεσης ανάμεσα στην μετασχηματιστική διάσταση της Κ.Αλ.Ο. και στην υιοθέτηση πολιτικών που συνδέονται με την βιώσιμη ανάπτυξη. Πιο συγκεκριμένα η έκθεση εστιάζει σε οκτώ θεματικές περιοχές κατά τις οποίες παρατηρείται άμεση σύνδεση της Κ.Αλ.Ο. με την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης. Τα θεματικά πεδία αφορούν:

- Την αξιοπρεπή εργασία
- Το περιβάλλον
- Την τοπική οικονομική ανάπτυξη
- Την αστική βιωσιμότητα
- Την ενδυνάμωση των γυναικών μέσω της εργασίας
- Την επισιτιστική ασφάλεια
- Την υγεία
- Τα εναλλακτικά χρηματοδοτικά συστήματα

Συνοψίζοντας, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η Κ.Αλ.Ο. προωθεί την κοινωνική, οικονομική και περιβαλλοντική βιωσιμότητα, θέτοντας στο επίκεντρο τον ίδιο τον άνθρωπο και τον πλανήτη. Πρόκειται άλλοτε για ένα σχέδιο και άλλοτε για ένα πλαίσιο που περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών και οικονομικών πρακτικών που ευθυγραμμίζονται με βασικές

ουμανιστικές αξίες. Τα εγχειρήματα και οι συλλογικότητες που υπάγονται στο πεδίο της Κ.Αλ.Ο. αναζητούν μοντέλα οριζόντια, αντι-ιεραρχικά και συμπεριληπτικά, μετασχηματίζοντας την καθημερινότητα του παρόντος στην κοινωνική, οικονομική, πολιτική και περιβαλλοντική διάσταση. Πρόκειται για μία διαδικασία η οποία θέτει τον επαναπροσδιορισμό της οικονομίας στη βάση των κοινωνικών σχέσεων λειτουργώντας παράλληλα προεικονιστικά και δημιουργώντας τις αντιπαραθετικές προϋποθέσεις με τα κυρίαρχα και υφιστάμενα κοινωνικά και πολιτικά μοντέλα. Υπό αυτό το πρίσμα σκέψης, το όραμα για μία εναλλακτική βιώσιμη ανάπτυξη αντικατοπτρίζεται μέσα από τα εγχειρήματα της Κ.Αλ.Ο. που προωθούν τοπικές και ήπιες μορφές οικονομικής δραστηριότητας και κατανάλωσης, αξιοποιούν μορφές εναλλακτικής ενέργειας και συγκροτούν ενεργούς πολίτες οι οποίοι λαμβάνουν αποφάσεις για την εξασφάλιση της βραχυπρόθεσμης, μεσοπρόθεσμης και μακροπρόθεσμης κοινωνικής, οικονομικής και περιβαλλοντικής ευημερίας.

Ο συνεταιρισμός αλληλέγγυας οικονομίας «ΣΥΝΑΛΛΟΙΣ» ως παράδειγμα βιώσιμης ανάπτυξης⁴

Ο συνεταιρισμός Αλληλέγγυας Οικονομίας «ΣΥΝΑΛΛΟΙΣ» αποτελεί έναν συνεταιρισμό εργαζομένων ο οποίος ξεκίνησε τη λειτουργία του στην Αθήνα το φθινόπωρο του 2011. Η αφηγηρία του «ΣΥΝΑΛΛΟΙΣ» προέρχεται από την συμμετοχή των μελών του σε ένα προηγούμενο συνεταιριστικό εγχείρημα με την ονομασία «Σπόρος». Ο «Σπόρος» (2004-2012) αποτέλεσε μια εθελοντική κοινότητα, μέσω της νομικής μορφής ενός συνεταιρισμού που κατά βάση προωθούσε καφέ απευθείας από το κίνημα των Ζαπατίστας στο Μεξικό. Η συλλογικότητα του «Σπόρου», πρωτοπόρα στο πεδίο της Κ.Αλ.Ο., συνιστούσε ένα διαφορετικό μοντέλο διακίνησης προϊόντων με βασικούς στόχους το δίκαιο εμπόριο, την δημοκρατική οργάνωση της συλλογικής εργασίας και την προώθηση εναλλακτικών μοντέλων συμμετοχικής κατανάλωσης (Βαρκαρόλης 2012: 67).

Το εγχείρημα του «Σπόρου» έμελλε να είναι αρκετά επιδραστικό διότι αφενός κατάφερε να αποτελέσει ένα πρώτο παράδειγμα Κ.Αλ.Ο. αφετέρου διότι λειτούργησε προπλασματικά ώστε να αναπτυχθούν και άλλες πρωτοβουλίες και συλλογικότητες υιοθετώντας τις αρχές και τον τρόπο λειτουργίας του

---

⁴ Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για το παρόν άρθρο βασίζεται στην χρήση ημιδομημένης συνέντευξης. Οπτικοακουστικό δείγμα της συνέντευξης είναι διαθέσιμο στον σύνδεσμο: <https://www.youtube.com/watch?v=NTb-fH2rwko>

«Σπόρου». Ειδικότερα η δημιουργία της κολεκτίβας εργασίας το «Παγκάκι» το 2010 και του συνεταιρισμού αλληλέγγυας οικονομίας «ΣΥΝΑΛΛΟΙΣ» το 2011, σηματοδότησαν την παρακαταθήκη που άφησε η συλλογικότητα του «Σπόρου». Τα δύο νεότερα εγχειρήματα παρ' όλες τις διαφορές τους (Βαρκαρόλης 2020:108) εμφανίστηκαν σε μία χρονική περίοδο που η οικονομική κρίση στην Ελλάδα οξύνονταν αποτελώντας παράλληλα εμβληματικά παραδείγματα στην αυτοδιαχείριση της εργασίας για άλλα συνεταιριστικά σχήματα τα οποία θα εμφανίζονταν σε όλη τη χώρα τα επόμενα χρόνια.

Ο συνεταιρισμός αλληλέγγυας οικονομίας «ΣΥΝΑΛΛΟΙΣ» βρίσκεται στην περιοχή του Θησείου στην Αθήνα, αποτελείται από έξι εργαζόμενες/ους και η βασική δραστηριότητά του είναι το δίκαιο και αλληλέγγυο εμπόριο. Σύμφωνα με το όραμα των μελών του εγχειρήματος για το δίκαιο και αλληλέγγυο εμπόριο, η κυκλοφορία των προϊόντων δεν συνίσταται απλώς στην αγορά και την πώληση ανώνυμων αντικειμένων για συσσώρευση κεφαλαίου αλλά νοηματοδοτείται ως μια αλυσίδα ανθρώπινων σχέσεων που περιλαμβάνει παραγωγούς, διανομείς και καταναλωτές. Η αλυσίδα αυτή έχει ως στόχο την αξιοπρεπή ανταμοιβή του κόπου των παραγωγών, την παροχή ποιοτικών προϊόντων σε όσο το δυνατόν πιο προσιτή τιμή στους καταναλωτές, τη βιώσιμη και δημοκρατική λειτουργία των οργανώσεων διακίνησης, καθώς και τη μέριμνα για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος. Πρόκειται για μία ευρύτερη διαδικασία που εμπλέκει εκατομμύρια ανθρώπους σε όλο τον πλανήτη και επιτυγχάνει τους σκοπούς της στον βαθμό που καταφέρνει να δημιουργεί μακροχρόνιες σχέσεις αμοιβαιότητας και εμπιστοσύνης.

Εστιάζοντας στην εσωτερική οργάνωση, το «ΣΥΝΑΛΛΟΙΣ» έχει αναπτύξει ένα σύστημα αυτοδιαχείρισης και συλλογικής εργασίας χωρίς αφεντικά. Από την ίδρυση του συνεταιρισμού, βασικός στόχος των μελών του αποτελεί η μέγιστη μεταξύ τους ισοτιμία. Αυτό επιδιώκεται μέσω της εβδομαδιαίας συνέλευσης η οποία αποτελεί το βασικό όργανο λήψης αποφάσεων. Κατά την διαδικασία της συνέλευσης επιδιώκεται η ομοφωνία ενώ αν αυτό δεν είναι εφικτό, έπειτα από μία σειρά τριών συνελεύσεων, τα μέλη αποφασίζουν με ψηφοφορία ενισχυμένης πλειοψηφίας. Επίσης η κατανομή του φόρτου εργασίας γίνεται ανάλογα με τις προτιμήσεις και τις δεξιότητες κάθε μέλους του εγχειρήματος και η αμοιβή στο πλαίσιο της ισοτιμίας είναι ίδια ανά ώρα εργασίας. Υπό αυτό το πρίσμα η εργασία δεν διαχωρίζεται με βάση κάποιου είδους κατάρτιση, δεξιότητα ή κοινωνικού status αλλά αντίθετα αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της αντίληψης που έχουν τα μέλη του εγχειρήματος για τις σχέσεις ισοτιμίας μεταξύ τους.

Όσον αφορά τον τρόπο οργάνωσης της εργασίας στο εγχείρημα, αυτή διακρίνεται σε τομείς ευθύνης. Κάθε τομέας ευθύνης απαιτεί εξειδίκευση και συνήθως στελεχώνεται από δύο μέλη τα οποία στο τέλος κάθε μήνα δίνουν αναφορά για τη δραστηριότητά τους στην ίδια τη συλλογικότητα.

Αν και η αρχική ιδέα των εργαζομένων για την διαχείριση της εργασίας τους, έδινε έμφαση στην κυκλικότητα της συμμετοχής στους τομείς ευθύνης, ώστε κάθε μέλος να συμμετέχει σε όλες τις εργασίες και να συνδυάζει την εξειδίκευση με την ολιστική αντίληψη για τον τρόπο που λειτουργεί και αναπτύσσεται το εγχείρημα, με τον πέρασμα του χρόνου και την απόκτηση εμπειρίας γύρω από τα ζητήματα της αυτοδιαχείρισης, αυτή περιορίστηκε στον βαθμό που δεν δημιουργεί προβλήματα στην λειτουργία του εγχειρήματος.

Όσον αφορά τον κοινωνικό αντίκτυπο του «ΣΥΝΑΛΛΟΙΣ» θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι είναι διττός. Από την μία λειτουργεί ως ένα εναλλακτικό οργανωσιακό παράδειγμα εργασίας και από την άλλη επιχειρεί να συνδέσει το περιεχόμενο των πρακτικών του σε μορφές δικτύων που ενισχύουν τοπικές οικονομικές δραστηριότητες. Σε αυτό το πλαίσιο μπορούμε να εντοπίσουμε αρχικά τους στόχους που θέτει το εγχείρημα του «ΣΥΝΑΛΛΟΙΣ» στην προσπάθειά του να λειτουργήσει ως παράδειγμα αυτοδιαχειριζόμενης επιχείρησης. Βασική προσδοκία των εργαζομένων αποτελεί η εξασφάλιση της αξιοπρεπούς ανταμοιβής της εργασίας και η κοινωνικοποίηση του πλεονάσματος είτε μέσω ένταξης νέων μελών-εργαζομένων στο εγχείρημα, είτε μειώνοντας τις τιμές πώλησης των προϊόντων, είτε ενισχύοντας συγγενή εγχειρήματα Κ.Α.Ο.

Πέρα όμως από το πεδίο της καθημερινής εργασίας το εγχείρημα αναπτύσσει παράλληλες δραστηριότητες οι οποίες παρεμβαίνουν στο κοινωνικό περιβάλλον με βασικό γνώμονα την αυτοδιαχείριση στην εργασία. Προς αυτή την κατεύθυνση το «ΣΥΝΑΛΛΟΙΣ» συμμετέχει και οργανώνει εκδηλώσεις που αφορούν ζητήματα γύρω από τη συλλογική εργασία, την αγροτική παραγωγή, την ηθική κατανάλωση, την αποανάπτυξη κ.ά. Επίσης από τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του συνεταιρισμού υπήρξε προσπάθεια δικτύωσης τόσο σε τοπικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Προς αυτή την κατεύθυνση το συγκεκριμένο εγχείρημα συμμετέχει σε πληθώρα δικτύων, φεστιβάλ και φόρουμ που έχουν ως στόχο αφενός να αναδειχθεί ως ανταγωνιστική πρόταση στον καπιταλισμό η αυτοδιαχείριση στην εργασία αφετέρου να ενδυναμωθούν με έμπρακτο τρόπο οι κοινότητες που εμπλέκονται σε μία εναλλακτική αλυσίδα που περιλαμβάνει την παραγωγή, την διανομή και την κατανάλωση.

Πίνακας 2. Η διττή διάσταση του κοινωνικού αντίκτυπου

Η συλλογική εργασία ως παράδειγμα	Δίκτυα εναλλακτικής διανομής/κατανάλωσης
Οργάνωση και συνδιοργάνωση εκδηλώσεων, και φεστιβάλ	Μέλος στο δίκτυο RedProZapa (πανευρωπαϊκό δίδικτυο διανομής καφέ Ζαπατίστας), συνεργασία με συνεταιρισμούς Liberomonto (Ιταλία), El puente (Γερμανία)
Συμμετοχή στην Δικτύωση Συνεργατικών Εγχειρημάτων Αθήνας	Συμμετοχή σε εγχώρια εναλλακτικά δίκτυα συνεταιρισμών και μικρών παραγωγών
Διάδοση των αξιών και πρακτικών της Κ.Α.Ο.	Ενίσχυση τοπικών κοινοτήτων, θέσεις εργασίας, ήπια ανάπτυξη οικονομικής δραστηριότητας με οικολογικές μεθόδους

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας την όλη συζήτηση για την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης, παρατηρούμε ότι οι οριοθετήσεις που την ακολουθούν έρχονται ως αποτέλεσμα της κοινωνικής, οικονομικής, πολιτικής και περιβαλλοντικής συγκυρίας. Ωστόσο η αμφισημία γύρω από τον όρο μας εμποδίζει να σχηματίσουμε μία εικόνα γύρω από την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη η οποία θα είναι βιώσιμη τόσο στο παρόν όσο και στο μέλλον. Αυτό το εννοιολογικό κενό, το οποίο αποτυπώνεται στις θεσμικές πολιτικές, φαίνεται ότι ο τομέας της Κ.Α.Ο. επιχειρεί να το καλύψει μέσα από ένα μεγάλο φάσμα κοινωνικών και οικονομικών δραστηριοτήτων.

Τα εγχειρήματα Κ.Α.Ο. διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη συζήτηση που αφορά έναν βιώσιμο κόσμο και αυτή η αντίληψη φαίνεται να υιοθετείται τόσο από την πλευρά των σύγχρονων κοινωνικών κινημάτων όσο και από τις θεσμικές διεθνείς πρωτοβουλίες χάραξης πολιτικών. Η αναγνώριση αυτή καθιστά την Κ.Α.Ο. ένα πεδίο ανταγωνισμού που από την μία, όσον αφορά την κυρίαρχη πολιτική, μπορεί να λειτουργήσει συμπληρωματικά ως προς το υφιστάμενο οικονομικό και πολιτικό μοντέλο και από την άλλη, όσον αφορά την κινηματική διάσταση, δύναται μέσω του περιεχομένου των πρακτικών και των αξιών που κυφορεί, να συγκροτήσει μία πιο δίκαιη και βιώσιμη κοινωνία, αντικαθιστώντας την εκμετάλλευση και τον κοινωνικό αποκλεισμό με την συνεργασία και την ανάπτυξη της συμμετοχής (Elsen 2018, North & Cato 2017).

Σε αυτό το πλαίσιο ο συνεταιρισμός αλληλέγγυου εμπορίου «ΣΥΝΑΛΛΟΙΣ»

αποτελεί ένα παράδειγμα για μία εναλλακτική προσέγγιση της βιώσιμης ανάπτυξης που αντιμετωπίζει τον άνθρωπο και το περιβάλλον στην ολότητά του. Οι αρχές και οι αξίες που ακολουθεί εμπίπτουν σε εκείνο το φάσμα της κριτικής της ανάπτυξης που προέρχεται από τα κινήματα των δεκαετιών του 60' και 70' και φτάνουν έως το ετερόκλητο κίνημα «για την παγκόσμια δικαιοσύνη» που εμφανίστηκε στα τέλη του 20ού αιώνα. Υπό αυτό το πρίσμα θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι το συγκεκριμένο συνεργατικό εγχείρημα ακολουθεί μία ανάπτυξη ήπιας και τοπικής κλίμακας που ενδυναμώνει την κοινότητα και το δίκτυο στο οποίο συμμετέχει. Η ενδυνάμωση μπορεί να παρατηρηθεί σε ζητήματα που αφορούν την οικονομία, τις θέσεις εργασίας, την επισιτιστική ασφάλεια, την χειραφέτηση και την καλλιέργεια της συμμετοχικότητας. Προς αυτή την κατεύθυνση προκύπτουν ερωτήματα τα οποία χρήζουν διερεύνησης τόσο από την πλευρά των πρωταγωνιστών των εγχειρημάτων Κ.Αλ.Ο. όσο και από την ακαδημαϊκή κοινότητα και αφορούν τα όρια και την κλίμακα της εναλλακτικής ανάπτυξης, την σχέση που μπορεί να έχει η Κ.Αλ.Ο. με την επίσημη εκδοχή της ανάπτυξης αλλά και σε ποιον βαθμό τέτοιου είδους εγχειρήματα και δίκτυα μπορούν να είναι ανθεκτικά εντός μη βιώσιμων πολιτικών ανάπτυξης.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Βαρκαρόλης Ο. (2012) *Δημιουργικές αντιστάσεις και αντεξουσία. Εγχειρήματα και προβληματισμοί του ριζοσπαστικού κινήματος στον 21ο αιώνα*, Αθήνα: Παγκάκι.
- Ζαϊμάκης Γ. (2011) *Κοινοτική εργασία και τοπικές κοινωνίες: ενδυνάμωση, συλλογική δράση και ποδηποθητισμικότητα*, Αθήνα: Πλέθρον, (επανάκδοση εμπλουτισμένη με Επίμετρο: «Από τη Βιώσιμη ανάπτυξη στο κίνημα της απόανάπτυξης»: Ανάπτυξη, Συλλογική Δράση, Πολυπολιτισμικότητα, Αθήνα, Πλέθρον.
- Hobsbawm E. (2006) *Η εποχή των άκρων: ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914–1991*, Αθήνα: Θεμέλιο.
- Καβουλάκος Ι. Κ. (2018) «Κοινωνική αλληλέγγυα οικονομία, κρίση και κοινωνικά κινήματα», στο Σερντεδάκης Ν. και Τομπάζος Σ., *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης*. Αθήνα: Gutenberg, 494-520.
- Καβουλάκος Ι. Κ. και Γριτζάς Γ. (2015) *Εναλλακτικοί οικονομικοί και ποθητικοί χώροι. Κοινωνικά κινήματα και χωρική ανάπτυξη*, Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Μηλιός Γ. (1990) «Κρατικός σχεδιασμός και επιχείρηση στην ΕΣΣΔ», *Θέσεις*, τ. 33.
- Νικολαΐδης Ευ. (2018) «Σκέψεις για το εννοιολογικό σύστημα της Κοινωνικής Οικονομίας». Στο: Γ. Ζαϊμάκης (επιμ.) *Ερευνητικές διαδρομές στις κοινωνικές*

επιστήμες. Θεωρητικές-μεθοδολογικές συμβολές και μελέτες περίπτωσης, Ρέθυμνο: Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας, Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Ξενογόλωση

- Adetunji I. Price A., Fleming P. and Kemp P. (2003) "Sustainability and the UK construction industry: A review", *Engineering Sustainability*, 156 (4):185-199.
- Ala-Uddin M. (2019) "Sustainable Discourse: A Critical Analysis of the 2030 Agenda for Sustainable Development", *Asia Pacific Media Educator*, 29 (2): 214-224.
- Boluk K., Cavaliere C. T. and Higgins-Desbiolles F. (2019) "A critical framework for interrogating the United Nations Sustainable Development Goals 2030 Agenda in tourism", *Journal of Sustainable Tourism* 27 (7): 847-864.
- Bookchin, M. (1978) "Ecology and revolutionary thought", *Antipode*, 10: 21-32.
- Du Pisani A. J. (2006) "Sustainable development, historical roots of the concept", *Environmental Sciences*, 3(2): 83-96.
- Elsen S. (2018) "Community Based Solidarity Economy and Eco-Social Transformation", *Postmodernism Problems* 8 (1): 50-68.
- Gasparatos A., El-Haram M. and Horner M. (2009) "The argument against a reductionist approach for measuring sustainable development performance and the need for methodological pluralism", *Accounting Forum*, 33 (3): 245-256.
- Langematz U. (2019) "Stratospheric ozone: down and up through the anthropocene". *ChemTexts*, 5 (8): 1-12.
- McCloskey S. (2015) "Viewpoint: From MDGs to SDGs: We need a critical awakening to succeed". In, McCloskey S. (ed.), *Policy and practice: A development education review*, Carson, CA: Center for Global Education, 186-194.
- Mebratu D. (1998) "Sustainability and Sustainable Development: Historical and Conceptual Review", *Environmental Impact Assessment Review* 18: 493-520.
- North P. and Scott Cato M. (2017) *Towards just and sustainable economies: The social and solidarity economy North and South*. Bristol, England: Policy Press.
- Perelman A. M. (2003) "Myths of the market: Economics and the environment", *Organization & Environment*, 16 (2): 168-226.
- RIPES (2015) "Global Vision for a Social Solidarity Economy: Convergences and Differences in Concepts. Definitions and Frameworks", *Manila*.
- United Nations Conference on Environment and Development (1992) *Agenda 21, Rio Declaration, Forest Principles*, New York: United Nations.
- United Nations General Assembly (2015) *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. A/RES/70/1.
- United Nations, Inter-Agency Task Force on Social and Solidarity Economy (2014) *Potential and Limits of Social and Solidarity Economy*, ILO, UN-NGLS.
- Varkarolis O. (2020) *Developing Theories and Tools for Resisting Degeneration with the Worker Cooperatives' Network of Athens*, Nottingham: Nottingham Trent University.
- World Commission on Environment and Development (1987) *Our common future*, Oxford: Oxford University Press.

Δημήτρης Τσέκερης

Κοινωνική οικονομία και ενεργειακές κοινότητες στην Ελλάδα

Εισαγωγή

Η αύξηση των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (ΑΠΕ) στο ενεργειακό μείγμα σε συνδυασμό με την τεχνολογική πρόοδο που συντελείται σε αυτόν τον τομέα, ειδικότερα την τελευταία δεκαετία, για την αντιμετώπιση της κλιματικής κρίσης, δημιουργούν νέες δυνατότητες στην παραγωγή και διαχείριση της ενέργειας, καθώς το κόστος των ΑΠΕ βγαίνει συνεχώς μειούμενο. Ο νόμος για τις Ενεργειακές Κοινότητες (ν.4513/2018) συνιστά μία μεγάλη τομή για τον τομέα της ενέργειας στην Ελλάδα. Το ενδιαφέρον που εκδηλώνεται είναι ένα σημαντικό στοιχείο για την αναπτυξιακή πορεία της χώρας και της συμμετοχής των τοπικών κοινωνιών στη διαδικασία της ενεργειακής μετάβασης, στον απόηχο της πανδημίας, της πράσινης μετάβασης και του ψηφιακού μετασχηματισμού, ώστε να μη μείνει κανείς πίσω. Το περιεχόμενο της παρούσας εργασίας αφορά στην ανάλυση και επεξήγηση του θεσμικού πλαισίου των ενεργειακών κοινοτήτων στη χώρα μας, καθώς και την ανάδειξη των δυνατοτήτων για τη συμμετοχή πολιτών, μικρομεσαίων επιχειρήσεων και οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης στη διαδικασία της ενεργειακής μετάβασης. Οι ΑΠΕ και ο θεσμός των ενεργειακών κοινοτήτων (Ε.ΚΟΙΝ.) κρίνεται ότι συνιστούν κρίσιμους παράγοντες στο πλαίσιο της αντιμετώπισης του διαρκώς εντεινόμενου φαινομένου της κλιματικής αλλαγής/κρίσης, ιδιαίτερα σε σχέση με τον μετριασμό της αύξησης της μέσης παγκόσμιας θερμοκρασίας κατά 1,5°C ή 2°C και των σχετικών επιπτώσεων τόσο γενικά όσο και στην Ελλάδα.

Πιο συγκεκριμένα, ακόμη και αν καταφέρουμε να περιορίσουμε την

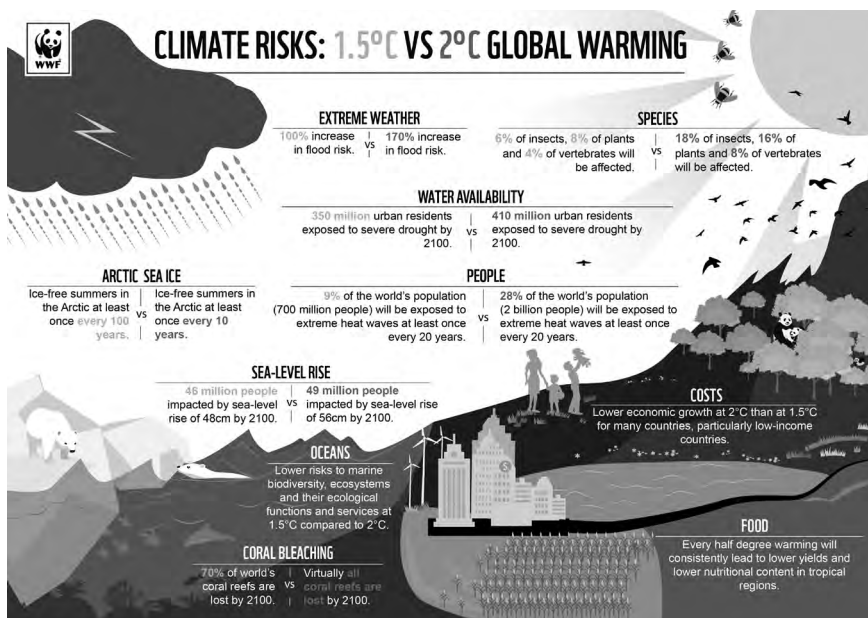
αύξηση της μέσης παγκόσμιας θερμοκρασίας στους +1,5°C σε σχέση με τα προβιομηχανικά επίπεδα, αυτό θα σημαίνει:

- Αύξηση κατά 41% των δασικών εκτάσεων που θα καίγονται ετησίως.
- Αύξηση κατά 173% των ακραίων καυσώνων.
- Αύξηση κατά 10% των ακραίων βροχοπτώσεων.

Οι επιπτώσεις σε περίπτωση αύξησης της μέσης παγκόσμιας θερμοκρασίας στους +2°C σε σχέση με τα προβιομηχανικά επίπεδα, εκτιμάται ότι θα είναι:

- Η αύξηση κατά 62% των δασικών εκτάσεων που θα καίγονται ετησίως,
- Η αύξηση κατά 478% των ακραίων καυσώνων,
- Η αύξηση κατά 21% των ραγδαίων βροχοπτώσεων.

Σχήμα 1: Επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής

Πηγή: WWF Ελλάς

Οι ευρωπαϊκές και εθνικές πολιτικές επηρεάζουν τον ρυθμό και την ένταση του αναγκαίου ενεργειακού μετασχηματισμού προς την κατεύθυνση της δραστηκής μείωσης των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, στο πλαίσιο της αντιμετώπισης του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής / κλιματικής κρίσης.

Ευρώπη - Ελλάδα

Στο πλαίσιο της αντιμετώπισης του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής/ κρίσης, η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) έχει αποφασίσει να γίνει η πρώτη κλιματικά ουδέτερη ήπειρος μέχρι το 2050, σε συνέχεια της εφαρμογής της Συνθήκης του Παρισιού (2015) και του Πακέτου για την Καθαρή Ενέργεια στην ΕΕ, την οποία έχει συνυπογράψει και η χώρα μας. Για να επιτευχθεί αυτός ο τεράστιος μετασχηματισμός, η ΕΕ υιοθέτησε την Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία (European Green Deal), με αποτέλεσμα οι στόχοι να αναθεωρήθηκαν προς μία πιο φιλόδοξη κατεύθυνση. Για το 2030, ο στόχος αναθεωρήθηκε ώστε να επιτευχθεί μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου κατά 55% (fit-for-55), έναντι 40% που ήταν προηγουμένως, σε σχέση με το έτος αναφοράς (1990). Σε κάθε περίπτωση όμως, οι επιστήμονες αναφέρουν πως αν θέλουμε να παραμείνουμε σε μία τροχιά συγκράτησης της αύξησης της μέσης παγκόσμιας θερμοκρασίας κατά 1,5°C ή 2°C, τότε ακόμα και αυτή η μείωση (κατά 55%) δεν είναι επαρκής και απαιτείται μείωση τουλάχιστον κατά 65%. Στον Πίνακα 1 οι παραπάνω στόχοι της ΕΕ αντιπαραβάλλονται με τους εθνικούς όπως προκύπτουν από το Εθνικό Σχέδιο για την Ενέργεια και το Κλίμα (ΕΣΕΚ).

Πίνακας 1: Αντιπαραβολή εθνικών και ευρωπαϊκών στόχων για τη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, (%)

	ΕΣΕΚ	Ευρωπαϊκοί Στόχοι
Μερίδιο ΑΠΕ	32	32 (υπό αναθεώρηση)
Εξοικονόμηση ενέργειας	37-38	32,5 (υπό αναθεώρηση)
Μείωση εκπομπών CO ₂	42	55

Ταυτόχρονα, πέραν της κλιματικής κρίσης, βρισκόμαστε εν μέσω και μίας παγκόσμιας υγειονομικής κρίσης, λόγω του κορονοϊού (Covid-19). Για να αντιμετωπιστούν οι επιπτώσεις των lock-down και των πάσης φύσεως περιοριστικών μέτρων στις ευρωπαϊκές οικονομίες, δημιουργήθηκε το Ταμείο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, το οποίο κατά βάση προκρίνει ως βασικούς πυλώνες την πράσινη μετάβαση και τον ψηφιακό μετασχηματισμό, αξιοποιώντας έως και το 60% των κονδυλίων αυτών. Η επίτευξη των κλιματικών στόχων απαιτούν την γρήγορη απανθρακοποίηση της ηλεκτροπαραγωγής ενέργειας. Τίθεται επομένως το ερώτημα ως προς την επιλογή του κατάλληλου οχήματος για την απαιτούμενη μετάβαση, την αντιμετώπιση του εντεινόμενου φαινομένου της ενεργειακής φτώχειας αλλά και της συμμετοχής των πολιτών

στη διαδικασία αυτή. Για να είναι εφικτή αυτή η κολοσσιαίων διαστάσεων αλλαγή, απαιτείται ευρύτερη συμμετοχή των πολιτών, κάτι που προσφέρουν οι ενεργειακές κοινότητες, επίσης η Τοπική Αυτοδιοίκηση δύναται να έχει κομβικό ρόλο στη διαδικασία της ενεργειακής μετάβασης.

Οι Ενεργειακές Κοινότητες στην Ελλάδα

Στη χώρα μας, οι ενεργειακές κοινότητες εισήχθησαν με τον ν. 4513/2018. Με δεδομένο το άνοιγμα της αγοράς ενέργειας, τίθεται το ερώτημα σχετικά με το ποια θα μπορούσαν να αποτελέσουν τα υποκείμενα της μετάβασης. Οι ενεργειακές κοινότητες αποτελούν ένα εργαλείο που δύναται να συμβάλλει σημαντικά στην αύξηση της διείσδυσης των ΑΠΕ, αλλά και της τοπικής αποδοχής τους, ενώ μπορούν να συμβάλλουν στην αντιμετώπιση του εντεινόμενου φαινομένου της ενεργειακής φτώχειας. Ο ν.4513/18 δίνει τη δυνατότητα συνεργειών μεταξύ τοπικών κοινοτήτων, επιχειρήσεων και φυσικών προσώπων που επιθυμούν να δραστηριοποιηθούν στον τομέα της ενέργειας. Ειδική μέριμνα υπάρχει για τη νησιωτικότητα, ενώ εφαρμόζεται το μοντέλο της δημοκρατικής συμμετοχής στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων, όπου κάθε μέλος διαθέτει μία ψήφο, ανεξαρτήτως του μεριδίου που κατέχει. Αποτέλεσμα των παραπάνω, στο πλαίσιο αλλαγής του παραγωγικού μοντέλου, είναι η ενίσχυση της καινοτομίας, η αποκέντρωση της παραγωγής και εν κατακλείδι η δημιουργία τοπικά προστιθέμενης αξίας.

Σύμφωνα με τον ν.4513/2018, η Ενεργειακή Κοινότητα (Ε.ΚΟΙΝ.) είναι αστικός συνεταιρισμός αποκλειστικού σκοπού με στόχο την προώθηση της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας και καινοτομίας στον ενεργειακό τομέα, την αντιμετώπιση της ενεργειακής ένδειας και την προαγωγή της ενεργειακής αειφορίας, την παραγωγή, αποθήκευση, ιδιοκατανάλωση, διανομή και προμήθεια ενέργειας, την ενίσχυση της ενεργειακής αυτάρκειας/ασφάλειας σε νησιωτικούς δήμους, καθώς και τη βελτίωση της ενεργειακής αποδοτικότητας στην τελική χρήση σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο. Δικαίωμα συμμετοχής έχουν όλα τα φυσικά πρόσωπα με πλήρη δικαιοπρακτική ικανότητα, νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου, νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου καθώς και Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης Α' και Β' βαθμού, δηλαδή δήμοι και περιφέρειες. Περιλαμβάνονται επίσης κριτήρια εντοπιότητας, με σκοπό την ενίσχυση της αυξημένης προστιθέμενης αξίας σε τοπικό επίπεδο. Η διαδικασία ίδρυσης μίας ενεργειακής κοινότητας είναι σχετικά απλή, ακολουθώντας τις διατάξεις του ν.1667/86 περί αστικών συνεταιρισμών, μέχρι και την καταχώριση στο Γενικό Εμπορικό Μητρώο.

Οι ενεργειακές κοινότητες διακρίνονται σε «κερδοσκοπικού» και σε «μη κερδοσκοπικού» χαρακτήρα, σε σχέση με τη δυνατότητα ή μη διανομής των πλεονασμάτων χρήσης, μετά την παρακράτηση ενός τακτικού αποθεματικού (10%). Ο ελάχιστος αριθμός μελών των μη κερδοσκοπικών Ε.ΚΟΙΝ. είναι πέντε, ενώ δύναται να περιοριστεί σε τρία, εφόσον συμμετέχουν δύο Ο.Τ.Α. Το μέγιστο μερίδιο που μπορεί ένα μέλος να κατέχει είναι 20%, αλλά ειδικά για Ο.Τ.Α. δύναται να φτάσει μέχρι το 40%, ενώ υπάρχει η εξαίρεση στα μικρά νησιά, όπου το μερίδιο ενός Ο.Τ.Α μπορεί να φτάσει και το 50%. Ο ελάχιστος αριθμός μελών των «κερδοσκοπικού» χαρακτήρα Ε.ΚΟΙΝ. είναι δεκαπέντε, ενώ η πλειοψηφία αυτών θα πρέπει να είναι φυσικά πρόσωπα. Ειδικά πάλι για τα μικρά νησιά (έως 3100 κατοίκων με βάση την τελευταία απογραφή), το ελάχιστο όριο μελών για τη συγκρότηση ενεργειακής κοινότητας είναι δέκα μέλη. Σε κάθε περίπτωση, ο χαρακτήρας της υπόψη Ε.ΚΟΙΝ. δεν δύναται να μεταβληθεί.

Το αντικείμενο δραστηριότητας των Ε.ΚΟΙΝ. είναι εξαιρετικά ευρύ.

Η Ε.ΚΟΙΝ. ασκεί υποχρεωτικά τουλάχιστον μία από τις κατωτέρω δραστηριότητες:

- Παραγωγή, αποθήκευση, ιδιοκατανάλωση ή πώληση ηλεκτρικής ή θερμικής ή ψυκτικής ενέργειας από σταθμούς ΑΠΕ ή Σ.Η.Θ.Υ.Α. ή Υβριδικούς Σταθμούς εγκατεστημένους εντός της περιφέρειας που βρίσκεται η έδρα της Ε.ΚΟΙΝ. ή και εντός όμορης περιφέρειας για Ε.ΚΟΙΝ. με έδρα εντός της Περιφέρειας Αττικής.
- Διαχείριση, όπως συλλογή, μεταφορά, επεξεργασία, αποθήκευση ή διάθεση, πρώτης ύλης για την παραγωγή ηλεκτρικής ή θερμικής ή ψυκτικής ενέργειας από βιομάζα ή βιορευστά ή βιοαέριο ή μέσω ενεργειακής αξιοποίησης του βιοαποικοδομήσιμου κλάσματος αστικών αποβλήτων.
- Προμήθεια για τα μέλη της ενεργειακών προϊόντων, συσκευών και εγκαταστάσεων, με στόχο τη μείωση της ενεργειακής κατανάλωσης και της χρήσης συμβατικών καυσίμων, καθώς και τη βελτίωση της ενεργειακής αποδοτικότητας.
- Προμήθεια για τα μέλη της ηλεκτροκίνητων οχημάτων, υβριδικών ή μη, και εν γένει οχημάτων που χρησιμοποιούν εναλλακτικά καύσιμα.
- Διανομή ηλεκτρικής ενέργειας εντός της περιφέρειας που βρίσκεται η έδρα της.
- Προμήθεια ηλεκτρικής ενέργειας ή φυσικού αερίου προς τελικούς πελάτες, σύμφωνα με το άρθρο 2 του ν. 4001/2011 (Α' 179), εντός της περιφέρειας που βρίσκεται η έδρα της.
- Παραγωγή, διανομή και προμήθεια θερμικής ή ψυκτικής ενέργειας εντός

της περιφέρειας που βρίσκεται η έδρα της.

- Διαχείριση της ζήτησης για τη μείωση της τελικής χρήσης της ηλεκτρικής ενέργειας και εκπροσώπηση παραγωγών και καταναλωτών στην αγορά ηλεκτρικής ενέργειας.
- Ανάπτυξη δικτύου, διαχείριση και εκμετάλλευση υποδομών εναλλακτικών καυσίμων, σύμφωνα με το ν.4439/2016 (Α' 222) ή διαχείριση μέσων βιώσιμων μεταφορών εντός της περιφέρειας που βρίσκεται η έδρα της Ε.ΚΟΙΝ.
- Εγκατάσταση και λειτουργία μονάδων αφαλάτωσης νερού με χρήση ΑΠΕ εντός της περιφέρειας που βρίσκεται η έδρα της Ε.ΚΟΙΝ.
- Παροχή ενεργειακών υπηρεσιών, σύμφωνα με το άρθρο 10 της Δ6/13280/7.6.2011 (Β'1228) απόφασης Υπουργού Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής.

Η Ε.ΚΟΙΝ. μπορεί να ασκεί οποιαδήποτε από τις κατωτέρω δραστηριότητες:

- Προσέλκυση κεφαλαίων για την πραγματοποίηση επενδύσεων αξιοποίησης των ΑΠΕ ή Σ.Η.Θ.Υ.Α. ή παρεμβάσεων βελτίωσης της ενεργειακής απόδοσης εντός της περιφέρειας που βρίσκεται η έδρα της Ε.ΚΟΙΝ.
- Σύνταξη μελετών αξιοποίησης των ΑΠΕ ή της Σ.Η.Θ.Υ.Α. ή υλοποίησης παρεμβάσεων βελτίωσης της ενεργειακής απόδοσης ή παροχή στα μέλη της τεχνικής υποστήριξης στους ανωτέρω τομείς.
- Διαχείριση ή συμμετοχή σε προγράμματα χρηματοδοτούμενα από εθνικούς πόρους ή πόρους της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με τους σκοπούς της.
- Παροχή συμβουλών για τη διαχείριση ή συμμετοχή των μελών της σε προγράμματα χρηματοδοτούμενα από εθνικούς πόρους ή πόρους της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με τους σκοπούς της.
- Ενημέρωση, εκπαίδευση και ευαισθητοποίηση σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο για θέματα ενεργειακής αειφορίας.
- Δράσεις για την υποστήριξη ευάλωτων καταναλωτών και την αντιμετώπιση της ενεργειακής ένδειας πολιτών που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας, εντός της περιφέρειας στην οποία βρίσκεται η έδρα της Ε.ΚΟΙΝ., ανεξάρτητα αν είναι μέλη της Ε.ΚΟΙΝ. Ενδεικτικές δράσεις είναι η παροχή ή συμπληρωματική ενέργειας, η ενεργειακή αναβάθμιση κατοικιών ή άλλες δράσεις που μειώνουν την κατανάλωση της ενέργειας στις κατοικίες των ανωτέρω.

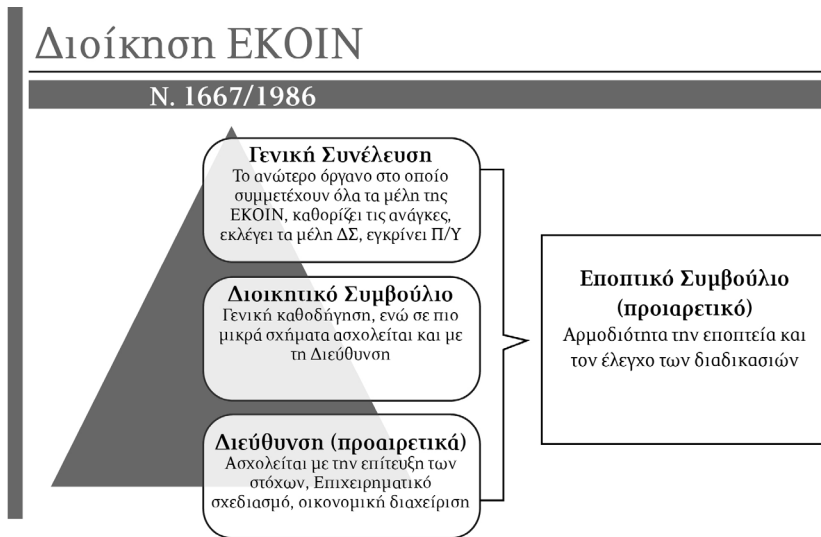
Οι δράσεις για την αντιμετώπιση της ενεργειακής φτώχειας, αποτελούν

βασικό ζητούμενο, ειδικά εντός μίας περιόδου ραγδαίων αυξήσεων στις τιμές ηλεκτρικής ενέργειας, φυσικού αερίου, καυσίμων λόγω της κρίσης τιμών του (ορυκτού) αερίου.

Μοντέλο διοίκησης

Όσον αφορά στο μοντέλο διοίκησης, με βάση και τον ν.4513/2018, ό,τι δεν εξειδικεύεται εντός του συγκεκριμένου νόμου ακολουθεί τις προβλέψεις του ν.1667/86 περί αστικών συνεταιρισμών και παρουσιάζεται παρακάτω στο Σχήμα 2. Συγκεκριμένα, το ανώτερο όργανο διοίκησης είναι η Γενική Συνέλευση των μελών, η οποία εκλέγει και το Διοικητικό Συμβούλιο το οποίο έχει τη γενική καθοδήγηση της ενεργειακής κοινότητας, ενώ σε πιο μικρά (ολιγομελή) σχήματα ασχολείται και η Διεύθυνση της ενεργειακής κοινότητας (οικονομική διαχείριση, επιχειρηματικός σχεδιασμός κ.ά.).

Σχήμα 2: Διοίκηση της Ε.ΚΟΙΝ. βάσει των προβλέψεων του ν.4513/18

Στο πλαίσιο του αρχικού νόμου, παρέχονταν κίνητρα ίδρυσης και στήριξη λειτουργίας, ωστόσο μετά το 2019 αυτά σταδιακά περικόπηκαν, όπως για παράδειγμα η προτεραιότητα στη σύνδεση.

Συντονισμός Ενεργειακών Κοινοτήτων

Τουλάχιστον πέντε ενεργειακές κοινότητες που έχουν την έδρα τους στην ίδια περιφέρεια μπορούν να συστήσουν ένωση ενεργειακών συνεταιρισμών. Οι ενώσεις ενεργειακών συνεταιρισμών όλης της χώρας μπορούν να συστήσουν την Ομοσπονδία των Ενεργειακών Συνεταιρισμών της Ελλάδας για τον συντονισμό και τη γενικότερη εκπροσώπηση του ενεργειακού συνεταιριστικού κινήματος της χώρας.

Το νέο παραγωγικό μοντέλο

Οι ενεργειακές κοινότητες εισάγουν ένα νέο παραγωγικό μοντέλο το οποίο:

- Στήριζεται σε επενδύσεις που στοχεύουν και ενισχύουν το πραγματικό προϊόν και την εργασία.
- Συνδέεται με την επίλυση του προβλήματος της ενεργειακής φτώχειας και της πρόσβασης στην ενέργεια.
- Επιστρέφει το όφελος στην κοινωνία και τον παραγωγό.
- Δημιουργεί μία εναλλακτική αντίληψη για το σημαντικό ρόλο της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, η οποία μπορεί να έχει πραγματική συμμετοχή στη διαδικασία του ενεργειακού μετασχηματισμού, ενισχύοντας την παραγωγική ανασυγκρότηση και μειώνοντας το ενεργειακό κόστος για τους Ο.Τ.Α.

Οι ενεργειακές κοινότητες κομίζουν ένα νέο μοντέλο ενεργειακής μετάβασης, το οποίο βασίζεται στην αποκεντρωμένη παραγωγή και κατανάλωση ενεργειακών πόρων, απαραίτητο για την επίτευξη φιλόδοξων περιβαλλοντικών στόχων. Η διαδικασία ίδρυσης και λειτουργίας ενεργειακών κοινοτήτων είναι σχετικά απλή, καθώς απαιτείται η έγκριση του καταστατικού από το αντίστοιχο Ειρηνοδικείο και κατόπιν η εγγραφή της ενεργειακής κοινότητας στο Γενικό Εμπορικό Μητρώο (ΓΕ.Μ.Η).

Συμπεράσματα

- Οι Ε.ΚΟΙΝ. αποτελούν ένα όχημα καινοτομίας.
- Δημιουργούν ένα νέο πλαίσιο συμμετοχής όλων στη διαδικασία της ενεργειακής μετάβασης εισάγοντας την έννοια της ενεργειακής δημοκρατίας.
- Αποτελούν ιδανικό όχημα για τη μείωση του ενεργειακού κόστους και για

την καταπολέμηση της ενεργειακής φτώχειας. Πρόκειται για θέματα στα οποία οι Ο.Τ.Α. δύνανται να παίξουν καταλυτικό ρόλο.

- Προσφέρουν αυξημένη προστιθέμενη αξία σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο.
- Μπορούν να συμμετέχουν σε ένα πολύ ευρύ φάσμα ενεργειακών δραστηριοτήτων, όπως αποτυπώνεται και στον σχετικό νόμο.
- Μπορούν να συμβάλλουν καθοριστικά στην αύξηση της τοπικής αποδοχής των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, καθώς και στην αλλαγή του ενεργειακού υποδείγματος.

Παρόλο το υψηλό ενδιαφέρον για συμμετοχή σε ενεργειακές κοινότητες από πολίτες και δήμους/περιφέρειες, παρατηρούνται ρυθμιστικά και χρηματοδοτικά εμπόδια που πρέπει να επιλυθούν από την Πολιτεία, όπως άλλωστε προβλέπεται και στην Ευρωπαϊκή Οδηγία για τις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας (RED II) η οποία τελεί υπό αναθεώρηση.

Βιβλιογραφία – Χρήσιμοι σύνδεσμοι

- Εθνικό Σχέδιο για την Ενέργεια και το Κλίμα (ΕΣΕΚ): https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/el_final_necp_main_el.pdf
- Ευρωπαϊκή Οδηγία για τις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας (RED II): <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018L2001&from=LV>
- Νόμος για τις Ενεργειακές Κοινότητες (ν.4513/2018): <https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/341480>
- Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία (European Green Deal): https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en
- Πακέτο για την καθαρή ενέργεια για όλους (EE): https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-strategy/clean-energy-all-europeans-package_en
- Συνθήκη του Παρισιού (2015): <https://eur-lex.europa.eu/content/paris-agreement/paris-agreement.html?locale=el>
- Ενεργειακή μετάβαση στην ενεργειακή δημοκρατία (REScoop: The energy transition to energy democracy - vid): https://www.youtube.com/watch?v=ZTmeNmWEupg&ab_channel=REScoopVideos
- Τι είναι η ενεργειακή κοινότητα (vid): https://www.youtube.com/watch?v=wwg3K_Km5ac&t=1s&ab_channel=REScoopVideos
- Ευελιξία, ΑΠΕ, Ε.ΚΟΙΝ.: https://www.youtube.com/watch?v=f5wiYSUGnk8&t=5s&ab_channel=REScoopVideos

Γιώργος Παπανικολάου

Οι ανοικτές τεχνολογίες στην κοινωνική επιχειρηματικότητα

Εισαγωγή

Ο όρος τεχνολογία περιλαμβάνει το σύνολο των τεχνικών, των δεξιοτήτων, των μεθόδων, των εργαλείων και των διαδικασιών που κινητοποιούνται για την παραγωγή ενός αγαθού ή μιας υπηρεσίας για την επίτευξη ενός συγκεκριμένου στόχου ή την επίλυση ενός προβλήματος. Βασισμένες στην τεχνολογία, οι ανθρώπινες κοινωνίες χρησιμοποιούν ενέργεια και μετασχηματίζουν την ύλη δημιουργώντας χρήσιμα προϊόντα.

Υπάρχουν διαφορετικοί ορισμοί της τεχνολογίας ανάλογα με τον επιστημονικό κλάδο που τη μελετά και τις πτυχές στις οποίες δίνει έμφαση (Feenberg 1999). Για παράδειγμα, οι μηχανικοί συχνά ορίζουν την τεχνολογία ως εφαρμοσμένη επιστήμη. Η επιστήμη διακρίνεται από την τεχνολογία καθώς εστιάζει στην κατανόηση του φυσικού κόσμου, χρησιμοποιώντας τα εργαλεία του πειραματισμού και της παρατήρησης. Η τεχνολογία προηγείται ιστορικά της επιστήμης και ενσωματώνει δεξιότητες, εμπειρικές γνώσεις και μεθόδους με σύνθετο τρόπο. Στην καθημερινότητα υπάρχει η τάση ο όρος τεχνολογία να χρησιμοποιείται κυρίως για τομείς υψηλής τεχνολογίας (πρόσφατες και σύνθετες τεχνολογίες) όπως οι τεχνολογίες της τηλεπικοινωνίας και των υπολογιστών. Ωστόσο, τεχνολογία αποτελεί εξίσου και η διαδικασία παραγωγής μιας οικιακής κομπόστας.

Ο επιθετικός προσδιορισμός «ανοικτές» εστιάζει σε συγκεκριμένες πτυχές της τεχνολογίας που αφορούν στην δυνατότητά της να μεταλαμπαδεύεται, να είναι προσιτή, ελεύθερα προσβάσιμη και να χρησιμοποιείται από το σύνολο

των ενδιαφερόμενων λειτουργώντας συμπεριληπτικά και χωρίς διακρίσεις. Με απλά λόγια, ανοικτές είναι τεχνολογίες που μπορεί ο καθένας να βρει, να μελετήσει, να τροποποιήσει, ακόμα και να χρησιμοποιήσει παραγωγικά χωρίς νομικούς, οικονομικούς ή άλλους περιορισμούς.

Αντίθετα με την αφηρημένη επικρατούσα αντίληψη ότι οι τεχνολογίες αναπτύσσονται εν μέσω ενός κενού που συνδέεται απλά με μια αναπόφευκτη γραμμική πρόοδο της ανθρώπινης γνώσης, οι τεχνολογίες δεν είναι ουδέτερες. Οι τεχνολογίες έχουν κοινωνικό πρόσημο καθώς κάποιες ομάδες έχουν την δύναμη να κατευθύνουν την ανάπτυξή τους για την επίτευξη ιδιοτελών σκοπών. Μπορούν να θέσουν την ατζέντα των προβλημάτων που επιθυμούν να επιλύσουν και να υποστηρίξουν την ανάπτυξη των τεχνολογικών λύσεων που εξυπηρετούν τα δικά τους συμφέροντα προκαλώντας μετατοπίσεις δύναμης και εξουσίας εντός των κοινωνιών. Οι επιπτώσεις της εισαγωγής μιας τεχνολογικής καινοτομίας δεν είναι, σχεδόν ποτέ, προς όφελος όλων. Ούτε τα οφέλη αλλά ούτε και οι αρνητικές επιπτώσεις τους κατανέμονται ισότιμα. Η τεχνολογική κυριαρχία και η μονοπώληση τεχνολογιών που παρέχουν συγκριτικά πλεονεκτήματα, παίζουν καθοριστικό ρόλο στις σχέσεις εξουσίας που διαμορφώνονται ανάμεσα στις διαφορετικές κοινωνίες αλλά και τις κοινωνικές τάξεις από την εποχή του χαλκού έως την σύγχρονη εποχή των πυρηνικών όπλων και του διαδικτύου.

Η ιστορία των ανοικτών τεχνολογιών

Η εισαγωγή του όρου «τεχνολογία» στο καθημερινό λεξιλόγιο συμβαδίζει με την βιομηχανική επανάσταση καταλαμβάνοντας χώρο από τις λέξεις «τέχνη» και «τεχνίτης» που προηγούνται ιστορικά. Η μετατόπιση αυτή αντανακλά την περισσότερο σύνθετη και κοινωνικοποιημένη διαδικασία παραγωγής του βιομηχανικού καπιταλισμού. Ο επιθετικός προσδιορισμός «ανοικτές» είναι πρόσφατος, και αναδύεται κατά την τελευταία τριακονταετία. Η προέλευσή του συνδέεται με τον παραγωγικό μετασχηματισμό της ψηφιακής εποχής που αυξάνει το ειδικό βάρος της σημασίας των δικτύων επικοινωνίας στην ανάπτυξη της τεχνολογίας, την παραγωγή και την αγορά.

Ο βιομηχανικός καπιταλισμός συνοδεύεται από την σταδιακή εγκαθίδρυση και επέκταση των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας. Στη νομική τους διάσταση, αυτά τα δικαιώματα τα τελευταία 200 χρόνια συμπεριλαμβάνονται σταδιακά στα εθνικά δίκαια και αργότερα στο διεθνές δίκαιο.¹ Οι κύριοι

---

¹ Η συμφωνία των Παρισίων και αργότερα η συμφωνία TRIPS και η διακήρυξη της DOHA αποτελούν τα σημαντικότερα κείμενα των σχετικών διεθνών συμφωνιών.

πυλώνες τους είναι το δίκαιο των ευρεσιτεχνιών, της πνευματικής ιδιοκτησίας και της προστασίας του εμπορικού απόρρητου.

Η ευρεσιτεχνία (πατέντα) αποτελεί μια μορφή ιδιοκτησιακού δικαιώματος που επιτρέπει στον κάτοχό του να αποτρέψει άλλους από το να παράγουν, να χρησιμοποιούν, να πωλούν ή εν γένει να εκμεταλλεύονται επινοήματα που εμπεριέχουν εφευρετική δραστηριότητα και είναι νέα (με την έννοια ότι δεν προκύπτουν με προφανή τρόπο από την υπάρχουσα στάθμη της τεχνικής) σε ανταλλαγή με την υποχρέωση της δημοσιοποίησης της εφεύρεσης. Το αποκλειστικό δικαίωμα αφορά την επικράτεια κάποιας συγκεκριμένης χώρας και διαρκεί για 20 χρόνια μετά την πάροδο των οποίων παύει η ισχύς του. Η κεντρική ιδέα του συστήματος είναι ότι το μονοπωλιακό δικαίωμα (μια προφανής στρέβλωση των λεγόμενων κανόνων της αγοράς) αποτελεί κίνητρο για την προαγωγή της καινοτομίας ενώ η δημοσιοποίηση καθιστά δυνατή την χρησιμοποίηση της τεχνολογίας από τους άλλους μετά την πάροδο ενός εύλογου χρόνου προστασίας (Boldrin & Levine 2013). Η δημοσιοποίηση αποτελεί μια θεμιτή διαδικασία για την συνολική κοινωνική πρόοδο αν συγκριθεί με την πιθανότητα η τεχνογνωσία να παραμείνει μυστική. Για την διατήρηση του δικαιώματος οι κάτοχοι οφείλουν να πληρώνουν ετήσια τέλη τα οποία είναι αυξανόμενα με την πάροδο των ετών, ασκώντας πίεση στην διατήρηση δικαιωμάτων που δεν αξιοποιούνται παραγωγικά. Το ιδιοκτησιακό δικαίωμα είναι μεταβιβάσιμο, επομένως οι εφευρέτες μπορούν είτε να προχωρήσουν σε άμεση παραγωγική εκμετάλλευση, να μεταβιβάσουν εξολοκλήρου την ευρεσιτεχνία ή να την αδειοδοτήσουν σε έναν (αποκλειστική) ή σε περισσότερους ενδιαφερόμενους (μη αποκλειστική αδειοδότηση).

Στην Ελλάδα τα διπλώματα ευρεσιτεχνίας απονέμονται από τον Οργανισμό Βιομηχανικής Ιδιοκτησίας κατόπιν αιτήσεως του ενδιαφερόμενου. Ο κύριος νόμος που αφορά τις ευρεσιτεχνίες είναι ο ν.1733/1987. Το ελληνικό σύστημα είναι δηλωτικό, με την έννοια ότι το δικαίωμα θα αποδοθεί τελικά σε κάθε καταθέτη ακόμα και αν η έκθεση έρευνας θεωρεί τις αξιώσεις του αβάσιμες. Επομένως, το δικαίωμα που «αποκτάται» με το δηλωτικό σύστημα μπορεί να αμφισβητηθεί στα δικαστήρια από τους ενδιαφερόμενους. Σε άλλες χώρες, με εξεταστικό σύστημα, το δικαίωμα δεν θα αποδοθεί αν η εξέταση του περιεχομένου του δεν τεκμηριώνει το νέο της εφεύρεσης. Η απόκτηση ενός διπλώματος ευρεσιτεχνίας και η διατήρησή του απαιτούν την καταβολή σημαντικών δαπανών για τον καταθέτη (έξοδα κατάθεσης και διατήρησης αλλά και έξοδα για την σύνταξη ενός άρτιου κειμένου κατάθεσης). Επιπλέον, ο κάτοχος θα χρειαστεί να καταβάλει δικαστικά έξοδα προκειμένου να επιβάλει τα δικαιώματά του σε περιπτώσεις προσβολής. Για τους λόγους

αυτούς η κατοχύρωση ευρεσιτεχνιών δεν είναι συνηθισμένη στον ελληνικό παραγωγικό ιστό που αποτελείται από μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις με περιορισμένη ρευστότητα και δυνατότητες χρηματοδότησης. Αφορά κυρίως μεγάλες επιχειρήσεις, περιορισμένες ΜΜΕ, και πανεπιστημιακά και ερευνητικά ιδρύματα.

Τα πρωτότυπα πνευματικά δημιουργήματα λόγου, τέχνης και επιστήμης σε οποιαδήποτε μορφή, αλλά και οι βάσεις δεδομένων (όχι ως προς τα στοιχεία του περιεχομένου τους αλλά ως προς τη δομή και διευθέτησή τους) και τα προγράμματα υπολογιστών υπάγονται στο δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας.² Το ιδιοκτησιακό δικαίωμα αποκτάται αυτοδίκαια, επομένως σε αντίθεση με τις ευρεσιτεχνίες, δεν χρειάζεται να δηλωθεί. Το αποκλειστικό δικαίωμα του πνευματικού δημιουργού διαρκεί έως 70 έτη μετά τον θάνατό του. Περιλαμβάνει το περιουσιακό (τη δυνατότητα εγγραφής, εκμίσθωσης, δημόσια εκτέλεσης, παρουσίασης στο κοινό κ.ά.) και το ηθικό δικαίωμα (χρόνος, τόπος και χρόνος παρουσίασης, μνεία του δημιουργού, τροποποίησης του περιεχομένου του κ.ά.).

Τέλος, η νομοθεσία περί εμπορικού απόρρητου προστατεύει ανακαλύψεις, δημιουργίες, μεθόδους παραγωγής και πληροφορίες που έχουν οικονομική αξία και για τις οποίες ο κάτοχος έχει καταβάλει εύλογες προσπάθειες να κρατήσει μυστικές από την παράνομη αποκάλυψη τους (για παράδειγμα από παράνομες ενέργειες όπως αυτή της βιομηχανικής κατασκοπίας)³. Σημειώνεται ότι πολλοί παραγωγικοί κλάδοι και γνωστά προϊόντα ευρείας κυκλοφορίας δεν προστατεύονται με ευρεσιτεχνίες αλλά αποτελούν εμπορικά απόρρητα. Για παράδειγμα η σύνθεση και παρασκευή γνωστών ποτών και αναψυκτικών (Coca-Cola), λιπαντικών (WD-40), αρωμάτων, προϊόντων βουλκανισμού κ.ά. Κοινή πρακτική προστασίας του εμπορικού απόρρητου είναι η υπογραφή συμφωνιών εμπιστευτικότητας. Σε αντίθεση με τις ευρεσιτεχνίες και την πνευματική ιδιοκτησία το εμπορικό απόρρητο δεν έχει ημερομηνία λήξης αλλά δεν προστατεύει τα μονοπωλιακά δικαιώματα του κατόχου από περιπτώσεις που η ανακάλυψη (και η αποκάλυψή του) είναι προϊόν ανεξάρτητης έρευνας ή αποτέλεσμα αντίστροφης μηχανικής. Η διατήρηση μυστικών στη διαδικασία παραγωγής είναι ο παλαιότερος και απλούστερος τρόπος προστασίας. Οι

2 Ο θεμελιώδης εν ισχύ νόμος στο ελληνικό δίκαιο είναι ο ν.2121/1993 (Πνευματική Ιδιοκτησία, Συγγενικά Δικαιώματα και Πολιτιστικά Θέματα).

3 Νόμος 4605/2019, Εναρμόνιση της ελληνικής νομοθεσίας με την Οδηγία (ΕΕ) 2016/943 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 8ης Ιουνίου 2016 σχετικά με την προστασία της τεχνολογίας και των επιχειρηματικών πληροφοριών που δεν έχουν αποκαλυφθεί (εμπορικό απόρρητο) από την παράνομη απόκτηση, χρήση και αποκάλυψή τους (EEL 157 της 15.6.2016). Μέτρα για την επιτάχυνση του έργου του Υπουργείου Οικονομίας και Ανάπτυξης και άλλες διατάξεις.

τεχνίτες συχνά φρόντιζαν να μην αποκαλύπτονται ορισμένα από τα μυστικά της τέχνης τους ώστε να διατηρούν την προνομιακή τους θέση στην αγορά.

Το σύγχρονο και πολύπλοκο νομικό πλαίσιο της διανοητικής ιδιοκτησίας αποτελεί μια εύλογη προσαρμογή στις μεταβολές που προξένησε ο βιομηχανικός καπιταλισμός. Από την άλλη, η λειτουργία του παρουσίαζε εξαρχικές δυσλειτουργίες που σωστά επισημαίνονται κατά την κριτική του: στρέβλωση του ανταγωνισμού, υψηλές τιμές προϊόντων που αποδίδονται στα μονοπωλιακά δικαιώματα και που σε ορισμένα κρίσιμα κοινωνικά αγαθά, όπως για παράδειγμα το φάρμακο, δημιουργούν αποκλεισμούς με επίπτωση στην υγεία και την ευημερία των κοινωνιών. Ο αποκλειστικός προσανατολισμός στην αγορά δημιουργεί περιορισμούς και ανισότητες καθώς το σύστημα της αγοράς βασίζεται στην ιδιοκτησία και από μόνο του δεν είναι αρκούντως συμπεριληπτικό. Η ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών επικοινωνίας, των ψηφιακών τεχνολογιών και του διαδικτύου έκαναν το πλαίσιο αυτό ακόμα πιο προβληματικό, οδηγώντας σε συγκρούσεις και ανακατανομές δύναμης. Σήμερα, ελάχιστες από τις ισχυρές καθετοποιημένες βιομηχανικές επιχειρήσεις που σημάδεψαν την ανάπτυξη και επέκταση του βιομηχανικού καπιταλισμού συγκαταλέγονται ανάμεσα στις μεγαλύτερες με κριτήριο την κεφαλαιοποίηση. Την θέση τους έχουν καταλάβει οι κολοσσοί των ψηφιακών τεχνολογιών όπως η Google, η Microsoft, η Apple, η Amazon κ.ά. Δεν πρέπει λοιπόν να προκαλέσει έκπληξη ότι πίσω από την ανάπτυξη του όρου «ανοικτές τεχνολογίες» μπορούν να ανιχνευθούν οι βαθιές διεργασίες που ξεκίνησαν αρκετές δεκαετίες νωρίτερα στον κλάδο της πληροφορικής.

Μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του '70 η εμπορευματοποίηση του λογισμικού ήταν σχετικά περιορισμένη. Μεγάλο μέρος του υπολογιστικού κώδικα διακινούνταν ανάμεσα σε προγραμματιστές, εταιρείες και πανεπιστήμια. Η αυξανόμενη σημασία του και η ολοένα μεγαλύτερη ενσωμάτωσή του σε συσκευές και διαδικασίες οδήγησε σταδιακά στο ενδιαφέρον για την ισχυρότερη προστασία και εμπορευματοποίησή του, υποθάλποντας την κουλτούρα διαμοιρασμού και συνεργασίας που επικρατούσε ανάμεσα στους προγραμματιστές. Η εξέλιξη αυτή περιόριζε τις δημιουργικές δυνατότητες των μηχανικών λογισμικού που είχαν συνηθίσει να ανταλλάσσουν και να εξελίσσουν κομμάτια υπολογιστικού κώδικα συνεργατικά.

Το 1983 αποτελεί χρονιά ορόσημο για την δημιουργία του κινήματος του ελεύθερου λογισμικού, όταν ο Richard Stallman ξεκινά το έργο δημιουργίας ενός ελεύθερου λειτουργικού συστήματος, με την ονομασία GNU (GNU is Not Unix) (Dafermos, G. 2021). Ο όρος «ελεύθερο» αναφέρεται στην ελευθερία του χρήστη να μελετήσει το λογισμικό, να το τροποποιήσει, να το διανείμει, ακόμα

και να το εκμεταλλευτεί εμπορικά. Ελεύθερο είναι το λογισμικό στο οποίο ο χρήστης (και όχι μόνο αυτοί που το αναπτύσσουν) μπορεί να αποκτήσει τον απόλυτο έλεγχο και κατά συνέπεια τον έλεγχο της συσκευής που ενσωματώνει το λογισμικό. Για να συμβεί αυτό, είναι απαραίτητο να είναι δημόσια διαθέσιμος ο πηγαίος του κώδικας. Επομένως ο όρος «ελεύθερο» σχετίζεται με την έννοια της ελευθερίας του χρήστη και όχι με την δωρεάν ή μη διανομή του.

Το μήνυμα του κινήματος είναι βαθιά πολιτικό. Σε ένα τεχνολογικά προηγμένο κόσμο όπου το λογισμικό ενσωματώνεται σε συσκευές και συστήματα που επηρεάζουν τις ζωές των χρηστών, το λογισμικό που δεν είναι ελεύθερο μπορεί να οδηγήσει στη χειραγώγησή τους από τους δημιουργούς του λογισμικού και τις εταιρείες. Σήμερα, η αρχικά δυσνόητη για το μη εξοικειωμένο κοινό σύλληψη, είναι μια δυστοπική πραγματικότητα. Αρκεί να αναλογιστεί κανείς το κυρίαρχο μοντέλο επιχειρηματικότητας των GAFAM⁴ που στηρίζεται στη συλλογή των συμπεριφορικών δεδομένων των χρηστών και υποστηρίζεται από ένα οικοσύστημα «κλειστών» συσκευών, λογισμικού και αλγορίθμων.

Ο Richard Stallman και το κίνημα του ελεύθερου λογισμικού πρόταξαν τέσσερις ελάχιστες θεμελιώδεις ελευθερίες ώστε να θεωρηθεί ότι το λογισμικό σέβεται την ελευθερία των χρηστών:⁵

0. Ελευθερία να χρησιμοποιείς το πρόγραμμα για οποιονδήποτε σκοπό.
1. Ελευθερία να μελετάς και να τροποποιείς το πρόγραμμα ώστε να ανταποκρίνεται στις ανάγκες σου.
2. Ελευθερία να αντιγράψεις το πρόγραμμα και να το διανέμεις ώστε να βοηθάς τον «γείτονά» σου.
3. Ελευθερία να βελτιώσεις το πρόγραμμα και να κυκλοφορήσεις τις επανεκδόσεις του, ώστε να ωφελείται το σύνολο της κοινότητας.

Προϋπόθεση για να υλοποιηθούν αυτές οι ελευθερίες είναι να διαθέτει κάποιος πρόσβαση στον πηγαίο κώδικα.

Το 1985 θα ιδρυθεί το Free Software Foundation, ένας μη κερδοσκοπικός οργανισμός με σκοπό την προώθηση του ελεύθερου λογισμικού και το 1989, οι ελευθερίες θα κωδικοποιηθούν στο κείμενο της άδειας GNU General Public License (GPL)⁶ με την οποία αδειοδοτείται το λογισμικό του λειτουργικού συστήματος GNU. Η άδεια GPL προβλέπει ότι τα παράγωγα έργα του ελεύθερου λογισμικού θα πρέπει να αδειοδοτούνται με τον ίδιο τρόπο, χωρίς να

4 Google, Apple, Facebook, Amazon και Microsoft.

5 What is Free Software? <https://www.gnu.org/philosophy/free-sw.html>

6 Η GNU General Public License (GPL) στα ελληνικά ονομάζεται Γενική Άδεια Δημόσιας Χρήσης.

απαγορεύει την εμπορική του εκμετάλλευση. Ωστόσο, επειδή το ελεύθερο λογισμικό μπορεί να διανεμηθεί από όλους, δεν έχει στην πράξη ανταλλακτική αξία αλλά μόνο αξία χρήσης. Για τον λόγο αυτό τα επιχειρηματικά μοντέλα που αξιοποιούν το ελεύθερο λογισμικό βασίζονται στην πώληση άλλων υπηρεσιών και όχι του ίδιου του λογισμικού.

Η δυνατότητα της GPL να προστατεύει ένα δημόσιο (όχι όμως αδέσποτο αγαθό) από την ιδιοποίηση του προϊόντος της συλλογικής προσπάθειας, ενίσχυσε τη συνεργασία, προστάτευσε τις κοινότητες ανάπτυξης και οδήγησε στην ταχύτερη συσσώρευση λογισμικού με σημαντική οικονομική σημασία. Το 1991 ο Linus Torvalds αδειόδοτησε ένα πυρήνα λειτουργικού συστήματος με την άδεια GPL που σύντομα ωρίμασε τεχνολογικά και ενσωματώθηκε στο GNU διαμορφώνοντας το λειτουργικό σύστημα GNU/LINUX⁷. Το ελεύθερο λογισμικό αποτέλεσε σημαντική πηγή αξίας γύρω από την οποία αναπτύχθηκαν επιχειρηματικά μοντέλα παροχής υπηρεσιών. Εταιρείες όπως η IBM, η SUN, η ORACLE, η Google, η Facebook, η Amazon και χιλιάδες άλλες μεγάλες και μικρές επιχειρήσεις χρησιμοποιούν ελεύθερο λογισμικό.

Η πολιτική ρητορική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του κινήματος του ελεύθερου λογισμικού, παρέμενε ενοχλητική για τον εταιρικό κόσμο. Το 1998 στο Palo Alto σε μια συνάντηση χάραξης στρατηγικής στην οποία μεταξύ άλλων συμμετείχαν ο Linus Torvalds, ο Tim O' Reilly, ο Eric Reymond (που ίδρυσε το Open Source Initiative) και αρκετοί άλλοι, υιοθετήθηκε ο όρος «ανοικτό λογισμικό».⁸ Το rebranding του ελεύθερου λογισμικού κάτω από την ονομασία «ανοικτό» έδινε έμφαση στους ιδιαίτερους τρόπους ανάπτυξης του ανοικτού λογισμικού, στα πλεονεκτήματα του έναντι του κλειστού, ιδιόκτητου λογισμικού και στα επιχειρηματικά μοντέλα που συνδέονται με αυτό. Τόσο ο όρος «ελεύθερο» όσο και ο όρος «ανοικτό» αναφέρονται πρακτικά στο ίδιο λογισμικό δίνοντας έμφαση σε διαφορετικές του πτυχές. Σήμερα η συντριπτική πλειοψηφία του λογισμικού που χρησιμοποιείται στην υποδομή του διαδικτύου είναι Ελεύθερο Λογισμικό/Λογισμικό Ανοικτού Κώδικα (ΕΛ/ΛΑΚ). Σχεδόν όλες οι συσκευές ενσωματώνουν σε κάποιο βαθμό ΕΛ/ΛΑΚ. Αυτοκίνητα, τηλεοράσεις, τηλέφωνα, δρομολογητές διαδικτύου, τηλεπικοινωνιακός εξοπλισμός λειτουργούν συχνότερα με στιβάδες ΕΛ/ΛΑΚ σε συνδυασμό με ιδιόκτητο λογισμικό. Σήμερα, το μοντέλο ανάπτυξης του ΕΛ/ΛΑΚ αποτελεί τον κανόνα στην βιομηχανία λογισμικού. Η συντριπτική

7 Σήμερα η αναφορά στο λειτουργικό σύστημα GNU/LINUX γίνεται απλά με την αναφορά LINUX καίτοι ο πυρήνας του λειτουργικού συστήματος (δηλαδή το LINUX) αποτελεί ένα πολύ μικρό ποσοστό του συνολικού λειτουργικού συστήματος.

8 Ισοδύναμος όρος είναι ο όρος «λογισμικό ανοικτού κώδικα». Στην αγγλική γλώσσα ο όρος είναι open source. Βλέπε επίσης History of the OSI (<https://opensource.org/history>).

πλειοψηφία των προγραμματιστών ΕΛ/ΛΑΚ συντηρείται οικονομικά από την υποστήριξη των εταιρειών στην ανάπτυξη ανοικτού κώδικα.⁹

Το θεσμικό οικοσύστημα της ανοικτότητας

Η GPL αποτέλεσε μια καινοτομία που έχει συζητηθεί διεξοδικά. Επιβάλλοντας την διανομή των παράγωγων έργων λογισμικού με την ίδια ακριβώς άδεια οδήγησε στην συσώρευση λογισμικού και στην δημιουργία ενός παγκόσμιου κοινού πόρου, ενός δημόσιου αγαθού που διέφερε από την συνηθισμένη αντίληψη για τα δημόσια αγαθά. Η παραγωγή και συντήρησή του δεν αποτελούσε μέριμνα του κράτους, αν και σε πολλές περιπτώσεις (όπως για παράδειγμα το ΕΛ/ΛΑΚ που παραγόταν από πανεπιστήμια, ερευνητικά ιδρύματα και δημόσιους οργανισμούς) στηριζόταν σε δημόσιους πόρους. Τόσο η οργάνωση της συνεργασίας όσο και η διανομή του εξαρχής λάμβανε παγκόσμιες διαστάσεις χωρίς περιορισμούς. Γύρω από τα μεγάλης κλίμακας εγχειρήματα, όπως για παράδειγμα ο διακομιστής του παγκόσμιου ιστού Apache, η ανάπτυξη του πυρήνα Linux, του φυλλομετρητή ιστοσελίδων Mozilla, του GNU/LINUX κ.ά., αναπτύχθηκαν μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί με θεσμική αποστολή την συντήρηση και ανάπτυξη του πόρου.¹⁰ Χαρακτηριστικό της διακυβέρνησής τους είναι η πολυσυμμετοχικότητα και η διαφάνεια, απαραίτητα για την διατήρηση της εμπιστοσύνης και την μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα των εγχειρημάτων. Αποτέλεσαν και αποτελούν τους ανεξάρτητους «τρίτους» που στέκουν ανάμεσα στον εταιρικό κόσμο, τις κοινότητες προγραμματιστών, την ακαδημία και τα κράτη.

Αν και η άδεια GPL αποτελεί την κύρια άδεια με την οποία αδειοδοτείται το μεγαλύτερο μέρος του ΕΛ/ΛΑΚ υπάρχουν πολλές άδειες με παραλλαγές της φιλοσοφίας της GPL.¹¹ Μεταξύ αυτών, σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του οικοσυστήματος του ΕΛ/ΛΑΚ έπαιξαν οι λεγόμενες επιτρεπτικές (permissive) άδειες. Οι άδειες αυτές (όπως η MIT, η BSD και η Apache License

9 Για παράδειγμα, στην ανάπτυξη του πυρήνα του λειτουργικού συστήματος Linux το 2017 συμμετείχαν 1500 προγραμματιστές, 200-250 εταιρείες ενώ οι εταιρείες Intel (13,1%), Red-Hat (7,2%), Linaro (5,6%) και IBM (4,1%) συνεισφέραν κατά τα ποσοστά του κώδικα που αναγράφεται σε παρένθεση. Η οικονομική αξία του πυρήνα Linux αν αυτός αναπτυσσόταν εκ νέου ως ιδιόκτητο-κλειστό λογισμικό το 2018 υπολογίστηκε σε περισσότερο από 14 δις δολάρια.

10 Το Apache Foundation, το Mozilla Foundation, το Free Software Foundation και το Linux Foundation αποτελούν γνωστά παραδείγματα τέτοιων ιδρυμάτων.

11 Ενδεικτικά τέτοιες άδειες είναι οι: LGPL, Apache License, MIT License, IBM License, BSD License, Mozilla Public License, European Union Public License κ.ά. Ένας διεξοδικός κατάλογος των αδειών παρατίθεται στο αντίστοιχο λήμμα της Wikipedia (Comparison of free and open source software licences).

2.0) δεν επιβάλουν την ανοικτή διανομή του κώδικα του παράγωγου έργου όπως συμβαίνει με την GPL (λόγος για τον οποίο χαρακτηρίζονται και copyleft άδειες). Το λογισμικό μπορεί να χρησιμοποιηθεί και να μεταβληθεί αλλά ο προγραμματιστής μπορεί να «κλείσει» το λογισμικό και δεν είναι υποχρεωμένος να μοιράσει τον πηγαίο κώδικα. Οι επιτρεπτικές άδειες ήταν ευκολότερα αξιοποιήσιμες από τις επιχειρήσεις επειδή μπορούν να εμπορευματοποιήσουν άμεσα το λογισμικό που ανέπτυξαν στηριγμένες πάνω στον ανοικτό κώδικα.

Τα πρότυπα είναι επίσης εξαιρετικά σημαντικά για την δημιουργία εμπορεύσιμων ή μη αγαθών. Τα πρότυπα χρησιμοποιούνται συχνά για την εκπλήρωση αθέμιτων σκοπών, κυρίως μέσω της ενσωμάτωσης προδιαγραφών που σχετίζονται με προϊόντα και μεθόδους που υπόκεινται σε προστασία. Στις περιπτώσεις αυτές νοθεύεται ο ανταγωνισμός. Επιπλέον η πλειοψηφία των προτύπων δεν είναι ανοικτά που σημαίνει ότι πρέπει να καταβληθούν χρήματα απλώς για να υπάρξει πρόσβαση στις προδιαγραφές. Επομένως, τα ανοικτά πρότυπα αποτελούν ουσιαστικό συστατικό των ανοικτών τεχνολογιών. Αν και υπάρχουν παραλλαγές του ορισμού των ανοικτών προτύπων, τα κύρια χαρακτηριστικά τους θα μπορούσαν να συνοψισθούν στα ακόλουθα:

- Έχουν υιοθετηθεί και συντηρούνται από μη κερδοσκοπικό οργανισμό και η ανάπτυξη τους λαμβάνει χώρα με διαδικασίες αποφάσεων που είναι ανοικτές σε όλους τους ενδιαφερόμενους εταίρους. Οι αποφάσεις λαμβάνονται βάσει πλειοψηφίας ή διευρυμένης συναίνεσης.
- Είναι διαθέσιμα σε όλους (χωρίς διακρίσεις) και χωρίς την καταβολή τιμήματος.
- Οι προδιαγραφές τους είναι δημοσιοποιημένες και διαθέσιμες χωρίς αντίτιμο, ενώ επιτρέπεται η ελεύθερη αντιγραφή και διανομή τους.
- Τυχόν διανοητική ιδιοκτησία ενσωματωμένη στα πρότυπα ή σε μέρος αυτών διατίθεται χωρίς αντίτιμο αμετάκλητα.

Η βασιμμένη στα κοινά ομότιμη παραγωγή

Το φαινόμενο του ελεύθερου λογισμικού και κατ' επέκταση των συστημάτων οργάνωσης της συνεργασίας στον αναδυόμενο ψηφιακό κόσμο του τέλους του 20ου αιώνα αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης για πολλούς ακαδημαϊκούς, φιλοσόφους και διανοούμενους. Οι Michel Bauwens και Yochai Benkler, ονόμασαν τον ιδιαίτερο τρόπο παραγωγής του βασιμμένη στα κοινά ομότιμη

παραγωγή (Commons-Based Peer Production, CBPP) (Bauwens 2005, Benkler 2006).

Στα οικοσυστήματα της CBPP η παραγωγή πραγματοποιείται από ανθρώπους που συνεργάζονται εθελοντικά και σε ομότιμη βάση προκειμένου να επιτύχουν κοινούς σκοπούς (Bauwens 2005, Benkler 2006). Υλοποιείται στο εσωτερικό ομότιμων/κατανεμημένων δικτύων και προϋποθέτει κατανεμημένη πρόσβαση των παραγωγών σε σταθερό κεφάλαιο (π.χ. υπολογιστές, επικοινωνιακή υποδομή). Χρησιμοποιεί υποδομή λογισμικού που καθιστά εφικτή τη δημιουργία παγκοσμίων ομάδων και διασφαλίζει την αυτόνομη επικοινωνία μεταξύ των συνεργαζόμενων (διαδίκτυο - κατανεμημένο δίκτυο). Στα κατανεμημένα δίκτυα της CBPP κινητοποιείται η περίσσεια παραγωγικής δυνατότητας (εξοπλισμού και ανθρώπινου κεφαλαίου).

Η CBPP προϋποθέτει την εγκαθίδρυση μιας νομικής-κανονιστικής υποδομής που καθιστά εφικτή τη δημιουργία αξίας χρήσης, προστατεύοντας ταυτόχρονα τις ομάδες των συνεργαζόμενων δημιουργών από την αποκλειστική ιδιοποίηση του προϊόντος της εργασίας τους. Αυτό παραμένει δημόσιο και ταυτόχρονα κοινό αγαθό. Η CBPP καθίσταται εφικτή όχι μόνο εξαιτίας της ανάπτυξης των σύγχρονων ψηφιακών υποδομών αλλά και εξαιτίας των βαθιών πολιτιστικών μετατοπίσεων που συνδέονται με την «μαζική» νοημοσύνη (αποτέλεσμα της ανάπτυξης των μαζικών εκπαιδευτικών συστημάτων), αλλά και της διαμόρφωσης νέων συστημάτων αξιών, όπως η αναζήτηση δημιουργικού και αυτοεκπληρωτικού περιεχομένου στη διαδικασία της εργασίας.¹² Η ομότιμη παραγωγή ακολουθεί συγκεκριμένους τρόπους οργάνωσης της διαδικασίας παραγωγής μερικά χαρακτηριστικά της οποίας είναι η χρησιμοποίηση αρθρωμάτων (αρθρωτών) που αποτελούν τμήματα με αυτόνομη λειτουργικότητα και διεπαφές για την διασύνδεση/συναρμογή τους (Bauwens et al. 2019). Τα σύνθετα έργα συνολικά διακρίνονται από αρθρωτή δομή (modularity), ιδιότητα που περιγράφει την έκταση της δυνατότητας να κατατμηθούν σε αυτόνομες ενότητες που μπορούν να αποτελούν ανεξάρτητης επεξεργασίας προτού συναρμολογηθούν σε ενιαίο σύνολο. Μια δεύτερη σημαντική παράμετρος είναι η κοκκίωση (granularity) που αναφέρεται στο μέγεθος του αρθρώματος σε σχέση με τον χρόνο και την προσπάθεια που απαιτείται για την συμμετοχή των ατόμων. Οι συμμετέχοντες έχουν συνολική γνώση των πτυχών του έργου (ολοπισμός) ενώ η διαδικασία ανάπτυξης και τα τεχνουργήματα είναι διαρκώς εξελισσόμενα. Ο συντονισμός της παραγωγής διακρίνεται από στιγμέργια, την ασύγχρονη δηλαδή συνεργασία μεταξύ των εμπλεκόμενων.

Η ομότιμη παραγωγή αποτελεί ένα νέο άλμα στην ανθρώπινη

12 Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Bauwens, Kostakis & Pazaitis 2019).

παραγωγικότητα καθώς η έννοια της εργασίας και της ελεύθερης δημιουργίας παύουν να διαχωρίζονται. Βασίζεται στα κοινά και μεγεθύνει τα κοινά. Οι σχέσεις μεταξύ ομότιμων είναι για τα κοινά ότι και η μισθωτή εργασία για το κεφάλαιο: παραγωγική σχέση και πηγή συσσώρευσής τους (Bauwens et al. 2019). Η CBPP καθιστά τα κοινά επεκτεινόμενο υπόδειγμα και περιορίζει τις αγορές στο πεδίο ανάπτυξής της. Εντυπωσιακά, αυτό παρατηρείται σε τομείς που αποτελούν την καρδιά του γνωσιακού καπιταλισμού όπως οι τεχνολογίες τηλεπικοινωνιών, πληροφορικής, η βιοτεχνολογία κ.ά. Ο σύγχρονος καπιταλισμός εξαρτάται από τις ομότιμες υποδομές, όπως για παράδειγμα το ΕΛ/ΛΑΚ που αποτελεί την βασική υποδομή λογισμικού του διαδικτύου ή τις κοινές υποδομές των βιοπληροφορικών βάσεων δεδομένων των βιοϊατρικών επιστημών που είναι απαραίτητες για τον σχεδιασμό φαρμάκων.

Ο δικτυοκρατικός καπιταλισμός¹³ Στοιχεία από τον τρόπο οργάνωσης της συνεργασίας της ομότιμης παραγωγής αξιοποιήθηκαν από τις λεγόμενες επιχειρήσεις τεχνολογίας που διαμόρφωσαν ένα επιχειρηματικό μοντέλο που βασίζεται στην οργάνωση και στην ιδιοκτησία ψηφιακών πλατφορμών. Οι χρήστες διαδρούν στις πλατφόρμες και τα αποτελέσματα της διάδρασης μεταξύ τους οδηγούνται σε απόσπαση προσόδου με διάφορους τρόπους (Kostakis & Bauwens 2014). Τα μοντέλα των Google και Facebook βασίζονται τυπικά στην ανάλυση συμπεριφορικών δεδομένων, την χειραγώγηση των χρηστών και την πώληση διαφημιστικών και άλλων υπηρεσιών σε τρίτους. Η Airbnb στην μονοπώληση της αγοράς ενοικιαζόμενων καταλυμάτων, η Amazon μεταξύ άλλων οργανώνοντας μια κλειστή αγορά αγαθών και υπηρεσιών logistics αποσπώντας υψηλά οφέλη από τους συναλλασσόμενους.

Οι συνεταιριστικές πλατφόρμες

Αποτελούν την απάντηση στις δικτυοκρατικές πλατφόρμες και βασίζονται στην ιδέα της διακυβέρνησης και της ιδιοκτησίας τους από τους ίδιους τους παραγωγούς. Οργανώνουν μικροπαραγωγούς, μικροϊδιοκτήτες, εργαζόμενους και πάροχους υπηρεσιών. Ενδεικτικά παραδείγματα δίνονται στον Πίνακα 1 (για μια εκτενέστερη παρουσίαση βλ. http://wiki.p2pfoundation.net/Platform_Cooperativism).

13 Η εισήγηση του όρου Δικτυοκρατικός καπιταλισμός (Netarchical Capitalism) έγινε για πρώτη φορά από τον Michel Bauwens στο blog του p2pfoundation. Περισσότερα στον σύνδεσμο: https://wiki.p2pfoundation.net/Netarchical_Capitalism

Πίνακας 1. Συνεταιριστικές πλατφόρμες

Παραδείγματα συνεταιριστικών πλατφορμών
Fairmondo
Loconomics
Stocksy
SMART
Union Taxi Cooperative, New Jersey

Από το λογισμικό στο υλισμικό ανοικτής πηγής

Η επέκταση του παραγωγικού υποδείγματος της ομότιμης παραγωγής στην παραγωγή υλικών αγαθών και υπηρεσιών έχει θέση οπουδήποτε η διαδικασία σχεδιασμού μπορεί να διαχωριστεί (τουλάχιστον σε κάποιο βαθμό) από τη διαδικασία της φυσικής παραγωγής. Επίσης, όπου το λειτουργικό σύστημα μπορεί να βασιστεί σε κατανομημένη τεχνολογία ή κατανομημένο κεφάλαιο (Carpooling, δίκτυα WiFi κ.τ.λ.), μπορεί να συνδυάζεται με συνεταιριστική αγορά και χρήση μεγάλων κεφαλαιακών αγαθών.

Το υλισμικό ανοικτής πηγής είναι υλικό, του οποίου ο σχεδιασμός είναι δημοσίως διαθέσιμος έτσι ώστε ο καθένας να μπορεί να μελετήσει, μετατρέψει, διανείμει, κατασκευάσει και πουλήσει το σχεδιασμό ή το υλικό που βασίζεται σε αυτόν το σχεδιασμό (Stallman 2002). Τα βασικά χαρακτηριστικά του σύμφωνα με τον Open Source Hardware Association συνοψίζονται στα εξής:

- Το υλικό πρέπει να διατίθεται με τεκμηρίωση που περιλαμβάνει τα αρχεία σχεδιασμού και θα πρέπει να επιτρέπεται η μετατροπή και διανομή τους.
- Η τεκμηρίωση για το υλικό πρέπει να περιγράφει σαφώς τι μέρος του σχεδίου, αν όχι όλο, εκδίδεται υπό αυτή την άδεια. Η τεκμηρίωση θα πρέπει να μπορεί να αναδιανέμεται ελεύθερα.
- Η άδεια πρέπει να επιτρέπει μετατροπές και παράγωγα έργα, τα οποία θα διανέμονται υπό τους ίδιους όρους της άδειας του αρχικού έργου.
- Θα πρέπει να αποδίδεται μνεία στους αδειοδότες.
- Καμία διάκριση εις βάρος φυσικών προσώπων ή ομάδων φυσικών προσώπων δεν είναι επιτρεπτή.
- Καμία διάκριση εις βάρος πεδίων έρευνας.
- Τα δικαιώματα που εκχωρούνται από την άδεια πρέπει να εφαρμόζονται σε όλους εκείνους, των οποίων τα έργα αναδιανέμονται χωρίς την ανάγκη χρήσης μιας επιπλέον άδειας από αυτούς.
- Η άδεια δεν πρέπει να είναι συγκεκριμένη σε ένα προϊόν.

- Η άδεια δεν πρέπει να απαγορεύει άλλο υλισμικό ή λογισμικό.
- Η άδεια πρέπει να είναι τεχνολογικά ουδέτερη.

Τις δύο τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται συνεχής αύξηση των εγχειρημάτων σχεδιασμού ανοικτού υλισμικού αλλά και δημιουργίας επιχειρηματικών σχημάτων που βασίζονται στο ανοικτό υλισμικό. Μερικά παραδείγματα έργων δίνονται παρακάτω:

- Oholinuxino (μικρού μεγέθους υπολογιστής χαμηλού κόστους).
- OpenDesk (έπιπλα ανοικτού σχεδιασμού).
- Open Source Ecology (πλατφόρμα σχεδίων ανοικτού κώδικα για την κατασκευή των 50 πιο σημαντικών μηχανών της σύγχρονης ζωής).
- Lulzbot (εκτυπωτές 3D και εξαρτήματα ηλεκτρονικών υπολογιστών).
- Redpitaya (επεξεργαστής που αναλύει σε πραγματικό χρόνο δεδομένα από αισθητήρες).
- OpenPCR (θερμοκυκλοποιητής ανοικτής πηγής).
- Opentrons (ρομπότ ανοικτής πηγής για βιολόγους).
- OpenBionics (ρομποτικά προσθετικά χέρια χαμηλού κόστους).
- UpSat (ο πρώτος δορυφόρος ανοικτής πηγής).

Οι ανοικτές τεχνολογίες παράγονται εντός ποικιλόμορφων οικοσυστημάτων ανάπτυξης τεχνολογιών. Από δημιουργικές αυτοοργανωμένες κοινότητες, hackerspaces, openlabs κ.ά. μέχρι πολυσυμμετοχικούς σχηματισμούς που συμμετέχουν πρόσωπα, κοινότητες ανάπτυξης, ερευνητικά και πανεπιστημιακά ιδρύματα, τοπικοί επιχειρηματικοί φορείς και σε ορισμένες περιπτώσεις κυβερνητικές υπηρεσίες.

Για παράδειγμα, η κοινοπραξία COVID Moonshot στοχεύει στην ανάπτυξη ενός μη κατοχυρωμένου με ευρεσιτεχνία φαρμάκου για την αντιμετώπιση του κωροναϊού SARS-CoV-2. Η χημική σύνθεση του υπό ανάπτυξη φαρμάκου θα πρέπει να είναι αρκετά απλή ώστε να μπορεί να παραχθεί σε πολλές εγκαταστάσεις της φαρμακοβιομηχανίας παγκόσμια. Η κοινοπραξία, εκτός από πανεπιστημιακά ιδρύματα και ερευνητικά ινστιτούτα συμπεριλαμβάνει φαρμακοβιομηχανίες και το DNDi που αναπτύσσει φάρμακα για παραμελημένα νοσήματα. Στο χώρο του φαρμάκου το Open Source Malaria που στοχεύει στην ανάπτυξη νέων φαρμάκων για την αντιμετώπιση της ελονοσίας ξεκίνησε με πρωτοβουλία της ινδικής κυβέρνησης. Τα εγχειρήματα μικρότερης κλίμακας είναι πλέον άφθονα.

Ο Open Source Hardware Association συνιστά επτά τρόπους αδειοδότησης του ανοικτού υλισμικού εκ των οποίων η CERN Open Hardware License

αναπτύχθηκε για την αδειοδότηση ανοικτού υλισμικού που σχεδιάζεται από το CERN.

Ανοικτές τεχνολογίες και επιχειρηματικότητα

Το κυριότερο πλεονέκτημα των ανοικτών τεχνολογιών είναι το χαμηλό κόστος κτήσης τους που μειώνει σημαντικά το αρχικό επενδυτικό κεφάλαιο προκειμένου να αναπτυχθούν εξαιρετικά σύνθετα προϊόντα και υπηρεσίες. Στον χώρο του λογισμικού, όπως αναφέρθηκε το ΕΛ/ΛΑΚ χρησιμοποιείται από τους κολοσσούς του διαδικτύου και τις κυβερνήσεις αλλά και από μυριάδες μικρές επιχειρήσεις που στηρίζουν το επιχειρηματικό τους μοντέλο στην παραγωγή και πώληση υπηρεσιών.

Σύνθετα προϊόντα στην βιομηχανία ηλεκτρονικών στηρίζονται στο ελεύθερο λογισμικό και ανοικτό υλισμικό. Η [Adafruit](#) παράγει και πωλεί τα ευρέως διαδεδομένα boards Arduino έχοντας σχηματίσει γύρω της μια online κοινότητα χιλιάδων χρηστών που δημιουργούν εφαρμογές με την βοήθεια του Arduino. Η Olimex με έδρα τη Βουλγαρία παράγει υλισμικό ανοικτής πηγής, μεταξύ άλλων μικρούς και φτηνούς υπολογιστές OXOLinuxino που χρησιμοποιούνται από ερασιτέχνες και πολλούς τομείς της βιομηχανίας για την ανάπτυξη ειδικών εφαρμογών. Ο ανοικτός σχεδιασμός αποτελεί πλεονέκτημα για τους βιομηχανικούς πελάτες της Olimex γιατί τους δίνει πολύ μεγάλες δυνατότητες προτυποποίησης νέων προϊόντων και ασφάλεια στην αδιάλειπτη λειτουργία βιομηχανικού εξοπλισμού λόγω του ότι δεν υπόκειται σε «κλειστές» αλλαγές και αναβαθμίσεις που οδηγούν στην απαξίωση του. Η Olimex εγγυάται την μακροχρόνια συνέχιση της παραγωγής κομβικών της προϊόντων διασφαλίζοντας στον βαθμό που είναι εφικτό τα συμφέροντα των βιομηχανικών της πελατών.

Η [Purism](#) είναι μια Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση (Κοιν.Σ.Επ.) που εδρεύει στις ΗΠΑ. Κατασκευάζει ασφαλή laptop βασισμένα σε ανοικτό υλισμικό και ανοικτό λογισμικό. Το λειτουργικό της σύστημα PureOs βασίζεται στο Debian Linux. Το σημαντικότερο επίτευγμα της Purism είναι η κατασκευή, για πρώτη φορά στον κόσμο, ενός κινητού τηλεφώνου ανοικτού υλισμικού και λογισμικού, του Librem 5. Ο χαρακτήρας της επιχείρησης, που στοχεύει σε ένα ασφαλές διαδίκτυο παράγοντας συσκευές που σέβονται την ιδιωτικότητα του χρήστη, της επέτρεψε να χρηματοδοτήσει από το πλήθος την απαιτητική σε πόρους ανάπτυξη του κινητού τηλεφώνου. Η χρηματοδότηση από το πλήθος δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί εύκολα από μια επιχείρηση κερδοσκοπικού

χαρακτήρα. Επιπλέον, η ανάπτυξη του τηλεφώνου και του λογισμικού βασίζεται σε ένα δίκτυο εθελοντών και προγραμματιστών που εκτείνεται πολύ έξω από το δίκτυο των μόνιμων συνεργατών της εταιρείας. Η αξιοποίηση μια τέτοιας δυναμικής δεν μπορεί να επιτευχθεί από μια εταιρεία με κερδοσκοπικό χαρακτήρα που αναπτύσσει κλειστές τεχνολογίες.

Η διαμόρφωση κοινοτήτων χρηστών που συνδράμουν σαν παραγωγοί καινοτομίας αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα πλεονεκτήματα των ανοικτών τεχνολογιών. Μειώνει τα κόστη ανάπτυξης και διαμορφώνει μια αφοσιωμένη κοινότητα «πελατών» που συνδιαμορφώνουν το προϊόν και υποστηρίζουν την επιχειρηματική πρωτοβουλία. Τα κόστη marketing μειώνονται όταν μια αφοσιωμένη κοινότητα φροντίζει για τη διάδοση ενός προϊόντος που έχει πραγματική κοινωνική αξία.

Ο [L' Atelier Paysan](#) είναι ένας συνεταιρισμός αγροτών που εδρεύει στην Γαλλία. Αναπτύσσει αγροτικά εργαλεία και μηχανήματα προσαρμοσμένα στις ανάγκες των μικρών καλλιεργητών (Giotitsas, 2019). Με πολύ χαμηλότερο κόστος από τα αντίστοιχα εμπορικά, τα μηχανήματα αυτά επιτρέπουν την ενεργή άσκηση τεχνολογικής κυριαρχίας από τις αγροτικές κοινότητες που αλλιώς είναι έρμαιοι των τεχνολογιών και κατ' επέκταση των προσόδων που αποσπούν οι εταιρείες γεωργικών μηχανημάτων και εφοδίων. Ο συνεταιρισμός διαθέτει τα σχέδια των τεχνολογιών του ανοικτά, επωφελούμενος από τις συνεργασίες που δημιουργεί η ανοικτότητα με άλλες αγροτικές κοινότητες. Το κοινοτικό εργαστήριο [Tzoumakers](#)¹⁴ στα Τζουμέρκα της Ηπείρου συνεργάζεται με τους [L' Atelier Paysan](#) ανταλλάσσοντας τεχνογνωσία, εμπειρίες και εδραιώνοντας συνεργασίες για συγκεκριμένα έργα.

Κυκλική οικονομία ανοικτού κώδικα

Η συνεχής μεγέθυνση της παραγωγής σε ένα πεπερασμένων πόρων πλανήτη αποτελεί μια παραδοξότητα. Τα όρια του φυσικού περιβάλλοντος και των πρώτων υλών που αποτελούν την αφετηρία της παραγωγικής διαδικασίας αναγνωρίζονται τα τελευταία χρόνια ως σημαντικός παράγοντας που απειλεί την διατήρηση της ευημερίας και της οικονομικής δραστηριότητας που επιτεύχθηκαν τουλάχιστον στις κοινωνίες της Δύσης τις μεταπολεμικές δεκαετίες.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση αναγνωρίζοντας την επαπειλούμενη ανεπάρκεια πόρων

14 Για περισσότερες πληροφορίες για την «ανοικτή» αγροτική παραγωγή βλ. (Giotitsas 2019).

έχει εκπονήσει τη στρατηγική της κυκλικής οικονομίας και της βιομηχανικής συμβίωσης. Οι ιδέες αυτές, αν και γόνιμες, στερούνται επαρκούς εξειδίκευσης και πολιτικών ενώ οι κύριες χρηματοδοτούμενες δράσεις συγκεντρώνονται στην υποκατάσταση των πρώτων υλών στα παραγόμενα βιομηχανικά προϊόντα και την ανάπτυξη τεχνολογιών ανάκτησής τους μέσω της ανακύκλωσης των προϊόντων μετά το πέρας του χρόνου ζωής τους. Σχηματικά οι δράσεις αυτές περιορίζονται εντός του πλαισίου 1 του Σχήματος 1. Η πολιτική αυτή δεν εστιάζει προσώρως στη μείωση του όγκου παραγωγής ούτε στην επιμήκυνση του χρόνου ζωής των βιομηχανικών προϊόντων, ίσως γιατί μια διαφορετική πολιτική μπορεί να απειλεί τα επιχειρηματικά μοντέλα και την κερδοφορία μεγάλων επιχειρήσεων.

Η κυκλική οικονομία ανοικτού κώδικα εστιάζει στα στάδια της παραγωγικής διαδικασίας που αφορούν στον σχεδιασμό, την παραγωγική ανακατασκευή και επαναχρησιμοποίηση των αρθρωματικά σχεδιασμένων προϊόντων, την δυνατότητα επισκευής τους και την επιμήκυνση του χρόνου ζωής τους ώστε μικρότερες υπολλειματικές ποσότητες πρώτων υλών να κατευθύνονται στην ανακύκλωση ή την απόρριψη, που έτσι κι αλλιώς σε ορισμένες κατηγορίες προϊόντων αποδεικνύεται εξαιρετικά αναποτελεσματική.

Το κρίσιμο σημείο στην κυκλική οικονομία ανοικτού κώδικα είναι η ίδια η διαδικασία σχεδιασμού των βιομηχανικών προϊόντων (πλαίσιο 2 του Σχήματος 1). Τα προϊόντα και οι τεχνολογίες σχεδιάζονται υιοθετώντας τις αρχές των ανοικτών τεχνολογιών που σημαίνει ότι όχι μόνο είναι προσιτές στον καθένα που επιθυμεί και διαθέτει την ικανότητα να τις παράξει αλλά ενσωματώνουν εξ' αρχής ιδιότητες που αντανακλούν τις αρχές μιας διευρυμένης κοινότητας σχεδιαστών, η οποία συμπεριλαμβάνει ειδικούς από διαφορετικές βιομηχανίες, κοινωνικούς φορείς και μη κερδοσκοπικά ιδρύματα. Η πολυσυμμετοχική ανάπτυξη εγγυάται καλύτερα τελικά αποτελέσματα ως προς την αποτίμηση του κύκλου ζωής και του περιβαλλοντικού αποτυπώματος των προϊόντων ενσωματώνοντας κοινωνικές και οικολογικές παραμέτρους που ο κλασσικός εταιρικός «κλειστός» σχεδιασμός δεν λαμβάνει συνθήτως υπόψιν του. Τα προϊόντα έχουν μακρό χρόνο ζωής καθώς αποφεύγεται η προσχεδιασμένη βραχυβιότητά τους.

Στην κυκλική οικονομία ανοικτού κώδικα υπάρχει σαφής επικέντρωση στην δημιουργία απαρτίων (σχετικά αυτόνομων λειτουργικών συστημάτων) και διεπαφών διασύνδεσής τους στο ολοκληρωμένο έργο. Τα προϊόντα είναι διαλειτουργικά από τον σχεδιασμό τους επιτρέποντας την αλληλεπίδραση μεταξύ διαφορετικών βιομηχανιών και προϊόντων των οποίων ο κύκλος ζωής των απαρτίων είναι κοινός, συμπληρωματικός ή αλληλεπικαλυπτόμενος.

Ο ανοικτός σχεδιασμός και η διαθέσιμη ανοικτή τεκμηρίωση επιτρέπει την ταχύτερη διασπορά της τεχνογνωσίας και την ανάπτυξη του επισκευαστικού τομέα, γεγονός που μπορεί να επιταχύνει την επαναβιομηχάνιση της Ευρωπαϊκής Ηπείρου με οικολογικό πρόσημο. Επιπλέον η τεχνογνωσία μπορεί να διασπαρεί οικουμενικά και να προσαρμοστεί στις κατά τόπους ανάγκες, αμβλύνοντας τις παγκόσμιες ανισότητες που οδηγούν σε οικονομικό μαρασμό τις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές του πλανήτη.

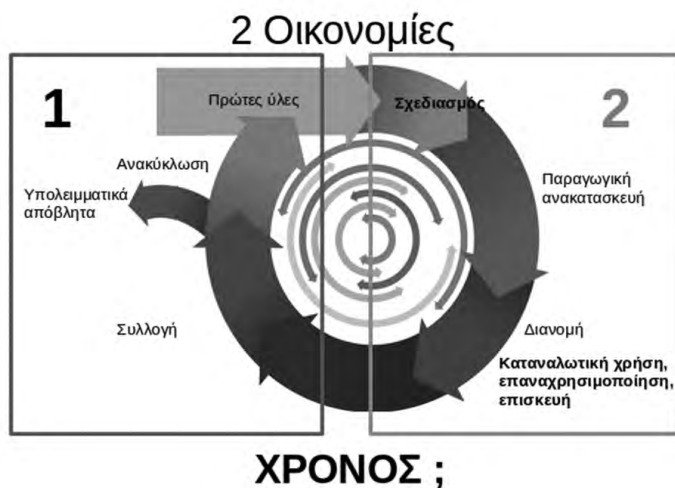
Το κύριο πλεονέκτημα της κυκλικής οικονομίας ανοικτού κώδικα είναι ότι μπορεί να περιορίσει σημαντικά το περιβαλλοντικό αποτύπωμα της ανθρώπινης μεταποιητικής δραστηριότητας ενισχύοντας ταυτόχρονα το στοιχείο της συνεργασίας ανάμεσα σε κατά τα άλλα πιθανά ανταγωνιστικούς εταίρους στις αγορές. Αφαιρώντας απ' την εξίσωση σε μεγάλο βαθμό τα μονοπωλιακά δικαιώματα ιδιοκτησίας, εντείνει τα κίνητρα του ανταγωνισμού και της καινοτομίας αλλά ταυτόχρονα επιτρέπει στους παραγωγούς να ωφεληθούν άμεσα από την συνολική πρόοδο της κοινότητας. Ο ανοικτός σχεδιασμός δεν είναι ασύμβατος με τα δικαιώματα βιομηχανικής ιδιοκτησίας. Απλώς περιορίζει το πεδίο τους σε δευτερεύοντες τομείς που δεν θίγουν τον πυρήνα των βασικών τεχνολογιών. Για παράδειγμα, η πλατφόρμα όλων των βασικών απαρτιών ενός αυτοκινήτου μπορεί να είναι ανοικτή αλλά να διαφοροποιούνται στοιχεία όπως η εμφάνιση και το design ή η έσσοнос σημασίας εξειδικευμένες καινοτομίες που κατοχυρώνονται με δικαιώματα ιδιοκτησίας.

Το σημαντικότερο πλεονέκτημα του ανοικτού σχεδιασμού είναι η ανάκτηση του δημοκρατικού ελέγχου στη διαδικασία ανάπτυξης της τεχνολογίας. Το ερώτημα ποιο πρόβλημα, με ποια μέσα και με ποιο κόστος πρέπει να επιλύσουμε γίνεται υπόθεση ενός ευρύτερου και περισσότερο αντιπροσωπευτικού σώματος. Θα απαιτηθεί η ανάπτυξη νέων θεσμών που θα υποστηρίζουν την εφαρμοσμένη έρευνα με βάση τον ανοικτό σχεδιασμό. Τα προπλάσματά τους υπάρχουν ήδη στους ποικίλους συνεργατικούς χώρους/θεσμούς ανάπτυξης ανοικτών τεχνολογιών, από τις άτυπες κοινότητες και τα εργαστήρια ανοικτών τεχνολογιών μέχρι τα οικοσυστήματα συνεργασίας για την ανάπτυξη ανοικτού φαρμάκου που περιγράφηκαν.

Η υιοθέτηση μιας βιομηχανικής πολιτικής που στηρίζεται στην κυκλική οικονομία ανοικτού κώδικα ανταποκρίνεται πολύ περισσότερο στις άμεσες ανάγκες του ελληνικού παραγωγικού ιστού που αποτελείται κατά κανόνα από μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις. Το μέγεθός τους στερεί την δυνατότητά για αυτόνομη έρευνα και ανάπτυξη με αποτέλεσμα την τεχνολογική τους υστέρηση. Οι πολύ μικρές επιχειρήσεις μπορούν να συμμετάσχουν στα οικοσυστήματα των ανοικτών τεχνολογιών που στηρίζονται σε μικρές συμβολές των συμμετεχόντων

και οι οποίες αθροίζονται για την παραγωγή μεγάλων έργων. Η μεταφορά τεχνολογίας μέσω των ανοικτών τεχνολογιών μειώνει τα κόστη των αρχικών επενδύσεων που απαιτούνται και βοηθά την ανάπτυξη επιχειρηματικότητας υψηλής έντασης εργασίας και γνώσης.

Σχήμα 1: Κυκλική οικονομία ανοικτού κώδικα

Η κυκλική οικονομία ανοικτού κώδικα εστιάζει (πλαίσιο 2) στην επιμήκυνση του χρόνου ζωής των προϊόντων που σχεδιάζονται πολυσυμμετοχικά. Τα προϊόντα αποτελούνται από αρθρώματα που μπορούν να επαναχρησιμοποιηθούν και να επισκευαστούν.

Επίλογος

Η πρακτική, μια τεχνολογία να είναι ελεύθερα προσβάσιμη και συμπεριληπτική δεν είναι κάτι το καινοφανές. Το ίδιο αφορά και στην απόκρυψη ή την προνομιακή ιδιοποίηση της τεχνολογίας με τρόπο ώστε να αναπαράγει προνόμια και σχέσεις εξουσίας. Οι «ανοικτές τεχνολογίες» αποτελούν περισσότερο μια σύγχρονη έκφραση της δημόσιας και συμπεριληπτικής διάστασης της τεχνολογίας που παίρνει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά στην συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία όπου η καινοτομία και η παραγωγή συντελείται στο πλαίσιο διευρυμένων δικτύων. Οι σύγχρονες μορφές συνεργασίας σε διευρυμένα

δίκτυα καθίστανται περισσότερο αποτελεσματικές με την «σχετικοποίηση» του πλαισίου των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας που θεσπίστηκαν την εποχή του βιομηχανικού καπιταλισμού. Πέρα από τα όμως από τα πλεονεκτήματα σε επίπεδο αποδοτικότητας οι ανοικτές τεχνολογίες ανοίγουν νέες προοπτικές στην κοινωνική διαχείριση της τεχνολογίας δίδοντας την δυνατότητα μεγαλύτερης άσκησης κοινωνικού ελέγχου, εκδημοκρατισμού στην λήψη αποφάσεων και καθορισμού των δυναμικών κατευθύνσεων ανάπτυξής της. Η Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία συγκροτεί ένα υποκείμενο κοινωνικού μετασχηματισμού που συγκροτείται πάνω στις αρχές της συμπεριληπτικότητας, της άρσης των ανισοτήτων και της κοινωνικής αλληλεγγύης. Οι ανοικτές τεχνολογίες αποτελούν ένα ιδανικό μέσο για την προώθηση των ευρύτερων κοινωνικών της στόχων.

Σε πρακτικό επίπεδο οι πολύ μικρές, οικογενειακές, και συνεταιριστικές επιχειρήσεις έχουν άμεσα πρακτικά οφέλη με την υιοθέτηση των ανοικτών τεχνολογιών. Μπορούν να επιτελέσουν σύνθετες παραγωγικές διαδικασίες με μικρή καταβολή αρχικού κεφαλαίου εξαιτίας του μειωμένου κόστους κτήσης. Επιπλέον, μπορούν να οργανωθούν σε ευρύτερα δίκτυα, αναπτύσσοντάς κοινές τεχνολογικές λύσεις με συνεισφορές και συμμετοχή που μπορεί να είναι αντίστοιχη των μικρών δυνατοτήτων που συνήθως έχουν στο να επενδύσουν σε έρευνα και ανάπτυξη. Γύρω από τις ανοικτές τεχνολογίες μπορούν να χτίσουν με μεγαλύτερη ευκολία και αυτονομία, εφοδιαστικές αλυσίδες και κοινοπραξίες παραγωγής σύνθετων προϊόντων. Ενσωματώνοντας τις αρχές της βιωσιμότητας και του σεβασμού του φυσικού περιβάλλοντος, μπορούν να προσαρμόσουν ή να αναπτύξουν εκ νέου προϊόντα που έχουν μακρό χρόνο ζωής, είναι επισκευάσιμα, έχουν μικρό περιβαλλοντικό αποτύπωμα και σέβονται τους καταναλωτές.

Βιβλιογραφία

- Bauwens M., Kostakis V. and Pazaitis A. (2019) *Peer to Peer: The Commons Manifesto* (Vol. 10). University of Westminster Press. Διαθέσιμο στο: <http://www.jstor.org/stable/j.ctvfc53qf>
- Bauwens M. (2005) *The Political Economy of Peer Production*, ctheory.net (<https://journals.uvic.ca/index.php/ctheory/article/view/14464>)
- Bauwens M., Kostakis, V. and Pazaitis, A. (2019) *Peer to Peer: The Commons Manifesto* (Vol. 10). University of Westminster Press.
- Benkler Y. (2006) *The wealth of networks: How social production transforms markets and freedom*. New Haven/London: Yale University Press.

- Boldrin M. and Levine D.K. (2013) "The case against patents", *Journal of Economic Perspectives*, 27 (1): 3-22.
- Dafermos G. (2021) "Prophets and advocates of peer production", in O'Neil M, Pentzold C. and Toupin S. (Eds.), *The Handbook of Peer Production*, Malden, MA: Wiley-Blackwell, 89-100.
- Dafermos G. and Sφderberg J. (2009) *The hacker movement as a continuation of labour struggle*, *Capital & Class*, 33 (1): 53-73.
- Feenberg A. (1999) *Questioning Technology*, New York: Routledge.
- Giotitsas C. (2019) *Open source agriculture: Grassroots technology in the digital era*, London: Palgrave Macmillan.
- Kostakis V. and Bauwens M. (2014) *Network Society and Future Scenarios for a Collaborative Economy*. London: Palgrave Pivot.

Μανώλης Τζουβελέκας

Κοινωνική Καινοτομία: Η Διαλεκτική της Κοινωνικής Αλλαγής. Θεωρίες και Πράξη

Εισαγωγή

Η Κοινωνική Καινοτομία¹ (εφεξής, Κ.Κ.) αποτελεί ένα από τα πεδία εστίασης της ακαδημαϊκής κοινότητας, των προσώπων, των οργανισμών και επιχειρήσεων που αναζητούν να δώσουν λύσεις σε κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα. Τεχνολογικές καινοτομίες, όπως η ανακάλυψη του τροχού και του ηλεκτρικού λαμπτήρα καθώς και κοινωνικές καινοτομίες, όπως οι μεγάλες γραφειοκρατίες και το δημόσιο σχολείο αποτέλεσαν μέσα βελτίωσης των κοινωνικών συνθηκών στις κοινωνίες που χρησιμοποιήθηκαν, αφού έγιναν αποδεκτά ως λύσεις σε συγκεκριμένα προβλήματα (Fairweather & Tornatzsky 1977). Η Κ.Κ., επίσης, δεν είναι μια σύγχρονη, όπως θεωρείται, έννοια, αφού έλκει τη χρήση της, έστω και με μειωτική εννοιολόγηση αρχικά από τους πολέμιους των σοσιαλιστών Saint-Simon, Fourier και Proudhon, με προεξάρχοντα τον Sargent που τιτλοφορεί το βιβλίο «Οι κοινωνικοί καινοτόμοι και τα σχήματά τους», το 1858 (Godin 2011).

Ο Godin επιχειρηματολογεί ότι η Κ.Κ., τουλάχιστον από τον 19^ο αιώνα, είναι «έννοια και πρακτική που προϋπήρχε της τεχνολογικής καινοτομίας, η οποία εμφανίστηκε κατά τη δεκαετία του 1940» και ότι «η τρέχουσα χρήση ή έκφραση της κοινωνικής καινοτομίας στη θεωρία και η φρεσκάδα της αποτελεί απλά μια ανάσταση [ως] απάντηση στην ηγεμόνευση της τεχνολογικής καινοτομίας στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα» (Godin 2012).

Κατά τον 19^ο αιώνα πολλοί όριζαν την Κ.Κ., ως «την ανατροπή της ατομικής

---

¹ Το παρόν κείμενο αποτελεί επεξεργασμένη μορφή του 3ου Κεφαλαίου, Τζουβελέκας, 2020, (Διδακτορική Διατριβή με επιβλέπουσα την Αν. Καθηγήτρια Κλήμη-Καμινάρη Ολυμπία).

ιδιοκτησίας και την κατάργηση ενός θεσμού που στήριζε την κοινωνία». Ή ακόμη πιο «στοχοθετημένα» η *Encyclopedia Britannica*, το 1888, στο λήμμα για τον κομμουνισμό τον περιέγραφε ως «την ονομασία που δίνεται στα σχήματα της κοινωνικής καινοτομίας που έχουν ως έναυσμα την ανατροπή της ατομικής ιδιοκτησίας» (Godin 2012).

Οι δύο βασικές σημασίες της Κ.Κ., εκείνη την περίοδο ήταν ο σοσιαλισμός και η κοινωνική αλλαγή. Οι συνεταιριστικές ενώσεις και η διανομή των κερδών αυτών που τα δημιουργούσαν αποτελούσαν παράδειγμα της κοινωνικής καινοτομίας. Μια τρίτη σημασιολογία αποδόθηκε κατά τον 20^ο αιώνα αφορώντας οτιδήποτε νέο στα «κοινωνικά θέματα».

Το παρόν κείμενο οργανώνεται σε έξι μέρη. Αρχικά, αναφερόμαστε στην καινοτομία και κατόπιν στη συστημική καινοτομία. Τρίτον, αναλύεται η θεωρία της κοινωνικής καινοτομίας. Τέταρτον, αποτυπώνονται εργαλεία, δηλαδή τα μέσα και η πράξη της κοινωνικής καινοτομίας. Πέμπτον, παρουσιάζεται το Βασικό Εισόδημα ως διεθνές παράδειγμα κοινωνικής καινοτομίας. Η έκτη ενότητα αναφέρεται στην ψηφιακή κοινωνική καινοτομία.

Καινοτομία

Κάθε καινοτομία μικρής ή μεγάλης εμβέλειας, για να είναι κοινωνική πρέπει να απαντά στην ερώτηση «ποιο κοινωνικό πρόβλημα επιλύει; σε ποιο κοινωνικό πρόβλημα δίνει μια βιώσιμη και διατηρήσιμη λύση;». Για τους Fairweather & Tornatzky *κοινωνική καινοτομία* είναι οι «εναλλακτικές λύσεις σε κοινωνικά προβλήματα, ιδίως αυτών που αντιμετωπίζουν οι «περιθωριοποιημένοι», όπως οι άνεργοι, οι ηλικιωμένοι, οι φτωχοί, οι εγκληματίες, με τη μικρότερη δυνατή διαταραχή» (Godin, 2012), εμμένοντας στο γεγονός ότι η Κ.Κ., μπορεί να πραγματοποιηθεί με πειραματικές μεθόδους, όπως οι φυσικές επιστήμες, με μετρήσεις, μοντέλα και αξιολόγηση αποτελεσμάτων.

Ο Schumpeter περιέγραψε την καινοτομία σε όρους παραγωγής και χρηματικού κόστους (Schumpeter 1939), έχοντας ορίσει ήδη τον καινοτόμο επιχειρηματία (στη *Θεωρία της Οικονομικής Ανάπτυξης* στα 1911), ως το πιο δυναμικό ανθρωπογενές τμήμα της οικονομίας, διατέμνοντας τις κοινωνικές τάξεις. Παράλληλα, αναφέρει ότι η καινοτομία καταστρέφει μια συνάρτηση παραγωγής, ορίζοντας μια νέα (Schumpeter 2006).

Οι Νονάκα και Τακεούτσι για να εξηγήσουν την καινοτομία προτάσσουν μια θεωρία δημιουργίας οργανωσιακής γνώσης, γιατί οι οργανώσεις αναδιατυπώνουν τα προβλήματα που έχουν και τις όποιες συνακόλουθες

λύσεις μέσω της καινοτομίας (Νονάκα και Τακεούτσι 2001).

Επιπλέον, ο ορισμός του Boise State University, όπως παρατίθεται στους Wetzel και Ewbank, θεωρούμε ότι είναι ο εγγύτερος σε μας ορισμός της καινοτομίας που έχει ήδη τις γέφυρες με την έννοια και τους ορισμούς της κοινωνικής καινοτομίας:

Καινοτομία είναι η ικανότητα συνδυασμού, σύνθεσης και εφαρμογής υπάρχουσών ιδεών, γνώσης και εμπειρίας, με πρωτότυπους τρόπους που μπορούν να συνεισφέρουν σε μια κοινότητα ή/και στην κοινωνία [ε]λνσωματώνει σκέψη, στοχασμό, φαντασία, συνεργασία και δράση με δημιουργικούς τρόπους που περιέχουν αποκλίνουσα και συγκλίνουσα σκέψη και ανάληψη κινδύνου (Wetzel & Ewbank 2013).

Στον πυκνό αυτό ορισμό εμπεριέχονται η δημιουργική και η σχεδιαστική σκέψη, η έρευνα δράσης, η κοινωνική αλλαγή, ο κίνδυνος. Ενώ, κατά τον 19^ο αιώνα, «η καινοτομία ήταν πρωταρχικά θέμα των επιχειρήσεων και των εφευρετών, μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο τα πανεπιστήμια ανέλαβαν την καινοτομία και γραμμικά από αυτά κατέληγε στις επιχειρήσεις» (Gustavsen 2005).

Στην εποχή μας το παραδοσιακό μοντέλο της καινοτομίας δεν είναι προνόμιο κεντρικού σχεδιασμού των ερευνητικών κέντρων των εργοστασίων, των εταιρειών, των πανεπιστημίων, των κρατικών φορέων κ.λπ. Οι χρήστες μπορούν, πλέον, με τη χρήση των Τ.Π.Ε. να έχουν το προϊόν/υπηρεσία που επιθυμούν δημιουργώντας το οι ίδιοι/ες. Αν όχι μπορούν να τα προμηθευτούν από άλλα μέλη των κοινοτήτων ελεύθερα, χωρίς την παρεμβολή των ανωτέρω παραδοσιακών δρώντων, όπως αναφέρει ο Hippel (Hippel 2005 κεφ.1).

Μέρος αυτού του εκδημοκρατισμού αποτελεί και η Κ.Κ που αν και παλιά έννοια έχοντας μια σύγχρονη διαφορετική νοηματοδότηση, οδηγεί το δρόμο και τις πιθανότητες για θετική κοινωνική αλλαγή.

Συστημική Καινοτομία

Σύμφωνα με τους Davies, Mulgan, Norman, Pulford, Patrick & Simon (Davies, Mulgan, Norman, Pulford, Patrick & Simon 2012) Συστημική Καινοτομία «ορίζεται ένα σύνολο αλληλοσυνδεδεμένων καινοτομιών, όπου κάθε μία εξαρτάται από τις άλλες, με την καινοτομία να εμπεριέχεται τόσο στα μέρη του συστήματος όσο και στους τρόπους αλληλεπίδρασής τους». Η Συστημική Καινοτομία απαιτεί τη διατομεακή και διακλαδική συνεργασία για την παράλληλη εφαρμογή των καινοτομιών για θετικά αποτελέσματα.

Η Κ.Κ., αποτελεί μέρος Συστημικών Καινοτομιών, υπό την έννοια ότι μεταξύ άλλων η μια επηρεάζει την άλλη, είναι αλληλοσυνδεόμενες και αλληλεπιδρώσες καινοτομίες. Επίσης σημαίνει ότι από μόνες τους ή αποκομμένες από άλλα είδη καινοτομιών δεν θα έχουν τον ίδιο θετικό κοινωνικό, οικονομικό, περιβαλλοντικό αντίκτυπο.

Κοινωνική Καινοτομία: Η θεωρία

Η Κ.Κ., θεωρούνταν επαναστατική πράξη κατά τον 19ο αιώνα. Σήμερα, οι κοινωνικοί καινοτομούντες στοχεύουν στη συστημική αλλαγή, ειρηνικά χωρίς αναφορές σε κοινωνικές αναταραχές. Σε αυτό το ερώτημα ο Godin αναφέρει ότι «ο/η καθένας/μία έχει το δικό του/της ορισμό για το τι είναι καινοτομία. Το συγκεκριμένο εξηγεί πολλά. Στις μέρες μας αυτό που φαίνεται σημαντικό σε πολλούς δεν είναι η επαναστατική καινοτομία, αλλά το συνεχές καινοτομείν».

Σύμφωνα με τον Drucker οι κοινωνικές καινοτομίες της βιομηχανικής επανάστασης περιλάμβαναν μεταξύ άλλων, τη δημόσια διοίκηση, τα ταχυδρομεία, την εκπαίδευση, τις εμπορικές τράπεζες αναφέροντας ότι «στην εποχή μας οι κοινωνικές καινοτομίες είναι σημαντικότερες από τις επιστημονικές και τις τεχνικές καινοτομίες» (Banathy 2000).

Πότε εμφανίστηκε, όμως, η Κ.Κ., ως επιστημονικό πεδίο;

Ανασκοπώντας τη βιβλιογραφία και αναφορικά με την ανακάλυψη των απαρχών της, τον 19ο αιώνα μόνο ο Godin αποτύπωσε την ιστορική και πολιτισμική της βάση στα επαναστατικά κινήματα του 19ου αιώνα. Μελετώντας τον William Lucas Sargant (Sargant 1858), διαβάζουμε στο ογκώδες “Social Innovators and their schemes”, ένα φιλιππικό κατά των ουτοπικών σοσιαλιστών και «ετερόδοξων» διανοητών και πρόδρομων του συνεργατισμού και συνεταιριστικού κινήματος, όπως ο Saint-Simon, ο Fourier, ο Blanc, ο Proudhon και ο Girardin. Στο πνεύμα της εποχής, αλλά και μεταγενέστερα, ο κοινωνικά καινοτόμος ήταν ο ανατροπέας, ο εκπορθητής της κοινωνικής ισορροπίας, αυτός που μετέφερε το άγνωστο μέλλον στο παρόν.

Η σύγχρονη βιβλιογραφία για την Κ.Κ., έχει εστιάσει στις μεθόδους και στα μέσα υλοποίησής της σε διεθνές επίπεδο στη δημόσια και ιδιωτική σφαίρα και στην κοινωνία πολιτών (Murray, Caulier-Grice & Mulgan 2010, Osburg & Schmidpeter 2013), στη σχέση της με την αρμοστικότητα και τη θεωρία της πολυπλοκότητας (Westley & Antandze 2010, Goldstein, Hazy & Silberstang

2010, Westley 2013, Lichtenstein, Haigh & Beaton 2014, Lodermann & Ziegler 2015), στο χρηματοοικονομικό σχεδιασμό και στη δημιουργία κοινωνικής αξίας καθώς και στα κοινωνικά χρηματοοικονομικά (Hazy, Sviatoslav & Torras 2010, Moore, Westley, Tjornbo & Holroyd 2012), στην κοινωνική αλλαγή (Goldsmith 2010, Bureau of European Policy Advisors 2011, OECD 2012), στην κοινωνική επιχειρηματικότητα (Groot και Dankbaar 2014), στον αναστοχασμό και στην αναδυστικότητα της καινοτομίας (Schubert 2014), στη συνειδητή εξέλιξη και στο σχεδιασμό κοινωνικών συστημάτων (Banathy 1996, Hubbard 1998).

Ένας λειτουργικός ορισμός της Κ.Κ., των Phills, Deiglmeier & Miller (Phills, Deiglmeier & Miller 2008) αναφέρεται σε «μια νέα, περισσότερο αποτελεσματική, αποδοτική και βιώσιμη λύση σε ένα κοινωνικό πρόβλημα, ή ίδια με υπάρχουσες λύσεις για την οποία η δημιουργούμενη αξία προκύπτει πρωταρχικά για την κοινωνία ως όλον παρά για τα επιμέρους άτομα», ενώ για τον Mulgan «είναι το πεδίο σχετικά με καινοτομίες που είναι κοινωνικές τόσο στα μέσα όσο και στους σκοπούς» (Mulgan 2012). Ευρύτερα οι έννοιες της κοινωνικής καινοτομίας αποτυπώνονται με βάση το χρονικό πλαίσιο και το κοινωνικό πεδίο από την Ε.Ε (European Commission 2017) στον Πίνακα 1.

Πίνακας 1: Σύγχρονες και πρόσφατες έννοιες της Κοινωνικής Καινοτομίας

Έννοιες της Κοινωνικής Καινοτομίας	Χρονική περίοδος / Κλάδος/Πεδίο	Κοινωνικό πλαίσιο	Ιδιαίτερα “μηνύματα” - Ορισμοί
Weber M. (1920) [Κοινωνική εφεύρεση]	Οι καλές μέρες του φιλελευθερισμού, αναζήτηση για ένα πιο δυνατό κράτος	Σχέση ανάμεσα στην κοινωνική τάξη και στην καινοτομία	Ατομικοί ρόλοι με συμπεριφορικές εναλλαγές
Schumpeter J. (1932) [Καινοτομία και ανάπτυξη]	Άνοδος του Κεϋνσιανισμού - Ρήξη με την ακραία αγοραία ελευθερία	Σχέση ανάμεσα στην καινοτομία και στην ανάπτυξη	Αναζήτηση ολοκληρωμένης κοινωνικής θεωρίας (Κοινωνιολογία της γνώσης)
Tarde G.	Θεωρία της Πράξης, ως κρίσιμη απάντηση στον στρουκτουραλισμό του Durkheim	Σχέση ανάμεσα στην μίμηση και στην καινοτομία	Καινοτομία βασισμένη στις ψυχολογικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ των ατόμων
James Taylor (1970)	Ανάπτυξη κοινοτήτων κατά τη δεκαετία του 1970		

Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα

Chambon, David, Devevey (1982)	Μαθητικές εξεγέρσεις/ Κινήματα χειραφέτησης της δεκαετίας του 1970	Κρίση του Φορντικού μοντέλου, ισχυρή πίστη στη δημιουργία ενός ακόμη πιο περιεκτικού Κράτους Πρόνοιας	“Les innovations sociales”
Moulaert et al. (1995; 2000) Klein et al.	Αστική και Περιφερειακή ανάπτυξη (δεκαετία 1990) γειτονιά	Άνοδος του κινήματος της τοπικής ανάπτυξης - Χωρικές δυναμικές	Καινοτομία σε κοινωνικές σχέσεις για την ικανοποίηση συλλογικών αναγκών - Ρόλος της ενδυνάμωσης και του κοινωνικού πολιτικού μετασχηματισμού
Laville, Nyssen, EMES	Εκ νέου ανακάλυψη της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας (δεκαετία 1990 και εντεύθεν)	Διαδοχή οικονομικών κρίσεων, απομακρύνουν τους ανθρώπους από την απασχόληση	Αναβίωση της Κ.Ο. σε αλληλεπίδραση με τη λογική της αγοράς επιδιώκοντας παράλληλα αυτόνομη ανάπτυξη

Πηγή: European Commission 2017: 21

Η Κ.Κ., μπορεί να είναι ένα προϊόν, μια παραγωγή, μια διαδικασία ή τεχνολογία, αλλά μπορεί να είναι επίσης μια αξία, μια ιδέα, μια νομοθεσία, ένα κοινωνικό κίνημα, μια παρέμβαση ή κάποιος συνδυασμός των ανωτέρω. Δεν είναι απαραίτητο να είναι συνδεδεμένη, ως έννοια και πρακτική, μόνο με την κοινωνική επιχειρηματικότητα, αλλά μπορεί και όντως διατρέχει οικονομικούς φορείς του δημόσιου, του ιδιωτικού και του λεγόμενου τρίτου ή κοινωνικού τομέα.

Οι Fougere, Segercrantz & Seeck επιχειρηματολογούν ότι η πολιτική Κ.Κ της Ε.Ε επανανομιμοποιεί την ηγεμονία του νεοφιλελευθερισμού και αναγνωρίζει «τις ευπαθείς και ευάλωτες ομάδες περισσότερο ως ωφελούμενα τμήματα του πληθυσμού παρά ως ενεργούς πολίτες» (Fougere, Segercrantz & Seeck 2017). Αναφέρουν δε ότι ο ρόλος του δημόσιου τομέα είναι ασαφής στην υλοποίηση της πολιτικής κοινωνικής καινοτομίας, αφού από τη μια πλευρά προάγουν λύσεις Κ.Κ. και από την άλλη περικόπτουν τη δημόσια χρηματοδότηση σε δημόσιες πολιτικές κοινωνικού χαρακτήρα (Fougere, Segercrantz & Seeck 2017).

Παρατηρώντας και συμμετέχοντας ενεργά στο ευρωπαϊκό και εγχώριο πεδίο

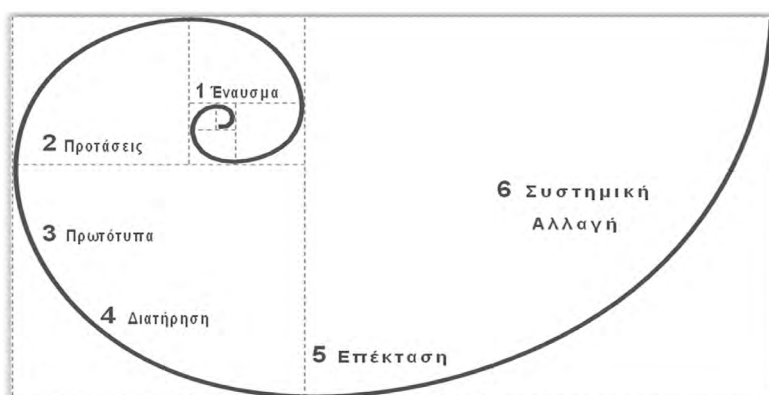
της Κ.Κ., πρέπει να τονιστεί ότι απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή αναφορικά με το τι είναι και τι δεν είναι έμπρακτα κοινωνική καινοτομία, ιδίως από τις κοινωνικές επιχειρήσεις και επιχειρήσεις και φορείς Κ.Α.Ο., καθώς και τους σκοπούς που πιθανόν ζητούν να υλοποιήσουν φορείς και πρόσωπα έχοντας ως κριτήριο μόνο την επιλογή τους σε κάποιο πρόγραμμα επιδότησης/επιχορήγησης.

Το τοπίο της Κ.Κ. στην Ελλάδα παραμένει σε πρώιμο στάδιο ανάπτυξης και δεν γίνεται εύκολα αντιληπτό ως έννοια και πρακτική.

Ως «κοινωνική καινοτομία» ορίζεται η παραγωγή προϊόντων και η παροχή υπηρεσιών, οι οποίες αποσκοπούν στην ικανοποίηση κοινωνικών αναγκών, τη συμφιλίωση παραγωγής και κατανάλωσης, την εναρμόνιση προσφοράς και ζήτησης και τη διαμόρφωση νέου τύπου κοινωνικών σχέσεων βασιζομένων στη συλλογικότητα και στην ισοτιμία και όχι στον ανταγωνισμό (ν.4430/2016).

Για να γίνει κατανοητή αυτή η μορφή καινοτομίας χρησιμοποιείται το μοντέλο της σπείρας της κοινωνικής καινοτομίας ως ευρετικό εργαλείο. Οι Murray, Caulier-Grice και Mulgan (Murray, Caulier-Grice και Mulgan 2010) αποτυπώνουν την κοινωνική καινοτομία με μη γραμμική μορφή, ως σπείρα ή «ναυτίλο», που περιλαμβάνει τις φάσεις ή τα στάδια του ενάρκτη, των προτάσεων, των πρωτότυπων, της διατήρησης, της επέκτασης και της συστημικής αλλαγής. Η σπείρα της κοινωνικής καινοτομίας αποτυπώνεται στο Σχήμα 1.

Σχήμα 1: Η σπείρα της κοινωνικής καινοτομίας

Πηγή: Murray Caulier-Grice & Mulgan 2010

Το αρχικό στάδιο του ενάρκτη ή εναύσματος (prompt) είναι το στάδιο που συλλαμβάνεται το κοινωνικό πρόβλημα ή η κοινωνική ανάγκη. Η κοινωνική καινοτομία καλείται να δώσει βιώσιμες απαντήσεις σε κοινωνικά προβλήματα, να λύσει ζητήματα που απασχολούν μεγάλα τμήματα του πληθυσμού, σε περιφερειακό, εθνικό ή διεθνές επίπεδο. Στο στάδιο αυτό αποτελεί πρόκληση η διατύπωση του σωστού κοινωνικού προβλήματος που πρέπει να επιλυθεί.

Η άποψη των Murray, Caulier-Grice και Mulgan συνδράμει την επιχειρηματολογία του Mitroff, που μια δεκαετία νωρίτερα αναφέρει ότι πρέπει να τίθεται το σωστό πρόβλημα για να υπάρχει βιώσιμη και σωστή λύση, αφού μπορεί επίσης να δοθεί λύση, αλλά σε λάθος πρόβλημα. Πρόκειται για το λάθος Τύπου III ή E3² κατά τον Μίτροφ (Μίτροφ 2000). Ενώ, τα προβλήματα τύπου E1 και E2 είναι γνωστά στη στατιστική και διδάσκονται οι λύσεις τους, το E3 δεν είναι γνωστό σε αντίθεση με τα άλλα δύο.

Συνοπτικά κατά τη φάση του εναύσματος παρατηρείται η (επαν)εκκίνηση μιας νέας διαδικασίας, σκέψης, διαίσθησης για την κάλυψη μιας κοινωνικής ανάγκης, για την επίλυση ενός κοινωνικού προβλήματος. Αξίζει να αναφερθεί σε αυτό το σημείο ότι η διαίσθηση, η οποία εν πολλοίς δεν θεωρείται επιστημονικός τρόπος από το κυρίαρχο επιστημονικό παράδειγμα, ήταν για τον Goethe αδελφή της θεωρίας. «Οι δύο αυτές επικράτειες», αναφέρει ο Goethe στη Θεωρία των Χρωμάτων, «δεν είναι χωρισμένες» σε αντίθεση με την Καντιανή θέση.

Η άποψη του Goethe για τις δύο επικράτειες απαντάται σε επιστημονικές εργασίες (Μίτροφ 2000, Kahneman 2011) είτε ως δύο συστήματα, είτε ως δύο τρόποι σκέψης, με εφαρμογές στην ψυχολογία για παράδειγμα η εργασία του Carl Jung για τους τύπους προσωπικοτήτων, στην οικονομική επιστήμη, όπως του Keynes (Keynes 2001).

Τα στάδια της Κ.Κ. κατά τους Murray, Gaulier-Grice & Mulgan (2010) αφορούν:

Στο στάδιο των προτάσεων (Proposals), γεννιούνται οι ιδέες που θα μετασχηματίσουν το προηγούμενο στάδιο σε μια πιο συγκεκριμένη μορφή στο επίπεδο της νόησης, της αντίληψης και της κατανόησης της λύσης του κοινωνικού προβλήματος.

Στα πρωτότυπα (Prototypes). Αφορούν στην πρακτική δοκιμή των ιδεών. Σε αυτό το επίπεδο δημιουργούνται τα πρωτότυπα των ιδεών. Μακέτες,

---

² Ο Μίτροφ αναφέρει πέντε τύπους λάθους E3: την επιλογή λάθος ενδιαφερομένων, την επιλογή πολύ περιορισμένων επιλογών, την εσφαλμένη διατύπωση του προβλήματος, τον καθορισμό στενών ορίων εύρους του προβλήματος και την αδυναμία χρήσης συστηματικής σκέψης (Μίτροφ 2000).

mock ups, σκίτσα, εκμαγεία, οπτικοποίηση, παραγόμενα από 3D εκτυπωτές, προσομοιώσεις με μοντέλα ABM, συνθέτουν μια πλούσια γκάμα επιλογών ανάπτυξης πρωτοτύπων για να γίνει ορατή η προτεινόμενη λύση και πιο κατανοητή στους (συν)δημιουργούς, στα ενδιαφερόμενα μέρη, σε ακροατήρια κ.λπ.

Στη διατήρηση (Sustaining). Η αρχική έμπνευση στο παρόν στάδιο, υλοποιείται. Σημαντικός ο ρόλος της βιωσιμότητας της προσφερόμενης λύσης και της συνεχούς ανατροφοδότησης του κοινωνικά καινοτόμου προσώπου ή ομάδας ή κοινωνικής επιχείρησης με κάθε στοιχείο που μπορεί να βελτιώσει ή να ανακόψει την προτεινόμενη λύση.

Στη φάση της επέκτασης (Scaling). Στην επέκταση ή κλιμάκωση η προσφερόμενη λύση καλύπτει περισσότερες περιοχές, βοηθά περισσότερους ανθρώπους και κοινωνίες, αναπτύσσει και επεκτείνει τη συμπληρωματικότητα προϊόντων και υπηρεσιών.

Στη συστημική αλλαγή (Systemic change). Το επιστέγασμα της όλης προσπάθειας και των φάσεων/σταδίων της κοινωνικής καινοτομίας είναι η συστημική αλλαγή. Η κοινωνική καινοτομία μπορεί να σταματήσει σε οποιοδήποτε από τα προηγούμενα στάδια.

Η Κ.Κ, όπως και η καινοτομία αποτελούν βασικό κορμό της αλλαγής του περιεχομένου της οικονομίας. Ο Scharmer στη Θεωρία «U» παρουσιάζει την καινοτομία ως την επόμενη εξελικτική φάση της οικονομίας, από τα αγαθά της 1ης και 2ης βιομηχανικής επανάστασης και τις υπηρεσίες της 3ης βιομηχανικής επανάστασης, στην 4η βιομηχανική επανάσταση (Scharmer 2009).

Ο βασικός λόγος κοινωνικών αποτυχιών συνίσταται κατά τον Fuller στο γεγονός «οι κοινωνίες λειτουργούν με βάση τη θεωρία, ότι η εξειδίκευση είναι το κλειδί για την επιτυχία, χωρίς να συνειδητοποιούν ότι η εξειδίκευση αποκλείει την περιεκτική σκέψη» (Fuller 2008). Το νεοκλασικό οικονομικό μοντέλο κατατάσσει τον καταμερισμό της εργασίας ως βασικό πυλώνα της οικονομίας και της κοινωνίας, μαζί με την ατομική ιδιοκτησία. Η Κ.Κ. μπορεί να συμβάλλει στην αλλαγή οργανωσιακού, εργασιακού παραδείγματος και κοσμοαντίληψης.

Επιπλέον, η υπερ-εξειδίκευση καθιστά τα πρόσωπα ανίσχυρα, εύθραυστα μπροστά σε αλλαγές. Αφενός, ζητείται υψηλή εξειδίκευση σε συγκεκριμένα αντικείμενα και αφετέρου, η έλευση ή η αναφορά και μόνο σε κάποια επικείμενη δραματική αλλαγή στην οικονομία προκαλεί απώλεια θέσεων εργασίας και τα πρόσωπα παραμένουν άνεργα για μεγάλο διάστημα, συνήθως λόγω μη εμπειρίας και γνώσης άλλων απαιτούμενων ικανοτήτων και δεξιοτήτων. Αυτό, επίσης, σημαίνει περιορισμένη προσαρμογή και αρμοστικότητα στις αλλαγές.

Κοινωνική Καινοτομία: Τα εργαλεία

Η Κ.Κ., έχει και την εργαλειακή της διάσταση. Για κάθε στάδιο της σπείρας ή του έλικα της Κ.Κ, η πρακτική έχει αναπτύξει και αναπτύσσει συνεχώς εργαλεία σε διεθνές επίπεδο. Η ευρηματικότητα και η επιμονή προσώπων, φορέων και επιχειρήσεων της κοινωνικής οικονομίας καθώς και ερευνητικών κέντρων πανεπιστημίων δημιουργούν ένα νέο περιβάλλον, ένα οικοσύστημα κοινωνικής καινοτομίας με σκοπό την επίλυση κοινωνικών προβλημάτων. Ιδιαίτερες πρωτοβουλίες αποτελούν:

- α) Το Social Innovation Generation του Πανεπιστημίου Waterloo στον Καναδά, όπου μια διεπιστημονική ομάδα προάγει την Κοινωνική Καινοτομία σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο με ενδεικτικές θεματικές περιοχές την κοινωνική καινοτομία, τη συστημική σκέψη, την Κοινωνική Επιχειρηματικότητα, την Κοινωνική Επιχειρηματική, την ανθεκτικότητα και την αρμοστικότητα καθώς και την κοινωνική καινοτομία στο δημόσιο τομέα.
- β) Το Skoll Foundation (Οξφόρδη- κοινωνική επιχειρηματικότητα και κοινωνικές επιχειρήσεις) του Said Business School.
- γ) Το Nesta Innovation Foundation (Λονδίνο).
- δ) Το Stockholm Resilience Centre (Στοκχόλμη).
- ε) Το Drift Institute (Ρόττερνταμ).

Βασικά εργαλεία ανάπτυξης κοινωνικής καινοτομίας, μεταξύ άλλων, αποτελούν:

- α) Οι Συμμετοχικοί Προϋπολογισμοί και άλλα συμμετοχικά εργαλεία κατανεμημένης λογοδοσίας (Murray, Caulier-Grice & Mulgan 2010, Malleon 2014).
- β) Ο σχεδιασμός και ανάπτυξη δημόσιων πολιτικών μέσω του προσαρμοστικού κύκλου.
- γ) Η διαδικασία απόδειξης της ιδέας (proof of concept) κοινωνικής καινοτομίας.
- δ) Οι διαγωνισμοί Κοινωνικής Καινοτομίας και καινοτομίας στο δημόσιο τομέα (π.χ. govjam.org).
- ε) Οι οργανωσιακές δομές που ευνοούν την Κοινωνική Καινοτομία και στους τρεις τομείς, δηλαδή κοινωνική οικονομία, δημόσια οικονομία, ιδιωτική οικονομία όπως για παράδειγμα teal οργανώσεις (Laloux 2014), συνεταιρισμοί, κοινωνικές επιχειρήσεις κ.ά.
- στ) Τα εργαλεία χρηματικής καινοτομίας και κοινωνικής χρηματοοικονομικής.

Για μας η Κ.Κ., δεν έχει αξιολογική ουδετερότητα σε όρους Βεμπεριανής ανάλυσης. Είναι ένα σύνολο εργαλείων και λύσεων που δεν κρίνεται μόνο από το αν επιτυγχάνει τους στόχους που έχει θέσει να πραγματοποιήσει. Πρέπει να κινείται σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο αξιών, το οποίο πραγματικά θα έρχεται σε μεγάλο βαθμό από τα κάτω, από την ίδια την κοινωνία καλύπτοντας με βιώσιμο τρόπο τις ανθρώπινες ανάγκες με τρόπο βιώσιμο και ηθικό. Η Κ.Κ., δεν πρέπει να υποκαθιστά το κράτος στις βασικές υποχρεώσεις του απέναντι στους πολίτες, δεν πρέπει να αποτελεί εκχώρηση αρμοδιοτήτων για τις οποίες έχει εξουσιοδοτηθεί από τον λαό στο πλαίσιο των συνταγματικών υποχρεώσεων. Η εργαλειακή διάσταση δεν είναι αυτοσκοπός. Χρειάζεται η ανάπτυξη Εθνικής Πολιτικής και Περιφερειακών Πολιτικών για την Κ.Κ., με έμφαση στις Συστημικές Καινοτομίες παρά στην επικέντρωση σε εργαλεία και μηχανισμούς που δεν μπορούν να επιφέρουν θετική συστημική αλλαγή (TEPSIE 2014).

Το Βασικό Εισόδημα

Ένα από τα πεδία της Κ.Κ., που διανύει ήδη δεκαετίες ενεργού πειραματισμού σε διάφορες χώρες και κλίμακες, με πιο πρόσφατο το παράδειγμα της Φινλανδίας, είναι η πρωτοβουλία για το Βασικό Εισόδημα (Basic Income ή Β.Ι). Πρωτοβουλίες βασικού εισοδήματος έχουν αναπτυχθεί, ήδη από τον 17ο και 18ο αιώνα, με τους Hobbes, Paine και Fourier (Skidelski & Skidelski 2012, Van Parijs & Vanderborght 2017), καθώς επίσης και στο πλαίσιο του φιλελευθερισμού και του σοσιαλισμού.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980 ο Van Parijs ξεκίνησε τη συζήτηση για το Β.Ι (Van der Veen & Van Parijs 2006) συνεχίζοντάς την αναφερόμενος στο Β.Ι. ως εναλλακτική ανάμεσα στη φιλελεύθερη δεξιά και στην σοσιαλιστική αριστερά, καθώς και στη θέση του Gorz για μια αυτόνομη σφαίρα ανάμεσα στην αγορά και στο κράτος, την *πολιτική οικολογία* (Van Parijs & Vanderborght 2017).

Το Β.Ι. διαφοροποιείται από το Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα (Ε.Ε.Ε.) και την εγγυημένη απασχόληση³ στο πλαίσιο της κοινωνικής πολιτικής. Ουσιαστικά το Ε.Ε.Ε. και παρεμφερή μέτρα κοινωνικής πολιτικής προϋποθέτουν τον έλεγχο των ανθρώπων που το λαμβάνουν. Πολιτικές και δράσεις αυτού του

3 Ως εναλλακτικά χρηματοδοτικά μοντέλα προγραμμάτων εγγυημένης απασχόλησης έχουν προταθεί η Χρηματοοικονομική Κυριαρχία (Financial Sovereignty) και η Συνεργασία Κοινωνικού Επιχειρείν (Social Venture Partnership) που άπτεται του πεδίου της κοινωνικής οικονομίας και των κοινωνικών επιχειρήσεων στο Kaboub, 2017. Ειδικά για την περίπτωση της Ελλάδας βλ. Antonopoulos, Adam, Kim, Masterson & Papadimitriou 2014 και Watts, Sharpe & Juniper 2017.

τύπου είναι γνωστές εδώ και ένα αιώνα και εφαρμόζονται σε πολλές χώρες τα τελευταία 20 χρόνια (Osterkamp 2013). Αντίθετα, το απεριόριστο βασικό εισόδημα, ουσιαστικά δεν θέτει περιορισμούς.

Ο Scharmer (Scharmer 2009) έχει περιγράψει το Β.Ι. ως καινοτομία οικονομικής υποδομής με έμφαση στην ανάληψη πρωτοβουλιών από πλευράς των προσώπων, των πολιτών σε ίδιο και όχι σε συλλογικό επίπεδο. Αυτό ακριβώς, 40 χρόνια νωρίτερα, σχολίασε ο Foucault, στο μάθημα της 14ης Μαρτίου 1979 (Foucault 2012) για τον «επιχειρηματία του εαυτού του».

Η κριτική στο Β.Ι. εδράζεται, κυρίως, στην άποψη που έχουν οι ασκούντες κριτική για το πώς θα λειτουργούσε ένα βασικό εισόδημα στην απασχόληση, πάνω στον ίδιο τον άνθρωπο, σε ψυχολογικό κυρίως επίπεδο. Η συζήτηση για το Β.Ι. έχει αναθερμανθεί πρόσφατα σε ερευνητικό και επιστημονικό αντικείμενο διεθνώς, και απασχολεί ερευνητικά την ακαδημαϊκή κοινότητα (Van Parijs & Vanderbogh 2017, Standing 2017, Nettle 2018).

Ψηφιακή κοινωνική καινοτομία

Τα τελευταία χρόνια λόγω της αλματώδους ανάπτυξης και διάχυσης της χρήσης Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών (Τ.Π.Ε.) εκτός από την «κλασική» κοινωνική καινοτομία αναπτύσσονται εφαρμογές ψηφιακής κοινωνικής καινοτομίας (Digital Social Innovation ή DSI). Οι περιοχές τεχνολογίας που αναπτύσσονται ψηφιακές κοινωνικές καινοτομίες είναι η Ανοικτή Γνώση, το Ανοικτό Υλισμικό (hardware), τα Ανοικτά Δεδομένα, τα Ανοικτά Δίκτυα με τις ακόλουθες υποκατηγορίες:

- Κοινωνικά Δίκτυα και μέσα κοινωνικής δικτύωσης, Crowdsourcing, crowdmapping, Crowdfunding, Ανοικτά Δεδομένα, Ομότιμα Δίκτυα, Διαδικτυακή Μάθηση.
- Ψηφιακές Κατασκευές και Τρισδιάστατη Εκτύπωση, Τεχνητή Νοημοσύνη και Μηχανική Γνώση.
- Εργαλεία ψηφιακής Δημοκρατίας.

Συμπέρασμα

Η έρευνα και οι μελέτες στην Ελλάδα αναφορικά με την κοινωνική καινοτομία μέχρι σήμερα παραμένουν σε επίπεδα σχετικά χαμηλής παραγωγής και ανάπτυξης σε σύγκριση με άλλα είδη καινοτομίας (π.χ. τεχνολογική). Το τοπίο

της κοινωνικής καινοτομίας παραμένει σε πρώιμο στάδιο ανάπτυξης και δεν γίνεται εύκολα αντιληπτό ως έννοια και ως πρακτική. Κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα η καινοτομία έγινε προνομιακός χώρος της πανεπιστημιακής έρευνας με τα αποτελέσματα να καταλήγουν στις επιχειρήσεις, στα κράτη, στις κοινωνίες. Στον 21ο αιώνα οι καινοτομίες καθώς και η κοινωνική καινοτομία μπορούν να δημιουργούν ή να συμβάλλουν ενεργά στην ανάπτυξή τους.

Αναφερθήκαμε σε ορισμούς της κοινωνικής καινοτομίας από τη διεθνή βιβλιογραφία, στον ορισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης και παρατέθηκε ο κατά τον Έλληνα νομοθέτη ορισμός της. Η οριοθέτηση και η εννοιολόγηση της κοινωνικής καινοτομίας ενέχει εκτός από την γενική αποδοχή και την κριτική ότι αποτελεί τμήμα της νεοφιλελεύθερης πολιτικής που από τη μια πλευρά προάγει λύσεις σε κοινωνικά προβλήματα και ταυτόχρονα περιορίζει τη χρηματοδότηση των δημόσιων πολιτικών κοινωνικού χαρακτήρα.

Αναλύθηκαν τα στάδια της σπείρας της Κοινωνικής Καινοτομίας και το γεγονός ότι αλλάζει το περιεχόμενο της οικονομίας. Η Κοινωνική Καινοτομία περιλαμβάνει μεγάλο εύρος μεθοδολογιών και εργαλείων που συμβάλλουν στην επίλυση κοινωνικών προβλημάτων. Δεν αρκεί όμως μόνο αυτό. Η εργαλειακή επιτελεσματικότητα της Κοινωνικής Καινοτομίας δεν κινείται όμως σε κενό, απενευρωμένη από το κοινωνικό γίγνεσθαι. Οφείλει να κινείται σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο αξιών, που πραγματικά θα έρχεται από την ίδια την κοινωνία καλύπτοντας με βιώσιμο τρόπο τις ανθρώπινες ανάγκες με τρόπο βιώσιμο και ηθικό.

Ο Κ. Αξελός το 1954 στο έργο του «Η μοίρα της σύγχρονης Ελλάδας» (Αξελός 2010), αναφέρει ότι οι νεοέλληνες δεν κατασκευάζουν τον κόσμο, ούτε την ίδια τη χώρα τους. Δεν ξέρουν να «φτιάχνουν». Οι άνθρωποι της χώρας αυτής κοπιάζουν, αλλά δεν παράγουν έργο» [συλλογίζονται και δεν σκέπτονται μιλούν πολύ και δεν έχουν συντεταγμένη γλώσσα, ρωτούν και απαντούν, αλλά χωρίς συνέχεια] [...] «το αποτέλεσμα όλων αυτών είναι ένα κράτος που ουδέποτε έγινε μορφή με περιεχόμενο, η οποία να διαμορφώνει τα άτομα, τα οποία περιέχει και έτσι η Ελλάδα είναι και δεν είναι ελληνική, διαθέτει και δεν διαθέτει μοίρα είναι και δεν είναι νεωτερική».

Θεωρούμε ότι αν και το ανωτέρω απόσπασμα παραμένει δηλωτικό του νεοελληνικού τρόπου σκέψης και πράξης, η κοινωνική καινοτομία αποτελεί ένα ανοικτό πεδίο στο μέλλον, μια ρεαλιστική δυναμικότητα. Η Κοινωνική Καινοτομία μπορεί να συμβάλλει στην Ελλάδα στο πλαίσιο ανάπτυξης συστημικών καινοτομιών και τελικά στην ανάπτυξη και διατήρηση θετικής κοινωνικής αλλαγής.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Antonopoulos R. Adam S., Kim K., Masterson T. and Papadimitriou D. B. (2014) *Μετά τη ρητότητα - Οι επιπτώσεις της πρότασης της εγγυημένης απασχόλησης για την Ελλάδα. Levy Economics Institute, Public Policy Brief*. Retrieved from http://www.levyinstitute.org/pubs/ppb_138GR.pdf
- Αξελός Κ. (2010) *Η μοίρα της σύγχρονης Ελλάδας*, (μτφρ. Κ. Δασκαλάκη), Αθήνα: Νεφέλη.
- Keynes M. J. (2001) *Η Γενική Θεωρία της Απασχόλησης, του Τόκου και του Χρήματος*, (μτφρ. Θ. Αθανασίου), Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Μίτροφ Ι. (2000) *Έξυπνη σκέψη για δύσκολους καιρούς*, (μτφρ. Δ. Α. Γεωργίου), Αθήνα: Καστανιώτης.
- Νονάκα Ι., και Τακεούτσι Χ. (2001) *Η επιχείρηση της γνώσης*, (επιμ. μτφ. Δ. Σαλέπουλα, Δ. και Λ. Τρέπτου), Αθήνα: Καστανιώτης.
- Τζουβελέκας Μ. (2020) *Συστημικές Καινοτομίες στην Κοινωνική και Αβληθιγγνα Οικονομία: Χτίζοντας Συνεταιριστικές δομές βιώσιμης και αρμοστικής οικονομίας στην Ελλάδα*, Διδακτορική Διατριβή. Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα.
- Foucault M. (2012) *Η Γέννηση της Βιοπολιτικής*, (μτφρ. Β. Πατσογιάννης), Αθήνα: Πλέθρον.

Ξενόγλωσση

- Banathy H. B. (1996) *Designing Social Systems in a changing world*. New York: Springer Science and Business Media.
- Davies A., Mulgan G., Norman W., Pulford L., Patrick R., and Simon J. (2012) *Systemic Innovation (Report)*. Διαθέσιμο στο: [https://www.siceurope.eu/sites/default/files/field/attachment/SIE Systemic Innovation Report - December 2012_1.pdf](https://www.siceurope.eu/sites/default/files/field/attachment/SIE_Systemic_Innovation_Report_-_December_2012_1.pdf)
- Fairweather W. G., and Tornatzky G. L. (1977) *Experimental methods for social policy research*. Oxford, New York: Pergamon Press.
- Godin B. (2011) *καινοτομία: An Old Word for a New World, or, The De-Contestation of a Political and Contested Concept* (Project on the Intellectual History of Innovation No. 9). Montreal. Διαθέσιμο στο: <http://www.csiic.ca/PDF/Old-New.pdf>
- Godin B. (2012) *Social Innovation: Utopias of Innovation from c.1830 to the Present* (Project on the Intellectual History of Innovation No. 11). Διαθέσιμο στο: http://www.csiic.ca/PDF/SocialInnovation_2012.pdf

- Goldstein A. J. Hazy K. J. Silberstang J. and Schultz R. (2009) Social Entrepreneurship has Complexity Science Written All Over It: The Promises of a New Collaboration. In *International Social Innovation Conference*. Oxford: Skoll Foundation. Διαθέσιμο στο: https://www.researchgate.net/profile/James_Hazy/publication/238740570_Social_Entrepreneurship_has_Complexity_Science_Written_All_Over_It_The_Promises_of_a_New_Collaboration/links/0deec5284d2ea6104a000000/Social-Entrepreneurship-has-Complexity-Science-Writ
- Groot A. and Dankbaar B. (2014) “Does Social Innovation Require Social Entrepreneurship?”, *Technology Innovation Management Review*, 4 (12): 17–26.
- Gustavsen B. (2005) “Innovation and action research”, *International Journal of Action Research*, 1 (3): 267–289. Διαθέσιμο στο: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-379448>
- Hazy K. J. Sviatoslav A. M. and Torras M. (2010) “Mechanisms of social value creation: extending financial modelling to social entrepreneurship and social innovation”, *International Journal Society Systems Science*, 2 (2): 134-157
- Hippel von E. (2005) *Democratising Innovation*. Cambridge: MIT Press.
- Hubbard B. (1998) *Conscious Evolution Awakening the Power of Our Social Potential*, Novato: New World Library.
- Kaboub F. (2017) “Financial Sovereignty and the Possibility of Full Employment in Saudi Arabia”, In: Murray J. M., and Forstater M. (ed.), *The Job Guarantee and Modern Money Theory, Realizing Keynes’s Labor Standard*, Palgrave Macmillan, 183–188. Διαθέσιμο στο: <http://doi.org/10.1007/978-3-319-46442-8>
- Kahneman D. (2011) *Thinking Fast and Slow*, London: Penguin Books.
- Laloux F. (2014) *Reinventing Organisations*, Brussels: Nelson Parker.
- Lichtenstein B. B. Haigh N. and Beaton E. (2014) *What is the process by which social innovation emerge? A study of initiatives to restore Millers Creek*. Διαθέσιμο στο: Ανάκτηση από <https://www.researchgate.net/publication/263297843>
- Malleson T. (2014) *After Occupy, Economic Democracy for the 21st Century*, New York: Oxford University Press.
- Moore M., Westley R. F., Tjornbo O. and Holroyd C. (2012) “The Loop, the Lens, and the Lesson: Using Resilience Theory to Examine Public Policy and Social Innovation”. In: Nicholls A. and Murdock A. (ed.), *Social Innovation Blurring Boundaries to Reconfigure Markets*, Hampshire and New York: Palgrave Macmillan, 89–113.
- Mulgan G. (2012) “The Theoretical Foundations of Social Innovation”. In: Nicholls, A. and Murdock A. (ed.), *Social Innovation Blurring Boundaries to Reconfigure Markets*, Hampshire and New York: Palgrave Macmillan, 33–65.
- Murray R. Caulier-Grice J. and Mulgan G. (2010) *The Open Book of Social Innovation*. Διαθέσιμο στο: <http://www.nesta.org.uk/publications/open-book-social-innovation>

- Nettle D. (2018) How Universal Basic Income Solves Widespread Insecurity and Radical Inequality. Διαθέσιμο στο: <https://www.danielnettle.org.uk/wp-content/uploads/2018/02/Getting-your-head-around-the-Universal-Basic-Income.pdf>
- Osburg T. and Schmidpeter R. (ed.) (2013) *Social Innovation, Solutions for a sustainable future*, Berlin-Heidelberg: Springer-Verlag.
- Osterkamp, R. (2013) “The Basic Income Grant Pilot Project in Namibia: A Critical Assessment”, *Basic Income Studies*, 8 (1): 71–91.
- Phills A. J. Jr., Deiglmeier K. and Miller T. D. (2008) “Rediscovering Social Innovation”, *Stanford Social Innovation Review*, 34–43. Διαθέσιμο στο: https://www.researchgate.net/publication/242511521_Rediscovering_Social_Innovation
- Sargant L. W. (1858) *Social Innovators and their schemes*. London: Smith, Elder and Co. Διαθέσιμο στο: <http://ia801601.us.archive.org/3/items/in.ernet.dli.2015.6853/2015.6853.Social-Innovators-And-Their-Schemes.pdf>
- Scharmer O. (2009) *Theory U Leading from the Future as it Emerges*, San Francisco: Berrett-Koehler.
- Schubert C. (2014) *Social innovations: highly reflexive and multi-referential phenomena of today's innovation society? A report on analytical concepts and social science initiative* (TUTS No. 2–2014). Berlin. Διαθέσιμο στο: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-385848>
- Schumpeter A. J. (1939) *Business Cycles A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process* (Abridged, with an introduction, by Rendigs Fels). New York-Toronto-London: McGraw-Hill Book Company.
- Schumpeter A. J. (2006) *History of Economic Analysis* (edited from manuscript by Schumpeter, B. E., and Introduction by Mark Perlman) (12th ed.). London: Routledge.
- Standing G. (2017) *Basic Income: And How We Can Make It Happen*. London: Pelican Books.
- Van der Veen R. J. and Van Parijs P. (2006) “A Capitalist Road to Communism”, *Basic Income Studies* 1 (1): 1–23.
- Van Parijs P. and Vanderbogh Y. (2017) *Basic Income A Radical Proposal for a Free Society and a Sane Economy*. Cambridge-Massachusetts-London: Harvard University Press.
- Watts J., M., Sharpe P. T., and Juniper J. (2017) “The Job Guarantee and Eurozone Stabilisation”. In: Murray J. M., and Forstater M. (ed.), *The Job Guarantee and Modern Money Theory, Realizing Keynes's Labor Standard*, Palgrave Macmillan, 89–115. Διαθέσιμο στο: <http://doi.org/10.1007/978-3-319-46442-8>
- Westley F. (2013) *Social Innovation and Resilience: How one enhances the other*. Stanford Social Innovation Review, (Supplement to the SSIR). Διαθέσιμο στο: https://ssir.org/articles/entry/social_innovation_and_resilience_how_one_enhances_the_other

- Westley F. and Antadze N. (2010) “Making a Difference: Strategies for Scaling Social Innovation for Greater Impact”, *The Innovation Journal: The Public Sector Innovation Journal*, 15(2), article 2. Διαθέσιμο στο https://uwaterloo.ca/waterloo-institute-for-social-innovation-and-resilience/sites/ca.waterloo-institute-for-social-innovation-and-resilience/files/uploads/files/strategies_for_scaling_social_innovation.pdf.
- Wetzel K. and Ewbank A. (2013) “Conceptualizing the innovation: factors influencing doctoral candidates’ interventions in the action research dissertation”, *Educational Action Research* 21 (3): 392–411.

Δημήτριος Φεγγίτης

Τοπική αυτοδιοίκηση και κοινωνική αλληλέγγυα οικονομία

Εισαγωγή

Το κεντρικό ερώτημα στο οποίο εστιάζει το παρόν κείμενο είναι η απάντηση στο ερώτημα: Τι συνδέει την Τοπική Αυτοδιοίκηση και την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία; Γιατί υπάρχει σχέση; Ποια είναι τα χαρακτηριστικά και οι ιδιαιτερότητες αυτής της σχέσης;

Ο ν.4430/2016 για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία, όρισε ως Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία (Κ.Α.Ο.): «Το σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων που στηρίζονται σε μία εναλλακτική μορφή οργάνωσης των σχέσεων παραγωγής, διανομής, κατανάλωσης και επανεπένδυσης, βασισμένη στις αρχές της δημοκρατίας, της ισότητας, της αλληλεγγύης, της συνεργασίας, καθώς και του σεβασμού στον άνθρωπο και το περιβάλλον».

Φορείς της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας σύμφωνα με τον Διεθνή Οργανισμό Εργασίας

Ο Διεθνής Οργανισμός Εργασίας (International Labor Organization, ILO), διακρίνει τους φορείς της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας σε πέντε κατηγορίες:

- Συνεταιρισμούς
- Αλληλασφαλιστικά Ταμεία (Mutuals)
- Ενώσεις Πολιτών (Σύλλογοι, Σωματεία κ.λπ.)
- Κοινωνικές Επιχειρήσεις που δεν ανήκουν στις παραπάνω κατηγορίες

- Ιδρύματα

Πιο αναλυτικά:

Συνεταιρισμοί

Οι συνεταιρισμοί αποτελούν τον κύριο κορμό των επιχειρήσεων της Κοινωνικής Οικονομίας. Έχουν μεγάλη ιστορία, τόσο παγκόσμια όσο και στη χώρα μας. Ενδεικτικά μεγέθη που παρατίθενται στον επίσημο ιστότοπο της Διεθνούς Συνεταιριστικής Συμμαχίας (ICA, International Cooperatives Alliance), δείχνουν την τεράστια δυναμική των συνεταιρισμών:

- Περισσότερο από το 12% της ανθρωπότητας είναι μέλος σε ένα συνεταιρισμό.
- Οι κορυφαίοι 300 συνεταιρισμοί και εταιρείες αλληλασφάλισης αναφέρουν συνολικό κύκλο εργασιών 2,1 τρισεκατομμυρία δολάρια ΗΠΑ, σύμφωνα με το World Cooperative Monitor (2017).
- Οι συνεταιρισμοί συμβάλλουν στη βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη και στη σταθερή και ποιοτική απασχόληση, απασχολώντας 280 εκατομμύρια άτομα σε ολόκληρο τον κόσμο, ή το 10% του παγκόσμιου απασχολούμενου πληθυσμού.

Αγροτικοί Συνεταιρισμοί (ν.4673/2020)

Ο πρόσφατος νόμος 4673/2020 όρισε ότι: Οι Αγροτικοί Συνεταιρισμοί είναι αυτόνομες εθελοντικές ενώσεις προσώπων, οι οποίες συγκροτούνται σύμφωνα με τις διατάξεις του παρόντος νόμου και επιδιώκουν την οικονομική ανάπτυξη και προαγωγή των μελών τους, μέσω μιας συνιδιοκτητικής και δημοκρατικά διοικούμενης αγροτικής συνεταιριστικής επιχείρησης.

Ενεργειακές Κοινότητες (ν. 4513/2018)

Αποτελούν αστικούς συνεταιρισμούς αποκλειστικού σκοπού, ο οποίος μπορεί να αφορά:

- Την προώθηση της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας και της καινοτομίας στον ενεργειακό τομέα.
- Την αντιμετώπιση της ενεργειακής ένδειας και την προαγωγή της ενεργειακής αειφορίας.
- Την παραγωγή, αποθήκευση, ιδιοκατανάλωση, διανομή και προμήθεια ενέργειας.
- Την ενίσχυση της ενεργειακής αυτάρκειας και ασφάλειας σε νησιωτικούς

δήμους.

- Τη βελτίωση της ενεργειακής αποδοτικότητας στην τελική χρήση, σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο.

Δασικοί Συνεταιρισμοί (ν. 4423/2016)

Η Δασική Συνεταιριστική Οργάνωση (ΔΑΣΟ), είναι αυτόνομη ένωση προσώπων, η οποία συγκροτείται εθελοντικά και επιδιώκει την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη των μελών της, με ισότιμη συνεργασία και αμοιβαία βοήθεια. Οι ΔΑΣΟ είναι νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου και έχουν εμπορική ιδιότητα. Οι ΔΑΣΟ δεν υποχρεούνται να εγγράφονται στα Εμπορικά Επιμελητήρια της χώρας. Διακρίνονται σε πρωτοβάθμιες και δευτεροβάθμιες: Πρωτοβάθμιοι είναι οι Δασικοί Συνεταιρισμοί Εργασίας, και δευτεροβάθμιες οι Ενώσεις Δασικών Συνεταιρισμών Εργασίας.

Σχολικοί συνεταιρισμοί (ν.1566/1985, άρθρο 46)

Ο σχολικός συνεταιρισμός (νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα) είναι θεσμός κοινωνικής ζωής του σχολείου. Βασίζεται στην έμφυτη κοινωνικότητα του παιδιού, την ελεύθερη συμμετοχή, την αμοιβαία κατανόηση και τον αλληλοσεβασμό.

Αλληλασφαλιστικά Ταμεία (Mutuals)

Τα αλληλασφαλιστικά ταμεία και οι συνεταιρισμοί αμοιβαίων εγγυήσεων έχουν αναπτυχθεί σε χώρες (π.χ. Γαλλία, Καναδάς) που διακρίνονται για τις οικονομικές επιδόσεις τους, την καινοτομία και τη διαφοροποίηση του παραγωγικού συστήματος. Στην Ελλάδα δεν αναπτύχθηκαν αυτού του είδους οι επιχειρήσεις Κοινωνικής Οικονομίας. Πρόκειται για χρηματοπιστωτικά εργαλεία που απαιτούν ιδιαίτερη τεχνογνωσία και εξειδικευμένη διαχείριση και συντελούν σε σημαντικό βαθμό στην αναπτυξιακή διαδικασία.

Ενώσεις Πολιτών (Σύλλογοι, Σωματεία κ.λπ.)

Πρόκειται για φορείς που παίζουν σημαντικό ρόλο καθημερινά και σε πολλούς τομείς της κοινωνικής και οικονομικής δραστηριότητας. Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται: Σύλλογοι διαφόρων σκοπών, Σωματεία, Αστικές μη κερδοσκοπικές εταιρίες (ΑΜΚΕ).

Ιδρύματα

Τα ιδρύματα, συνήθως, είναι κληροδοτήματα που χρηματοδοτούνται από

περιουσιακά στοιχεία που τους διαβιβάστηκαν από κάποιο φυσικό ή νομικό πρόσωπο (ευεργέτης). Πολλοί ΟΤΑ στη χώρα μας είναι διαχειριστές τέτοιων ιδρυμάτων, μέσω των οποίων (σύμφωνα με την επιθυμία του δωρητή-ιδρυτή) παρέχονται υποτροφίες σε απόρους μαθητές, επιχορηγούνται πολιτιστικές δραστηριότητες, υποστηρίζονται πρόσωπα που χρήζουν βοήθειας, αναπτύσσονται οι τέχνες, προάγεται η υγεία κ.λπ.

Κοινωνικές Επιχειρήσεις

Οι κοινωνικές επιχειρήσεις, ως επιχειρήσεις της Κοινωνικής Οικονομίας, αποτελούν βασικό συστατικό του χώρου και είναι ο επιχειρηματικός βραχίονας πολλών πρωτοβουλιών που εστιάζουν στο τρίπτυχο, άνθρωπος, οικονομία, περιβάλλον.

Φορείς Κ.Α.Ο. (ν. 4430/2016)

Σύμφωνα με τον ν.4430/2016, φορείς Κ.Α.Ο. θεωρούνται μόνον όσοι έχουν εγγραφεί στο Γενικό Μητρώο φορέων Κ.Α.Ο., εξαιρώντας έτσι πολλά μέλη των κατηγοριών που αναφέρθηκαν στην προηγούμενη ενότητα (κατηγοριοποίηση του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας), ή και ολόκληρες κατηγορίες (π.χ. Ιδρύματα, Ενώσεις Πολιτών). Ως αποτέλεσμα, οι περισσότεροι φορείς που έχουν εγγραφεί στο μητρώο είναι Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις (Κοιν.Σ.Επ.), (βλ. Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων 2020).

Σύμφωνα με τον ν.4430/2016 οι φορείς Κ.Α.Ο. διακρίνονται στις κάτωθι κατηγορίες:

A. Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης, οι οποίες διακρίνονται σε δύο υποκατηγορίες:

- *Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης Ευάλωτων Ομάδων*, οι οποίες επιδιώκουν την ένταξη στην οικονομική και κοινωνική ζωή, των ατόμων που ανήκουν στις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Κατ' ελάχιστον ποσοστό 30% των μελών και των εργαζομένων στις επιχειρήσεις αυτές ανήκουν υποχρεωτικά σε αυτές τις κατηγορίες.
- *Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης Ειδικών Ομάδων*, οι οποίες επιδιώκουν την ένταξη στην οικονομική και κοινωνική ζωή των ατόμων που ανήκουν στις ειδικές ομάδες πληθυσμού. Κατ' ελάχιστον ποσοστό 50% των μελών και των εργαζομένων στις επιχειρήσεις αυτές ανήκουν υποχρεωτικά σε αυτές τις κατηγορίες.

B. Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε.) του άρθρου 12 του ν.2716/1999, (θεωρούνται αυτοδικαίως Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις Ένταξης).

Γ. *Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής ωφέλειας*, οι οποίες αναπτύσσουν δραστηριότητες «βιώσιμης ανάπτυξης», ή και παρέχουν «κοινωνικές υπηρεσίες γενικού ενδιαφέροντος».

Δ. *Συνεταιρισμοί Εργαζομένων*. Οι Συνεταιρισμοί Εργαζομένων, βάσει του άρθρου 24 του ν.4430/2016 είναι οι Αστικοί Συνεταιρισμοί του ν.1667/1986 που έχουν ως καταστατικό σκοπό τη «συλλογική ωφέλεια» και διαθέτουν εκ του νόμου εμπορική ιδιότητα.

Κοινωνική Αλληλέγγυα Οικονομία - Κοινωνική Επιχειρηματικότητα

Για την προσέγγιση του όρου «Κοινωνική Επιχείρηση» θα πρέπει να προσδιορίσουμε όλες τις διαστάσεις της: την κοινωνική, την επιχειρηματική, την τοπική και την αναπτυξιακή.

Η Επιχειρηματική διάσταση

Δεν πρέπει να αγνοούμε, να υποβιβάζουμε ή να ξεχνούμε ότι η Κοινωνική Επιχείρηση είναι επιχείρηση. Ως Κοινωνική Επιχείρηση αναλαμβάνει με την ίδρυση και τη λειτουργία της επιχειρηματικό κίνδυνο όπως και η κεφαλαιουχική επιχείρηση. Για να εξασφαλίσει τη βιωσιμότητά της πρέπει αυτή, η διοίκησή της, οι εταίροι της, να αναλάβουν την πλήρη ευθύνη.

Δεν θα πρέπει, στο όνομα του όρου «κοινωνική» να μετατεθεί η ευθύνη της ορθής λειτουργίας σε κέντρα «έξω» από την επιχείρηση, όπως το κράτος, η Αυτοδιοίκηση κ.λπ. Αυτό σημαίνει ότι νοοτροπίες και συμπεριφορές που στηρίζονται στη λογική «ξεκινάμε και θα δούμε» ή με «λίγη τύχη θα πάμε καλά», θα πρέπει ν' αποπεμφθούν πριν την ίδρυση της κοινωνικής επιχείρησης. Βεβαίως και δεν είναι δυνατόν όλα να προβλεφθούν, γι' αυτό όμως μιλάμε και για ρίσκο.

Η μείωση του κινδύνου θα πρέπει να στηρίζεται σε μια σειρά παραγόντων επιχειρηματικότητας όπως:

- Σωστή οργάνωση, υπεύθυνη Διοίκηση, σωστή διάταξη δυνάμεων.
- Τεκμηριωμένο, σοβαρό, κατανοητό Επιχειρηματικό Σχέδιο. Σχέδιο το οποίο εκπονείται για μας από εμάς (με τη βοήθεια ειδικών), είναι δικό μας εργαλείο λειτουργίας και δεν γίνεται απλώς γιατί έτσι απαιτείται από το θεσμικό πλαίσιο.
- Έλεγχος δοσοληψιών και συνεχής παρακολούθηση (προμήθειες,

πωλήσεις, δάνεια).

- Σύστημα (συστήματα) με δείκτες, και όχι μόνο, επισημαίνοντας αδυναμίες, λάθη και κινδύνους σ' όλα τα μετρήσιμα μεγέθη αλλά και διαδικασίες που θα επιτρέπουν ν' ανιχνεύουμε στοιχεία διαφοροποίησης από τους στόχους μας.
- Συνεχή ενασχόληση με την παρακολούθηση της πορείας της επιχείρησης.

Η κοινωνική διάσταση

Αυτή που προσδιορίζει το «άλλο επιχειρείν». Αυτό το «νέο» το «άλλο» επιχειρείν πρέπει να έχει τη δική του «ανθρώπινη ηθική» που να στηρίζεται σε ανθρώπινες αξίες και όχι στην ηθική (μη ηθική;) του κέρδους. Η κοινωνική διάσταση επιβάλλει την υιοθέτηση αξιών οι οποίες είναι απόλυτα σεβαστές. Ενδεικτικά αναφέρουμε:

Εμπιστοσύνη: Ο πελάτης, ο καταναλωτής, δεν θα πρέπει να αμφιβάλλει ούτε στιγμή ότι το προϊόν ή η υπηρεσία που αγοράζει υπολείπεται από αυτό που συμφωνήθηκε. Η σχέση εμπιστοσύνης είναι αξία, η οποία κατοχυρώνει και αναδεικνύει την επιχείρησή μας.

Σεβασμός: Σε κάθε πελάτη ανεξάρτητα από τους λόγους που προτίμησε την επιχείρησή μας θα πρέπει να αντιμετωπίζουμε τις προσδοκίες του με σεβασμό και να τον ενημερώνουμε για κάθε αλλαγή σε αυτό που συμφωνήθηκε.

Ισοτιμία: Το προσφερόμενο προϊόν είναι της ίδιας ποιότητας για όλους τους πελάτες. Οι ανάγκες που καλούμαστε να ικανοποιήσουμε δεν διαφοροποιούνται από πολίτη σε πολίτη. Καμιά διαφοροποίηση δεν δικαιολογείται και με κανένα κριτήριο εισοδηματικό, φιλικό ή συγγενικό. Δεν υπάρχουν πολίτες α' και β' κατηγορίας.

Αλληλεγγύη: Η κοινωνική αποστολή, ο κοινωνικός στόχος επιβάλλει την κοινωνική επιχείρηση να αντιμετωπίζει με αλληλεγγύη ανθρώπους που έχουν την ανάγκη της και όχι μόνο με στόχο την αμοιβή. Η μη λειτουργία με στόχο το κέρδος επιτρέπει αυτή τη συμπεριφορά και την διαφοροποιεί από την κεφαλαιουχική εταιρία.

Ποιότητα: Η κοινωνική επιχείρηση μετουσιώνει όλες τις αρχές της στην ποιότητα. Η ποιότητα είναι το πιο δυνατό της σημείο. Η ποιότητα είναι το διαβατήριο που ανοίγει δρόμους.

Συλλογικότητα: Η συλλογικότητα δεν χαρακτηρίζει μόνο τη διοίκηση, μια διοίκηση χωρίς ιεραρχία. Η συλλογικότητα χαρακτηρίζει και τη σχέση που διαμορφώνουμε με την τοπική κοινωνία και με όλους τους συναλλασσόμενους:

πελάτες, προμηθευτές, εργαζόμενους, καταναλωτές, εθελοντές.

Εξειδίκευση: Από τη σύλληψη της ιδέας, με την ίδρυση και τη λειτουργία της επιχείρησης οφείλουμε να προσδιορίσουμε την ταυτότητά μας και τη διαφοροποίησή μας ως προς το αντικείμενο της δραστηριότητας, τις σχέσεις με τους προμηθευτές, τους πελάτες, την τοπική κοινωνία, αλλά και με τις άλλες ιδιωτικές επιχειρήσεις.

Καινοτομία: Είναι μια από τις αναγκαίες προϋποθέσεις για τη διατήρηση της συνέχειας της ύπαρξής της.

Αυτοτέλεια: Διοικητική και οικονομική από κάθε κέντρο εξουσίας (κράτος, αυτοδιοίκηση, ιδιώτη, κόμματα κ.λπ.).

Νέες σχέσεις: Διαμορφώνονται νέες σχέσεις της επιχείρησης με τους πελάτες, μεταξύ παραγωγών–καταναλωτών. Σχέσεις πλέον διαπροσωπικές.

Η τοπική διάσταση της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας και της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας

Ο τόπος συνιστά πηγή έμπνευσης, ευαισθητοποίησης και κινητοποίησης του ανθρώπινου δυναμικού (ζωντανών δυνάμεων). Θα πρέπει να αποδοθεί προσοχή στην ιδιαιτερότητα του κάθε τόπου. Η τοπική διάσταση είναι ικανή να προσδώσει εξειδίκευση και καινοτομία ενισχύοντας την αποτελεσματικότητα και την ανάπτυξη της κάθε κοινωνικής επιχείρησης άρα και του τόπου. Η ιδιαιτερότητα του κάθε τόπου (και δεν αναφερόμαστε στα συγκριτικά πλεονεκτήματα) ανιχνεύεται και από τη διαδικασία σύστασης των Κοιν.Σ.Επ., αλλά και ενισχύει την ανάπτυξη και αποτελεσματικότητά της, διότι προσδίδει την εξειδίκευση και την καινοτομία. Οφείλουμε να τονίσουμε με έμφαση ότι η Κοινωνική Επιχειρηματικότητα έχει τις ρίζες της στο τοπικό επίπεδο. Είναι σαφές η σύνδεσή της με τον «τόπο» και επομένως εξαρτάται από τη δυναμική, τις αξίες, τους πόρους ενός τόπου.

Σ' αυτά την εποχή της πρωτοφανούς κρίσης που βιώνουμε θα μπορούσαμε να σημειώσουμε κάποια κοινά στοιχεία των τόπων.

- Καταστρέφονται τα τοπικά παραγωγικά συστήματα.
- Απαξιώνονται οι τοπικοί πόροι (φυσικοί και ανθρώπινοι).
- Αυξάνεται η ανεργία και η υποαπασχόληση.
- Απειλούνται με κοινωνικό αποκλεισμό και περιθωριοποίηση όλο και περισσότερες κοινωνικές ομάδες.
- Αυξάνεται και συσσωρεύεται η φτώχεια.
- Υποβαθμίζεται η ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών.

- Απειλείται η κοινωνική συνοχή.
- Διαφοροποιούνται οι κοινωνικές σχέσεις.

Όσο υπάρχουν και στοιχεία που χαρακτηρίζουν και διαφοροποιούν τον κάθε τόπο και είναι κυρίως:

- *Η δυναμική του Κοινωνικού Κεφαλαίου* (σχέσεις εμπιστοσύνης, συνεργασίας, σεβασμού, αμοιβαιότητας, κ.λπ.) του κάθε τόπου, η οποία διαδραματίζει κυρίαρχο ρόλο στην προσπάθεια του κάθε τόπου ν' αντιμετωπίσει τα προβλήματα που η κρίση δημιουργεί καθώς και τις προκλήσεις και απαιτήσεις του νέου που έρχεται.
- *Στρατηγικές ανάπτυξης και δίκτυο*. Σε τοπικό επίπεδο είναι δυνατό να εκπονηθούν στρατηγικές ανάπτυξης, να επιμεριστούν δράσεις στο σύνολο των δρώντων τοπικών φορέων, να δημιουργηθούν δίκτυα συνεργασίας και συνέργειας και ν' αναληφθούν δεσμεύσεις (από φορείς και κατοίκους) συγκεκριμένες και αποτελεσματικές και με δυνατότητες κοινωνικού ελέγχου και απολογισμού.
- *Ταυτότητα*. Τόσο η Κοινωνική Επιχείρηση όσο και ο τόπος για την ύπαρξή τους πρέπει να διεκδικήσουν και να κατοχυρώσουν την ιδιαιτερότητα και την ταυτότητά τους. Ένας τόπος χωρίς ταυτότητα, δεν θα είναι παρά μια γεωγραφική αναφορά.
- *Κουλήτορα διακυβέρνησης*. Η εμφάνιση και η ανάπτυξη μορφών Κοινωνικής Αλληλέγγυας Οικονομίας εξαρτάται αλλά και επιδρά στην υιοθέτηση μιας διαφορετικής αντίληψης στην άσκηση και στη διαχείριση της τοπικής εξουσίας με τους πολίτες και για τους πολίτες, ενισχύοντας την πρόωθηση του κοινού συμφέροντος και την υπέρσπιση της τοπικής υπόθεσης.

Αναπτυξιακή διάσταση

Είναι προφανές ότι μια κοινωνική επιχείρηση δεν είναι δυνατό ν' αντιστρατεύεται την αναπτυξιακή προοπτική του τόπου στον οποίο εδράζει και δραστηριοποιείται. Η αναφορά στην αναπτυξιακή διάσταση, προσβλέπει στην ανάληψη πρωτοβουλίας της υπό ίδρυση κοινωνικής επιχείρησης και των εν δυνάμει κοινωνικών επιχειρήσεων με φορείς χάραξης πολιτικών ανάπτυξης όπως Τοπική Αυτοδιοίκηση Α' και Β' βαθμού, όσο και με φορείς που συνδράμουν ή διαμορφώνουν πολιτικές ανάπτυξης όπως συνεταιρισμοί (κάθε μορφής), ιδιωτική επιχειρηματικότητα ή συλλογικούς φορείς όπως συνδικάτα, συλλόγους και διάφορες οργανώσεις. Η προσέγγιση με διαδικασίες διαλόγου θα δώσει τη δυνατότητα:

- Να προσδιορίσουν ακριβώς και να μειώσουν έτσι τον αναληφθέντα κίνδυνο, το περιβάλλον στο οποίο θα κληθούν να δραστηριοποιηθούν, να καλύψουν και να ικανοποιήσουν ανάγκες, ν' αξιοποιήσουν πόρους.
- Να καταστήσουν αλληλέγγυες τις τοπικές κοινωνίες με την ενημέρωση των δυνάμεων αυτών των κοινωνιών και να τις καταστήσουν συμπαραστάτες στην επιχειρηματική τους δραστηριότητα.
- Να δημιουργήσουν σταθερές σχέσεις με τις τοπικές κοινωνίες ικανές όχι μόνο να είναι αλληλέγγυες με τις δραστηριότητές τους, αλλά και να ενημερώνονται έγκυρα και έγκαιρα για κάθε αλλαγή ή νέα αναδυόμενη κοινωνική ανάγκη έτσι ώστε η επιχείρηση να προσαρμόζεται έγκαιρα στη νέα διαμορφούμενη πραγματικότητα.

Όπως είναι ευνόητο αυτή η πρόνοια της κάθε κοινωνικής επιχείρησης θα της επιτρέψει να εξασφαλίσει τη βιωσιμότητά της, τη μακρόχρονη δραστηριότητά της και τη συμβολή της στη δημιουργία ευνοϊκού περιβάλλοντος για την ανάπτυξη αυτής της ιδιαίτερης επιχειρηματικής προσπάθειας. Καθοριστικός παράγοντας, θεσμός, σ' αυτή τη διάσταση είναι η Αυτοδιοίκηση.

Τοπική Αυτοδιοίκηση

Αυτές οι διαστάσεις της Κ.Α.Ο. και της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας καθιστούν την Τοπική Αυτοδιοίκηση καθοριστικό παράγοντα για την ανάπτυξη, προώθηση και ενίσχυσή τους. Η Τοπική Αυτοδιοίκηση ως φορέας ανάπτυξης, εκφραστής της τοπικής κοινωνίας, υπερασπιστής και παράγοντας προώθησης της τοπικής υπόθεσης οφείλει να θεωρήσει την ανάπτυξη και προώθηση της Κ.Α.Ο. ως ουσιαστικό μέλημά της.

Ενδεικτικές πρωτοβουλίες και δράσεις:

- Διερεύνηση των δυνατοτήτων και ευκαιριών για την ανάπτυξη της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας, μέσω ενεργειών όπως:
  - καταγραφή-αξιολόγηση φορέων Κ.Α.Ο.,
  - καταγραφή προβλημάτων και αποτελεσμάτων ανεληφθσών πρωτοβουλιών,
  - καταγραφή αποτυχημένων πρωτοβουλιών,
  - αποτύπωση συνεργασιών-συνεργειών.
- Ανάδειξη της ανάπτυξης της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας ως τοπικής υπόθεσης με την ηθική αξιοποίηση ενδεικτικά:
  - Δημοτικό Συμβούλιο

- Δημοτική Επιτροπή Διαβούλευσης
  - Δημοτικό Συμβούλιο Νέων
  - Συμβούλιο Κοινότητας
  - Συνέλευση κατοίκων κοινότητας
- Εκπόνηση σχεδίου ανάπτυξης Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας και επιχειρηματικότητας.
  - Σύσταση υποστηρικτικής δομής για την ανάπτυξη της Κοινωνικής Οικονομίας σε τοπικό ή/και περιφερειακό επίπεδο.
  - Δημιουργία και ανάπτυξη Δικτύου/ων με συμμετοχή Φορέων όπως φορείς Κ.Α.Ο., Πανεπιστημιακά και Ερευνητικά Ιδρύματα, Επιμελητήρια, Σύνδεσμοι, Εργατικό Κέντρο, ΟΑΕΔ, Περιφέρεια, ΠΕΔ, κ.ά.
  - Ανάπτυξη συνεργασιών σε υπερ-τοπικό επίπεδο (περιφερειακό, εθνικό, ευρωπαϊκό, διεθνές), με τη δημιουργία τυπικών ή άτυπων δικτύων.
  - Σχεδιασμός αρχών και δράσεων με στόχο την ενσωμάτωση της κυκλικής οικονομίας, η οποία είναι συμβατή με την κοινωνική οικονομία, στον τρόπο λειτουργίας του δημόσιου και ιδιωτικού τοπικού συστήματος παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών.

Πεδία παρέμβασης της Αυτοδιοίκησης στον τομέα Κ.Α.Ο.

Πεδίο 1ο: Διάγνωση εμποδίων και προβλημάτων ανάπτυξης Κ.Α.Ο. σε τοπικό επίπεδο

Ένα πρώτο πεδίο παρέμβασης της Τοπικής Αυτοδιοίκησης αφορά στη διάγνωση των εμποδίων και των προβλημάτων που αντιμετωπίζει στο χωρικό επίπεδο η Κ.Α.Ο. και στην πρόωθηση λύσεών τους. Ενδεικτικά προβλήματα είναι:

- *Μειωμένη αναγνωρισιμότητα.* Σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στην καθυστέρηση θεσμοθέτησης (μόλις το 2011). Ενώ στη Ευρώπη ο θεσμός λειτουργεί εδώ και πολλά χρόνια με σημαντικά αποτελέσματα, με μεγάλο μερίδιο στην οικονομία και στην απασχόληση, στη χώρα μας και ιδιαίτερα σε τοπικό επίπεδο, πρέπει να γίνουν πολλά βήματα.
- *Η δυναμική της τοπικής κοινωνίας και το κοινωνικό κεφάλαιο.* Το διαθέσιμο ανθρώπινο δυναμικό, αλλά και κοινωνικό κεφάλαιο (κουλτούρα συνεργασίας, αμοιβαιότητα, σεβασμός, εμπιστοσύνη) καθορίζουν τη στάση της κοινωνίας για την ανάδειξη της Κοινωνικής Οικονομίας και της

Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας.

- *Επιχειρηματικότητα-Διαχείριση.* Έννοιες που πρέπει να επεξηγηθούν στους «εν δυνάμει» κοινωνικούς επιχειρηματίες, αλλά και τα στελέχη που καλούνται να συμβάλλουν στο εγχείρημα. Και τούτο γιατί οι απαιτήσεις για τη δημιουργία και τη λειτουργία της Κοιν.Σ.Επ. είναι διαφορετικές από αυτές που αφορούν στις ιδιωτικές επιχειρήσεις.
- *Κατάρτιση-Συμβουλευτική.* Η «παραδοσιακή» κατάρτιση και συμβουλευτική όχι μόνο δεν συμβάλλει στο εγχείρημα αλλά αποπροσανατολίζει. Και τούτο γιατί οι Κοιν.Σ.Επ. και οι επιχειρήσεις της Κοινωνικής Οικονομίας αντιμετωπίζονται ως κεφαλαιουχικές επιχειρήσεις/εταιρείες χωρίς να προσδιορίζεται το «άλλο» επιχειρείν. Απαιτείται μια διαφορετική, καινοτομική προσέγγιση, που λόγω έλλειψης εμπειρίας, απουσιάζει.
- *Έγληψη Δικτύων και Μηχανισμών.* Η μεταφορά εμπειριών, πρακτικών και εξειδικευμένων γνώσεων είναι ιδιαίτερα σημαντική για τη δημιουργία και υποστήριξη των επιχειρήσεων Κοινωνικής Οικονομίας. Η δικτύωση είναι ίσως η καλύτερη και αποτελεσματικότερη λύση, εφόσον μπορεί να στηρίξει τους εν δυνάμει επιχειρηματίες στην επίλυση προβλημάτων, στην αποφυγή λαθών και στην προώθηση των στόχων τους, προστατεύοντας μακροπρόθεσμα και την αξία της κοινωνικής επιχειρηματικότητας.

Πεδίο 2ο: Αξιοποίηση της Κ.Αλ.Ο. για την ενίσχυση της τοπικής ενδογενούς ανάπτυξης για:

- Δημιουργία θέσεων εργασίας.
- Βελτίωση της αγοράς.
- Ανάπτυξη συμμετοχής και κουλτούρας συνεργασίας.
- Προστασία περιοχών από τις αυθαιρεσίες της αγοράς.
- Σταθεροποίηση των τοπικών οικονομιών και αναβαθμίζοντας τα συστήματα, αναδιανομής και την τοπική διακυβέρνηση.
- Διαμόρφωση της κατανάλωσης.

Πεδίο 3ο: Δικτύωση σε τοπικό-περιφερειακό-εθνικό επίπεδο

- Ανταλλαγή εμπειριών-πρακτικών.
- Σχεδιασμός κοινών υπηρεσιών.
- Αξιοποίηση μοντέλων και εργαλείων.
- Αναζήτηση πόρων.
- Αξιοποίηση αναπτυξιακών δομών, πανεπιστημιακών και ερευνητικών

ιδρυμάτων.

- Συνεργασία–προώθηση συμμετοχής φορέων, π.χ. Πανεπιστήμια, Επιμελητήρια, Αναπτυξιακές Εταιρείες συνεταιρισμοί, παραγωγικοί-καταναλωτικοί φορείς, φορείς του Δημοσίου, μέσα μαζικής ενημέρωσης, κ.λπ.

Πεδίο 4ο: Διερεύνηση αξιοποίησης της Γνώσης

Η Τοπική Αυτοδιοίκηση μπορεί να αναλάβει, ως κατά τόπο αρμόδιος φορέας, την ανάπτυξη των προϋποθέσεων που θα δώσουν ώθηση στην οικονομία της γνώσης, με δημοκρατικό τρόπο, αξιοποιώντας π.χ. τα Δίκτυα. Τα Δίκτυα μπορούν να αυξήσουν τη δύναμη της γνώσης και να δημιουργήσουν πολλαπλασιαστικά οφέλη. Λαμβάνοντας υπόψη και την τοπική ιδιαιτερότητα κάθε ΟΤΑ, ως μέλος του Δικτύου, μπορεί να δημιουργήσει το κατάλληλο έδαφος για την ανάπτυξη καινοτόμων προϊόντων, υπηρεσιών, δραστηριοτήτων που θα αποφέρουν οφέλη στις τοπικές κοινωνίες, σε οικονομικό, κοινωνικό, περιβαλλοντικό και πολιτισμικό επίπεδο.

Ανακεφαλαιώνοντας

Η Τοπική Αυτοδιοίκηση οφείλει:

- Να αναδείξει την Κ.Αλ.Ο., σε συστατικό εργαλείο του (νέου) αναπτυξιακού προτύπου.
- Να αξιοποιήσει την κοινωνική επιχείρηση για την διαμόρφωση μιας νέας αντίληψης
- Να ευαισθητοποιήσει και να κινητοποιήσει την τοπική κοινωνία.
- Να ανιχνεύσει δραστηριότητες για την Κ.Αλ.Ο.
- Να αναδείξει τις επενδυτικές προοπτικές.
- Να αξιοποιήσει τα τοπικά προϊόντα.
- Να κινητοποιήσει το ανθρώπινο δυναμικό.
- Να διερευνήσει δυνατότητες της τοπικής αγοράς.
- Να υιοθετήσει καινοτόμες πρακτικές.
- Να δημιουργήσει/συμμετέχει σε δίκτυα.
- Να φέρει στο προσκήνιο συμμετοχικές διαδικασίες διαλόγου και διαβούλευσης.
- Να αναδείξει την Κ.Αλ.Ο. ως μοντέλο ανάπτυξης αξιοποιώντας τη διαφορετικότητα και ιδιαιτερότητα.

- Να οικοδομήσει ένα νέο πρότυπο τοπικής διακυβέρνησης, με νέες στάσεις, νέες αντιλήψεις, νέες συμπεριφορές.

Είναι σαφές ότι ο τόπος και οι αξίες του συνιστούν μοναδική πηγή έμπνευσης, ευαισθητοποίησης και κινητοποίησης του ανθρώπινου δυναμικού, των ζωντανών δυνάμεων, ικανών να δημιουργήσουν ένα πλαίσιο ελπίδας και αισιοδοξίας.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης Α.Ε (2021), *Η συμβολή της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στην ανάπτυξη της κοινωνικής και αλληλεγγύης οικονομίας (Κ.Αλ.Ο.)*, Αθήνα.

Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (2017) *Ετήσια Έκθεση 2017 & Σχέδιο Δράσης για την Ανάπτυξη του Οικοσυστήματος της Κοινωνικής και Αλληλεγγύης Οικονομίας 2017-2023*, Αθήνα.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2013) *Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα, Οδηγός για την Κοινωνική Ευρώπη*, Τεύχος 4.

Πρόγραμμα EQUAL, Αναπτυξιακή Σύμπραξη ΚΕΝΤΑΥΡΟΣ.

Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, Διεύθυνση Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (2020), *Έκθεση 2019-2020: Σχέδιο Δράσης για την ανάπτυξη του χώρου της Κοινωνικής και Αλληλεγγύης Οικονομίας 2020-2022*, Αθήνα.

Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων (2019) *Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία/Μπρώο Φορέων Κ.Αλ.Ο.*

Ξενόγλωσση

British Council (2017) *Έκθεση Για Την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία στην Ελλάδα*. Αθήνα.

CICOPA (2017) *Cooperatives and Employment*, Second Global report, Geneva.

European Commission (2019) *Social Economy in the EU*, http://ec.europa.eu/growth/sectors/social-economy_en

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

**Ζητήματα λειτουργίας και διαχείρισης των φορέων
της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας**

Σοφία Αδάμ

Θεσμικό πλαίσιο και μέτρα στήριξης για την Κ.Αλ.Ο.

Εισαγωγή

Η Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία (Κ.Αλ.Ο.) έχει αποκτήσει σημαντική ορατότητα ως πεδίο άσκησης δημόσιων πολιτικών. Με τον όρο δημόσιες πολιτικές εννοούμε ένα ευρύ φάσμα κρατικών παρεμβάσεων από τη θεσμική αναγνώριση μέχρι τον σχεδιασμό και την εφαρμογή κατάλληλων υποστηρικτικών μέτρων. Θα μπορούσε κάποια να ισχυριστεί ότι οι δημόσιες πολιτικές δεν έχουν σχέση με την Κ.Αλ.Ο. καθώς η τελευταία αφορά πρωτίστως πρωτοβουλίες που βασίζονται στην αυτενέργεια των πολιτών. Ωστόσο, οι δημόσιες πολιτικές και τα θεσμικά περιβάλλοντα επιδρούν στα εγχειρήματα της Κ.Αλ.Ο. με πολλαπλούς τρόπους: διευκολύνουν ή δυσχεραίνουν τη σύσταση και ανάπτυξή τους, ευνοούν ή υπονομεύουν την ανάπτυξη οικοσυστημάτων της Κ.Αλ.Ο. σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και διεθνές επίπεδο. Συνεπώς, είναι σημαντικό να γνωρίζουμε τουλάχιστον την ατζέντα των δημόσιων πολιτικών για αυτό το πεδίο.

Σε αυτό το κεφάλαιο, θα ασχοληθούμε με τις εξελίξεις στο θεσμικό πλαίσιο για την Κ.Αλ.Ο. στην Ευρώπη, την ιστορική εξέλιξη του θεσμικού πλαισίου με αναφορά στην κοινωνική οικονομία, την κοινωνική επιχειρηματικότητα και την Κ.Αλ.Ο. στην Ελλάδα με ιδιαίτερη έμφαση στον ν.4430/2016 ο οποίος βρίσκεται σε ισχύ. Τέλος, θα εξετάσουμε τα μέτρα στήριξης που προβλέπονται για τους Φορείς Κ.Αλ.Ο. και θα αποτυπώσουμε τα κενά εφαρμογής τους μέχρι σήμερα.

Νόμοι-πλαίσιο για την Κ.Αλ.Ο. στην Ευρώπη

Το θεσμικό πλαίσιο για την Κ.Αλ.Ο. δεν αποτελεί ελληνική ιδιαιτερότητα. Παρόμοιες θεσμικές πρωτοβουλίες (νόμοι πλαίσιο για την Κ.Αλ.Ο.) έχουν εισαχθεί και σε άλλες χώρες της Ευρώπης (Βέλγιο/Βαλλονία, Γαλλία, Ισπανία, Ιταλία, Λουξεμβούργο, Πορτογαλία και Ρουμανία). Όλες οι σχετικές πρωτοβουλίες, είτε πρόκειται για την εισαγωγή ενός νέου νομοθετικού πλαισίου είτε για την αναθεώρηση του ήδη υπάρχοντος, χρονολογούνται ήδη από το 2008, δηλαδή τοποθετούνται εντός του γενικότερου πλαισίου της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Με άλλα λόγια, αποτυπώνουν θεσμικά τόσο την αυξανόμενη κινητικότητα (ανάδυση νέων εγχειρημάτων στο πεδίο) όσο και το αυξανόμενο ενδιαφέρον σε επίπεδο δημόσιων πολιτικών για την αναζήτηση μέσων διαφυγής από την κρίση.

Στη συνέχεια, θα εστιάσουμε στους νόμους πλαίσιο για την Κ.Αλ.Ο. σε Γαλλία και Ισπανία γιατί επηρέασαν τον Έλληνα νομοθέτη.

Ο ν.856/2-14 στη Γαλλία αναγνωρίζει την Κ.Αλ.Ο. ως μορφή επιχειρηματικότητας και οικονομικής ανάπτυξης και ορίζει τις νομικές μορφές των φορέων της Κ.Αλ.Ο. (συνεταιρισμοί, αλληλασφαλιστικές εταιρείες, ιδρύματα και ενώσεις), αλλά και τις αρχές που διέπουν τους φορείς αυτούς (Αδάμ κ.ά. 2008). Απαγορεύεται ο σκοπός να είναι η διανομή των κερδών και επιβάλλεται μια δημοκρατική, διαφανής και συμμετοχική διοίκηση καθώς και η δημιουργία αδιανέπτων αποθεματικών. Ως φορείς της Κ.Αλ.Ο. μπορούν να αναγνωριστούν και εμπορικές επιχειρήσεις στο βαθμό που υιοθετούν τις ως άνω αρχές, αναπτύσσουν δραστηριότητες «κοινωνικής ωφέλειας» και αποδίδουν τα προβλεπόμενα ποσοστά επί των κερδών στο αναπτυξιακό ταμείο και στη δημιουργία αποθεματικών. Η κοινωνική ωφέλεια ορίζεται βάσει τριών εναλλακτικών κριτηρίων: α) την αρωγή σε ευάλωτες ομάδες, β) την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και της ανισότητας και γ) τη συμβολή στη βιώσιμη ανάπτυξη, τη μετάβαση σε ανανεώσιμες πηγές ενέργειας ή τη διεθνή αλληλεγγύη σε συνδυασμό όμως με ένα εκ των δύο πρώτων κριτηρίων. Ο νόμος αναγνωρίζει ρητά ως φορείς Κ.Αλ.Ο. τις περιβαλλοντικές οργανώσεις και τις επιχειρήσεις δίκαιου εμπορίου. Σε επίπεδο συλλογικής οργάνωσης και εκπροσώπησης, ο γαλλικός νόμος προβλέπει το Ανώτατο Συμβούλιο Κ.Αλ.Ο. ως ενδιάμεσο όργανο μεταξύ των φορέων της Κ.Αλ.Ο. και των εθνικών και ευρωπαϊκών αρχών. Επιπλέον, προβλέπεται το Γαλλικό Επιμελητήριο της Κ.Αλ.Ο. το οποίο αποτελείται από τις επιμέρους κλαδικές ενώσεις των φορέων της Κ.Αλ.Ο. και έχει αντικείμενο την αντιπροσώπευση και προώθηση της Κ.Αλ.Ο. σε εθνικό επίπεδο. Το Εθνικό

Συμβούλιο Περιφερειακών Επιμελητηρίων της Κ.Α.Ο. έχει κυρίως τεχνική λειτουργία καθώς συντονίζει και υποστηρίζει τα Περιφερειακά Επιμελητήρια, ασκεί εποπτεία στους φορείς της Κ.Α.Ο., αναπτύσσει τοπικές στρατηγικές και συμβάλλει στη συνδιαμόρφωση των δημόσιων πολιτικών σε περιφερειακό επίπεδο. Τέλος, το Ανώτατο Συμβούλιο Συνεργατικότητας και το Ανώτατο Συμβούλιο Εθελοντικού Τομέα αποτελούν τομεακά όργανα εκπροσώπησης με συμβουλευτικό χαρακτήρα.

Σε αντίθεση με το γαλλικό νόμο, ο ν.5/2011 στην Ισπανία είναι ιδιαίτερα συνοπτικός καθώς συγκροτείται μόνο από εννέα άρθρα. Ο ισπανικός νόμος-πλαίσιο εκκινεί με το αντικείμενο, την έννοια και τις αρχές της Κοινωνικής Οικονομίας (ΚΟ).¹ Ειδικότερα στις αρχές της ΚΟ αναφέρονται η προτεραιότητα των ανθρώπων και των κοινωνικών σκοπών έναντι του κεφαλαίου, η αυτόνομη, διαφανής, δημοκρατική και συμμετοχική διακυβέρνηση, η ανταμοιβή της εργασίας, η προώθηση της αλληλεγγύης και η ανεξαρτησία από τις δημόσιες αρχές. Απαριθμούνται οι επιχειρηματικοί φορείς της ΚΟ, όπως συνεταιρισμοί, αλληλοβοηθητικά σωματεία και εταιρείες, ιδρύματα, κοινωνικές επιχειρήσεις κ.ά. Επιπλέον προβλέπεται, όπως και στον γαλλικό νόμο, ότι και επιχειρήσεις με τη μορφή εμπορικών εταιριών μπορούν να υπαχθούν στους επιχειρηματικούς φορείς της ΚΟ, εφόσον η λειτουργία τους συμφωνεί με τις αρχές της ΚΟ. Προβλέπεται η δυνατότητα οργάνωσης και αντιπροσώπευσης σε τοπικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο μέσω ενώσεων, ομοσπονδιών και συνομοσπονδιών, ενώ για την Προώθηση της ΚΟ εισάγεται το Συμβούλιο, ένα κυρίως συμβουλευτικό όργανο με συμμετοχή τόσο από την κεντρική και τις περιφερειακές κυβερνήσεις όσο και από τους φορείς της ΚΟ.

Η ιστορική εξέλιξη των νομοθετικών πρωτοβουλιών για την κοινωνική οικονομία και τις κοινωνικές επιχειρήσεις στην Ελλάδα

Ο ν.2716/1999 για τους Κοινωνικούς Συνεταιρισμούς Περιορισμένης Ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε.)

Οι Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε.) έχουν εισαχθεί με το άρθρο 12 του ν.2716/1999 και αποτελούν την πρώτη θεσμοθετημένη κοινωνική επιχείρηση ένταξης στην Ελλάδα. Οι Κοι.Σ.Π.Ε. αποβλέπουν στην κοινωνικοοικονομική ενσωμάτωση και επαγγελματική

¹ Ο ισπανικός νόμος υιοθετεί τον όρο Κοινωνική Οικονομία και όχι Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία.

ένταξη των ατόμων με σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα και συμβάλλουν στη θεραπεία τους και στην κατά το δυνατόν οικονομική τους αυτάρκεια. Η σύσταση και η λειτουργία τους εποπτεύεται από τη Διεύθυνση Ψυχικής Υγείας του Υπουργείου Υγείας. Η θεσμική πρωτοβουλία για τους Κοι.Σ.Π.Ε. σχετίζεται με την ανάγκη αντιμετώπισης προβλημάτων που είχαν προκύψει από τη λειτουργία των Συνεταιριστικών Θεραπευτικών Μονάδων (ΣΘΕΜ) στο πλαίσιο της ψυχιατρικής μεταρρύθμισης της Ελλάδας (ρύθμιση προβλημάτων φορολογικής, οικονομικής και εργασιακής φύσης). Ο νόμος για τους Κοι.Σ.Π.Ε. παρουσιάζει ορισμένα καινοτόμα στοιχεία τα οποία αξίζει να αναφερθούν.

- Πολυεταιρικήτητα: τουλάχιστον το 35% των μελών προέρχεται από την Κατηγορία Α' (άτομα με προβλήματα ψυχικής υγείας), μέχρι 45% από την Κατηγορία Β' (επαγγελματίες ψυχικής υγείας) και μέχρι 20% από φυσικά και νομικά πρόσωπα δημοσίου ή ιδιωτικού τομέα τα οποία επιθυμούν να συνδράμουν στους στόχους των Κοι.Σ.Π.Ε.
- Μπορούν να γίνουν μέλη στον συνεταιρισμό άτομα της Κατηγορίας Α' ανεξάρτητα από τη διαγνωστική κατηγορία, το στάδιο της νόσου και τον χώρο της διαμονής και μάλιστα χωρίς να απαιτείται να έχουν την ικανότητα για δικαιοπραξία, κατά παρέκκλιση των διατάξεων του αστικού κώδικα και των νόμων περί συνεταιρισμών.
- Τα μέλη της Κατηγορίας Α' μπορούν να απασχοληθούν και να αμειφθούν ανάλογα με τον χρόνο εργασίας και την παραγωγικότητά τους, ενώ δεν διακόπεται η καταβολή οιασδήποτε άλλων επιδομάτων λαμβάνουν (γήρατος, αναπηρίας, πρόνοιας, επανένταξης). Επίσης, σε περίπτωση που δεν είναι ασφαλισμένοι αυτοτελώς ή σε γονέα, ο Κοι.Σ.Π.Ε. αναλαμβάνει να τους παρέχει ασφάλιση.
- Στο επιταμελές Διοικητικό Συμβούλιο συμμετέχουν υποχρεωτικά δύο άτομα της Κατηγορίας Α', γεγονός που καταδεικνύει ότι τουλάχιστον σε επίπεδο πρόβλεψης νόμου δίνονται διοικητικές αρμοδιότητες στους/στις ωφελούμενους/ες με μόνη προϋπόθεση να μην τελούν σε πλήρη στερητική δικαστική συμπαράσταση.

Ο ν. 4019/2011 για την Κοινωνική Οικονομία και την Κοινωνική Επιχειρηματικότητα

Ο πρώτος νόμος με αναφορά στον όρο «κοινωνική οικονομία» ψηφίστηκε το 2011 (ν.4019) όταν είχε ήδη ξεσπάσει η πολυδιάστατη οικονομική και κοινωνική κρίση. Ο ν.4019/2011 εισήγαγε μια νέα νομική μορφή, αυτή των Κοινωνικών Συνεταιριστικών Επιχειρήσεων (Κοιν.Σ.Επ.) και προέβλεπε τη

σύσταση του Γενικού Μητρώου Κοινωνικής Οικονομίας.

Στην αιτιολογική έκθεση, ως βασικοί στόχοι της κοινωνικής οικονομίας αναφέρονται η δημιουργία θέσεων εργασίας για την κοινωνική ένταξη ευάλωτων ομάδων, η κάλυψη κοινωνικών αναγκών μέσα από την κοινωνική και αλληλέγγυα επιχειρηματικότητα και την κοινωνική καινοτομία, και η ενίσχυση της τοπικής ανάπτυξης και της κοινωνικής συνοχής. Σύμφωνα με το Στρατηγικό Σχέδιο που καταρτίστηκε το 2013 από ειδική για αυτό τον σκοπό Ομάδα Διοίκησης Έργου στο αρμόδιο Υπουργείο, ο στόχος της κοινωνικής οικονομίας και κοινωνικής επιχειρηματικότητας είναι η επίτευξη μιας διατηρήσιμης οικονομικής ανάπτυξης και η ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής. Συνοπτικά, η τότε πολιτική ηγεσία είχε μια τομεακή πολιτική για την κοινωνική οικονομία, θεωρούσε βασικό όχημα τις κοινωνικές επιχειρήσεις (δημιουργώντας μια σύγχυση ανάμεσα στην ευρύτερη έννοια της κοινωνικής οικονομίας και σε αυτήν της κοινωνικής επιχειρηματικότητας) και έβλεπε ως προνομιακό πεδίο δραστηριοποίησής τους την κοινωνική ένταξη ευάλωτων ομάδων, την παροχή υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας και την τοπική ανάπτυξη με κοινωνική συνοχή.

Πέρα από τις Κοιν.Σ.Επ., ο ν.4019/2011 επέτρεπε την αναγνώριση και άλλων νομικών προσώπων ως Φορέων Κοινωνικής Οικονομίας εφόσον πληρούν σωρευτικά τα ακόλουθα κριτήρια:

- Έχουν ως αποκλειστικό καταστατικό σκοπό την κοινωνική ωφέλεια μέσω της παραγωγής αγαθών ή της παροχής υπηρεσιών συλλογικού και κοινωνικού χαρακτήρα.
- Αποδίδουν προτεραιότητα στα άτομα και την εργασία έναντι του κεφαλαίου.
- Εφαρμόζουν δημοκρατικό σύστημα λήψης αποφάσεων.
- Έχουν αυτονομία στη διοίκηση και διαχείριση των δραστηριοτήτων τους.
- Προβλέπουν τη χρησιμοποίηση των κερδών για τους καταστατικούς σκοπούς τους και δευτερευόντως τη δυνατότητα περιορισμένης έκτασης διανομής των κερδών αυτών.
- Λειτουργούν με βάση την αρχή της αειφόρου ανάπτυξης.
- Οι δραστηριότητές τους εντάσσονται αποκλειστικά σε μία από τις τρεις κατηγορίες που προβλέπονται για τις Κοιν.Σ.Επ. (κοινωνικής ένταξης, κοινωνικής φροντίδας και συλλογικού και παραγωγικού σκοπού).
- Αναπτύσσουν τις δραστηριότητές τους τουλάχιστον επί μια τριετία πριν από την υποβολή της αίτησης για την εγγραφή τους στο Μητρώο Άλλων Φορέων Κοινωνικής Οικονομίας.

Παρά τις πολιτικές προσδοκίες και μέσα στο πλαίσιο της κρίσης, δημιουργήθηκαν Κοιν.Σ.Επ. αλλά όχι κατά κύριο λόγο στα προσδοκώμενα από την κυρίαρχη στρατηγική πεδία. Οι περισσότερες Κοιν.Σ.Επ. που δημιουργήθηκαν την περίοδο 2011-2015 ανήκουν στην κατηγορία συλλογικού και παραγωγικού σκοπού και αφορούν την έναρξη παραγωγικών δραστηριοτήτων με συλλογικό τρόπο, αλλά χωρίς εμφανή κοινωνική στόχευση. Με άλλα λόγια, αποτελούν ένα όχημα για την έναρξη οικονομικής δραστηριότητας μικρής κλίμακας η οποία δεν κατορθώνει να δημιουργήσει πολλές θέσεις εργασίας κατά την πρώτη περίπου πενταετία από την ψήφιση του ν.4019/2011 (Αδάμ 2016).

Νόμος 4430/2016 για την Κ.Α.Ο. και Σχέδιο Δράσης 2017-2023

Το σκεπτικό πίσω από τον ν. 4430/2016

Η Κ.Α.Ο. αναβαθμίζεται σε σημαντική προτεραιότητα των δημόσιων πολιτικών στην Ελλάδα με την αλλαγή της πολιτικής ηγεσίας το 2015. Η Κ.Α.Ο. θεωρείται στρατηγική προτεραιότητα για τη νέα κυβέρνηση, ενώ διαμορφώνεται ένα πρόγραμμα το οποίο προβλέπει:

- Σύσταση Ειδικής Γραμματείας για την Κ.Α.Ο. με στόχο να εξασφαλίζει τη χάραξη και εφαρμογή συνεκτικών πολιτικών.
- Προώθηση των σχέσεων συνεργασίας ανάμεσα στον δημόσιο τομέα και την Κ.Α.Ο.
- Δημιουργία υποστηρικτικών δομών.
- Σύνδεση της Κ.Α.Ο. με δυναμικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας.
- Εξασφάλιση χρηματοδοτικών πόρων για την ενίσχυση της Κ.Α.Ο.
- Ρύθμιση της δυνατότητας για ανάληψη της διαχείρισης εγκαταλειμμένων επιχειρήσεων από τους/ις εργαζόμενους/ες.

Σήμερα ιδιαίτερα ως προς το θεσμικό πλαίσιο, τονίζεται η αναγκαιότητα για την ενοποίηση της συνεταιριστικής νομοθεσίας, η τροποποίηση του ν.4019/2011 ως προς αστοχίες που έχουν εντοπιστεί κατά την εφαρμογή του και η απλοποίηση των διαδικασιών εγγραφής στο Μητρώο.

Ο ν.4430/2016 αντικατέστησε τον ν.4019/2011 προσφέροντας σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση ένα σύγχρονο και συνεκτικό θεσμικό πλαίσιο, που θα επιτρέψει τη διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής της Κ.Α.Ο. σε όλο το φάσμα της οικονομικής δραστηριότητας. Ο νόμος κινείται μεταξύ του εκτενέστερου γαλλικού νόμου και του συνοπτικού ισπανικού νόμου-πλαίσιου,

προσανατολιζόμενος περισσότερο προς το γαλλικό πρότυπο της συνολικής ρύθμισης, χωρίς ωστόσο στην πράξη να καλύπτει όλα τα απαραίτητα πεδία όπως συμβαίνει στον γαλλικό νόμο.

Βασικοί ορισμοί

Ο ν.4430/2016 περιλαμβάνει σημαντικούς ορισμούς που είναι απαραίτητοι για την κατανόηση αυτής της θεσμικής πρωτοβουλίας.

- *Κοινωνικός αντίκτυπος*: η παραγόμενη από τη δραστηριότητα του Φορέα Κ.Α.Ο. συλλογική και κοινωνική ωφέλεια σε οικονομικό, περιβαλλοντικό και κοινωνικό επίπεδο στη γεωγραφική περιοχή δραστηριότητας του Φορέα. Ο κοινωνικός αντίκτυπος θα πρέπει να έχει τουλάχιστον και τοπικό χαρακτήρα.
- *Συλλογική ωφέλεια*: εδώ δίνεται έμφαση στις εσωτερικές σχέσεις των μελών και στην εσωτερική λειτουργία του Φορέα με στόχο τη συλλογική εξυπηρέτηση των αναγκών των μελών. Η εξυπηρέτησή τους επιτυγχάνεται μέσω της δημιουργίας θέσεων σταθερής και αξιοπρεπούς εργασίας, με ισότητες, δηλαδή μη ιεραρχικές, σχέσεις παραγωγής και μέσα από τη συμφιλίωση προσωπικής, οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής.
- *Κοινωνική ωφέλεια*: αφορά τη σχέση μεταξύ Φορέα και κοινωνικού περιβάλλοντος και ειδικότερα στην εξυπηρέτηση κοινωνικών αναγκών τοπικού ή ευρύτερου χαρακτήρα. Ο νόμος θέτει και πρόσθετες προϋποθέσεις, οι οποίες εξειδικεύουν είτε τον τρόπο ικανοποίησης των κοινωνικών αναγκών είτε τις ανάγκες αυτές. Συγκεκριμένα, η ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών θα πρέπει να επιτυγχάνεται με την αξιοποίηση της «κοινωνικής καινοτομίας» και θα πρέπει να συνδυάζεται σωρευτικά ή διαζευκτικά με δραστηριότητες «βιώσιμης ανάπτυξης» ή την παροχή «κοινωνικών υπηρεσιών γενικού συμφέροντος» ή «κοινωνικής ένταξης».

Η κοινωνική ωφέλεια περιλαμβάνει τρία πεδία δραστηριοποίησης:

- *Βιώσιμη Ανάπτυξη*: αειφορία του περιβάλλοντος, κοινωνική και οικονομική ισότητα, ισότητα των φύλων, προστασία και ανάπτυξη κοινών αγαθών, διαγενεακή και πολυπολιτισμική συμφιλίωση με έμφαση στις ιδιαιτερότητες των τοπικών κοινωνιών. Ο νόμος παρέχει ενδεικτικό κατάλογο δραστηριοτήτων που εμπίπτουν στο πεδίο της βιώσιμης ανάπτυξης.
- *Κοινωνικές υπηρεσίες γενικού συμφέροντος*: υπηρεσίες που είναι προσβάσιμες σε όλους, προάγουν την ποιότητα ζωής και παρέχουν κοινωνική προστασία. Υπηρεσίες κυρίως προνοιακού και ευρύτερα

κοινωνικού χαρακτήρα και ειδικότερα η εκπαίδευση, η υγεία, η κοινωνική στέγαση και σίτιση, η παιδική και μακροχρόνια φροντίδα και οι υπηρεσίες κοινωνικής αρωγής.

- *Κοινωνική ένταξη*: η δημιουργία προϋποθέσεων για την ισότιμη συμμετοχή στην κοινωνική και οικονομική ζωή ατόμων που ανήκουν στις «ευάλωτες» και στις «ειδικές» ομάδες. Τόσο οι ευάλωτες όσο και οι ειδικές ομάδες διαφοροποιούνται αλλά όχι σημαντικά από τους αντίστοιχους ορισμούς του ν.4019/2011.

Τα νομικά πρόσωπα που αναγνωρίζονται ως Φορείς Κ.Α.Ο. σύμφωνα με τον ν.4430/2016

Ως προς τα νομικά πρόσωπα που αναγνωρίζονται ως Φορείς Κ.Α.Ο., όλοι οι νόμοι-πλαίσιο ακολουθούν μία προσέγγιση. Σύμφωνα με τη νομική-θεσμική προσέγγιση, όλα τα νομικά πρόσωπα τα οποία ιστορικά ανήκουν στον τρίτο τομέα είναι αυτοδίκαια και Φορείς Κ.Α.Ο. (συνεταιρισμοί, εταιρείες αλληλοβοήθειας, σύλλογοι και πρόσφατα οι κοινωνικές επιχειρήσεις). Το πρόβλημα με αυτήν την προσέγγιση είναι ότι τα θεσμικά περιβάλλοντα είναι εξαιρετικά ανομοιογενή από χώρα σε χώρα καθώς παρατηρούνται διαφορετικές προβλέψεις εντός της ίδιας οικογένειας νομικών προσώπων (βλ. Ελλάδα με τα διάφορα είδη συνεταιρισμών), αλλά και διαφορές ως προς τη θεσμική αναγνώριση συγκεκριμένων μορφωμάτων (π.χ. δεν υπάρχει διακριτό νομικό πρόσωπο για τις κοινωνικές επιχειρήσεις σε κάθε χώρα). Σύμφωνα με την ηθική-δεοντολογική προσέγγιση, οποιοδήποτε νομικό πρόσωπο μπορεί να αναγνωριστεί ως φορέας Κ.Α.Ο. στον βαθμό που έχει σαφή κοινωνική στόχευση. Συνεπώς, δεν χρειάζεται οι επιχειρήσεις να υιοθετούν συγκεκριμένη νομική μορφή, αλλά απλά να αποκτούν το καθεστώς (legal status) Φορέα Κ.Α.Ο. Το πρόβλημα με αυτήν την προσέγγιση είναι ότι απουσιάζουν οι αυστηρές ασφαλιστικές δικλείδες που παρατηρούνται στα νομικά πρόσωπα των συνεταιρισμών (συλλογική ιδιοκτησία, «ένα μέλος-μία ψήφος») ενώ αποκτά ιδιαίτερη σημασία η εποπτεία και ο έλεγχος τήρησης των κριτηρίων ένταξης στο καθεστώς του Φορέα Κ.Α.Ο. Μία τρίτη προσέγγιση, συνεξετάζει νομικά πρόσωπα και σκοπούς. Για παράδειγμα, δεν εντάσσεται στο θεσμικό πλαίσιο του συγκεκριμένου νόμου κάθε συνεταιρισμός αυτοδίκαια, αλλά υπό προϋποθέσεις στο βαθμό που αποδεικνύει με τη δράση του ότι έχει ευρύτερη κοινωνική ωφέλεια και όχι μόνο για τα μέλη του. Μπορεί να τεθούν και άλλα κριτήρια με τα οποία επιχειρείται να περιφρουρηθεί η Κ.Α.Ο. από την τάση ισομορφισμού με ιδιωτικές κερδοσκοπικές επιχειρήσεις, όπως είναι η επιβολή

περιορισμών ως προς την ύπαρξη εργαζόμενων μη μελών στο εγχείρημα, η σύγκλιση των αμοιβών, κ.λπ. Ο κίνδυνος με αυτήν την προσέγγιση είναι ότι η πλειοδοσία του κανονιστικού περιεχομένου δυσχεραίνει την ανάπτυξη του πεδίου ή/και αυξάνει τις απαιτήσεις εποπτείας και ελέγχου σε τέτοιο βαθμό που δεν μπορεί να υποστηριχθεί από τους διοικητικούς μηχανισμούς του κράτους.

Ο ν.4430/2016 είναι μία δύσκολη άσκηση ισορροπίας ανάμεσα στη δεύτερη και την τρίτη προσέγγιση: αφενός θέτει επιπλέον περιορισμούς σε ιστορικούς φορείς της κοινωνικής οικονομίας και αφετέρου επιτρέπει τη νομική αναγνώριση του φορέα Κ.Α.Ο. σε νομικά πρόσωπα του τυπικού ιδιωτικού κερδοσκοπικού τομέα. Ο νόμος έχει πολλαπλή στόχευση: α) εισάγει νέο νομικό πρόσωπο, τους Συνεταιρισμούς Εργαζομένων (ΣΥΝΕΡΓ), β) τροποποιεί υφιστάμενα νομικά πρόσωπα (Κοιν.Σ.Επ. όλων των κατηγοριών), γ) αναγνωρίζει άλλα νομικά πρόσωπα που αυτοδίκαια εντάσσονται στους Φορείς Κ.Α.Ο. (Κοι.Σ.Π.Ε.) και δ) προσδιορίζει κριτήρια με βάση τα οποία οποιοδήποτε άλλο νομικό πρόσωπο μπορεί να ενταχθεί στο Μητρώο Φορέων Κ.Α.Ο.

Οι Κοιν.Σ.Επ. είναι αστικοί συνεταιρισμοί του ν.1667/1986 με καταστατικό σκοπό τη συλλογική και κοινωνική ωφέλεια και διαθέτουν εκ του νόμου εμπορική ιδιότητα. Οφείλουν να διανέμουν τα κέρδη τους ως εξής: 5% αποθεματικό, μέχρι 35% στους/στις εργαζόμενους/ες, το υπόλοιπο προς επανεπένδυση για την ευόδωση των σκοπών της επιχείρησης.

Οι Κοιν.Σ.Επ. στον ισχύοντα νόμο διακρίνονται σε Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης και σε Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής Ωφέλειας. Το ανώτατο όριο εργαζόμενων μη μελών είναι 40% στο σύνολο των εργαζομένων.

Οι Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης διακρίνονται περαιτέρω σε Ένταξης Ευάλωτων και Ειδικών Ομάδων. Στις Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης υπάγονται αυτοδίκαια και οι Κοι.Σ.Π.Ε. του άρθρ. 12 του ν.2716/1999, οι οποίοι ωστόσο λειτουργικά εντάσσονται στους Τομείς Ψυχικής Υγείας του Υπουργείου Υγείας. Για τη σύσταση Κοιν.Σ.Επ. ένταξης απαιτούνται επτά ιδρυτικά μέλη ενώ επιτρέπονται ΝΠΔΔ ως μέλη. Για αυτήν την κατηγορία Κοιν.Σ.Επ. δεν υπάρχει ανώτατο όριο δημόσιας χρηματοδότησης.

Οι Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής Ωφέλειας αναπτύσσουν δραστηριότητες βιώσιμης ανάπτυξης ή παρέχουν κοινωνικές υπηρεσίες γενικού συμφέροντος. Δεν επιτρέπονται ΝΠΔΔ ως μέλη σε αυτήν την κατηγορία ενώ έχουν ανώτατο όριο δημόσιας χρηματοδότησης 65% (σε τριετή βάση).

Οι ΣΥΝΕΡΓ έχουν ως στόχο τη συλλογική ωφέλεια, δηλαδή την εξυπηρέτηση των συμφερόντων των μελών. Απαιτούνται κατ' ελάχιστον τρία φυσικά

πρόσωπα για την ίδρυση, ενώ δεν επιτρέπονται νομικά πρόσωπα ως μέλη. Έχουν ανώτατο όριο εργαζόμενων μη μελών 25% στο σύνολο των μελών, αλλά δεν έχουν ανώτατο όριο δημόσιας χρηματοδότησης. Ακολουθούν όμοια διανομή κερδών με αυτήν των Κοιν.Σ.Επ.

Επιπλέον, κάθε μη μονοπρόσωπο νομικό πρόσωπο μπορεί να αναγνωριστεί ως Φορέας Κ.Α.Ο. με την προϋπόθεση ότι:

- Αναπτύσσει δραστηριότητες συλλογικής και κοινωνικής ωφέλειας.
- Εφαρμόζει δημοκρατικό («ένα πρόσωπο-μία ψήφος», ανεξαρτήτως οικονομικής ή άλλης συνεισφοράς), συμμετοχικό και διαφανές σύστημα διακυβέρνησης.
- Ακολουθεί τους ορισμούς του νόμου για τη διανομή των κερδών (σύμφωνα με Κοιν.Σ.Επ.).
- Εφαρμόζει σύστημα σύγκλισης των αμοιβών (ανώτατος τρεις φορές ο κατώτατος μισθός, εκτός κι αν αποφασίσουν διαφορετικά τα 2/3 της ΓΣ).
- Αποβλέπει στην ενίσχυση των δραστηριοτήτων του και στη μεγιστοποίηση της παραγόμενης κοινωνικής ωφέλειας μέσω οριζόντιας και ισότιμης δικτύωσης με άλλους φορείς της Κ.Α.Ο.
- Δεν έχει ιδρυθεί ή δεν διοικείται έστω και έμμεσα από τον ευρύτερο δημόσιο τομέα.

Τέλος, όλοι οι Φορείς Κ.Α.Ο., τόσο τα αυτοδίκαια νομικά πρόσωπα (Κοιν.Σ.Επ., Κοι.Σ.Π.Ε., ΣΥΝΕΡΓ) όσο και τα έτερα νομικά πρόσωπα οφείλουν:

- Να ακολουθούν το σύστημα διανομής κερδών των Κοιν.Σ.Επ. με εξαίρεση τους αστικούς συνεταιρισμούς στους οποίους επιτρέπεται η διανομή πλεονάσματος σε μέλη.
- Να τηρούν μπρώο εθελοντών για εθελοντική προσφορά από μη μέλη.
- Να αποδεικνύουν ένα ελάχιστο μισθοδοτικής δαπάνης που θα ισούται τουλάχιστον με το 25% του κύκλου εργασιών της προηγούμενης χρήσης από ένα ύψος του κύκλου εργασιών και άνω.

Αποτιμώντας τον ν.4430/2016 ως προς τα νομικά πρόσωπα που αναγνωρίζει, θα λέγαμε ότι είναι μία προσπάθεια ενοποίησης του πεδίου της Κ.Α.Ο. αλλά με ορισμένες βασικές αστοχίες. Οι συγκεκριμένοι περιορισμοί στη διανομή κερδών αν τηρηθούν αυστηρά θα έπρεπε να αποκλείουν νομικά πρόσωπα που δεν διανέμουν κέρδη (π.χ. αστικές μη κερδοσκοπικές εταιρείες) ή στην πράξη δυσχεραίνουν την ένταξη άλλων νομικών προσώπων όπως οι αγροτικοί συνεταιρισμοί καθώς το σύστημα διανομής κερδών του ν.4430/2016 διαφέρει από το σύστημα διανομής κερδών των αγροτικών συνεταιρισμών. Επιπλέον,

παρατηρούνται αστοχίες αναφορικά με την εναρμόνιση κριτηρίων ανάμεσα στα αυτοδίκαια και τα έτερα νομικά πρόσωπα: Για παράδειγμα, κανένα όριο δεν υπάρχει για εργαζόμενους/ες μη μέλη στα έτερα νομικά πρόσωπα, αλλά υπάρχει σε Κοιν.Σ.Επ. και ΣΥΝΕΡΓ. Από την άλλη, τα έτερα νομικά πρόσωπα πρέπει να προωθούν τη σύγκλιση αμοιβών στο εσωτερικό τους και την οριζόντια δικτύωση με άλλους Φορείς Κ.Α.Ο., ενώ κάτι τέτοιο δεν απαιτείται για τα αυτοδίκαια νομικά πρόσωπα. Τέλος, το κοινό, σε όλους τους Φορείς Κ.Α.Ο., κριτήριο της μισθοδοτικής δαπάνης δεν λαμβάνει υπόψη την ιδιαιτερότητα της οικονομικής δραστηριότητας που αναπτύσσεται (π.χ. στο δίκαιο εμπόριο είναι αδύνατον να επιτευχθεί τόσο υψηλή μισθοδοτική δαπάνη).

Εργασιακές σχέσεις στους Φορείς Κ.Α.Ο.

Κάθε νόμος-πλαίσιο Κ.Α.Ο. ρυθμίζει και θέματα εσωτερικής λειτουργίας στους αναγνωρισμένους Φορείς. Ένα βασικό ερώτημα είναι αν κάθε Φορέας Κ.Α.Ο. οφείλει να ακολουθεί το μοντέλο του συνεταιρισμού εργαζομένων. Το προτέρημα της συγκεκριμένης κατηγορίας εγχειρημάτων είναι η ταύτιση της ιδιότητας του μέλους με αυτήν του/της εργαζόμενου/ης. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την προώθηση της αρχής της αυτοδιεύθυνσης και την αποφυγή των δομικών συγκρούσεων που γεννά η σχέση εργοδότη-εργαζόμενου. Άλλωστε, συχνά, η μετασχηματιστική δυναμική των συνεταιρισμών εντοπίζεται ακριβώς στην άρση της αντίθεσης κεφαλαίου-εργασίας. Ωστόσο, άλλα μορφώματα της Κ.Α.Ο. δεν μπορούν να ακολουθήσουν το μοντέλο του συνεταιρισμού εργαζομένων καθώς έχουν συσταθεί για να εξυπηρετήσουν άλλες ανάγκες (π.χ. καταναλωτικοί συνεταιρισμοί). Ένα δεύτερο σημαντικό ερώτημα είναι μέχρι ποιο σημείο πρέπει να ρυθμίζει το κράτος τις εργασιακές σχέσεις εντός των εγχειρημάτων της Κ.Α.Ο.

Η προσφορά εργασίας στους Φορείς Κ.Α.Ο. μπορεί να λάβει τέσσερις διακριτές μορφές σύμφωνα με τον ν.4430/2016:

- Εξαρτημένη εργασία από μέλη ή μη.
- Αυτοαπασχολούμενοι-μέλη των Συνεταιρισμών Εργαζομένων.
- Σύμβαση άμισθης εντολής με μέλη.
- Εθελοντική εργασία μη μελών.

Στις Κοιν.Σ.Επ., οι εργαζόμενοι/ες χωρίζονται στις εξής υποκατηγορίες: α) τους/τις εργαζόμενους/ες με σύμβαση εξαρτημένης εργασίας, β) τα μέλη που παρέχουν μη αμειβόμενη εργασία. Οι εργαζόμενοι/ες με σύμβαση εξαρτημένης εργασίας χωρίζονται σε όσους είναι ταυτόχρονα και μέλη της Κοιν.Σ.Επ., κατ'

ελάχιστο 60% του συνόλου των εργαζομένων, και όσους/ες δεν είναι μέλη, έως 40% του συνόλου των εργαζομένων. Δίνεται δικαίωμα υπέρβασης του εν λόγω ποσοστού μέχρι 50% του συνόλου των εργαζομένων κατόπιν έγκρισης του Μητρώου Κ.Α.Ο. για την εξυπηρέτηση έκτακτων εποχικών αναγκών και όχι για χρονικό διάστημα που υπερβαίνει τους έξι μήνες ανά έτος. Μέλη της Κοιν.Σ.Επ. μπορούν να παρέχουν υπηρεσίες χωρίς να συνδέονται με σχέση εξαρτημένης εργασίας με μη αμειβόμενη σύμβαση εντολής (σε έγγραφη μορφή). Ανώτατο όριο για την παροχή μη αμειβόμενης εργασίας από τα μέλη είναι οι 16 ώρες ανά εβδομάδα.

Στους ΣΥΝΕΡΓ, τα μέλη θεωρούνται αυτοαπασχολούμενοι, με τη δαπάνη για τις ασφαλιστικές εισφορές να βαρύνει το ΣΥΝΕΡΓ και να εκπίπτει φορολογικά από τα έσοδά του. Το σύστημα αμοιβών και οι όροι εργασίας ορίζονται από το καταστατικό και τη Γενική Συνέλευση. Όπως και οι Κοιν.Σ.Επ., οι ΣΥΝΕΡΓ μπορεί να προσλαμβάνουν εργαζόμενους/ες μη μέλη, με σχέση εξαρτημένης εργασίας, με ανώτατο όριο το 25% των μελών. Δίνεται δικαίωμα υπέρβασης του εν λόγω ποσοστού μέχρι 50% του συνόλου των εργαζομένων κατόπιν έγκρισης από το Μητρώο Κ.Α.Ο. για την εξυπηρέτηση έκτακτων εποχικών αναγκών και όχι για χρονικό διάστημα που υπερβαίνει τους έξι μήνες ανά ημερολογιακό έτος. Συνεπώς, στον ΣΥΝΕΡΓ υπάρχει η δυνατότητα εξαρτημένης εργασίας, αποκλειστικά όμως για μη μέλη. Αντίθετα, τα εργαζόμενα μέλη, υπάγονται στην κατηγορία των οικονομικά εξαρτημένων αυτοαπασχολούμενων. Μεγάλη αβεβαιότητα συνεχίζει να υπάρχει ως προς τα δικαιώματα και την εν γένει προστασία που απολαμβάνουν τα μέλη ΣΥΝΕΡΓ. Για παράδειγμα: η αποβολή μέλους του ΣΥΝΕΡΓ οδηγεί αυτομάτως και σε λήξη της απασχόλησης; Εφαρμόζεται και σε ποιο βαθμό η όποια προστασία κατά των απολύσεων; Η απασχόληση μπορεί να συνεχιστεί υπό το μανδύα της εξαρτημένης εργασίας μη μέλους; Οι όροι εργασίας και οι αμοιβές που καθορίζονται από το καταστατικό και τη Γενική Συνέλευση πρέπει να συμβαδίζουν με τις προβλέψεις τυχόν συλλογικών συμβάσεων εργασίας;

Τέλος, όλοι οι Φορείς Κ.Α.Ο. μπορούν να δέχονται εθελοντική εργασία από μη μέλη με την υποχρέωση να τηρούν μητρώο εθελοντών/ριών και επιπλέον να πληρούν τα ακόλουθα: α) να μην παράγονται άμεσα έσοδα για τον Φορέα από τη δραστηριότητα των εθελοντών/τριών και β) να έχει ληφθεί απόφαση από το αρμόδιο διοικητικό όργανο του Φορέα, πρακτικό της οποίας έχει δημοσιευτεί στην ιστοσελίδα του Φορέα. Ο Φορέας Κ.Α.Ο. ευθύνεται για τυχόν ζημίες που προξενούνται στον/στην εθελοντή/τρια κατά την παροχή της εθελοντικής εργασίας και αναλαμβάνει πλήρως τα έξοδα ταξιδιού, διαβίωσης, καταλύματος, επαναπατρισμού και ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης καθώς και κάθε άλλη

δαπάνη που θα προκύψει κατά τη διαμονή των εθελοντών/τριών στο εξωτερικό, ενώ διευκρινίζεται ότι ο Φορέας Κ.Α.Ο. δεν έχει ασφαλιστικές υποχρεώσεις.

Μέτρα στήριξης για τους Φορείς Κ.Α.Ο.

Αφού προσδιορίσαμε ποια νομικά πρόσωπα και με ποια κριτήρια αναγνωρίζονται ως Φορείς Κ.Α.Ο., το ερώτημα που μας έρχεται στο μυαλό είναι: Αξίζει ένα εγχείρημα να αναγνωριστεί ως Φορέας Κ.Α.Ο.; Ποια είναι τα οφέλη από αυτήν την αναγνώριση; Ας δούμε λοιπόν τις σχετικές προβλέψεις του νόμου.

Ο ν.4430/2016 προβλέπει συγκεκριμένα υποστηρικτικά μέτρα για τους Φορείς Κ.Α.Ο.:

- Σύσταση Ταμείου Κοινωνικής Οικονομίας.
- Πρόσβαση σε προγράμματα στήριξης επιχειρηματικότητας ή εργασίας.
- Παραχώρηση χρήσης κινητής και ακίνητης περιουσίας από τον δημόσιο τομέα.
- Προγραμματικές συμβάσεις ανάμεσα σε ΟΤΑ και Φορείς Κ.Α.Ο. για από κοινού εκτέλεση έργων με στόχο την κοινωνική ωφέλεια.
- Απαλλαγή από το τέλος επιτηδεύματος για Κοιν.Σ.Επ., ΣΥΝΕΡΓ, Κοι.Σ.Π.Ε. και αγροτικούς συνεταιρισμούς (με άλλη εγκύκλιο).
- Παράλληλη λήψη επιδομάτων σε Κοιν.Σ.Επ. και ΣΥΝΕΡΓ για εργαζόμενους/ες ευάλωτων ομάδων.

Επιπρόσθετα, το Σχέδιο Δράσης 2017-2023 για την ανάπτυξη του οικοσυστήματος της Κ.Α.Ο. προβλέπει:

- Δημιουργία κέντρων στήριξης Κ.Α.Ο.
- Άμεσες επιχορηγήσεις σε υφιστάμενους φορείς Κ.Α.Ο.
- Επιδότηση απασχόλησης ΑμεΑ και ανέργων σε Κοιν.Σ.Επ.
- Άμεσες επιχορηγήσεις σε νέους Φορείς Κ.Α.Ο.
- Χρηματοδοτικά εργαλεία (διαχωρισμένος λογαριασμός-υποταμείο Κ.Α.Ο., μικροχρηματοδοτήσεις).

Στο πλαίσιο της τεχνικής βοήθειας είχαν σχεδιαστεί οι ακόλουθες δράσεις: mapping φορέων Κ.Α.Ο., μελέτη για την εναρμόνιση συνεταιριστικής νομοθεσίας, θεσμικό πλαίσιο για τη μεταβίβαση πτωχευμένων επιχειρήσεων σε συνεταιρισμούς πρώην εργαζομένων, υποστήριξη για τη σύσταση του Ταμείου Κοινωνικής Οικονομίας, διαμόρφωση πλαισίου μέτρησης

κοινωνικού αντικτύπου, σχεδιασμός δομημένης κατάρτισης φορέων Κ.Α.Ο., και σχεδιασμός-κατάρτισης στελεχών του δημόσιου τομέα. Στο πλαίσιο της συστημικής παρέμβασης προβλεπόταν η προώθηση της Κ.Α.Ο. σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης.

Τέλος, έχουν ενσωματωθεί οι κοινοτικές οδηγίες για τις δημόσιες συμβάσεις κοινωνικής αναφοράς. Αυτές περιλαμβάνουν τις κατ' αποκλειστικότητα δημόσιες συμβάσεις σε προστατευμένα εργαστήρια, Κοι.Σ.Π.Ε., Κοιν.Σ.Επ. ένταξης και γενικότερα Φορείς Κ.Α.Ο. με τουλάχιστον 30% εργαζόμενους/ες άτομα με αναπηρία ή μειονεκτούντα άτομα (διαφορά με ορισμούς ευάλωτων και ειδικών ομάδων στον ν.4430/2016) ή σε Κοιν.Σ.Επ. ένταξης για κοινωνικές υπηρεσίες (τρία έτη μέγιστη διάρκεια).

Συνεπώς, προβλέπεται ένα πλέγμα υποστηρικτικών και συνοδευτικών δράσεων για την ανάπτυξη της Κ.Α.Ο. στην Ελλάδα. Ωστόσο, παρουσιάζονται μεγάλα κενά στην εφαρμογή τους. Οι σημαντικότερες είναι οι ακόλουθες:

- Με την αλλαγή της κυβέρνησης, υποβαθμίστηκε η Ειδική Γραμματεία Κ.Α.Ο. σε απλή Διεύθυνση Κ.Α.Ο. του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων.
- Το Ταμείο Κοινωνικής Οικονομίας δεν έχει συσταθεί ακόμα.
- Δημιουργήθηκαν μόνο έντεκα Κέντρα Στήριξης Κ.Α.Ο. καθώς υπήρχαν προβλήματα στην πρόσκληση ως προς την εγγυητική επιστολή καλής εκτέλεσης που απαιτούνταν αλλά και προβλήματα στη ροή της χρηματοδότησης.
- Οι λίγες προσκλήσεις επιχορήγησης σε Φορείς Κ.Α.Ο. (καθώς δεν έχουν γίνει ακόμα σε όλες τις περιφέρειες) παρουσιάζουν πολύ διαφορετικά χαρακτηριστικά μεταξύ τους (π.χ. στην Ήπειρο καλύπτεται το 100% του μισθολογικού κόστους ενώ στο Β. Αιγαίο 60%).
- Οι δημόσιες συμβάσεις κοινωνικής αναφοράς δεν έχουν προχωρήσει στην πράξη καθώς κρίνεται αναγκαίος ένας Οδηγός και η πραγματοποίηση σεμιναρίων κατάρτισης για στελέχη δημόσιας διοίκησης.
- Ως προς τις προγραμματικές συμβάσεις δεν εκφράζεται έντονη πολιτική βούληση σε αυτήν την κατεύθυνση από τους ΟΤΑ λόγω πλημμελούς εξειδίκευσης των τρόπων με τους οποίους μπορούν εύκολα και νόμιμα να συνάψουν τέτοιες συμβάσεις.
- Παρόμοια είναι και η κατάσταση αναφορικά με την παραχώρηση χρήσης κινητής και ακίνητης περιουσίας από φορείς του δημοσίου.

Συνοπτικά, έχουμε πλέον και στην Ελλάδα, όπως και σε άλλες χώρες της

Ευρώπης, έναν νόμο πλαίσιο για την Κ.Α.Ο. Ο ν.4430/2016 επιχειρήσε να ενοποιήσει το πεδίο. Σε ορισμένα σημεία, ήταν πρωτοπόρος και προσπάθησε να παρακολουθήσει τις εξελίξεις και το κύμα του νέου συνεργατισμού που αναπτύχθηκε στην Ελλάδα την περίοδο 2011-2016. Σε άλλα σημεία, αστόχησε για λόγους που σχετίζονται με την ήδη κατακερματισμένη συνεταιριστική νομοθεσία, τη σχετικά χαμηλή ωρίμανση της συλλογικής εκπροσώπησης του πεδίου και το έλλειμμα ενδοκυβερνητικού συντονισμού. Σε κάθε περίπτωση, το βασικό πρόβλημα στην παρούσα περίοδο είναι το έλλειμμα που παρατηρείται στην εφαρμογή με αποτέλεσμα να ακυρώνεται η όποια στρατηγική στην πράξη και να διερωτόμαστε αν η Κ.Α.Ο. συνεχίζει να υπάρχει στην ατζέντα των δημόσιων πολιτικών στην Ελλάδα.

Βιβλιογραφία

Αδάμ Σ., Καβουλάκος Κ. Ι., Κορνηλάκης Α. (2018) *Το Θεσμικό Πλαίσιο της Κοινωνικής Αλληλεγγύης Οικονομίας στην Ελλάδα. Η Εμπειρία της Δημόσιας Διαβούλευσης και μια Κριτική Αποτίμηση του Ν. 4430/2016*, Αθήνα: Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ.

Αδάμ Σ. (2016) «Κοινωνική οικονομία, εργασιακή ένταξη και κοινωνικός αποκλεισμός: Η αναγκαιότητα αλλαγής παραδείγματος», στο: *Διαδρομές Κοινωνικής Εργασίας*, ΠΜΣ Κοινωνική Πολιτική και Κοινωνική Εργασία, Κομοτηνή: ΔΠΘ, Μοτίβο.

Αδάμ Σ. (2012) *Κοινωνική Οικονομία και Ενεργητικές Πολιτικές Ένταξης: Αποτελέσματα έρευνας πεδίου σε κοινωνικές επιχειρήσεις εργασιακής ένταξης στην Ελλάδα*, Αθήνα: Παρατηρητήριο Οικονομικών & Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, Μελέτες 19. Διαθέσιμο στο: <http://ineobservatory.gr/publication/kinoniki-ikonomia-ke-energitikes-politikes-entaxis/>

Πρόσθετες πηγές:

Εκπαιδευτική πλατφόρμα για την Κοινωνική Αλληλεγγύη Οικονομία,
edu.kalomathe.gr

<https://www.youtube.com/watch?v=JUOA1xWdzV0>

https://www.youtube.com/watch?time_continue=25&v=WSt3DIYtnA

Ιφιγένεια Δουβίτσα

Η ελληνική συνεταιριστική νομοθεσία: Από τον κατακερματισμό στην ενοποίηση

Εισαγωγή¹

Σε αντίθεση με τα ισχύοντα σε άλλες εταιρικές μορφές, όπως για π.χ. στις ομόρρυθμες εταιρείες (ΟΕ) ή στις ανώνυμες εταιρείες (ΑΕ), όπου ισχύει ένας γενικός νόμος, που διέπει κατ' αρχήν όλες τις ΟΕ και ΑΕ, οι συνεταιρισμοί στην Ελλάδα δεν υπάγονται σε ένα ενιαίο θεσμικό πλαίσιο αλλά σε ειδικούς νόμους, που διέπουν τις διάφορες κατηγορίες τους. Ειδικότερα, υπό το ισχύον θεσμικό πλαίσιο, οι αγροτικοί συνεταιρισμοί που διέπονται από τον ν.4673/2020 δραστηριοποιούνται στον τομέα της αγροτικής οικονομίας. Οι δασικές συνεταιριστικές οργανώσεις έχουν πλέον αυτονομηθεί από την ως άνω κατηγορία και διέπονται από τον δικό τους νόμο, τον ν.4423/2016 έχοντας ως αποκλειστικό σκοπό την διενέργεια δασικών εργασιών. Από την άλλη πλευρά, οι αστικοί συνεταιρισμοί διέπονται από τον ν.1667/1986, ο οποίος εισάγει γενικές διατάξεις καταρχάς για όλους τους συνεταιρισμούς που δραστηριοποιούνται σε οποιονδήποτε τομέα της οικονομίας, πλην του αγροτικού (όπως οι *παραγωγικοί, καταναλωτικοί, προμηθευτικοί, πιστωτικοί, μεταφορικοί*

---

¹ Η παρούσα εισήγηση αποτελεί σύνοψη των βασικών ευρημάτων της μελέτης Δουβίτσα, Ι. (2019). *Η ελληνική συνεταιριστική νομοθεσία. Από τον κατακερματισμό στην ενοποίηση*, Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ Ελλάδας η οποία επικεντρώνεται στους εθελούσιους συνεταιρισμούς, δηλαδή όσων η ίδρυση και η συμμετοχή των μελών είναι προϊόν (αποτέλεσμα;) ιδιωτικής πρωτοβουλίας, κι όχι στους αναγκαστικούς συνεταιρισμούς. Οι τελευταίοι ιδρύονται με νόμο και η συμμετοχή σε αυτούς συνιστά νόμιμη υποχρέωση. Κατά συνέπεια, αμφισβητείται αν οι αναγκαστικοί συνεταιρισμοί αποτελούν γνήσιους συνεταιρισμούς από την στιγμή που δεν τηρούν την πρώτη συνεταιριστική αρχή περί εθελοντικής και ελεύθερης συμμετοχής.

και τουριστικοί). Για ορισμένες όμως κατηγορίες αστικών συνεταιρισμών έχουν θεσπιστεί περαιτέρω ειδικές διατάξεις, ενώ παράλληλα και συμπληρωματικά, εφαρμόζεται ο ν.1667/1986, (όπως π.χ. για τους κοινωνικούς συνεταιρισμούς περιορισμένης ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε.), τους πιστωτικούς συνεταιρισμούς, τις ενεργειακές κοινότητες (ΕΚ), τις κοινωνικές συνεταιριστικές επιχειρήσεις (Κοιν.Σ.Επ.), τους συνεταιρισμούς εργαζομένων (ΣΥΝΕΡΓ) και προσφάτως τους κοινωνικούς συνεταιρισμούς ένταξης (ΚΟΙΝΣΕΝ) (Δουβίτσα 2019).

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, ο νομοθέτης ρυθμίζει τους συνεταιρισμούς με την θέσπιση ειδικών νόμων και ειδικών διατάξεων, προκειμένου να προωθήσει την ανάπτυξη μιας ορισμένης κατηγορίας συνεταιρισμών μέσω της οποίας επιχειρείται η κάλυψη μιας ορισμένης οικονομικής και κοινωνικής ανάγκης για την δεδομένη χρονική περίοδο (π.χ. για την ενεργειακή μετάβαση της χώρας μέσω των ΕΚ, βλ. Αιτιολογική Έκθεση του ν.4513/2018) ή την ενδυνάμωση της παραγωγικής δραστηριότητας και τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας μέσω των Κοιν.Σ.Επ. και ΣΥΝΕΡΓ αντίστοιχα εν μέσω οικονομικής κρίσης (Αιτιολογική Έκθεση του ν.4430/2016:1-2), χωρίς όμως να λαμβάνεται μέριμνα για την εναρμόνιση των ειδικών νόμων μεταξύ τους ή να δίνεται προτεραιότητα στην αναπροσαρμογή ήδη υφιστάμενων νόμων προς αποφυγή θέσπισης νέων. Κατά συνέπεια, εντείνεται ο ασυστηματοποίητος και ακωδικοποίητος χαρακτήρας του συνεταιριστικού δικαίου.

Επιμέρους πτυχές της ελληνικής συνεταιριστικής νομοθεσίας

Ο ορισμός του συνεταιρισμού στην ελληνική νομοθεσία

Κάθε ειδικός συνεταιριστικός νόμος στα πρώτα του άρθρα παρέχει έναν εξειδικευμένο ορισμό που προσδιορίζει την κατηγορία των συνεταιρισμών, που υπόκεινται στις διατάξεις του, επισημαίνοντας -μεταξύ άλλων- τον επιδιωκόμενο σκοπό τους και ενίοτε τον τομέα της οικονομικής τους δραστηριότητας. Για παράδειγμα:

- Ο ν.4673/2020 στο αρ.1 παρ.1 ορίζει ότι ο αγροτικός συνεταιρισμός αποτελεί μία αυτόνομη εθελοντική ένωση προσώπων, η οποία επιδιώκει την οικονομική ανάπτυξη και προαγωγή των μελών της, μέσω μιας συνιδιόκτητης και δημοκρατικά διοικούμενης αγροτικής συνεταιριστικής επιχείρησης
- Ο ν.4423/2016 στο αρ.1 παρ.1 ορίζει ότι ο δασικός συνεταιρισμός εργασίας (ΔΑΣΕ) είναι μια αυτόνομη ένωση προσώπων, εθελοντικά συγκροτούμενη, που επιδιώκει την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη των

μελών της με ισότιμη συνεργασία και αμοιβαία βοήθεια.

- Ο ν.1667/1986 στο αρ.1 παρ.1 ορίζει ότι ο αστικός συνεταιρισμός είναι μια εκούσια ένωση προσώπων με οικονομικό σκοπό, η οποία δεν αναπτύσσει δραστηριότητες αγροτικής οικονομίας, και ιδίως με τη συνεργασία των μελών της αποβλέπει στην οικονομική, κοινωνική, πολιτιστική ανάπτυξη των μελών της και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής τους γενικά.

Συνέπεια της πολυνομίας αυτής είναι το γεγονός ότι έχουν διατυπωθεί τόσο εξειδικευμένοι συνεταιριστικοί ορισμοί όσοι και οι ειδικοί συνεταιριστικοί νόμοι εν ισχύ. Συγκρίνοντας όμως τους ορισμούς διαπιστώνονται ορισμένα κοινά σημεία (ο συνεταιρισμός ως ένωση προσώπων εθελοντικά συγκροτούμενη, που επιδιώκει έναν ορισμένο σκοπό² μέσω μιας κοινής και δημοκρατικά διοικούμενης επιχείρησης) (Δουβίτσα 2019). Τα κοινά χαρακτηριστικά κατοχυρώνονται άμεσα, στην καθαυτή διάταξη για τον ορισμό του συνεταιρισμού ή έμμεσα στις διατάξεις που έπονται του ορισμού και ρυθμίζουν τον τρόπο λειτουργίας και οργάνωσής του (Δουβίτσα 2019). Παρά τα κοινά σημεία που εντοπίζονται, απουσιάζει από την ελληνική συνεταιριστική νομοθεσία ένας γενικός ορισμός περί συνεταιρισμών, που θα ενσωματώνει τα στοιχεία αυτά και θα διακρίνει τον συνεταιρισμό από οποιαδήποτε άλλη μορφή επιχείρησης ή οργάνωσης.

Η κατηγοριοποίηση των συνεταιρισμών από νομική σκοπιά

Μέσα από τις συνταγματικές διατάξεις οι συνεταιρισμοί διακρίνονται σε γεωργικούς και αστικούς συνεταιρισμούς. Η διάκριση των συνεταιρισμών μεταξύ γεωργικών και αστικών με τη διαφορά ότι ο όρος «γεωργικός συνεταιρισμός» πλέον αντικαταστάθηκε με τον ευρύτερο «αγροτικός συνεταιρισμός»³ διατηρείται στη νομοθεσία, ωστόσο έχει χάσει την αρχική της σημασία. Αυτό οφείλεται στο ότι ο νομοθέτης εισάγει στα νομικά κείμενα και άλλες κατηγορίες και υποκατηγορίες συνεταιρισμών, που υπάγονται σε δικό

2 Ο επιδιωκόμενος σκοπός του συνεταιρισμού να καλύψει τις ανάγκες των μελών του, αν και απαντάται στους περισσότερους ειδικούς συνεταιριστικούς νόμους, σε ορισμένες περιπτώσεις διευρύνεται. Ειδικότερα, ο σκοπός των αγροτικών συνεταιρισμών, των ΔΑΣΣΕ, των αστικών συνεταιρισμών και των συνεταιρισμών εργαζομένων συνίσταται στην προαγωγή και ανάπτυξη των μελών τους. Για τις Κοιν.Σ.Επ., τους Κοι.Σ.Π.Ε. αλλά και τους φορείς που αποκτούν την ιδιότητα του φορέα κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας λόγω πλήρωσης των προϋποθέσεων του αρ.3 παρ.1(δ) του ν.4430/2016, ο επιδιωκόμενος σκοπός δεν περιορίζεται στη συλλογική ωφέλεια, όπως αυτή ορίζεται στο αρ.2 παρ.2 του ίδιου νόμου, δηλαδή την κάλυψη των αναγκών των μελών τους, αλλά επεκτείνεται και στην κοινωνική ωφέλεια, όπως αυτή ορίζεται στο αρ.2 παρ.2 του ν.4430/2016, την κάλυψη δηλαδή των αναγκών κοινωνικών ομάδων, της κοινότητας ή της κοινωνίας, εν γένει (Δουβίτσα 2019).

3 Βλ. αρ.1 παρ.1 ν.4673/2020.

τους διακριτό νομικό πλαίσιο. Ενδεικτικά παραδείγματα είναι:

- Η αυτονόμηση των ΔΑΣΕ από τους αγροτικούς συνεταιρισμούς και η υπαγωγή τους στον ειδικό νόμο 4423/2016 περί ΔΑΣΕ.
- Η πρόσφατη περίπτωση των ΕΚ, οι οποίοι είναι αστικοί συνεταιρισμοί, διέπονται όμως από τον δικό τους νόμο (ν. 4513/2018) και συμπληρωματικά από τον νόμο περί αστικών συνεταιρισμών 1667/1986.
- Η θέσπιση μιας νέας μορφής αστικού συνεταιρισμού με ενταξιακό σκοπό, τους Κοινωνικούς Συνεταιρισμούς Ένταξης (ΚΟΙΝΣΕΝ), με διατάξεις παρεμφερείς με τις αντίστοιχες περί Κοι.Σ.Π.Ε. με την διαφορά ότι απευθύνονται στην ένταξη ατόμων με προβλήματα εξαρτήσεων και υπάγονται στο μακροσκελές άρθρο 143 του ν.4600/2019.

Καθώς η κατηγοριοποίηση των συνεταιρισμών δεν έχει γίνει μεθοδικά και συστηματικά, έχουν δημιουργηθεί υπό το ισχύον θεσμικό πλαίσιο ποικίλες αλληλοεπικαλύψεις. Για παράδειγμα:

- A. Ένα συνεργατικό σχήμα που επιθυμεί να δραστηριοποιηθεί στον τομέα της ενέργειας, μπορεί να ιδρύσει μια ενεργειακή κοινότητα (βάσει ν.4513/2018) ή έναν αστικό συνεταιρισμό (βάσει ν.1667/1986) ή μια Κοιν.Σ.Επ. συλλογικής και κοινωνικής ωφέλειας (βάσει ν.4430/2016).
- B. Ένα συνεργατικό σχήμα που έχει ως σκοπό την ένταξη ατόμων με προβλήματα ψυχικής υγείας μπορεί να ιδρύσει μια Κοιν.Σ.Επ. ένταξης ευάλωτων ομάδων (βάσει αρ.24 επ. ν.4430/2016) ή έναν Κοι.Σ.Π.Ε. (βάσει αρ.12 ν.2716/1999).

Καθότι οι διατάξεις των παραπάνω νόμων δεν είναι εναρμονισμένες μεταξύ τους, προβλέπουν διαφορετικές διευκολύνσεις και όρους, με αποτέλεσμα οι νομικές μορφές των ανωτέρω παραδειγμάτων, παρότι έχουν συνεταιριστική δομή και δραστηριοποιούνται στον ίδιο τομέα (βλ. παράδειγμα Α) ή έχουν τον ίδιο σκοπό (βλ. παράδειγμα Β) να μην αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο από τον νομοθέτη.⁴ Παράλληλα, δημιουργούνται ποικίλα ερωτήματα ως προς το ποια ανάγκη εν τέλει εξυπηρετεί η ύπαρξη πολλών και παρεμφερών νομικών μορφών για συνεταιρισμούς που δραστηριοποιούνται στον ίδιο τομέα (όπως στο παράδειγμα Α) ή έχουν τον ίδιο σκοπό και απευθύνονται στην ίδια ομάδα στόχο (όπως στα παραδείγματα Β);

Μέσα από τα παραπάνω διαφαίνεται ότι η κατηγοριοποίηση των

⁴ Για την άνιση μεταχείριση τόσο μεταξύ των νομικών προσώπων που αναγνωρίζονται ως αυτοδίκαιοι φορείς κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας (Κ.Αλ.Ο.), όσο και εκείνων που δεν αναγνωρίζονται από την σύστασή τους ως φορείς Κ.Αλ.Ο. βλ. Αδάμ, Κορνηλάκη, Καβουλάκο 2018: 84-85.

συνεταιρισμών είναι προβληματική, καθώς δεν γίνεται στη βάση σαφών και εξ αρχής προσδιορισμένων κριτηρίων⁵ παράλληλα οδηγεί σε άνιση νομοθετική αντιμετώπιση συνεταιρισμών με ίδια δραστηριότητα ή ίδιο σκοπό. Επιπρόσθετα, αν λάβουμε υπόψιν μας την περιπλοκότητα της συναλλακτικής και οικονομικής ζωής, θα συμπεράνουμε ότι δεν είναι πάντοτε σαφές σε ποια κατηγορία ανήκει ένας συνεταιρισμός και άρα σε ποιόν ειδικό νόμο υπάγεται.

Επιπρόσθετα, η εκ του νόμου διάκριση των συνεταιρισμών σε κατηγορίες μπορεί να τους περιορίσει στη διεξαγωγή μιας ορισμένης δραστηριότητας ή επιδίωξης ενός ορισμένου σκοπού, εμποδίζοντας με αυτόν τον τρόπο την επέκταση των δραστηριοτήτων σε άλλους τομείς ή τη διεύρυνση του σκοπού τους. Για παράδειγμα, οι ΕΚ έχουν ως αποκλειστικό σκοπό την ανάπτυξη δραστηριοτήτων στον τομέα της ενέργειας και έτσι δεν μπορούν να αναπτύξουν παράλληλα και αγροτικές δραστηριότητες. Κάτι αντίστοιχο ισχύει και για τις Κοιν.Σ.Επ. και τους ΣΥΝΕΡΓ, που ως αστικοί συνεταιρισμοί δεν μπορούν εκ του νόμου να δραστηριοποιούνται στην αγροτική οικονομία. Στην πράξη, ωστόσο, η διάταξη αυτή κατέστη ανενεργή, καθώς ένας αριθμός των εγχειρημάτων αυτών ανέπτυξε αγροτικές δραστηριότητες.

Αυτό δεν θα πρέπει να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι θα πρέπει να καταργήσουμε κάθε κατηγοριοποίηση των συνεταιρισμών. Τίθεται, ωστόσο, το ερώτημα έως ποιο βαθμό η κατάσταση του συνεταιριστικού θεσμού και η κατασκευή τεχνητών κατηγοριών, πόσο μάλλον παρεμφερών, είναι θεμιτή και υπαγορεύεται από τις ιδιαιτερότητες των συνεταιρισμών αυτών.

Η σύσταση του συνεταιρισμού

Το κατακερματισμένο θεσμικό πλαίσιο για τους συνεταιρισμούς προβλέπει διαφορετικές αρμόδιες αρχές⁵ που αποφασίζουν για τη σύσταση των συνεταιρισμών υπό διαφορετικές προθεσμίες,⁶ αναλόγως της κατηγορίας

5 Για την πλειονότητα των συνεταιρισμών παρατηρείται ότι η αρχή, που αποφασίζει για τη σύστασή τους, είναι το Ειρηνοδικείο της περιφέρειας, όπου έχει την έδρα του ο υπό σύσταση συνεταιρισμός. Στην περίπτωση όμως των αγροτικών συνεταιρισμών ως αρμόδια αρχή ορίζεται η Διεύθυνση Οικονομικών Ελέγχων, Επιθεώρησης και Συνεργατισμού του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων και στην περίπτωση των Κοιν.Σ.Επ. και των ΣΥΝΕΡΓ, ως αρμόδια αρχή ορίζεται η Διεύθυνση Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (πρώην Ειδική Γραμματεία Κ.Α.Ο.) και συγκεκριμένα το Τμήμα Μητρώου Φορέων Κ.Α.Ο.

6 Για τους αστικούς συνεταιρισμούς (αρ.1 παρ.6 ν.1667/1986) και τους Κοι.Σ.Π.Ε. (αρ.12 παρ.3 ν.2716/1999) ο νομοθέτης προβλέπει σύντομη προθεσμία (10 ημέρες), ενώ η προθεσμία είναι τριπλάσια για τους αγροτικούς συνεταιρισμούς (αρ.4 παρ.3 ν.4673/2020) και τους ΔΑΣΕ (αρ.3 παρ.2 ν.4423/2016) (30 ημέρες). Στην περίπτωση των Κοιν.Σ.Επ. και των ΣΥΝΕΡΓ το Τμήμα Μητρώου εντός 30 ημερών εξετάζει την αίτηση εγγραφής, πέραν όμως αυτού δεν διευκρινίζεται εντός ποιας προθεσμίας θα πρέπει να ολοκληρωθεί η αντιπαραβολή του ηλεκτρονικού και με το πρωτότυπο καταστατικό για την έκδοση της βεβαίωσης εγγραφής (αρ.11 παρ.5 της υπ. αριθμ. 61621/Δ5.2643 Υπουργικής Απόφασης της 18ης Ιανουαρίου 2017).

συνεταιρισμού στην οποία ανήκουν. Ωστόσο παρατηρείται ότι ο νομοθέτης ορίζει ως αρμόδια για τη σύσταση συνεταιρισμού διαφορετικά όργανα, προκειμένου να ασκήσουν παρεμφερή καθήκοντα ακολουθώντας ίδια διαδικασία. Πιθανότατα, αυτές οι αποκλίσεις οφείλονται σε συγκυριακούς λόγους της εποχής όπου ο κάθε νόμος ψηφιζόταν, σε έλλειψη ευρείας μελέτης του συνόλου της συνεταιριστικής νομοθεσίας που θα απέτρεπε τέτοιες αστοχίες, αλλά και στην γνώση και εμπειρία των στελεχών των εκάστοτε αρμόδιων αρχών, που περιορίζεται μόνο σε ορισμένη κατηγορία συνεταιρισμών.

Η εποπτεία και ο έλεγχος του συνεταιρισμού

Ο νομοθέτης, όπως και κατά το στάδιο σύστασης, έτσι και κατά το στάδιο λειτουργίας των συνεταιρισμών, προβλέπει για κάθε κατηγορία συνεταιρισμών διαφορετικά εποπτικά και ελεγκτικά όργανα με παρεμφερείς,⁷ ωστόσο, αρμοδιότητες.⁸ Το γεγονός ότι οι αρμοδιότητες είναι κατά βάση κοινές δεν εξηγεί γιατί πρέπει να ασκούνται από διαφορετικά όργανα. Απεναντίας, κρίνεται αναγκαία η εισαγωγή μιας κοινής ρύθμισης, με την πρόβλεψη ότι η εποπτεία και ο έλεγχος όλων των συνεταιρισμών διενεργείται από την ίδια αρχή ή υπηρεσία.

Η συγκρότηση ενώσεων συνεταιρισμών ανώτερων βαθμών⁹

Υπό την ισχύουσα νομοθεσία, η πλειονότητα των συνεταιρισμών¹⁰ μπορεί να οργανωθεί υπό πυραμιδοειδή δομή σε δευτεροβάθμιες και τριτοβάθμιες συνεταιριστικές οργανώσεις, στις οποίες συμμετέχουν ως μέλη συνεταιρισμοί και συνεταιριστικές οργανώσεις, που ανήκουν στην ίδια κατηγορία. Οι περισσότερες δευτεροβάθμιες συνεταιριστικές οργανώσεις μπορούν να αναλάβουν οικονομικές δραστηριότητες ή και συμβουλευτικό, υποστηρικτικό ρόλο προς τα μέλη τους, ενώ οι τριτοβάθμιες συνεταιριστικές οργανώσεις ενισχύουν και εκπροσωπούν τα μέλη τους με κάθε πρόσφορο μέσο, χωρίς όμως να αναλαμβάνουν οικονομικές δραστηριότητες.

Σε αντίθεση με τα παραπάνω, στην περίπτωση των αγροτικών συνεταιρισμών

7 Η υποβοήθηση του συνεταιρισμού, ο έλεγχος τήρησης της νομοθεσίας, του καταστατικού και των αποφάσεων των οργάνων του από το διοικητικό συμβούλιο, καθώς και η τήρηση του μητρώου στο οποίο εγγράφεται ο εν λόγω συνεταιρισμός αποτελούν κοινά καθήκοντα που ασκούν οι εποπτικές αρχές. Επιπρόσθετα, η διεξαγωγή οικονομικού, διαχειριστικού, λογιστικού ελέγχου αποτελούν κοινά καθήκοντα που ασκούν οι ελεγκτικές αρχές και τα ελεγκτικά όργανα.

8 Το γεγονός ότι οι ασκούμενες αρμοδιότητες παρουσιάζουν ομοιότητες δεν σημαίνει ότι και τα υποβαλλόμενα προς εξέταση έγγραφα και στοιχεία ταυτίζονται.

9 Καθώς η παρούσα μελέτη έχει ως αντικείμενο τη συνεταιριστική νομοθεσία, οι ενώσεις φορέων κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας δεν θα αναλυθούν.

10 Για παράδειγμα οι ΔΑΣΕ, οι αστικοί συνεταιρισμοί, οι Κοι.Σ.Π.Ε. και οι ΕΚ.

σημειώνεται ότι το αρ.34 ν.4673/2020 προβλέπει την συσπείρωσή τους με την σύσταση και συμμετοχή σε αγροτικές εταιρικές συμπράξεις υπό την νομική μορφή ανωνύμων εταιρειών, εταιρειών περιορισμένης ευθύνης (ΕΠΕ) ή ιδιωτικών κεφαλαιουχικών εταιρειών (ΙΚΕ), χωρίς παράλληλα να αναγνωρίζεται η κατεξοχήν συνεταιριστική πρακτική σύστασης ενώσεων με συνεταιριστική νομική μορφή και ομοσπονδιών, πλην της Εθνικής Ένωσης Αγροτικών Συνεταιρισμών του αρ.38 του ίδιου νόμου.

Δύο βασικές συνέπειες προκύπτουν από τον θεσμικό κατακερματισμό ως προς τον τρόπο οργάνωσης των συνεταιρισμών. Πρώτον, οι ρυθμίσεις περί αγροτικών συνεταιρισμών δεν φέρεται να συνάδουν με το πνεύμα της 6ης διεθνούς συνεταιριστικής αρχής περί συνεργασίας μεταξύ των συνεταιρισμών. Παράλληλα, δεν συμπορεύονται με τα ισχύοντα στις περισσότερες εθνικές συνεταιριστικές νομοθεσίες, όπου ο νομοθέτης ενθαρρύνει (ενίοτε δε προωθεί με ευνοϊκά μέτρα) την συνεταιριστική μορφή για την οικονομική συνεργασία μεταξύ των συνεταιρισμών,¹¹ ενώ δεν λαμβάνουν υπόψιν την συνεταιριστική ιστορία, καθώς οι ενώσεις συνεταιρισμών εμφανίστηκαν από την αρχή του συνεταιριστικού κινήματος και πλέον αποτελούν διαδεδομένη πρακτική.¹²

Δεύτερον, στις δευτεροβάθμιες και τριτοβάθμιες συνεταιριστικές οργανώσεις, όπου αυτές προβλέπονται, μπορούν να μετέχουν αποκλειστικά και μόνο συνεταιρισμοί και συνεταιριστικές οργανώσεις της ίδιας κατηγορίας ή και του ίδιου κλάδου, αποτρέποντας έτσι την όποια διασυνεταιριστική συνεργασία αλλά και την σύσταση μιας πανελλήνιας συνομοσπονδίας συνεταιρισμών, που θα εκπροσωπεί το συνεταιριστικό κίνημα στις δημόσιες αρχές αλλά και σε εθνικά και διεθνή φόρα.

Διανομή πλεονασμάτων-κερδών

Οι ειδικοί συνεταιριστικοί νόμοι υιοθετούν διαφορετική ορολογία, όταν καλούνται να ρυθμίσουν τη διανομή των πλεονασμάτων-κερδών τους. Συγκεκριμένα, ο νομοθέτης σε ορισμένους συνεταιρισμούς κάνει λόγο για πλεονάσματα και κέρδη (έννοιες τις οποίες διακρίνει μεταξύ τους προβλέποντας μάλιστα και διαφορετικό τρόπο διανομής για κάθε περίπτωση), σε άλλες κατηγορίες συνεταιρισμών γίνεται αναφορά μόνο σε πλεονάσματα και στις

11 Βλ. για παράδειγμα αρ.5 παρ.1 Γενικού Νόμου για τους Συνεταιρισμούς υπ. αρ. 47-1775 του 1947 (Γαλλία), αρ.101 Συνεταιριστικού Κώδικα (Πορτογαλία), αρ.84 παρ.1 Νόμου-Πλαισίου για τους Συνεταιρισμούς στην Λατινική Αμερική. Βλ. Fici 2015.

12 Fici 2015: 71. Cracogna 2013.

λοιπές κατηγορίες συνεταιρισμών ο νομοθέτης κάνει λόγο μόνο σε κέρδη.¹³

Η χρήση διαφορετικής ορολογίας δημιουργεί καταρχάς εννοιολογική σύγχυση ως προς το περιεχόμενο των όρων αυτών. Ειδικότερα, όταν ο νομοθέτης χρησιμοποιεί τον όρο κέρδος με την έννοια που απαντάται σε άλλες μορφές εταιριών (ή τον όρο πλεόνασμα εννοώντας το εταιρικό κέρδος) δημιουργείται σύγχυση ως προς την καταρχήν μη κερδοσκοπική φύση των συνεταιρισμών. Πέραν όμως αυτού, το εννοιολογικό ζήτημα που δημιουργείται έχει και πρακτικές προεκτάσεις, διότι η ορολογία που χρησιμοποιεί ο νομοθέτης στα νομικά κείμενα επιδρά και στον τρόπο διανομής. Για παράδειγμα, όταν ο νομοθέτης δεν διακρίνει την έννοια των πλεονασμάτων από εκείνη των κερδών σε έναν συνεταιρισμό, τότε δεν δύναται να επιφυλάξει και διαφορετικό τρόπο διανομής τους και κατά προέκταση διακριτής φορολογικής τους αντιμετώπισης.

Από τη στιγμή που ο νομοθέτης χρησιμοποιεί διαφορετική ορολογία μεταξύ των διαφόρων κατηγοριών συνεταιρισμών, εισάγει κατά λογική ακολουθία και ετερόκλητους κανόνες ως προς τον τρόπο διανομής των πλεονασμάτων-κερδών. Κατά συνέπεια, σε ορισμένες κατηγορίες συνεταιρισμών ο νομοθέτης ενσωματώνει την 3^η διεθνή συνεταιριστική αρχή στους κανόνες διανομής, ενώ σε άλλες περιπτώσεις απομακρύνεται από την εν λόγω αρχή υιοθετώντας κανόνες που προσιδιάζουν σε κεφαλαιουχικές εταιρίες, με το να επιτρέπει για παράδειγμα να διανέμονται τα πλεονάσματα στα μέλη του συνεταιρισμού με μοναδικό κριτήριο τις κεφαλαιακές τους εισφορές ή να επιτρέπει τα κέρδη του συνεταιρισμού να διανεμηθούν στα μέλη.¹⁴

Διανομή του προϊόντος εκκαθάρισης

Οι ειδικοί συνεταιριστικοί νόμοι δεν ρυθμίζουν με κοινό τρόπο το ζήτημα της διανομής του εναπομένουτος προϊόντος εκκαθάρισης, το οποίο είναι το υπόλοιπο που προκύπτει από ρευστοποιημένη συνεταιριστική περιουσία μετά από την εξόφληση των χρεών του συνεταιρισμού και την επιστροφή των

13 Ο μόνος ειδικός συνεταιριστικός νόμος ο οποίος διακρίνει τα πλεονάσματα (τα οποία λογίζονται ότι προέρχονται από τις συναλλαγές των μελών με τον συνεταιρισμό) από τα κέρδη (τα οποία λογίζονται ότι προέρχονται από τις συναλλαγές τρίτων με τον συνεταιρισμό) είναι ο νόμος περί αγροτικών συνεταιρισμών (αρ.26 παρ.1 ν.4673/2020). Ο νομοθέτης στους ΔΑΣΕ και τις ΕΚ κάνει λόγο για πλεονάσματα, ενώ στους λοιπούς συνεταιριστικούς νόμους αναφέρεται σε κέρδη.

14 Στους αγροτικούς συνεταιρισμούς, παρότι γίνεται διάκριση μεταξύ πλεονασμάτων-κερδών, ο νόμος επιτρέπει στο αρ.10β ν.4673/2020 τη διανομή κερδών στα μέλη με απόφαση γενικής συνέλευσης. Στους αστικούς συνεταιρισμούς και στους Κοι.Σ.Π.Ε. τα πλεονάσματα μπορούν να διανεμηθούν στα μέλη με κριτήριο τις συναλλαγές τους με τον συνεταιρισμό και τις συνεταιριστικές τους μερίδες. Στους ΔΑΣΕ και στις «κερδοσκοπικές» ΕΚ, που δεν καθορίζονται τα κριτήρια διανομής στα μέλη καθώς και στους αστικούς συνεταιρισμούς και στους Κοι.Σ.Π.Ε., που αυτά καθορίζονται με μη υποχρεωτικούς κανόνες, το καταστατικό μπορεί να προσδιορίσει τον τρόπο διανομής πλεονασμάτων στα μέλη ή να προβλέψει διαφορετικό τρόπο διανομής από τον προτεινόμενο στο νόμο.

συνεταιριστικών μερίδων στα μέλη. Ορισμένες κατηγορίες συνεταιρισμών οφείλουν να καταθέσουν το υπόλοιπο αυτό στον φορέα που υποδεικνύει ο νόμος, άλλοι συνεταιρισμοί μπορούν να το διανέμουν στα μέλη τους, ενώ οι λοιπές κατηγορίες συνεταιρισμών μπορούν να το διαθέσουν σε άλλους συνεταιρισμούς ή υπέρ κοινωφελών δράσεων.¹⁵

Η εισαγωγή υποχρεωτικών και αυστηρών διατάξεων σε ορισμένους συνεταιρισμούς έναντι ελαστικών διατάξεων σε άλλους περιορίζει το βαθμό αυτονομίας- αυτοδιοίκησης των μεν έναντι των δε με βάση την κατηγορία συνεταιρισμών στην οποία ανήκουν. Η κατηγορία όμως ενός υπό εκκαθάριση συνεταιρισμού ή ο τομέας στον οποίο ανέπυσε δραστηριότητα πριν από τη λύση του είναι στοιχείο αδιάφορο για την τύχη του προϊόντος εκκαθάρισης. Η διαφορετική νομοθετική μεταχείριση υφίσταται ακόμη και μεταξύ συνεταιρισμών με παρεμφερείς σκοπούς, όπως για παράδειγμα ένας υπό εκκαθάριση Κοι.Σ.Π.Ε. μπορεί να διανέμει το εναπομένον υπόλοιπο στα μέλη του, ενώ μια Κοιν.Σ.Επ. ένταξης οφείλει να το καταθέσει στο Ταμείο Κοινωνικής Οικονομίας, το οποίο τελεί υπό την εποπτεία του Υπουργείου Εργασίας.

Παράλληλα, η δυνατότητα που έχουν ορισμένοι συνεταιρισμοί να διανέμουν το προϊόν εκκαθάρισης στα μέλη τους αποτελεί στοιχείο που απαντάται κυρίως σε κεφαλαιουχικές-κερδοσκοπικές εταιρίες.¹⁶ Η εισαγωγή του στοιχείου αυτού στους συνεταιρισμούς παραγνώνει το πνεύμα της 3ης διεθνούς συνεταιριστικής αρχής. Η τελευταία ορίζει, μεταξύ άλλων, ότι: «τα μέλη διαθέτουν τα πλεονάσματα για οποιονδήποτε από τους ακόλουθους σκοπούς: την ανάπτυξη του συνεταιρισμού τους, ενδεχομένως με τη δημιουργία αποθεματικών, μέρος των οποίων τουλάχιστον θα είναι αδιανέμτα [...]».¹⁷ Σκοπός της αρχής αυτής είναι να προτρέψει τους συνεταιρισμούς να διατηρήσουν αδιανέμτο ένα

15 Τα μέλη των αγροτικών συνεταιρισμών βάσει αρ.33 παρ.5 ν.4673/2020, των αστικών συνεταιρισμών βάσει αρ.9 παρ.4 ν.1667/1986, των Κοι.Σ.Π.Ε. βάσει αρ.12 παρ.12 ν.2716/1999 και των «κερδοσκοπικών» ΕΚ βάσει αρ.6 παρ.4 ν.4513/2018 μπορούν να συμμετέχουν στην εν λόγω διανομή (εφόσον δεν ορίζει διαφορετικά το καταστατικό), όπως και τα μέλη των ΔΑΣΕ βάσει αρ.29 ν.4423/2016. Αντιθέτως, το υπόλοιπο του ενεργητικού (πέραν της επιστροφής των υποχρεωτικών μερίδων στα μέλη) στις Κοιν.Σ.Επ. και στους ΣΥΝΕΡΓ κατατίθεται στο Ταμείο Κοινωνικής Οικονομίας βάσει αρ.22 παρ.3 και αρ.32 παρ.3 ν.4430/2016 αντίστοιχα και στις ΕΚ που δεν ανήκουν στο αρ.6 παρ.4 ν.4513/2018 διανέμεται σε φορείς, σωματεία, συλλόγους ή άλλα ΝΠ μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα που δραστηριοποιούνται στον τομέα της ενέργειας και προστασίας του περιβάλλοντος βάσει αρ.9 παρ.2 ν.4513/2018.

16 Βλ. για παράδειγμα το αρ.168 παρ.8 ν.4548/2018 για τις ανώνυμες εταιρίες: «Με βάση τις εγκεκριμένες χρηματοοικονομικές καταστάσεις πέρατος της εκκαθάρισης οι εκκαθαριστές διανέμουν το προϊόν της εκκαθάρισης στους μετόχους, σύμφωνα με τα δικαιώματα τούτων. Αν συμφωνούν όλοι οι μέτοχοι, η διανομή μπορεί να γίνει και με αυτούσια απόδοση σε αυτούς των περιουσιακών στοιχείων της εταιρείας».

17 Επίσημη ιστοσελίδα ΙΣΕΜ https://isem-journal.blogspot.com/2015/07/blog-post_31.html

μέρος των αποθεματικών τους, όχι μόνο κατά τη διάρκεια λειτουργίας του συνεταιρισμού, αλλά και μετά από ενδεχόμενη λύση του. Στην περίπτωση αυτή, το υπόλοιπο του ενεργητικού του υπό εκκαθάριση συνεταιρισμού πρέπει να διανέμεται σε συνεταιρισμούς ή σε κοινωφελείς δράσεις υπέρ της κοινότητας και όχι στα μέλη (Principles Committee 2016: 33, 38; Μητροπούλου 2016; Fajardo et al. 2017: 94). Τα μέλη πρέπει να αποκλείονται από την ως άνω διανομή για να προστατευθεί ο συνεταιρισμός από μια πρόωρη και κακόπιστη λύση από τα νυν μέλη του, τα οποία επιθυμούν να καρπωθούν την κοινή περιουσία του συνεταιρισμού όπως αυτή διαμορφώθηκε από προηγούμενες γενιές μελών (Principles Committee 2016: 99; Τζίβα 2009: 305-308).

Συμπεράσματα – Προτάσεις

Σε αντίθεση με τα ισχύοντα σε άλλες εταιρικές μορφές, όπως για π.χ. στις ΟΕ ή στις ΑΕ, όπου ισχύει ένας γενικός νόμος, που διέπει κατ' αρχήν όλες τις ΟΕ και ΑΕ, στους συνεταιρισμούς το φαινόμενο του θεσμικού κατακερματισμού τείνει να προσλάβει στοιχεία κανονικότητας, αποτελώντας μια χρόνια παθογένεια. Πιο συγκεκριμένα, ο Έλληνας νομοθέτης δεν προσεγγίζει τον συνεταιριστικό θεσμό με ενιαίο τρόπο, αλλά αντίθετα εισάγει ολοένα και περισσότερους ειδικούς συνεταιριστικούς νόμους, που διέπουν ορισμένες κατηγορίες και υποκατηγορίες συνεταιρισμών. Μεταξύ των ειδικών αυτών συνεταιριστικών νόμων εντοπίστηκαν αποκλίσεις, οι οποίες δεν υπαγορεύονται από την κατηγορία του συνεταιρισμού την οποία ρυθμίζουν, αλλά πιθανότατα προέκυψαν από τον αποσπασματικό, συγκυριακό τρόπο νομοθέτησης περί συνεταιρισμών, χωρίς να λαμβάνεται υπ' όψιν η συνεταιριστική ταυτότητα του θεσμού ή να δίδεται μέριμνα για την εναρμόνιση των αλληλοεπικαλυπτόμενων και αλληλοσυγκρουόμενων διατάξεων. Η πολυδιάσπαση αυτή δεν φέρεται να είναι ούτε ωφέλιμη ούτε αναγκαία για τον συνεταιριστικό θεσμό. Ειδικότερα, οι εξειδικευμένοι ορισμοί εν απουσία ενός γενικού συνεταιριστικού ορισμού ενισχύουν τη διασπασμένη αντίληψη περί συνεταιρισμών. Η διάκριση των συνεταιρισμών σε τεχνητές κατηγορίες και υποκατηγορίες, εν τέλει εμποδίζει τη διεύρυνση των δραστηριοτήτων και των σκοπών τους. Επιπρόσθετα, η σύστασή τους ενώπιον διαφορετικών αρχών και βάσει διαφορετικών προθεσμιών, καθώς και η υπαγωγή τους σε διαφορετικά εποπτικά και ελεγκτικά όργανα με ίδιες όμως αρμοδιότητες δεν διευκολύνει την παρακολούθηση και στατιστική καταγραφή του συνεταιριστικού κινήματος στο σύνολό του ενώ, η εμπόδιση συσπείρωσης των συνεταιρισμών σε δεύτερο και τρίτο βαθμό αντιτίθεται στην 6^η διεθνή συνεταιριστική αρχή «συνεργασίας μεταξύ των συνεταιρισμών». Τέλος,

η χαοτική πολυνομία επέτρεψε την εισαγωγή στοιχείων από κεφαλαιουχικές-κερδοσκοπικές εταιρείες ως προς τη διανομή κερδών και του προϊόντος εκκαθάρισης, τα οποία δεν συμφωνούν με την ιδιαίτερη μη κερδοσκοπική φύση των συνεταιρισμών.

Κατά συνέπεια, η πολυδιάσπαση αυτή διαμορφώνει μια κατακερματισμένη αντίληψη γύρω από το συνεταιριστικό θεσμό, οδηγεί σε άνιση μεταχείριση ορισμένων κατηγοριών συνεταιρισμών έναντι άλλων, και τέλος κινείται προς την αντίθετη κατεύθυνση από το πνεύμα που επικράτησε στο Συνέδριο του Μάντσεστερ το 1995, όπου η Διεθνής Συνεταιριστική Συμμαχία διαμόρφωσε έναν κοινό ορισμό και κοινές αξίες και αρχές, ως έναν ελάχιστο πυρήνα στοιχείων που απαρτίζουν τη συνεταιριστική ταυτότητα, υπό την οποία καλούνται να συσπειρωθούν όλοι οι συνεταιρισμοί, ανεξαρτήτως κατηγορίας ή τομέα δράσης.

Για τον λόγο αυτό έχει ξεκινήσει μια διαδικασία επεξεργασίας ενός υποδείγματος νόμου-πλαίσιου για τους συνεταιρισμούς από το Παρατηρητήριο εξελίξεων, του Φόρουμ Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας.¹⁸ Το πλαίσιο αυτό εισάγει διατάξεις γενικής εφαρμογής κατ' αρχήν για όλους τους συνεταιρισμούς, ενσωματώνοντας τα κοινά στοιχεία μεταξύ των ειδικών συνεταιριστικών νόμων και αμβλύνοντας τις μεταξύ τους αποκλίσεις που δεν υπαγορεύονται από τον ιδιαίτερο σκοπό ή τον τομέα δραστηριοποίησης των συνεταιρισμών. Κατά τον χρόνο που γράφεται το παρόν κείμενο, το εν λόγω υπόδειγμα έχει υποβληθεί στην Διεθνή Επιτροπή Συνεταιριστικού Δικαίου, της Διεθνούς Συνεταιριστικής Συμμαχίας για λήψη παρατηρήσεων, σχολίων και κυρίως για να εναρμονίζεται με τη διεθνή πρακτική. Απώτερος στόχος είναι η συνδιαμόρφωση του υποδείγματος στο πλαίσιο ανοικτής διαβούλευσης με τους συνεταιρισμούς κάθε κατηγορίας και εν συνεχεία η υποβολή του στον Έλληνα νομοθέτη.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αδάμ Σ., Κορνηλάκης Α., Καβουλάκος Κ. (2018) *Το θεσμικό πλαίσιο της κοινωνικής και αλληλεγγύης οικονομίας στην Ελλάδα. Η εμπειρία της δημόσιας διαβούλευσης και μια κριτική αποτίμηση του νόμου 4430/2016*, Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ Ελλάδας.

Αιτιολογική Έκθεση του σχεδίου νόμου «Ενεργειακές Κοινότητες και άλλες διατάξεις» (2017), Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων.

18 Επίσημη ιστοσελίδα <https://seforum.gr/>

Αιτιολογική Έκθεση του σχεδίου νόμου «Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και ανάπτυξη των φορέων της και άλλες διατάξεις» (2016) Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων.

Δουβίτσα Ι. (2019) *Η ελληνική συνεταιριστική νομοθεσία. Από τον κατακερματισμό στην ενοποίηση*, Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ Ελλάδας.

Μπτροπούλου Α.Α. (2016) «Σχολιασμός του προτεινομένου σχεδίου νόμου για τους Δασικούς Συνεταιρισμούς Εργασίας», *Κοινωνική Οικονομία*, τεύχος Οκτωβρίου. ΙΣΕΜ.

Τζίβα Ε. (2009) *Η εταιρική συμμετοχή στο συνεταιρισμό και ειδικότερα τα δικαιώματα των συνεταιριών*, Αθήνα: Σάκκουλας.

Ξενόγλωσση

Cracogna D. (2013) "The framework law for the cooperatives in Latin America", in: D. Cracogna A. Fici, H. Henry (Eds.) *International Handbook of Cooperative Law*, Berlin, Springer, 165-186.

Fajardo G., Fici A. Henry H., Hiez D., Meira D., Mönkner H.H. Snaith, I. (2017) *Principles of European cooperative law: Principles, commentaries and national reports*, Cambridge: Intersentia.

Fici A. (2015) "Cooperation among cooperatives in Italian and comparative law", *Journal of Entrepreneurial and Organizational Diversity* 4 (2): 64-97.

Principles Committee (2015) *Guidance notes to the co-operative Principles*, Brussels: International Cooperative Alliance.

Βασιλική Θανοκώστα, Νίκος Μποσινάκος και Αγγελική Πανάγου

**Οι σχέσεις των φορέων Κ.Αλ.Ο. με την αρμόδια
Διεύθυνση του Υπουργείου Εργασίας και
Κοινωνικών Υποθέσεων.
Δημόσιες πολιτικές, θεσμικό πλαίσιο και διαδικασίες**

Εισαγωγή

Το παρόν κείμενο περιλαμβάνει τρεις θεματικές ενότητες που σχετίζονται με τις αρμοδιότητες της Διεύθυνσης Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων. Συγκεκριμένα επιχειρείται μια στατιστική αποτύπωση του πεδίου της Κ.Αλ.Ο. βάσει των στοιχείων του Μητρώου και των ετήσιων απολογιστικών στοιχείων που υποβάλλονται από τους φορείς Κ.Αλ.Ο., καθώς και μια συνοπτική παρουσίαση της δραστηριότητας της Διεύθυνσης Κ.Αλ.Ο., των πολιτικών που σχεδιάζονται/ υλοποιούνται και του Σχεδίου Δράσης για την ανάπτυξη του πεδίου. Εν συνεχεία παρουσιάζεται το θεσμικό πλαίσιο της Κ.Αλ.Ο. στην Ελλάδα και το κείμενο κλείνει με τις διοικητικές διαδικασίες και υποχρεώσεις των φορέων Κ.Αλ.Ο., όπως απορρέουν από τον ν.4430/2016¹ (εγγραφή στο Γενικό Μητρώο Φορέων Κ.Αλ.Ο., τροποποίηση καταστατικού, εγγραφή/αποχώρηση μελών, διαδικασία παρακολούθησης, παροχή απολογιστικών στοιχείων, κατάθεση προγραμματισμού, έκδοση Πιστοποιητικού μέλους).

I. Η κοινωνική επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα. Μια αποτύπωση

Στην ενότητα αυτή, θα επιχειρηθεί μια αποτύπωση των στοιχείων που έχουν συγκεντρωθεί από την Διεύθυνση Κ.Αλ.Ο., αφενός μέσω των αιτήσεων που υποβάλλονται από τους φορείς Κ.Αλ.Ο. στο Τμήμα Μητρώου αφετέρου από

¹ ν.4430/2016 «Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και ανάπτυξη των φορέων της και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ 205/Α/2016).

τα ετήσια απολογιστικά στοιχεία που υποχρεωτικά υποβάλλουν οι φορείς στο Τμήμα Παρακολούθησης και Ελέγχου της συγκεκριμένης Διεύθυνσης του Υπ. Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων.

Η εικόνα της Κ.Α.Λ.Ο. με βάση τα στοιχεία του Μητρώου (στοιχεία 31/5/2021)

Στον Πίνακα 1 εμφανίζεται συγκεντρωτικά η κατανομή των φορέων Κ.Α.Λ.Ο. ανά νομική μορφή. Στον Πίνακα 2 εμφανίζονται οι εγγραφές/ιδρύσεις νέων φορέων (Κοιν.Σ.Επ και Συν. Εργαζομένων) καθώς και οι διαγραφές/λύσεις ανά έτος. Επισημαίνεται ότι για τα έτη 2012-2016, τα στοιχεία αφορούν τους φορείς που ιδρύθηκαν αυτά τα έτη (με βάση τον ν.4019/11) και υπέβαλαν αίτηση για να ενταχθούν στον ν.4430/2016. Τα στοιχεία για το 2021 αφορούν το διάστημα έως 31/5/2021. Το τελικό απόθεμα (1.598 φορείς) διαφέρει από αυτό του Πίνακα 1, καθώς περιλαμβάνει μόνο Κοιν.Σ.Επ και Συν. Εργαζομένων.

Η εικόνα του πεδίου της Κ.Α.Λ.Ο. με βάση τα ετήσια απολογιστικά στοιχεία και οι πολιτικές για την Κ.Α.Λ.Ο.λ (Εκθεση Κ.Α.Λ.Ο. 2019-2020)

Τα στοιχεία που παρουσιάζονται αναφέρονται αποκλειστικά στους φορείς που είναι εγγεγραμμένοι στο Γενικό Μητρώο Φορέων Κ.Α.Λ.Ο. (ν.4430/2016) και έχουν υποβάλει Ετήσιες Εκθέσεις με τα απολογιστικά τους στοιχεία. Οι συγκεκριμένες Ετήσιες Εκθέσεις παρέχουν στοιχεία για το προηγούμενο έτος από το έτος υποβολής. Ενδέχεται να υπάρχουν φορείς οι οποίοι, ενώ είναι εγγεγραμμένοι στο Γενικό Μητρώο φορέων Κ.Α.Λ.Ο. και είναι υπόχρεοι να υποβάλλουν τα απολογιστικά τους στοιχεία, να μην έχουν υποβάλει Ετήσια Εκθεση για κάποιο έτος. Συνεπώς, για τους δύο προαναφερθέντες λόγους, ο αριθμός των φορέων που παρουσιάζονται στη συνέχεια υπολείπεται από τον αντίστοιχο αριθμό των εγγεγραμμένων στο Γενικό Μητρώο φορέων Κ.Α.Λ.Ο.

Ο αριθμός των φορέων Κ.Α.Λ.Ο. από 214 το έτος 2014 έφτασε στους 690 το 2017 και μειώθηκε ελαφρώς το 2018 (643 φορείς). Το 2018 η γεωγραφική κατανομή των φορέων συνέχισε να χαρακτηρίζεται από υψηλό βαθμό συγκέντρωσης στην Αττική (42%) και με ορισμένες αποκλίσεις η κατανομή τους ακολούθησε την κατανομή του πληθυσμού και του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος της χώρας. Ο αριθμός των εργαζομένων στους φορείς παρουσίασε σχεδόν αντίστοιχη γεωγραφική κατανομή με τον αριθμό των φορέων με εξαίρεση την Περιφέρεια Β. Αιγαίου, όπου υπάρχουν φορείς που δραστηριοποιούνται στο μεταναστευτικό. Επίσης, το 2018 καταγράφηκε μικρή αύξηση στις Ετήσιες Μονάδες Εργασίας που αφορούσαν εργαζόμενους από ευάλωτες κοινωνικές ομάδες.

Πίνακας 1: Κατανομή εγγεγραμμένων φορέων Κ.Α.Ο. ανά νομική μορφή και Περιφέρεια (στοιχεία 31/5/2021)

Νομική μορφή	ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ													Γενικό άθροισμα		
	ΑΝ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ & ΘΡΑΚΗΣ	ΑΤΤΙΚΗΣ	ΒΟΡΕΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ	ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	ΗΠΕΙΡΟΥ	ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ	ΙΟΝΙΟΝ ΝΗΣΩΝ	ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	ΚΡΗΤΗΣ	ΝΟΤΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ	ΠΕΛ/ΝΗΣΟΥ	ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ			
Αγροτικοί Συνεταιρισμοί του ν. 4384/2016						1										1
Αστικές εταιρίες των αρ. 741 Α.Κ	3	26	11		1	3	6		2	1	4	3	2			62
Αστικοί Συνεταιρισμοί του ν. 1667/1986	1	3							4							8
Κοιν.Σ.Π.Ε	2	8	1	1		2	2	2	4	4	1		2			29
Κοιν.Σ.Επ. Ένσφής Ειδικών Ομάδων		10		1					2	1						14
Κοιν.Σ.Επ. Ένσφής Ευάλωτων Ομάδων	1	19	1	1	1		1		2	1		2	1			30
Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής Οφθελείας	68	585	23	106	24	36	124	37	173	84	59	112	75			1506
Λοιπές νομικές μορφές		3				1			1		1					6
Συνεταιρισμοί Εργαζομένων	1	9		1			1	1	3	2		1				19
Σωματεία (αρ.78 ΕΠ.ΑΚ)		8	1	3	1	2	1					2				18
Γενικό άθροισμα	76	671	37	113	27	45	135	40	191	93	65	120	80			1693

Πηγή: Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων-Γενικό Μητρώο Φορέων Κ.Α.Ο.

Πίνακας 2: Εγγραφές/διαγραφές Κοιν.Σ.Επ./Συν. Εργαζομένων ανά έτος

Έτος	Εγγραφές νέων φορέων	Διαγραφές
2012	38	Δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία
2013	80	
2014	124	
2015	143	
2016	184	
2017	299	6
2018	376	72
2019	311	100
2020	238	79
2021	100	38
Σύνολο	1.893	295

Πηγή: Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, Γενικό Μητρώο Φορέων Κ.Α.Ο.

Όσον αφορά το σύνολο του κύκλου εργασιών των φορέων, παρουσίασε αυξητική τάση στο χρονικό διάστημα 2014-2017, με ιδιαίτερα δυναμική μεταβολή το έτος 2017, ενώ το 2018 παρουσίασε μικρή μείωση και διαμορφώθηκε στα 33.805.518 €. Όσον αφορά την κατανομή των φορέων κατά το μέγεθος του κύκλου εργασιών, το 2018 το 37% των φορέων παρουσίασε κύκλο εργασιών από 1 έως 10.000 €, ενώ το 20% των φορέων είχε μηδενικό κύκλο εργασιών. Κύκλο εργασιών πάνω από 50.000 € είχε το 14% των φορέων. Η Περιφέρεια Αττικής συγκέντρωσε το υψηλότερο ποσοστό συμμετοχής επί του συνολικού κύκλου εργασιών της επικράτειας (34%) και ακολούθησε η Περιφέρεια Β. Αιγαίου με 23% για τους προαναφερθέντες λόγους.

Στην πλειοψηφία τους, οι φορείς Κ.Α.Ο. δεν εμφανίζουν σημαντικά κέρδη ή σημαντικές ζημίες. Τα έσοδα είτε υπερκαλύπτουν ελαφρώς τα έξοδα, είτε υπάρχουν μικρές ζημίες. Το 2018, ο αριθμός των φορέων που εμφάνισαν κέρδη αυξήθηκε κατά 5%, οι φορείς με ισοσκελισμένα κέρδη-ζημίες μειώθηκαν στο μισό και οι φορείς που εμφάνισαν ζημίες αυξήθηκε κατά 6% σε σχέση με το 2017.

Την τριετία 2016-2018, η κατανομή των φορέων ανά τομέα της οικονομίας χαρακτηρίστηκε από υψηλό βαθμό συγκέντρωσης, με τη συμμετοχή του τριτογενούς τομέα να ανέρχεται στο 90%. Το ίδιο παρατηρήθηκε στην απασχόληση (98%), στην απασχόληση ευάλωτων ομάδων (97%) και στον

κύκλο εργασιών (97%).

Το 2018 η πλειονότητα των φορέων δραστηριοποιήθηκε σε μόλις 13 από τους συνολικά 55 κλάδους οικονομικής δραστηριότητας στους οποίους δραστηριοποιήθηκαν οι φορείς, η απασχόληση συγκεντρώθηκε (83%) σε οκτώ κλάδους, η απασχόληση των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων (88%) σε μόλις τέσσερεις κλάδους, ενώ οι κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας που εμφάνισαν συνολικό κύκλο εργασιών άνω του ενός εκατομμυρίου ευρώ ήταν μόλις οκτώ.

Όσον αφορά την κατανομή των φορέων ανά νομική μορφή, τον υψηλότερο βαθμό συγκέντρωσης (90%) εμφάνισαν οι Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής Ωφέλειας και ακολούθησαν οι Κοι.Σ.Π.Ε. (3%). Μεγαλύτερη συμμετοχή στον κύκλο εργασιών παρουσίασαν οι Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής Ωφέλειας (39%), ακολούθησαν οι Αστικές εταιρίες των αρ. 741 επ. Α.Κ. (34%) και οι Κοι.Σ.Π.Ε. (21%). Στην απασχόληση, η υψηλότερη συγκέντρωση εμφανίστηκε στις Αστικές εταιρίες των άρθρων 741 επ. Α.Κ. (33%) και ακολούθησαν οι Κοι.Σ.Π.Ε. (30%) και οι Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής Ωφέλειας (29%).

Στην απασχόληση των ευάλωτων ομάδων οι Κοι.Σ.Π.Ε. συνέχισαν και το 2018 να εμφανίζουν τον υψηλότερο βαθμό συγκέντρωσης (65%). Ακολούθησαν οι Αστικές εταιρίες των άρθρων 741 επ. Α.Κ. (12%), οι Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής Ωφέλειας (10%) και οι Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης Ευάλωτων Ομάδων και οι Συνεταιρισμοί Εργαζομένων με ποσοστά 9% και 3% αντίστοιχα.

Μια πρώτη εικόνα του 2019, σύμφωνα με τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν και ελέγχθηκαν έως 24 Απριλίου 2021, δείχνει ότι οι φορείς ανήλθαν στους 592, η απασχόληση ανήλθε στις 1.190 ΕΜΕ, η απασχόληση ευάλωτων ομάδων στις 263 ΕΜΕ και ο κύκλος εργασιών στα 36.037.812 €. Σε όλα τα προαναφερθέντα μεγέθη συνεχίζει να παρατηρείται υψηλός βαθμός συγκέντρωσης στην Περιφέρεια Αττικής.

II. Παρουσίαση της δραστηριότητας της Διεύθυνσης Κ.Α.Ο., των πολιτικών που σχεδιάζονται/υλοποιούνται και του Σχεδίου Δράσης για την ανάπτυξη του πεδίου

Η δραστηριότητα της Διεύθυνσης Κ.Α.Ο. ως προς τις διαδικασίες που προβλέπει το θεσμικό πλαίσιο (ν.4430/2016)

Αρμόδια θεσμική αρχή της χώρας για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και την εφαρμογή του θεσμικού πλαισίου της, είναι η Διεύθυνση Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (Κ.Α.Ο.) (kalo.gov.gr), η οποία

υπάγεται στην Γενική Γραμματεία Εργασίας του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων. Αποτελείται από 5 Τμήματα: Πολιτικών, Δικτύωσης και Διακρατικής συνεργασίας, Ερευνών, Μητρώου, Παρακολούθησης και στελεκώνεται (25/5/2021) από 13 υπαλλήλους (σε σύνολο 27 προβλεπόμενων οργανικών θέσεων). Κατά τα έτη 2011-2014, αρμόδια αρχή ήταν το Τμήμα Μητρώου (υπαγόμενο στην Διεύθυνση Κοινωνικής Προστασίας του Υπουργείου Εργασίας). Το 2014, προστέθηκε το Τμήμα Πολιτικών για την Κ.Α.Ο. Από τον Οκτώβριο του 2016, αρμόδια αρχή ήταν η Ειδική Γραμματεία Κ.Α.Ο. του Υπουργείου Εργασίας Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, η οποία καταργήθηκε τον Ιούλιο του 2019.

Σύμφωνα με τα στοιχεία που εξάγονται από την πλατφόρμα kalo.yeka.gr, για το διάστημα από 10/2/2018 (έναρξη ηλεκτρονικής υποβολής αιτήσεων) έως και 31/5/2021, έχουν υποβληθεί συνολικά 13.715 αιτήσεις. Αναλυτικά, οι αιτήσεις ανά είδος παρουσιάζονται στον Πίνακα 3:

Πίνακας 3: Αιτήσεις μέσω της πλατφόρμας *kaloyeka.gr* ανά είδος (10-2-2018 έως 31-5-2021)

	Εγγραφές	Υποβολή Καταστατικού	Πρόσβαση Στοιχεία Εγγραφής	Τροποποιήσεις	Ιστορικού Μεταβολών	Διαγραφές	Πρόσβατα διαγραφής	Ποσοποιντικά Μέλη	ΣΥΝΟΛΟ
Αρχικές	1.445	956	1.028	2.186	1.692	205	85	2.823	10.420
Σύνολο	2.155	959	1.408	2.998	1.707	220	90	4.178	13.715
Συνολικός μέσος όρος ανά μήνα	54	24	35	75	43	6	2	104	343
Μέσος χρόνος ανανέωσης για εξέταση της αίτησης (ημέρες)	15-20	3-5	5-10	5-10	3-5	2-3	1-2	5-10	-

Πηγή: Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων-Γενικό Μητρώο Φορέων Κ.Α.Ο.

Οι πολιτικές για την Κ.Α.Ο. - Το Σχέδιο Δράσης του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων για την ανάπτυξη του χώρου της Κ.Α.Ο. 2020-2022

Το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων θεωρεί ότι η ενίσχυση του τομέα της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας θα επιφέρει θετικές επιπτώσεις στην οικονομία και στην κοινωνική συνοχή, ιδιαίτερα λόγω των βασικών αρχών στις οποίες στηρίζεται η Κ.Α.Ο., όπως η συμμετοχικότητα, η διαφάνεια, η δημοκρατικότητα, η καινοτομία, η ισότητα των ευκαιριών, η δημιουργία θέσεων εργασίας κ.ά. Επίσης, λαμβάνει υπόψη το γεγονός ότι 19 χρόνια από τη θέσπιση του θεσμού των κοινωνικών επιχειρήσεων στην Ελλάδα (ν.4019/11) και με την αλλαγή του νομικού πλαισίου (ν.4430/16) ο χώρος των κοινωνικών επιχειρήσεων στη χώρα μας εμφανίζεται αδύναμος συγκριτικά με τις δυνατότητες και τον ρόλο που μπορεί να έχει στην εθνική, περιφερειακή και τοπική ανάπτυξη.

Έτσι επεξεργάζεται σχέδιο για τη διαμόρφωση ολοκληρωμένης πολιτικής και στοχευμένης στρατηγικής για την ανάπτυξη της κοινωνικής επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα, αξιολογώντας τα μέχρι σήμερα αποτελέσματα, λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις και προτάσεις του πεδίου και όσων φορέων γνωρίζουν τον τομέα της κοινωνικής επιχειρηματικότητας και αξιοποιώντας τις καλές πρακτικές και τις θετικές εξελίξεις και πρωτοβουλίες σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Τον Σεπτέμβριο του 2020 το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων εξέδωσε Οδικό Χάρτη για την Κ.Α.Ο. ο οποίος αποτελείται από έξι άξονες, οι οποίοι εξειδικεύονται σε μια σειρά δράσεων. Αυτοί οι άξονες είναι:

- Διασφάλιση ευνοϊκού θεσμικού πλαισίου για την κοινωνική επιχειρηματικότητα, άρση των νομικών και διοικητικών εμποδίων και δημιουργία ευνοϊκών προϋποθέσεων για την ανάπτυξή της.
- Δημιουργία και στήριξη ευνοϊκού επιχειρηματικού περιβάλλοντος.
- Ανάπτυξη συνεταιριστικής και συλλογικής κουλτούρας και κουλτούρας κοινωνικής επιχειρηματικότητας,
- Προώθηση της συμβολής της κοινωνικής επιχειρηματικότητας στην τοπική ανάπτυξη και την κοινωνική συνοχή.
- Αξιοποίηση της κοινωνικής επιχειρηματικότητας ως εργαλείο κοινωνικής ένταξης και καταπολέμησης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, λαμβάνοντας υπόψη ότι στον τομέα της κοινωνικής ένταξης ο αριθμός των κοινωνικών επιχειρήσεων είναι περιορισμένος.
- Ενίσχυση της πρόσβασης σε χρηματοδοτικά εργαλεία.

Τον Δεκέμβριο του 2020, το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων συνυπέγραψε τη Διακήρυξη που υπογράφηκε στο Τολέδο με τίτλο «*Η κοινωνική οικονομία ως ένας βασικός μοχλός για ένα χωρίς αποκλεισμούς και βιώσιμο μέλλον*» (Toledo Declaration 2020). Τα κράτη μέλη, τα οποία συνυπογράφουν τη συγκεκριμένη διακήρυξη, δεσμεύονται και καλούν όλα τα κράτη μέλη, καθώς και τους ευρωπαϊκούς και διεθνείς οργανισμούς και οργανώσεις:

- Να αυξήσουν την προβολή και την αναγνώριση της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας μέσα από δημόσιες πολιτικές, σχέδια και εξειδικευμένες δράσεις σε συνεργασία με τους ανθρώπους και τα εγχειρήματα που την απαρτίζουν.
- Να προωθήσουν το μοντέλο οικονομικής, κοινωνικής και περιβαλλοντικής ανάπτυξης της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας.
- Να υποστηρίξουν τη δημιουργία οικοσυστημάτων ευνοϊκών για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία, προωθώντας τη δημιουργία συνεργιών μεταξύ των δημόσιων φορέων και των φορέων Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας.
- Να διασφαλίσουν την απαραίτητη οικονομική υποστήριξη για την εδραίωση μιας βιώσιμης και αειφόρου Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας.
- Να αναγνωρίσουν την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία ως κρίσιμο μοχλό στη διαμόρφωση μιας βιώσιμης, χωρίς αποκλεισμούς, μετα-COVID 19 ανάκαμψης σε όλη την Ευρώπη.
- Να συμβάλλουν στη διεθνή επέκταση της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας.
- Να δημιουργήσουν και να διατηρήσουν υψηλού επιπέδου μηχανισμούς συνεργασίας και διαλόγου που θα συντονίζουν τις δράσεις που υποστηρίζουν την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και θα προωθούν την κοινωνική καινοτομία και την καινοτόμο δημόσια πολιτική.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο αναμένεται να διαμορφωθεί το ελληνικό Σχέδιο Δράσης για την Κ.Α.Ο. 2020-2022, με στόχο την ανάπτυξη και εδραίωση της Κ.Α.Ο. στην Ελλάδα.

III. Το θεσμικό πλαίσιο της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας στην Ελλάδα και οι διοικητικές διαδικασίες/υποχρεώσεις των φορέων Κ.Α.Ο.

Το θεσμικό πλαίσιο για τους φορείς Κ.Α.Ο.

Το πρώτο νομοθέτημα για φορείς Κοινωνικής Οικονομίας στην Ελλάδα ήταν ο ν.2716/1999² του Υπουργείου Υγείας σχετικά με τους Κοινωνικούς Συνεταιρισμούς Περιορισμένης Ευθύνης (ΚΟΙ.Σ.Π.Ε). Ο συγκεκριμένος θεσμός αφορούσε τους ψυχικά ασθενείς και τους επαγγελματίες ψυχικής υγείας. Οι Κοι.Σ.Π.Ε. αποβλέπουν στην κοινωνικο-οικονομική ενσωμάτωση και επαγγελματική ένταξη των ατόμων με σοβαρά ψυχοκοινωνικά προβλήματα, έχουν εμπορική ιδιότητα και η εποπτεία τους ανήκει στο Υπουργείο Υγείας. Μπορούν να αναπτύσσουν οποιαδήποτε οικονομική δραστηριότητα (αγροτική, κτηνοτροφική, μελισσοκομική, αλιευτική, δασική, βιομηχανική, βιοτεχνική, ξενοδοχειακή, εμπορική, παροχής υπηρεσιών, κοινωνικής ανάπτυξης).

Με τον ν.4019/2011³ θεσπίστηκαν οι Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις (Κοιν.Σ.Επ). ως αστικοί συνεταιρισμοί με κοινωνικό σκοπό και εμπορική ιδιότητα. Τα μέλη της Κοιν.Σ.Επ. συμμετέχουν με μια ψήφο, ανεξάρτητα από τον αριθμό των συνεταιριστικών μερίδων που κατέχουν. Επίσης ορίστηκε η Κοινωνική Οικονομία ως «το σύνολο των οικονομικών, επιχειρηματικών, παραγωγικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων, οι οποίες αναλαμβάνονται από νομικά πρόσωπα ή ενώσεις προσώπων, των οποίων ο καταστατικός σκοπός είναι η επίδιωξη του συλλογικού οφέλους και η εξυπηρέτηση γενικότερων κοινωνικών συμφερόντων».

Με τον ν.4430/2016, αναμορφώθηκε το θεσμικό πλαίσιο για την Κ.Α.Ο. και ορίστηκε ως Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία, «το σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων που στηρίζονται σε μία εναλλακτική μορφή οργάνωσης των σχέσεων παραγωγής, διανομής, κατανάλωσης και επανεπένδυσης, βασισμένη στις αρχές της δημοκρατίας, της ισότητας, της αλληλεγγύης, της συνεργασίας, καθώς και του σεβασμού στον άνθρωπο και το περιβάλλον». Φορείς Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας είναι: α) Οι Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις, β) οι Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε.), γ) οι Συνεταιρισμοί Εργαζομένων, δ) οποιοδήποτε άλλο μη μονοπρόσωπο νομικό πρόσωπο, εφόσον σωρευτικά συντρέχουν συγκεκριμένες προϋποθέσεις.

² ν.2716/1999 «Ανάπτυξη και εκσυγχρονισμός των υπηρεσιών ψυχικής υγείας και άλλες διατάξεις.» ΦΕΚ 96/Α/1999.

³ ν.4019/2011 «Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα και λοιπές διατάξεις.» ΦΕΚ 216/Α/2011.

Το Γενικό Μητρώο Φορέων Κ.Α.Ο.

Το Γενικό Μητρώο Φορέων Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας συστήθηκε με το άρθρο 4 παρ. 2 του ν.4430/2016, τηρείται στο Τμήμα Μητρώου Φορέων Κ.Α.Ο. της Διεύθυνσης Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων και η πρόσβαση σε αυτό είναι ελεύθερη. Αποτελείται από δύο επί μέρους Μητρώα:

Α. *Μητρώο Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας (Μ.Κ.Ε)*, στο οποίο εντάσσονται οι Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις και οι Συνεταιρισμοί Εργαζομένων (υποχρεωτικά), οι οποίες συστήνονται με βάση τον ν.4430/2016 και οι Κοινωνικές Συνεταιριστικές Περιορισμένης Ευθύνης του ν. 2716/1999.

Β. *Ειδικό Μητρώο Άλλων Φορέων Κοινωνικής Οικονομίας (ΕΜΑΦΚΟ)*, στο οποίο εγγράφονται προαιρετικά οι υφιστάμενες νομικές μορφές, οι οποίες πληρούν σωρευτικά τα ειδικά κριτήρια του άρθρου 3 παρ.1 του ν.4430/2016, δηλαδή:

- Αναπτύσσουν δραστηριότητες συλλογικής και κοινωνικής ωφέλειας.
- Μεριμνούν για την πληροφόρηση και τη συμμετοχή των μελών τους και εφαρμόζουν δημοκρατικό σύστημα λήψης αποφάσεων, σύμφωνα με την αρχή ένα μέλος μία ψήφος, ανεξάρτητα από τη συνεισφορά κάθε μέλους.
- Το καταστατικό τους προβλέπει περιορισμούς στη διανομή των κερδών τους.
- Εφαρμόζουν σύστημα σύγκλισης στην αμοιβή της εργασίας, κατά το οποίο ο ανώτατος καθαρός μισθός δεν μπορεί να υπερβαίνει περισσότερο από τρεις φορές τον κατώτατο.
- Αποβλέπουν στην ενδυνάμωση των οικονομικών δραστηριοτήτων τους και τη μεγιστοποίηση της παραγόμενης κοινωνικής ωφέλειας μέσω της οριζόντιας και ισότιμης δικτύωσης με άλλους φορείς Κ.Α.Ο.
- Δεν έχουν ιδρυθεί και δεν διοικούνται άμεσα ή έμμεσα από Ν.Π.Δ.Δ. ή Ο.Τ.Α. α' ή β' βαθμού ή από άλλο νομικό πρόσωπο του ευρύτερου δημόσιου τομέα.

Τα κριτήρια εγγραφής στο Μητρώο Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας είναι:

Για τις ΚΟΙΝ.Σ.ΕΠ:

- Τουλάχιστον πέντε μέλη (για Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής Ωφέλειας) ή επτά μέλη (για Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης). Το ποσοστό συμμετοχής μελών νομικών προσώπων δεν μπορεί να υπερβαίνει το 33%.

- Δεν συμμετέχουν Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης ή Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου που υπάγονται σε Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης, με εξαίρεση τις Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης.
- Όλα τα μέλη έχουν δικαίωμα μίας ψήφου ανεξάρτητα από τον αριθμό των συνεταιριστικών μερίδων που κατέχουν.
- Όλα τα μέλη της Διοικούσας Επιτροπής είναι και μέλη της Επιχείρησης.
- Απαγορεύεται η διανομή κερδών στα μέλη.
- Τα κέρδη διανέμονται υποχρεωτικά ως εξής:
  - 5% για τακτικό αποθεματικό.
  - Έως 35% στους εργαζομένους ως κίνητρο παραγωγικότητας.
  - Το υπόλοιπο για τις δραστηριότητες της Επιχείρησης.
- Δεν συμμετέχει ως μέλος όποιος συμμετέχει σε άλλη Κοιν.Σ.Επ που έχει ίδια δραστηριότητα.

Για τους Συνεταιρισμούς Εργαζομένων:

- Τουλάχιστον τρία μέλη.
- Τα μέλη του είναι μόνο φυσικά πρόσωπα.
- Δεν συμμετέχουν Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης.
- Όλα τα μέλη έχουν δικαίωμα μίας ψήφου ανεξάρτητα από τον αριθμό των συνεταιριστικών μερίδων που κατέχουν.
- Όλα τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου είναι και μέλη του Συνεταιρισμού.
- Το σύστημα αμοιβών και οι όροι εργασίας των μελών καθορίζεται στο καταστατικό, ή από τη Γενική Συνέλευση. Ως προς τις ασφαλιστικές τους υποχρεώσεις, τα μέλη του Συνεταιρισμού Εργαζομένων υπάγονται στην ασφάλιση του ΕΦΚΑ, με τις διατάξεις που αφορούν τους ελεύθερους επαγγελματίες.
- Η διανομή των κερδών γίνεται όπως και στις Κοιν.Σ.Επ.
- Δεν συμμετέχει ως μέλος όποιος συμμετέχει σε άλλο Συνεταιρισμό εργαζομένων.

Οι διαδικασίες σύστασης και λειτουργίας- Οι υποχρεώσεις προς το «Μπρώ»

Οι αιτήσεις εγγραφής, τροποποιήσεων, βεβαιώσεων μεταβολών ή διαγραφής υποβάλλονται ηλεκτρονικά μέσω της ειδικής διαδικτυακής πύλης (kalo.yeka.

gr).⁴ Τα δικαιολογητικά θα πρέπει να είναι διαθέσιμα σε ηλεκτρονική μορφή (αρχεία τύπου pdf μεγέθους το καθένα έως 3,5mb.)

A. ΕΓΓΡΑΦΗ

Για την υποβολή *Αίτησης Εγγραφής*, απαιτούνται :

- Καταστατικό υπογεγραμμένο από όλα τα μέλη σε όλες τις σελίδες. Το καταστατικό θα πρέπει να υποβληθεί σε ένα ενιαίο αρχείο.
- Υπεύθυνες δηλώσεις (θεωρημένες ως προς το γνήσιο της υπογραφής από Δημόσια Αρχή ή μέσω gov.gr) κάθε μέλους σχετικά με την μη συμμετοχή σε άλλη Κοιν.Σ.Επ με ίδια δραστηριότητα (ή σε άλλο Συνεταιρισμό Εργαζομένων, αντίστοιχα).
- Για μέλη-νομικά πρόσωπα: Νομιμοποιητικά έγγραφα για την συμμετοχή του και για την εξουσιοδότηση/εκπροσώπηση μέσω φυσικού προσώπου. Το πρόσωπο που εξουσιοδοτείται δεν θα πρέπει να συμμετέχει και ως φυσικό πρόσωπο στην Κοιν.Σ.Επ. (παραβίαση αρχής ένα μέλος-μία ψήφος).
- Ειδικά για τις Κοιν.Σ.Επ Ένταξης, απαιτούνται επιπλέον δικαιολογητικά με τα οποία τεκμηριώνεται η ένταξη των μελών σε Ευάλωτη ή Ειδική Ομάδα.

Εάν από τον έλεγχο που πραγματοποιείται, διαπιστωθούν αποκλίσεις του καταστατικού από τις διατάξεις του ν.4430/2016 και τα σχετικά κριτήρια, το Τμήμα Μητρώου καλεί την υπό σύσταση Κοιν.Σ.Επ., μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, να προβεί στις αναγκαίες διορθώσεις εντός τριάντα ημερών και να υποβάλει εκ νέου το καταστατικό, με συμπληρωματική/διορθωτική αίτηση εγγραφής.

Εάν η αίτηση και τα προσκομιζόμενα δικαιολογητικά πληρούν τις προϋποθέσεις της νομοθεσίας, το αίτημα εγκρίνεται και ο φορέας λαμβάνει ηλεκτρονικό μήνυμα, ώστε να αποστείλει το Καταστατικό σε φυσική μορφή. Στη συνέχεια, πραγματοποιείται η σχετική καταχώρησή (εγγραφή) και χορηγείται αυτόματα ο *Αριθμός Γενικού Μητρώου Κοινωνικής Οικονομίας* (Α.Γ.Ε.Μ.Κ.Ο) της Επιχείρησης. Η *Βεβαίωση Εγγραφής* ισχύει έως την υποβολή του πρώτου *Ετήσιου Προγράμματος Δραστηριοτήτων και Απολογισμού*, οπότε

---

4 Βάσει της Υπουργικής Απόφασης, 61621/Δ5.2643/30-12-2016 (ΦΕΚ 56/Β/18-01-2017) «Τήρηση και λειτουργία του Γενικού Μητρώου Φορέων Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας του ν.4430/2016 (ΦΕΚ 205/Α/31.10.2016) «Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και ανάπτυξη των φορέων της και άλλες διατάξεις».

αντικαθίσταται από το *Πιστοποιητικό Μέλους του Μητρώου*. Εντός ενός μηνός από την εγγραφή, ο εκπρόσωπος της επιχείρησης θα πρέπει να υποβάλλει ηλεκτρονικά την *Αίτηση Πρόσθετων Στοιχείων Εγγραφής*, επισυνάπτοντας:

- Βεβαίωση έναρξης εργασιών από την αρμόδια Δ.Ο.Υ.
- Πρακτικό Γενικής Συνέλευσης για την εκλογή Διοικούσας Επιτροπής (ή Διοικητικού Συμβουλίου για Συνεταιρισμό Εργαζομένων).
- Πρακτικό συνεδρίασης Διοικούσας Επιτροπής (ή Διοικητικού Συμβουλίου) για κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ των μελών της.

Σε περίπτωση που η προθεσμία των τριάντα ημερών παρέλθει χωρίς να υποβληθούν τα προβλεπόμενα στοιχεία, το Τμήμα Μητρώου ενημερώνει μέσω της πλατφόρμας, τον νόμιμο εκπρόσωπο του φορέα για την υποχρέωση υποβολής των ανωτέρω δικαιολογητικών. Αν παρέλθουν τριάντα ημέρες από την ειδοποίηση, χωρίς να υποβληθούν τα σχετικά δικαιολογητικά, ο φορέας διαγράφεται αυτοδίκαια από το Μητρώο, βάσει της ΥΑ 61621/Δ5.2643/30-12-2016.

Β. ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΣΗ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ

Τα στοιχεία του Μητρώου τροποποιούνται με ευθύνη της εγγεγραμμένης Κοιν.Σ.Επ. ή του Συν. Εργαζομένων στις ακόλουθες περιπτώσεις:

- Τροποποίηση στοιχείων του καταστατικού.
- Αλλαγή της σύνθεσης του Οργάνου Διοίκησης.
- Αλλαγή σύνθεσης μελών φορέα.

Η αίτηση τροποποίησης των στοιχείων θα πρέπει να υποβληθεί ηλεκτρονικά μέσω της πλατφόρμας kaloyeka.gr εντός τριάντα ημερών από την ημερομηνία επέλευσης της μεταβολής.

Γ. ΔΙΑΓΡΑΦΗ

Οι φορείς διαγράφονται από το Μητρώο Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας, με απόφαση της Διεύθυνσης Κ.Α.Ο. στις εξής περιπτώσεις:

- Όταν δεν υποβάλλουν τα απαραίτητα δικαιολογητικά για την ολοκλήρωση της διαδικασίας εγγραφής στο Μητρώο.
- Όταν το μέλος του Μητρώου Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας ή τα φυσικά πρόσωπα που συμμετέχουν σε αυτό, χρησιμοποιούν τις ευνοϊκές ρυθμίσεις του ν.4430/2016, με σκοπό να αποκομίσουν για λογαριασμό των ιδίων ή για λογαριασμό άλλων παράνομο περιουσιακό όφελος.

- Όταν παραμένουν αδρανείς για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των δύο ετών, δηλαδή δεν εμφανίζουν οικονομική δραστηριότητα σε δυο συνεχείς οικονομικές χρήσεις.

Κάθε φορέας, μέλος του Μητρώου Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας διαγράφεται από αυτό, στην περίπτωση που η Γενική Συνέλευση των μελών του αποφασίσει τη λύση του νομικού προσώπου.

Διαδικασία διαγραφής των φορέων από το Μητρώο Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας με απόφαση ΓΣ

Ο φορέας υποβάλει σχετική *ηλεκτρονική αίτηση* στο Τμήμα Μητρώου, με συνημμένο το Πρακτικό της Γενικής Συνέλευσης. Το Τμήμα Μητρώου εντός προθεσμίας δέκα ημερών από την παραλαβή του αιτήματος εξετάζει την αίτηση. Σε περίπτωση που η αίτηση είναι πλήρης, καλείται ο φορέας να υποβάλει εντός τριάντα ημερών με έντυπη αίτηση τα δικαιολογητικά σε φυσική μορφή.

Με την έγκριση του αιτήματος διαγραφής, εκδίδεται *Πιστοποιητικό Λύσης-Βεβαίωση Διαγραφής*, ενώ ταυτόχρονα καταχωρείται στο Μητρώο σήμανση ότι η επιχείρηση βρίσκεται σε διαδικασία εκκαθάρισης και ενημερώνεται υπηρεσιακά η αρμόδια Δ.Ο.Υ. Μετά την ολοκλήρωση της εκκαθάρισης και πάντως εντός έξι μηνών από την έκδοση της Βεβαίωσης Διαγραφής, ο φορέας υποχρεούται να υποβάλει στο Τμήμα Μητρώου:

- α) Αντίγραφο της βεβαίωσης διακοπής εργασιών στη Δ.Ο.Υ.
- β) Οικονομικές καταστάσεις στις οποίες θα αποτυπώνεται το αποτέλεσμα της εκκαθάρισης.

Στη συνέχεια, το Τμήμα Μητρώου καταχωρεί την οριστική διαγραφή της επιχείρησης από το Μ.Κ.Ε.

Δ. ΕΤΗΣΙΟ ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟ ΜΕΛΟΥΣ ΤΟΥ ΜΗΤΡΩΟΥ Κ.Α.Λ.Ο.

Στο πλαίσιο της τήρησης των υποχρεώσεων που προβλέπονται στον ν.4430/2016 και στο αρ. 16 κ.εξ, παρ. 4 της ΥΑ 61621/Δ5.2643, οι φορείς Κ.Α.Λ.Ο. πρέπει να υποβάλουν *κάθε χρόνο* διοικητικό απολογισμό-προγραμματισμό και Οικονομικές Καταστάσεις ώστε να λαμβάνουν το *Ετήσιο Πιστοποιητικό Μέλους του Μητρώου Κ.Α.Λ.Ο.* Για την έκδοση του Πιστοποιητικού Μέλους και ως εκ τούτου την ανανέωση εγγραφής τους, οι φορείς παρακολουθούνται και ελέγχονται από την αρμόδια υπηρεσία της Διεύθυνσης Κ.Α.Λ.Ο. Αρμόδιο για την άσκηση ελέγχου στους φορείς Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας είναι το *Τμήμα Παρακολούθησης και Ελέγχων Φορέων Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας* (αρ.11 παρ. 11

ν.4430/2016), καθώς και οι υπηρεσίες των περιφερειών που είναι αρμόδιες για τα θέματα Απασχόλησης-Εμπορίου-Τουρισμού.

Η υποβολή της αίτησης και των δικαιολογητικών γίνεται από τον φορέα εντός τριάντα ημερολογιακών ημερών από την ημερομηνία εμπρόθεσμης συνεδρίασης της τακτικής Ετήσιας Γενικής Συνέλευσης, και το αργότερο μέχρι την λήξη της υποβολής της Ετήσιας Φορολογικής Δήλωσης (αρ. 19 παρ. 1 ν.4430/2016 & αρ. 16, παρ. 5 ΥΑ 61621). Η διαδικασία υποβολής της αίτησης Πιστοποιητικού Μέλους είναι απλή και δεν χρειάζεται απαραίτητα την συνδρομή νομικού ή λογιστή. Στην ηλεκτρονική πλατφόρμα *kalo.yeka.gr* με την εισαγωγή των κωδικών TAXISNET, οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να βρουν διαθέσιμα υποδείγματα Πρακτικών Γενικής Συνέλευσης καθώς και υπόδειγμα για τον υπολογισμό της απασχόλησης σε Ετήσιες Μονάδες Εργασίας (ΕΜΕ).

Η αίτηση υποβάλλεται ηλεκτρονικά στην πλατφόρμα *kalo.yeka.gr* και αποτελείται από δυο καρτέλες:

- Την καρτέλα *Στοιχεία Αίτησης* στην οποία οι φορείς συμπληρώνουν τον Ετήσιο Προγραμματισμό και τον Ετήσιο Απολογισμό.
- Την καρτέλα *Αρχεία Αίτησης* στην οποία επισυνάπτονται τα απαιτούμενα δικαιολογητικά.

Τα απαιτούμενα επισυναπτόμενα δικαιολογητικά είναι:

- Πρακτικό Ετήσιας Τακτικής Γενικής Συνέλευσης.
- Οικονομικές Καταστάσεις του ν.4308/2014 (προτείνεται η υποβολή των εντύπων Ε3/Ν διότι αποτυπώνουν έγκυρα την οικονομική κατάσταση των φορέων στο τέλος του έτους αναφοράς).
- Αναλυτικές Περιοδικές Δηλώσεις e-ΕΦΚΑ (πρώην ΙΚΑ) τεσσάρων τριμήνων.
- Η Υπεύθυνη Δήλωση του ν.1599/1986 του Προέδρου της Διοικούσας ή του Διοικητικού Συμβουλίου περί μη απασχόλησης προσωπικού κατά το έτος αναφοράς.
- Πίνακα Προσωπικού του Σ.Ε.Π.Ε. (αφορά μόνο Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης).
- Πρακτικό ΓΣ για λήψη απόφασης σχετικά με την διανομή κερδών στους εργαζόμενους καθώς και αποδεικτικά σχετικά με τον τρόπο διανομής τους (αφορά μόνο για Κοιν.Σ.Επ.).
- Αποδεικτικά σχετικά με τον τρόπο καταβολής σε τραπεζικό λογαριασμό του φορέα ή μεταβίβασης των συνεταιριστικών μερίδων (προαιρετικά).

Οι εισηγητές του Τμήματος Παρακολούθησης και Ελέγχου επεξεργάζονται την αίτηση και σε περίπτωση παρατηρήσεων/διορθώσεων, ζητείται η υποβολή

συμπληρωματικής/διορθωτικής αίτησης την οποία επεξεργάζονται εκ νέου. Εάν η αίτηση είναι πλήρης εκδίδεται το Πιστοποιητικό Μέλους Έτους.

Σε περίπτωση που από τα προσκομιζόμενα στοιχεία δεν τεκμηριώνεται η εκπλήρωση των κριτηρίων εγγραφής, το Τμήμα Παρακολούθησης και Ελέγχου ενημερώνει σχετικά τον φορέα και τον καλεί εντός προθεσμίας δέκα ημερολογιακών ημερών να υποβάλλει πρόσθετα διευκρινιστικά στοιχεία. Αν από τα νέα στοιχεία δεν προκύπτει η εκπλήρωση των στοιχείων εγγραφής, ο φορέας *διαγράφεται*.

Σημεία προσοχής κατά τη διενέργεια του ελέγχου της Αίτησης Πιστοποιητικού Μέλους:

- Ο φορέας Κ.Α.Ο. υποχρεούται, από τη δεύτερη χρήση λειτουργίας του, να παρουσιάζει ετήσια *δαπάνη μισθοδοσίας* τουλάχιστον ίση με το 25% του κύκλου εργασιών της προηγούμενης χρήσης του (αρ.3 παρ.4 ν.4430/2016).
- Έλεγχος των Ετήσιων Μονάδων Εργασίας (ΕΜΕ): ο υπολογισμός τους γίνεται σύμφωνα με την σύσταση της Ε.Ε. (υπ' αριθμ. Ε(2003) 1422 δημοσίευση στην επίσημη εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης τεύχος L124/636/20.05.2003) σχετικά με τον αριθμό των πολύ μικρών και των μικρομεσαίων επιχειρήσεων (ΜΜΕ). Ενδεικτικά αναφέρεται ότι ο σχετικός τύπος είναι: $(8) * (ΗΜ. ΑΣΦΑΛΙΣΗΣ) / 2080$.
- Ο αριθμός των *εργαζομένων μη μελών* του φορέα *δεν μπορεί να υπερβαίνει* σε ποσοστό το 40% του συνόλου των εργαζομένων του φορέα (αρ. 18 ν.4430/2016, αρ. 16 ΥΑ 61621).
- Τουλάχιστον το 30% των μελών και των *εργαζομένων στις ΚΟΙΝ.Σ.ΕΠ. Ένταξης Ενόπλιων Ομάδων* θα πρέπει να ανήκουν υποχρεωτικά σε αυτές τις κατηγορίες (αρ. 14 παρ. 2 ν. 4430/2016).
- Οι *αδρανείς* φορείς Κ.Α.Ο. *διαγράφονται* από το Μητρώο. Ως *αδράνεια* νοείται η έλλειψη οικονομικής δραστηριότητας του φορέα για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των δύο ετών (αρ. 11 παρ. 8 ν. 4430/2016).

Παρακολούθηση και έλεγχος: Πρόστιμα & Διαγραφή αρ. 11 ν. 4430

Τα αρμόδια ελεγκτικά όργανα μπορούν (αρ.11 ν.4430/2016):

- Να καλούν τους εκπροσώπους των φορέων Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας να παρέχουν έγγραφα και πληροφορίες.
- Να έχουν πρόσβαση, κατά τον έλεγχο, σε έγγραφα και άλλα στοιχεία που τηρούνται σε οποιαδήποτε μορφή (έγγραφη, ηλεκτρονική ή άλλη).
- Να ενεργούν έρευνες στους χώρους των φορέων.

Εάν κατά την διενέργεια ελέγχου από το Τμήμα Παρακολούθησης και Ελέγχων διαπιστωθεί ότι ένας φορέας *παραβαίνει* τις ρυθμίσεις του ν.4430/2016, τότε, προβλέπεται η *επιβολή προστίμου* ή ακόμα και η διαγραφή του από το Μητρώο και για διάστημα τριών ετών τα νομικά ή φυσικά πρόσωπα που παρανόμησαν δεν έχουν δικαίωμα να είναι μέλη οποιουδήποτε φορέα Κ.Α.Ο. Μια τέτοια περίπτωση θα μπορούσε να ήταν η διαπίστωση ότι νομικά ή φυσικά πρόσωπα με την ιδιότητα του μέλους φορέα Κ.Α.Ο. χρησιμοποιούν τις ρυθμίσεις του ν.4430/2016 με σκοπό να αποκομίσουν για λογαριασμό των ιδίων ή άλλων παράνομο περιουσιακό όφελος.

Σε περίπτωση *διαγραφής* φορέα από το Μητρώο (Κοιν.Σ.Επ. ή Συνεταιρισμού Εργαζομένων), ο φορέας οφείλει *εντός τριάντα ημερών* από την κοινοποίηση της πράξης διαγραφής, να ενεργήσει για την νόμιμη μετατροπή του σε μορφή επιχείρησης που τα μέλη επιθυμούν ή να προβούν σε διακοπή εργασιών, με γνωστοποίηση στην αρμόδια Δ.Ο.Υ. και στο Μητρώο.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Διεύθυνση Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων (2020) *Εκθεση 2019-2020: Σχέδιο Δράσης για την ανάπτυξη του χώρου της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας 2020-2022*, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

Ministerio De Trabajo Y Economva Social (2020), *Toledo Declaration 2020: "The Social and Solidarity Economy as a key driver for an inclusive and sustainable future"*, Toledo.

Σωτήρης Λαϊνός

Δημιουργώντας και λειτουργώντας ομάδες στο πλαίσιο της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας. Συμβουλευτικές προσεγγίσεις και πρακτικές εφαρμογές

Εισαγωγή

Η αναγκαιότητα ανάπτυξης ενός επαρκούς θεωρητικού πλαισίου, που να εμπλουτίζει το διάλογο για τα εγχειρήματα της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (Κ.Α.Ο.), αποτελεί σήμερα μια από τις βασικές προκλήσεις για τους ερευνητές του πεδίου. Η αναγκαιότητα αυτή, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι στην Κ.Α.Ο. η πράξη τροφοδοτεί πολλές φορές την ανάπτυξη της θεωρίας, δημιουργεί μια σειρά προοπτικών. Οι προοπτικές σχετίζονται με την ιδιαίτερη αξία της γνώσης που παράγεται στο πλαίσιο της δράσης καθώς και με την αξιοποίησή της από διάφορα επιστημονικά πεδία. Η αξιοποίηση γνώσεων και η προσαρμογή πρακτικών και μεθοδολογιών από διάφορες επιστήμες στο περιβάλλον της Κ.Α.Ο. δεν μπορεί να βασίζεται σε μια μηχανιστική αντίληψη. Αντίθετα, οφείλει να συναρτάται με μια δυναμική διαδικασία σύνδεσης της προϋπάρχουσας γνώσης με το πλαίσιο της Κ.Α.Ο. και, ουσιαστικά, παραγωγής μιας νέας γνώσης που να απαντά στις ανάγκες του συγκεκριμένου πεδίου.

Σημασία της Ομάδας στο πλαίσιο των εγχειρημάτων Κ.Α.Ο.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του παραπάνω προβληματισμού αποτελεί η συζήτηση για τη δημιουργία και τη λειτουργία των ομάδων στο πλαίσιο της Κ.Α.Ο. Διάφορες κοινωνικές επιστήμες με προεξάρχουσα την Ψυχολογία και

ιδιαίτερα την Κοινωνική Ψυχολογία, έχουν παράξει σημαντική γνώση γύρω από το ζήτημα των ομάδων (Forsyth 2010, Hogg & Tindale 2016). Ένα αρχικό ερώτημα που αναδύεται είναι κατά πόσο μπορεί να αξιοποιηθεί αυτούσια η υφιστάμενη γνώση για τη δημιουργία και τη λειτουργία των ομάδων ή θα πρέπει να συνδεθεί με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του πεδίου της Κ.Α.Ο.

Η ενασχόληση με το ζήτημα της δημιουργίας και της λειτουργίας των ομάδων στο πλαίσιο της Κ.Α.Ο. είναι ένα κεντρικό ζήτημα για τη βιώσιμη εξέλιξη ενός εγχειρήματος. Σύμφωνα με τη διεθνή εμπειρία και βιβλιογραφία, η ομάδα στο πλαίσιο μιας επιχείρησης είναι καθοριστικής σημασίας για την εξέλιξη και ανάπτυξη αυτής της επιχείρησης (Doherty et al. 2009). Στο περιβάλλον της Κ.Α.Ο. λόγω της συχνής έλλειψης άλλων μορφών κεφαλαίου, η ομάδα των ανθρώπων που απαρτίζουν ένα εγχείρημα αποτελεί τη μοναδική μορφή κεφαλαίου (Αδάμ 2014). Υπό αυτό το πρίσμα, η βέλτιστη λειτουργία της ομάδας των συνεταιριστών αποτελεί ζήτημα ακόμη υψηλότερης σημαντικότητας από ότι στις συμβατικές επιχειρήσεις. Σε αυτό το πλαίσιο, η σύνδεση των θεωρητικών παραδοχών των εγχειρημάτων της Κ.Α.Ο. και της εμπειρίας από το πεδίο, με την υφιστάμενη γνώση για τη δυναμική της ομάδας αποτελεί προτεραιότητα. Μέσα από αυτή τη σύνδεση μπορεί να κατανοηθεί η λειτουργία μιας ομάδας εντός ενός συνεταιριστικού εγχειρήματος και να αποφευχθεί ο κίνδυνος μιας αποπλαισιωμένης προσέγγισης της ομάδας, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη τα χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου πλαισίου.

Οι έννοιες της αυτοβοήθειας/αλληλοβοήθειας ως βασικό πλαίσιο των αυτοδιαχειριζόμενων ομάδων στο πλαίσιο της Κ.Α.Ο.

Στο παρόν κείμενο επιχειρείται η σύνδεση εκείνων των εννοιών και των θεωρητικών παραδοχών που συνδέονται άμεσα με τη λειτουργία των εγχειρημάτων σε ομαδικό επίπεδο και όχι μια συνολική επισκόπηση του θεωρητικού υπόβαθρου της Κ.Α.Ο. Έτσι, υπάρχει εστίαση στις έννοιες της αυτοβοήθειας και της αλληλοβοήθειας¹ και στις πρακτικές της αυτοοργάνωσης και αυτοδιαχείρισης, οι οποίες βρίσκονται στον πυρήνα των εγχειρημάτων της Κ.Α.Ο.

Η αυτοβοήθεια/αλληλοβοήθεια, άλλωστε, είναι το νήμα που συνδέει τα

¹ Η θεωρητική προσέγγιση των εννοιών της αυτοβοήθειας και αλληλοβοήθειας αντλεί σημαντικά δεδομένα από τη μελέτη αυτών των εννοιών από τις κοινωνικές επιστήμες και τις επιστήμες υγείας, οι οποίες έχουν παράξει σημαντικό ερευνητικό υλικό για τις ομάδες αυτοβοήθειας/αλληλοβοήθειας στο χώρο της υγείας, των ψυχοκοινωνικών προβλημάτων και στο πεδίο της Κοινωνικής Ανάπτυξης (Borkman, Munn-Giddings & Boyce 2020).

συνεταιριστικά εγχειρήματα στο χώρο της οικονομίας, τις ομάδες αυτοβοήθειας/ αλληλοβοήθειας στο χώρο της υγείας, καθώς και πολλά συλλογικά κινήματα πολιτών για κοινωνικά και κοινωνικοπολιτικά ζητήματα (Γκαρσία 2021, Borkman 1999). Σημαντική στο συγκεκριμένο προβληματισμό για την αξία της αλληλοβοήθειας και της συνεργασίας είναι η συνεισφορά του Kropotkin (1902). Ειδικά στο πεδίο των ομάδων αυτοβοήθειας/ αλληλοβοήθειας στο χώρο της υγείας και των ψυχοκοινωνικών προβλημάτων σημαντικοί θεωρητικοί του πεδίου αξιοποιούν, ως βάση της οπτικής τους, τη δουλειά του Kropotkin για τη σημασία της αλληλοβοήθειας ως κύριας συνιστώσας της κοινωνικής εξέλιξης έναντι του ανταγωνισμού (Gidron & Chesler 1994, Glassman 2000, Munn-Giddings 2001, Munn-Giddings et al. 2016).

Ο όρος αυτοβοήθεια έχει επικρατήσει τόσο για τα συνεταιριστικά εγχειρήματα, όσο και για τα αυτοδιαχειριζόμενα των άμεσα ενδιαφερομένων πολιτών στο χώρο της υγείας και των ψυχοκοινωνικών προβλημάτων. Ένας περιεκτικός ορισμός που προτείνεται από τους Ζαφειρίδη & Λαϊνά (2009: 264) για το χώρο της υγείας, αποτελεί μια ενδιαφέρουσα βάση ευρύτερης κατανόησης: «Με τον όρο αυτοβοήθεια/ αλληλοβοήθεια εννοούμε την ενεργοποίηση των πολιτών για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν μέσα σε ένα πλαίσιο συλλογικότητας και αλληλεγγύης. Βασικό χαρακτηριστικό της αυτοβοήθειας είναι αυτενέργεια και η ανάληψη της προσωπικής ευθύνης και κατά συνέπεια η άρση της παθητικότητας που τείνει να χαρακτηρίζει τη στάση των πολιτών σε ζητήματα υγείας». Η ενεργοποίηση των άμεσα ενδιαφερομένων και η δράση από τα κάτω, η αξία της βιωματικής γνώσης, η αποδόμηση των λογικών ανάθεσηςτων ευθυνών σε τρίτους, η πρωτεύουσα σημασία που δίνεται στην αυτοοργάνωση και στην αυτοδιαχείριση των άμεσα εμπλεκόμενων, το αξιακό πλαίσιο που δημιουργούν οι σχέσεις αλληλοβοήθειας και αλληλεγγύης αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά των αυτοδιαχειριζόμενων συλλογικών εγχειρημάτων (Borkman 1999, Riessman 1997, Ζαφειρίδης & Λαϊνάς 2007).

Μια σημαντική διάσταση για την κατανόηση των εγχειρημάτων αυτοβοήθειας/ αλληλοβοήθειας είναι η δυναμική που αναπτύσσεται μεταξύ των ομοτίμων, των ανθρώπων που έχουν ένα κοινό στόχο ή αντιμετωπίζουν ένα παρόμοιο πρόβλημα ή κατάσταση (Borkman 1999). Σύμφωνα με τη θεωρία γύρω από τις ομάδες αυτοβοήθειας/αλληλοβοήθειας η αναγκαία συνθήκη ενεργοποίησης του δυναμικού που ενυπάρχει σε κάθε μέλος μιας ομάδας είναι το περιβάλλον των ομοτίμων. Υπό αυτό το πρίσμα, τις τελευταίες δεκαετίες έχει επικρατήσει στη βιβλιογραφία ο όρος αυτοβοήθεια να συνοδεύεται πάντα από τον όρο αλληλοβοήθεια. Το περιβάλλον που δημιουργείται μεταξύ ανθρώπων που έχουν ένα κοινό σκοπό ή ένα κοινό πρόβλημα αποτελεί το απαραίτητο έδαφος

κινητοποίησης και ενδυνάμωσης για το κάθε μέλος της ομάδας χωριστά και αποτελεί τη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε άλλες προσεγγίσεις που έχουν μια περισσότερο ατομικιστική οπτική του όρου αυτοβοήθεια. Σε αυτό το πλαίσιο, η αυτοβοήθεια/ αλληλοβοήθεια αποτελούν σημαντικούς παράγοντες τόνωσης του κοινωνικού κεφαλαίου ατόμων, ομάδων και κοινοτήτων (Borkman, Munn-Giddings & Boyce 2020, Riessmann 1997).

Συζητώντας για την έννοια της ομάδας²

Η μελέτη των ομάδων αποτελεί κεντρικό στόχο των διαφόρων κοινωνικών επιστημών καθώς οι ομάδες είναι σημαντικές σε πολλαπλά επίπεδα. Αφορούν στην προσωπική ανάπτυξη μέσω των διαπροσωπικών σχέσεων, στην κοινωνική ανάπτυξη, στον πολιτισμό και στην οικονομία. Σύμφωνα με τον Forsyth (2010) με τον όρο ομάδα εννοούμε δύο ή περισσότερα άτομα που συνδέονται με και διαμέσου κοινωνικών σχέσεων. Βασικά χαρακτηριστικά μιας ομάδας είναι η σύνδεση μεταξύ των μελών και η αλληλεπίδρασή τους, η ύπαρξη κοινών στόχων ή κοινού προσανατολισμού, ο βαθμός αλληλεξάρτησης μεταξύ των μελών, η ύπαρξη δομής με την έννοια του υπόβαθρου των ρόλων, των νορμών και των σχέσεων μεταξύ των μελών. Τέλος βασικό χαρακτηριστικό μιας ομάδας είναι ο βαθμός ενότητας και συνοχής μεταξύ των μελών, ο οποίος αντανακλάται σε κοινωνικό επίπεδο, σε επίπεδο καθήκοντος και έργου, σε συναισθηματικό και σε επίπεδο συλλογικής δράσης.

Πολύς λόγος γίνεται επίσης για τη δυναμική που αναπτύσσεται εντός των ομάδων. Πρόκειται για ένα σύνθετο φαινόμενο που εξαρτάται από πολλές συνιστώσες, όπως η ευρύτερη ιστορική και κοινωνικοπολιτική συνθήκη, τα ιδιαίτερα τοπικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά του πλαισίου στο οποίο αναπτύσσεται, αλλά και οι επιμέρους στοχεύσεις και τα χαρακτηριστικά των μελών που απαρτίζουν μία ομάδα (Orford 2008). Μια ομάδα, που εξελίσσεται, δημιουργεί πολλές φορές μια διακριτή κοινότητα, με τη δική της ιστορία και τις δικές της νόρμες και διαδικασίες (Humphreys & Rappaport 1994). Υπό αυτό το πρίσμα γίνεται κατανοητό ότι μια συστηματικά λειτουργούσα ομάδα δεν αντανακλά απλώς το άθροισμα των μελών που την απαρτίζουν, αλλά λειτουργεί πολλές φορές πέρα από αυτό στη βάση της δυναμικής που έχει αναπτυχθεί από την αλληλεπίδραση των μελών εντός του συγκεκριμένου ομαδικού πλαισίου.

Όσον αφορά στην εξέλιξη μιας ομάδας έχουν περιγραφεί διάφορα στάδια στις

² Η παρούσα ενότητα διαπραγματεύεται βασικές αρχές και έννοιες που αφορούν γενικότερα στις ανθρώπινες ομάδες, όπως προκύπτουν από τη μελέτη της βιβλιογραφίας. Πρόκειται για βασικές γνώσεις που έχουν εφαρμογή και στη συζήτηση για τις ομάδες στο πλαίσιο της Κ.Αλ.Ο.

κοινωνικές επιστήμες. Η κατηγοριοποίηση της εξέλιξης μιας ομάδας σε πέντε στάδια όπως προτάθηκε από τον Tuckman (1965 και Tuckman & Jensen 1977) χρησιμοποιείται ευρέως στη συζήτηση γύρω από τις ομάδες. Σύμφωνα με αυτή την κατηγοριοποίηση τα στάδια εξέλιξης μιας ομάδας είναι τα εξής (Forsyth 2010):

- *Το στάδιο της διαμόρφωσης* ή σχηματισμού της ομάδας (forming), το οποίο αφορά στα αρχικά βήματα της ομάδας όπου τα μέλη γνωρίζονται μεταξύ τους και τίθενται οι πρώτοι στόχοι της ομάδας.
- *Το στάδιο του καταιγισμού* (storming), το οποίο χαρακτηρίζεται και ως το στάδιο της σύγκρουσης. Το στάδιο αυτό αφορά στην ουσιαστική εμπάθυνση στις συλλογικές διαδικασίες και πολλές φορές έχει ως αποτέλεσμα τις συγκρούσεις μεταξύ των μελών είτε για ζητήματα όπως οι στοχεύσεις και οι διαδικασίες της ομάδας, είτε για ζητήματα που σχετίζονται με τις επιμέρους σχέσεις των μελών. Το στάδιο αυτό ακολουθεί την αρχική φάση της διαμόρφωσης της ομάδας, που χαρακτηρίζεται από αμηχανία και περισσότερο αποστασιοποιημένες σχέσεις μεταξύ των μελών. Όσο όμως η ομάδα προχωρά και αναδεικνύονται τα ουσιαστικά ζητούμενα, τόσο αυξάνονται και οι πιθανότητες για συγκρούσεις και διαφωνίες. Όσες ομάδες κατορθώνουν και αντιμετωπίζουν εγκαίρως αυτές τις συγκρούσεις προχωράνε με επιτυχία στα επόμενα στάδια.
- *Το στάδιο της δόμησης*, της εγκατάστασης των νορμών (norming). Σε αυτό το στάδιο, αφού έχουν επιλυθεί οι όποιες διαφωνίες και συγκρούσεις παρατηρείται βελτιωμένη επικοινωνία μεταξύ των μελών, αυξημένη συνοχή, συμφωνία επί των στόχων και των διαδικασιών της ομάδας, αλλά και των ρόλων των μελών. Ουσιαστικά σε αυτό το στάδιο τίθεται το κανονιστικό πλαίσιο της ομάδας και δημιουργούνται οι νόρμες που καθορίζουν τη λειτουργία της.
- *Το στάδιο της εκτέλεσης του έργου*, της δράσης (performing). Στο στάδιο αυτό μια ομάδα εστιάζει στην επίτευξη των στόχων της, στην παραγωγή έργου και είναι εμφανής η συνεργασία και παραγωγική λήψη αποφάσεων.
- *Το στάδιο της ολοκλήρωσης του έργου της ομάδας* και του τερματισμού της (dissolution). Όταν μια ομάδα επιτύχει τους στόχους και δεν υπάρχει περαιτέρω αντικείμενο μπορεί να ολοκληρώσει την πορεία της. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, υπάρχουν είτε προγραμματισμένες φάσεις τερματισμού μιας ομάδας, όταν δεν υπάρχει πλέον άλλος στόχος να επιτευχθεί και ξαφνικές φάσεις τερματισμού, όταν υπάρχουν δυσλειτουργίες και προβλήματα σε μια ομάδα.

Τέλος η έρευνα γύρω από τις ομάδες δίνει ιδιαίτερο βάρος στους ρόλους που

αναλαμβάνουν τα μέλη της ομάδας είτε ως επιλογή τους, είτε ως απότοκο της δομής και της λειτουργίας μιας ομάδας. Ένας λειτουργικός διαχωρισμός των ρόλων που υιοθετούν τα μέλη μιας ομάδας αφορά στους ρόλους που σχετίζονται με την εκτέλεση του έργου της ομάδας, στους ρόλους που σχετίζονται με τις σχέσεις μεταξύ των μελών και τη λειτουργία της ομάδας, καθώς και με τους ρόλους που σχετίζονται με προσωπικά χαρακτηριστικά των μελών και τον τρόπο που αυτά τα χαρακτηριστικά επηρεάζουν την εμπλοκή τους στη λειτουργία μιας ομάδας.³ Όσον αφορά στους ρόλους που σχετίζονται με την εκτέλεση του έργου και τις σχέσεις των μελών, αυτοί είναι εναλλασσόμενοι και υιοθετούνται από τα μέλη άτυπα, ανάλογα με τη φάση και τις ανάγκες της ομάδας. Οι ρόλοι που σχετίζονται με τα προσωπικά χαρακτηριστικά των μελών μπορούν να είναι είτε εναλλασσόμενοι, είτε περισσότερο παγιωμένοι και συνήθως λειτουργούν ανασταλτικά ως προς την εξέλιξη της ομάδας.

Προϋποθέσεις και όροι δημιουργίας και βιώσιμης λειτουργίας μιας ομάδας στο πλαίσιο της Κ.Α.Λ.Ο.

Η επιτυχής δημιουργία μιας ομάδας στο πλαίσιο της Κ.Α.Λ.Ο. και η βιώσιμη λειτουργία της σχετίζεται, πέρα από τη γνώση των βασικών ζητημάτων για τη δυναμική της ομάδας, με συγκεκριμένες προϋποθέσεις που προκύπτουν από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ενός συνεργατικού/συνεταιριστικού πλαισίου. Βασική προϋπόθεση είναι οι αξίες της Κ.Α.Λ.Ο. όχι μόνο να είναι κατανοητές από τα μέλη, αλλά να αποτυπώνονται στο επίπεδο της οργάνωσης και της λειτουργίας του εγχειρήματος. Δεν αρκεί για παράδειγμα η επίκληση στην αξία της συνεργασίας και της συνδιαμόρφωσης, αλλά θα πρέπει να αποτυπώνονται οι διαδικασίες που επιτρέπουν την ευόδωση αυτών. Η δέσμευση στη συνεταιριστική λειτουργία οφείλει να είναι εμφανής στο σύνολο των λειτουργιών της ομάδας.

Χαρακτηριστικό των αυτοδιαχειριζόμενων ομάδων είναι η δημοκρατική λειτουργία. Βασική προϋπόθεση για να δημιουργηθεί και να εξελιχτεί

---

3 Για παράδειγμα στους ρόλους που σχετίζονται με το έργο της ομάδας η βιβλιογραφία (Forsyth 2010) αναφέρεται σε ρόλους όπως: Αυτός/η που ξεκινά-θέτει το πλαίσιο έναρξης μιας ομάδας, αυτός/η που ψάχνει γνώμες και πληροφορίες, αυτός/η που δίνει γνώμες και πληροφορίες, αυτός/η που διευκρινίζει και επεξεργάζεται τις ιδέες/προτάσεις, αυτός/η που συνοψίζει/μαζεύει την εμπειρία, αυτός/η που συντονίζει. Για τους ρόλους που σχετίζονται με τις σχέσεις μεταξύ των μελών προτείνονται ρόλοι όπως: αυτός/η που δημιουργεί κλίμα αρμονίας σε μια ομάδα, αυτός/η που κρατά ανοιχτούς διαύλους επικοινωνίας, αυτός/η που εμπυκλώνει, αυτός/η που δρα συμβιβαστικά, αυτός/η που τηρεί τις διαδικασίες, αυτός/η που ακολουθεί. Τέλος όσον αφορά στους ρόλους που σχετίζονται με τα προσωπικά χαρακτηριστικά των μελών προτείνονται ρόλοι όπως: ο/η κυριαρχικός/η, ο/η μηδενιστής/ρια, ο/η επικριτικός/ επιθετικός/η, ο/η «χαβαλές», αυτός/η που αναζητά την προσοχή.

ένα αυτοδιαχειριζόμενο εγχείρημα είναι να λειτουργεί δημοκρατικά. Η προσεκτική μελέτη των ομάδων αυτοβοήθειας/αλληλοβοήθειας στο χώρο της υγείας αναδεικνύει ότι πρόκειται για συλλογικά εγχειρήματα που έχουν ενσωματώσει στη λειτουργία τους στοιχεία άμεσης δημοκρατίας (Rothschild 2018). Τρεις αρχές καθορίζουν την οργάνωση και τη λειτουργία τους: Η διαρκής ανατροφοδότηση μεταξύ των μελών για την πορεία και της δράσεις της ομάδας, η διαφάνεια γύρω από το έργο που επιτελείται και η λογοδοσία όλων των μελών προς την ομάδα (Λαϊνός & Δημητριάδου, υπό δημοσίευση).

Αυτές οι δημοκρατικές αρχές διασφαλίζουν την εμπιστοσύνη όλων των μελών της ομάδας και αποτελούν το βασικό συνεκτικό ιστό για τη συνέχιση του έργου. Σε αυτό το πλαίσιο, οι προσεγγίσεις για τα συνεταιριστικά εγχειρήματα θέτουν τη δημοκρατική διακυβέρνηση ως πολύ σημαντικό παράγοντα για την εξέλιξη ενός εγχειρήματος (Hammer 2015).

Σε ένα αυτοδιαχειριζόμενο ομαδικό πλαίσιο, όπως οι ομάδες της Κ.Α.Ο., σημαντική προϋπόθεση είναι να επικρατούν αρχές λειτουργίας που διευκολύνουν και προάγουν την αυτοοργάνωση, την αυτοδιαχείριση και την αλληλοβοήθεια μεταξύ των μελών της ομάδας/ συλλογικότητας. Η συστηματική αλληλεπίδραση και επικοινωνία μεταξύ των μελών και κυρίως η ύπαρξη σχέσεων αλληλοβοήθειας συνιστούν μια ακόμη σημαντική προϋπόθεση λειτουργίας ενός αυτοδιαχειριζόμενου συλλογικού εγχειρήματος. Η έννοια της αυτοδιαχείρισης και της αυτοοργάνωσης είναι στενά συνδεδεμένη με την ύπαρξη σχέσεων αλληλοβοήθειας εντός μιας ομάδας (Mook, Chan & Quarter 2012). Η αμοιβαιότητα στις σχέσεις εντός μιας κοινότητας ή ενός συλλογικού εγχειρήματος φαίνεται ότι συμβάλλει όχι απλά στην κάλυψη άλλων ελλειμμάτων που τυχόν υπάρχουν (π.χ. οικονομικών), αλλά ενισχύει σημαντικά την αποτελεσματικότητα μιας ομάδας. Άλλωστε η αξία της αλληλοβοήθειας στην κοινωνική εξέλιξη, αλλά και στην εξέλιξη διαφόρων εγχειρημάτων έχει συζητηθεί και τεκμηριωθεί επαρκώς (Glassman 2000).

Η ενεργός συμμετοχή και η συνέπεια στις διαδικασίες όλων των μελών αποτελούν ακρογωνιαίους λίθους της λειτουργίας ενός αυτοδιαχειριζόμενου εγχειρήματος. Οι στόχοι και οι διαδικασίες λειτουργίας της ομάδας οφείλουν να είναι προϊόν ενεργού συμμετοχής όλων των μελών (Kurtz 1997). Υπό αυτό το πρίσμα, ζωτικής σημασίας για το εγχείρημα είναι η ύπαρξη ενός κοινά διαμορφωμένου και συμφωνημένου πλαισίου στόχων, διαδικασιών και λειτουργίας. Ιδιαίτερη έμφαση είναι σημαντικό να δοθεί στη συλλογική διαμόρφωση:

- των στόχων της ομάδας/ συλλογικού εγχειρήματος,

- στην αποτύπωση των αξιών στις οποίες βασίζεται η ομάδα,
- στο πώς θα λειτουργούν οι συνελεύσεις,
- στο πώς θα λαμβάνονται οι αποφάσεις,
- στο πώς θα κατανέμονται και πώς θα εναλλάσσονται οι ρόλοι των μελών εντός της ομάδας,
- στους μηχανισμούς που θα διασφαλίζουν την ενεργό συμμετοχή όλων των μελών,
- στις διαδικασίες που θα ακολουθούνται σε περίπτωση διαφωνιών και συγκρούσεων.

Ένα συλλογικά διαμορφωμένο πλαίσιο για όλα τα παραπάνω αποτελεί την ουσιαστικότερη ασφαλιστική δικλείδα για τη βιώσιμη πορεία του εγχειρήματος. Όταν όλα τα μέλη μιας ομάδας έχουν ενεργά εμπλακεί στη διαμόρφωση των κανόνων λειτουργίας και των στόχων αυτής, τότε το κέρδος είναι διπλό: Ενισχύεται η δέσμευση γύρω από το εγχείρημα και σε ενδεχόμενη κατάσταση διαφωνίας ή κρίσης τα μέλη επιστρέφουν στο συλλογικά διαμορφωμένο πλαίσιο αρχών και στόχων, το οποίο συγκροτεί ένα λειτουργικό οδικό χάρτη υπέρβασης των όποιων προβλημάτων.

Οι διαδικασίες λήψης αποφάσεων σε ομάδες στο πλαίσιο της Κ.Αλ.Ο.

Η δημοκρατική λειτουργία και διακυβέρνηση αποτελούν κομβικά χαρακτηριστικά των εγχειρημάτων της Κ.Αλ.Ο., αφού είναι άμεσα συνδεδεμένες με τους στόχους και τη φιλοσοφία των συνεργατικών εγχειρημάτων (Doherty et al. 2009). Σε αυτό το πλαίσιο είναι σημαντικό να διευκρινιστεί με ποιο τρόπο η δημοκρατική λειτουργία εκφράζεται σε επίπεδο διαδικασιών λήψης αποφάσεων. Με βάση την εμπειρία από το πεδίο των αυτοδιαχειριζόμενων συλλογικών εγχειρημάτων προτείνονται τρεις διαφορετικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων ως οι πλέον πρόσφορες:

- *Ομοφωνία.* Σύμφωνα με αυτή τη διαδικασία, όλα τα μέλη ενός εγχειρήματος θα πρέπει να ομοφωνήσουν σε μία απόφαση. Ενώ ως διαδικασία φαίνεται ότι ενισχύει τη συνοχή του εγχειρήματος και τη δέσμευση στους στόχους του, είναι πολύ πιθανό να είναι μια ιδιαίτερα χρονοβόρα διαδικασία και να καταλήγει σε αδιέξοδο κάποιες φορές. Σύμφωνα με την εμπειρία από το πεδίο των αυτοδιαχειριζόμενων ομάδων, η ομοφωνία είναι σημαντικό να επιλέγεται κυρίως σε θέματα μεγάλης σημασίας για τη φυσιογνωμία

και την πορεία του εγχειρήματος. Είναι σημαντικό, για παράδειγμα, οι βασικοί στόχοι της ομάδας και ο προσανατολισμός της, όταν μια ομάδα δημιουργείται, να είναι προϊόν ομόφωνης απόφασης. Όσο όμως μια ομάδα προχωρά στο έργο της, είναι σημαντικό οι διαδικασίες λήψης αποφάσεων να εμπλουτίζονται και με άλλα σχήματα, χωρίς να χάνεται ο διαλογικός και δημοκρατικός χαρακτήρας του εγχειρήματος.

- *Η συναίνεση.* Σύμφωνα με αυτή τη διαδικασία τα μέλη θα πρέπει να συναινέσουν σε μία απόφαση. Η διαφορά της συναίνεσης με την ομοφωνία, είναι ότι στη συναίνεση τα μέλη μπορούν μέσα από το διάλογο και την ανταλλαγή απόψεων να συνθέσουν μία τελική απόφαση, με την οποία ακόμη αν και όλες/οι δεν συμφωνούν απόλυτα μπορούν να την αποδεχθούν. Η διαδικασία της συναίνεσης μπορεί επίσης να είναι χρονοβόρα, αλλά έχει δύο βασικά πλεονεκτήματα: Το αδιέξοδο μπορεί πιο εύκολα να αποφευχθεί και διατηρεί (όπως και η διαδικασία της ομοφωνίας) το διαλογικό και συμμετοχικό χαρακτήρα του εγχειρήματος. Είναι μια διαδικασία που είναι καλό να χρησιμοποιείται στα σημαντικά θέματα που αντιμετωπίζει ένα εγχείρημα, προκειμένου η τελική απόφαση να είναι προϊόν ουσιαστικής εμπλοκής όλων των μελών του εγχειρήματος.
- *Η ψηφοφορία.* Πρόκειται για τη γνωστή διαδικασία λήψης αποφάσεων, η οποία μπορεί να διακριθεί σε ψηφοφορία που οδηγεί σε λήψη απόφασης με απλή πλειοψηφία, είτε με αυξημένη πλειοψηφία. Το βασικό της πλεονέκτημα είναι ότι πρόκειται για μια γρήγορη διαδικασία, που δεν προκαλεί καθυστερήσεις και από αυτή την οπτική συμβάλλει στη λειτουργικότητα των εγχειρημάτων. Προβληματισμός υπάρχει για το γεγονός ότι μπορεί εύκολα να προκαλέσει ομαδοποιήσεις και εντάσεις μέσα σε μια ομάδα, ειδικά όταν υιοθετείται η διαδικασία της λήψης απόφασης με απλή πλειοψηφία (50%+1). Οι ομαδοποιήσεις και οι εντάσεις μπορούν να προκαλέσουν μια σειρά από συγκρούσεις και δυσλειτουργίες μέσα σε μια ομάδα.

Η διαδικασία λήψης αποφάσεων στο πλαίσιο των συνεργατικών εγχειρημάτων είναι ιδιαίτερης σημασίας για την εύρυθμη λειτουργία τους. Η επιλογή κάθε φορά της βέλτιστης διαδικασίας λήψης απόφασης είναι συνάρτηση: α) της βαρύτητας που έχει κάθε απόφαση για το εγχείρημα και τους στόχους του, β) των λειτουργικών και πρακτικών αναγκών του εγχειρήματος, γ) της εξοικείωσης των μελών του εγχειρήματος με το κάθε είδος διαδικασίας λήψης απόφασης. Ανεξάρτητα από την επιμέρους διαδικασία στα συνεργατικά εγχειρήματα ζωτικής σημασίας είναι η έμφαση στο διάλογο και τη συμμετοχή όλων και η καλλιέργεια κουλτούρας σεβασμού όλων των απόψεων.

Συζητώντας για την ομαλή λειτουργία μιας αυτοδιαχειριζόμενης ομάδας και τους πιθανούς λόγους ύπαρξης δυσλειτουργιών

Ένας σημαντικός τομέας στη συζήτηση για τη βιωσιμότητα των αυτοδιαχειριζόμενων ομάδων αφορά στους λόγους που οδηγούν μια ομάδα να είναι λειτουργική και κατά συνέπεια να αναπτύσσεται και να επιτελεί το έργο της. Σύμφωνα με την εμπειρία από τις ομάδες αυτοβοήθειας/αλληλοβοήθειας (Λαϊνάς & Δημητριάδου, υπό δημοσίευση) η ομαλή λειτουργία μιας αυτοδιαχειριζόμενης ομάδας εξαρτάται από:

- *Τους στόχους*, οι οποίοι είναι σημαντικό να είναι απλοί και επιτεύξιμοι. Ειδικά σε μια ομάδα που κάνει τα πρώτα της βήματα, οι απλοί και επιτεύξιμοι στόχοι διευκολύνουν ιδιαίτερα τη λειτουργία της.
- *Ένα ξεκάθαρο πλαίσιο λειτουργίας*, το οποίο αποσαφηνίζει τη στάση των μελών έναντι της ομάδας και τη στάση της ομάδας έναντι των μελών. Είναι σημαντικό το πλαίσιο λειτουργίας να είναι συλλογικά θεσπισμένο από όλα τα μέλη.
- *Τους ξεκάθαρους ρόλους και τη δυνατότητα εναλλαγής των ρόλων*, που αναλαμβάνουν τα μέλη εντός της ομάδας. Με αυτό τον τρόπο μειώνονται οι πιθανότητες συσσώρευσης εξουσίας σε κάποια μέλη και οι πιθανότητες παθητικοποίησης και αποστασιοποίησης των υπολοίπων.
- *Ένα αδρό πλαίσιο λειτουργίας των συναντήσεων της ομάδας*, το οποίο να δίνει έμφαση στην ισότιμη συμμετοχή όλων των μελών.
- *Την ανάπτυξη ενός κλίματος φιλιότητας και βασικής εμπιστοσύνης* μεταξύ των μελών της ομάδας.
- *Την ενασχόληση με τα όποια οργανωτικά ή άλλα προβλήματα* προκύπτουν, έτσι ώστε να μη συσσωρεύονται άλυτα προβλήματα στην πορεία της ομάδας.
- *Τις διαφανείς διαδικασίες και τη συστηματική ανατροφοδότηση* για τις επιμέρους δράσεις της ομάδας, καθώς με αυτό τον τρόπο ενισχύεται συμμετοχικότητα και η αίσθηση του ανήκειν.

Αντίθετα μια αυτοδιαχειριζόμενη ομάδα μπορεί να δυσλειτουργεί για διάφορους λόγους όπως επισημαίνεται στην ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας (Borkman, Munn-Giddings & Boyce 2020, Kurtz 1997, Borkman 1999, Ζαφειρίδης & Λαϊνάς 2009). Πέρα από τη μη ευόδωση των παραπάνω παραγόντων που διευκολύνουν την ομαλή λειτουργία μιας αυτοδιαχειριζόμενης ομάδας, υπάρχουν και κάποιοι επιπλέον συγκεκριμένοι παράγοντες που οδηγούν σε ενδεχόμενη δυσλειτουργία:

- *Οι μη ξεκάθαροι στόχοι μιας ομάδας.* Όταν τα μέλη μιας ομάδας δεν έχουν ξεκαθαρίσει με σαφήνεια τους στόχους της, τότε η ύπαρξη διαφωνιών ως προς τον προσανατολισμό αυτής, τις δράσεις που είναι σημαντικό να γίνουν και το επίπεδο της δέσμευσης που είναι απαραίτητο, είναι μερικές από τις σημαντικές δυσλειτουργίες που μπορεί να προκύψουν.
- *Η έλλειψη δομής και συλλογικά θεσπισμένου πλαισίου λειτουργίας* αποτελεί έναν από τους βασικούς παράγοντες δυσλειτουργίας των αυτοδιαχειριζόμενων ομάδων. Όπως ήδη έχει αναφερθεί το συλλογικά θεσπισμένο πλαίσιο λειτουργίας αποτελεί την ουσιαστικότερη ασφαλιστική δικλείδα τόνωσης της αίσθησης του ανήκειν στην ομάδα, αλλά και της πρόληψης και αντιμετώπισης διαφόρων δυσλειτουργιών. Αντίθετα, η απουσία του οδηγεί σε σημαντικές οργανωτικές δυσαρμονίες, οι οποίες ειδικά σε μια αυτοδιαχειριζόμενη ομάδα μπορούν να διακινδυνεύσουν τη συνέχισή της.
- *Ο μη καταμερισμός αρμοδιοτήτων* ανάμεσα στα μέλη και οι συναντήσεις της ομάδας που δεν βασίζονται σε οποιοδήποτε κανονιστικό πλαίσιο. Η αυτοοργάνωση και η αυτοδιαχείριση σε ομαδικά πλαίσια για να είναι εφαρμόσιμες, οφείλουν να συνοδεύονται από κανόνες, οι οποίοι είναι συλλογικά διαμορφωμένοι και οι οποίοι επιτρέπουν σε όλα τα μέλη, ανεξάρτητα από τα επιμέρους χαρακτηριστικά τους, να συμμετέχουν ισότιμα στις διαδικασίες της ομάδας. Όταν δεν υπάρχει ξεκάθαρος καταμερισμός εργασιών και δεν υπάρχει πλαίσιο λειτουργίας των συναντήσεων τότε η δυνατότητα ισότιμης συμμετοχής μειώνεται και ταυτόχρονα πλήττεται ο πυρήνας της έννοιας της αυτοδιαχείρισης που είναι η ενεργός συμμετοχή όλων των εμπλεκόμενων.
- *Η συσσώρευση εξουσίας σε συγκεκριμένα μέλη* και η αδυναμία των ιδρυτικών μελών να λειτουργήσουν ως μέλη της διευρυμένης ομάδας. Ένας σημαντικός κίνδυνος για τις αυτοδιαχειριζόμενες ομάδες είναι η συσσώρευση της εξουσίας σε λίγα μέλη. Συνήθως τα μέλη αυτά είναι τα περισσότερο ενεργά ή τα μέλη με τη μεγαλύτερη εμπειρία, όπως τα ιδρυτικά μέλη μιας ομάδας. Όταν όμως μια αυτοδιαχειριζόμενη ομάδα δε λειτουργεί δημοκρατικά, αυξάνεται σημαντικά ο κίνδυνος διαλυτικών φαινομένων καθώς η έννοια της αυτοδιαχείρισης και της αυτοοργάνωσης είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη δημοκρατική λειτουργία ενός εγχειρήματος. Στο πλαίσιο εντάσσεται και ο αναπτυσσόμενος προβληματισμός για το ρόλο των ιδρυτικών μελών σε ένα εγχείρημα Κ.Α.Ο. Η εμπειρία και συνολική οπτική του εγχειρήματος που διαθέτουν, συνιστούν ένα σημαντικό κεφάλαιο για την περαιτέρω εξέλιξη του εγχειρήματος υπό την

προϋπόθεση της δυνατότητας τους να λειτουργήσουν σε μια ισότιμη σχέση με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας.⁴

- Η γραφειοκρατικοποίηση της ομάδας και η «φειτικοποίηση» των διαδικασιών. Ενώ όπως έχει αναφερθεί η τήρηση του συμφωνημένου πλαισίου είναι ζωτικής σημασίας για μια αυτοδιαχειριζόμενη ομάδα, ένας σημαντικός κίνδυνος είναι να εμφανιστούν ακραία φαινόμενα γραφειοκρατικοποίησης και «τυπολατρίας» στη λειτουργία μιας ομάδας. Μια αυτοδιαχειριζόμενη ομάδα που βασίζεται κατά κύριο λόγο στο ενισχυμένο κοινωνικό κεφαλαίο (εμπιστοσύνη, σχέσεις, αμοιβαιότητα) των μελών της, που προκύπτει ως αποτέλεσμα της δομής και της λειτουργίας της, είναι σημαντικό να μην εγκλωβίζεται στην τήρηση των διαδικασιών με απρόσωπο και διοικητικό τρόπο. Αντίθετα, η βασική υπόμνηση, που οφείλει να υπάρχει πάντα στα αυτοδιαχειριζόμενα πλαίσια, είναι ότι η τήρηση των συνδιαμορφωμένων κανόνων έχει ως βασικό στόχο τη βελτίωση της επικοινωνίας και της συμμετοχής όλων των μελών, ώστε το τελικό αποτέλεσμα να αποτελεί προϊόν συνδημιουργίας όλων.

Συνολικά οι κίνδυνοι για τη βιώσιμη λειτουργία ενός αυτοδιαχειριζόμενου ομαδικού εγχειρήματος στο πλαίσιο της Κ.Α.Λ.Ο. συνδέονται σε μεγάλο βαθμό με την εμφάνιση του φαινομένου της αποαμοιβαιοποίησης, της σταδιακής δηλαδή απώλειας χαρακτηριστικών που είναι συνδεδεμένα με την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία. Τέτοια χαρακτηριστικά είναι η δημοκρατική διακυβέρνηση, οι αλληλέγγυες σχέσεις μεταξύ των μελών, η συστηματική και ενεργή συμμετοχή των μελών στις διαδικασίες του εγχειρήματος και γενικότερα λειτουργίες που είναι άμεσα συνδεδεμένες με τη συνεταιριστική φιλοσοφία και αρχές. Η αποαμοιβαιοποίηση μπορεί να οδηγήσει σε δύο δρόμους. Ο πρώτος αφορά στον εκφυλισμό του εγχειρήματος σε μια παραδοσιακού τύπου επιχείρηση ή στη διάλυσή του. Ο δεύτερος στην αναγέννηση αυτού μέσα από επαναπροσδιορισμό των στόχων και του τρόπου λειτουργίας του, ώστε να εφαρμόζει έμπρακτα τις συνεταιριστικές αρχές (Ntrinias 2016).

Η επίλυση συγκρούσεων

Ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα που απασχολούν τις ομάδες γενικά και τα αυτοδιαχειριζόμενα ομαδικά εγχειρήματα ειδικότερα είναι οι συγκρούσεις που

⁴ Σε αντίθετη περίπτωση που τα ιδρυτικά μέλη είτε διεκδικούν τα ίδια διαρκώς μια διακριτή θέση στην ομάδα, είτε το ίδιο το εγχείρημα εναποθέτει μόνο ή κυρίως στα μέλη αυτά τις σημαντικές και ουσιαστικές εργασίες, η πιθανότητα φαινομένων συσσώρευσης εξουσίας και μη δημοκρατικής λειτουργίας είναι σημαντική.

προκύπτουν. Γνωρίζουμε από τη θεωρία για τις ομάδες ότι μια σύγκρουση δεν έχει απαραίτητα αρνητική χροιά. Μία σύγκρουση μπορεί να αναδείξει δομικά προβλήματα ή προβλήματα σχέσεων που πρέπει να διορθωθούν προκειμένου η ομάδα να εξελιχτεί. Υπό αυτό το πρίσμα, μία σύγκρουση μπορεί να αποτελέσει ευκαιρία ανάπτυξης για μία ομάδα. Από την άλλη πλευρά, μια σύγκρουση που δεν επιλύεται έγκαιρα μπορεί να προκαλέσει σοβαρές δυσλειτουργίες, ακόμη και διάλυση της ομάδας (Forsyth 2010).

Στο πλαίσιο των αυτοδιαχειριζόμενων συλλογικών εγχειρημάτων το θέμα των συγκρούσεων απασχολεί ιδιαίτερα το πεδίο, καθώς η εμπειρία δείχνει ότι αποτελεί ένα βασικό λόγο διάλυσης διαφόρων εγχειρημάτων. Για την πρόληψη και αντιμετώπιση των συγκρούσεων προτείνονται οι εξής βασικοί τρόποι (Λαϊνός & Δημητριάδου, υπό δημοσίευση):

- *Τήρηση και διαφύλαξη των δημοκρατικών διαδικασιών διακυβέρνησης και λειτουργίας* του εγχειρήματος, προκειμένου να ευνοείται η ενεργός συμμετοχή όλων των εμπλεκόμενων και να προληφθούν έντονες διαφωνίες και συγκρούσεις.
- *Υπαρξη ξεκάθαρων και συλλογικά διαμορφωμένου πλαισίου αρχών και τρόπων λειτουργίας των ομάδων*, στο οποίο μπορούν να προστρέχουν οι συμμετέχοντες/ούσες σε περίπτωση έντονης διαφωνίας/σύγκρουσης. Η ύπαρξη ενός πλαισίου που έχει διαμορφωθεί από όλους και όλες στο πλαίσιο ενός αυτοδιαχειριζόμενου εγχειρήματος, αποτελεί την πλέον σημαντική ασφαλιστική δικλείδα για την υπέρβαση προβλημάτων.
- *Υιοθέτηση λειτουργικών προτύπων διαπραγμάτευσης*, έτσι ώστε να αποφεύγονται οι διαφωνίες/συγκρούσεις που αποκτούν προσωπικό χαρακτήρα, αποπροσανατολίζουν το εγχείρημα και είναι δυσκολότερο να επιλυθούν. Στον Πίνακα 1, προτείνεται ένα μοντέλο διαπραγμάτευσης με αρχές και συγκρίνεται με δύο άλλα είδη διαπραγμάτευσης, τα οποία είναι επικεντρωμένα περισσότερο στα προσωπικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων.
- *Αναζήτηση βοήθειας/διευκόλυνσης από ένα εξωτερικό συνεργάτη*. Σε περιπτώσεις που το εγχείρημα αδυνατεί να υπερβεί τη σύγκρουση μέσα από τις συλλογικές του διαδικασίες προτείνεται να απευθυνθεί σε ένα/μία κοινωνικό επιστήμονα (Ψυχολόγο, Κοινωνικό Λειτουργό κ.ά.) με γνώσεις στη δυναμική της ομάδας προκειμένου να διευκολυνθεί στην επίλυση της σύγκρουσης. Βασική προϋπόθεση είναι ο/η κοινωνικός επιστήμονας να έχει στοιχειώδη γνώση του πεδίου της Κ.Α.Ο. έτσι ώστε οι προτάσεις του να συμπεριλαμβάνουν τα ιδιαίτερα δυναμικά του πεδίου. Μια πρακτική

που προκύπτει από το πεδίο και είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι αντί του/της κοινωνικού επιστήμονα να καλείται ως διευκολυντής/τρια ένας έμπειρος άνθρωπος του πεδίου της Κ.Α.Λ.Ο., ο/η οποίος/α είναι πρόσωπο κοινής αποδοχής και εμπιστοσύνης από όλα τα μέλη. Πρόκειται για μία πρακτική με σημαντική απήχηση και αποτελέσματα, αφού η εμπειρία από το συγκεκριμένο πεδίο και το ενδιαφέρον για αυτό μπορεί να λειτουργήσει ιδιαίτερα θετικά στην υπέρβαση μιας σύγκρουσης.

Πίνακας 1. Συγκρίσεις μεταξύ τριών τύπων διαπραγμάτευσης

Επίπεδο	Ήπια διαπραγμάτευση	Σκληρή διαπραγμάτευση	Διαπραγμάτευση βασισμένη σε αρχές
Αντίληψη των άλλων	Φίλοι	Αντίπαλοι	Επιλυτές/ριες προβλημάτων
Στόχοι	Συμφωνία	Νίκη	Ένα σοφό αποτέλεσμα που επιτυγχάνεται φιλικά και αποτελεσματικά
Παραχωρήσεις	Γίνονται παραχωρήσεις για να καλλιεργηθεί η σχέση	Απαιτούνται παραχωρήσεις προκειμένου να υπάρξει σχέση	Διαχωρίζονται οι άνθρωποι από το πρόβλημα
Άνθρωποι έναντι προβλημάτων	Είμαστε ήπιοι/ες έναντι των ανθρώπων και των προβλημάτων	Είμαστε σκληροί/ες και με το πρόβλημα και με τους ανθρώπους	Είμαστε ήπιοι/ες με τους ανθρώπους, σκληροί/ες με το πρόβλημα
Εμπιστοσύνη	Εμπιστοσύνη στους άλλους	Έλλειψη εμπιστοσύνης έναντι των άλλων	Προχωράμε ανεξάρτητα από την εμπιστοσύνη
Θέσεις	Αλλάζουμε θέσεις εύκολα	Είμαστε προσκολλημένοι/ες στη θέση μας	Εστίαση στα ενδιαφέροντα/συμφέροντα όχι στις θέσεις
Διαπραγμάτευση	Κάνουμε προσφορές	Απειλούμε	Διερευνούμε ενδιαφέροντα/συμφέροντα
Κατώτατη γραμμή/όριο διαπραγμάτευσης	Αποκαλύπτουμε την κατώτατη γραμμή διαπραγμάτευσης	Αποπροσανατολίζουμε όσον αφορά στην κατώτατη γραμμή	Αποφεύγουμε να έχουμε μια κατώτατη γραμμή
Απώλειες και κέρδη	Αποδοχή απωλειών μίας πλευράς για να επιτευχθεί συμφωνία	Απαίτηση απωλειών μίας πλευράς ως τίμημα για την επίτευξη συμφωνίας	Επινόηση επιλογών για αμοιβαία κέρδη

Συνέχεια στην επόμενη σελίδα

Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα

Αναζήτηση	Αναζήτηση για μία απάντηση - την οποία θα δεχθούν	Αναζήτηση για μία απάντηση - την οποία εσύ θα δεχθείς	Ανάπτυξη πολλαπλών επιλογών για να υπάρξει επιλογή- Απόφαση αργότερα
Κριτήρια	Επιμονή σε συμφωνία	Επιμονή στη θέση σου	Επιμονή στη χρήση αντικειμενικών κριτηρίων
Ανταγωνισμός ή διαγωνισμός θέλησης	Αποφυγή διαγωνισμού	Νίκη στη διαμάχη των θέλω	Επίτευξη ενός αποτελέσματος που βασίζεται σε προκαθορισμένα πρότυπα όχι σε θέλω
Πίεση	Υποχώρηση σε πίεση	Εφαρμογή πίεσης	Είμαστε ανοικτοί/ες σε λογική επιχειρηματολογία και αιτιολογία. Υποχώρηση στις αρχές όχι στην πίεση.

Πηγή: Fisher & Ury 1981 στο: Forsyth 2010

Επίλογος

Η συζήτηση για τη δημιουργία και τη λειτουργία ομάδων στο πλαίσιο της Κ.Α.Ο. είναι σημαντικό να στηρίζεται στη βασική θέση των σύγχρονων προσεγγίσεων στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών για τον κεντρικό ρόλο του ευρύτερου κοινωνικοπολιτικού και πολιτισμικού πλαισίου στην εξέλιξη των διαφόρων εγχειρημάτων (Ζαϊμάκης 2011, Orford 2008). Η θέση αυτή, η οποία αφορά κατεξοχήν και το πεδίο της Κ.Α.Ο., μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι όσα συζητούνται στο παρόν κείμενο έχουν τη θέση ενός προτεινόμενου πλαισίου κατανόησης και δράσης και δεν έχουν τη θέση μιας άκαμπτης και απόλυτα εφαρμόσιμης «εργαλειοθήκης». Αντίθετα τα εγχειρήματα στο πεδίο της Κ.Α.Ο., που έχουν αποδείξει τη δυνατότητά τους όχι μόνο να αξιοποιούν την υφιστάμενη γνώση, αλλά και να παράγουν ιδέες και πρακτικές με βάση τη συστηματική τους δράση στο πεδίο, οφείλουν να προσαρμόζουν τις όποιες θεωρητικές προσεγγίσεις και προτάσεις με βάση τις δικές τους ανάγκες και προοπτικές.

Βιβλιογραφία

Εβλθηνόγλωση

- Αδάμ Σ. (2014) *Οδηγός δημιουργίας κοινωνικών επιχειρήσεων*, Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ Ελλάδας.
- Ζαϊμάκης Γ. (2011) *Κοινωνική Εργασία και Τοπικές Κοινωνίες. Ανάπτυξη, Συλλογική δράση, Ποδηποητισμικότητα*. Αθήνα: Πιλέθρον (δεύτερη έκδοση).
- Ζαφειρίδης Φ., Λαϊνός Σ. (2007) Εξαρτήσεις και Αυτοβοήθεια, *Κοινωνία & Ψυχική Υγεία*, 5: 4 – 8.
- Ζαφειρίδης Φ., Λαϊνός Σ. (2009) «Οι ελλοχεύοντες κίνδυνοι για τη ριζοσπαστικότητα των ΑΑ και ΝΑ». Στο: Ζαφειρίδης Φ. (2009), *Εξαρτήσεις και Κοινωνία. Θεραπευτικές κοινότητες, ομάδες αυτοβοήθειας* (σελ. 263 -301), Αθήνα: Εκδόσεις Κέδρος, 263 -301.
- Λαϊνός Σ., Δημητριάδου Κ. (υπό έκδοση) *Οδηγός δημιουργίας ομάδων αυτοβοήθειας/ αλληλοβοήθειας*, Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ Ελλάδας.

Ξενόγλωση

- Borkman T. (1999) *Understanding self - help / mutual aid: Experiential learning in the commons*, New Jersey: Rutgers University Press.
- Borkman T., Munn-Giddings C. and Boyce M. (2020) “Self-Help/Mutual Aid Groups and Peer Support: A Literature Review”, *Voluntaristics Review* 5 (2-3): 1-219.
- Doherty B., Foster G., Mason C., Meehan J., Meehan K., Rotheroe N., and Royce M. (2009) *Management for Social Enterprise*. London: Sage.
- Forsyth, D. R. (2010) *Group dynamics*. Belmont, CA: Wadsworth Publishing Company.
- Gidron B. and Chesler M. (1994) “Chapter 1. Universal and particular attributes of self-help: A framework for international and intranational analysis”, *Journal of Prevention & Intervention in the Community*, 11 (1): 1-44.
- Glassman M. (2000) “Mutual aid theory and human development: Sociability as primary”, *Journal for the theory of social behaviour*, 30 (4): 391-412.
- Hammer D. (2015) *Democratic Governance. The design of governance systems for worker cooperatives*, The ICA Group. Διαθέσιμο στον εξής σύνδεσμο: <https://base.socioeco.org/docs/democratic-governance-the-design-of-governance-systems-for-worker-cooperatives.pdf>
- Hogg M. A., and Tindale S. (2008) *Εγχειρίδιο Κοινωνικής Ψυχολογίας: Διεργασίες ομάδας*, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Kropotkin P. (1902) *Mutual Aid: A Factor in Evolution*. Boston: Extending Horizons Books. Ελληνική έκδοση: Κροπότκιν, Π. (2009). *Αλληλοβοήθεια. Ένας παράγοντας της εξέλιξης*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

- Kurtz L. (1997) *Self – help and support groups. A handbook for practitioners*, Thousand Oaks: Sage Publications.
- Mook L., Chan A., and Quarter J. (2012) “Self-help and the social economy: A synthesis”, *International Journal of Self-Help & Self-Care*, 6 (2): 129-149.
- Munn-Giddings C. (2001) Links between Kropotkin’ theory of ‘mutual aid’ and the values and practices of action research, *Educational Action Research*, 9 (1): 149-158.
- Munn-Giddings C., Oka T., Borkman T., Chikoto G. L., Matzat J., and Montapou-Fraire R. (2016) Self-help and mutual aid group volunteering. In *The Palgrave Handbook of Volunteering, Civic Participation, and Nonprofit Associations*, London: Palgrave Macmillan, 393-416.
- Ntrinias T. (2016) *Change in co-operative organizations: the case of Greek pharmaceutical co-operatives*, (Doctoral dissertation, Salford: University of Salford).
- Orford J. (2008) *Community Psychology. Challenges, Controversies and Emerging Consensus*, Chichester: Wiley.
- Riessman F. (1997) “Ten self-help principles”, *Social Policy*, 27: 6-11.
- Rothschild J. (2018) Creating participatory democratic decision-making in local organizations. In R. A. Cnaan R. A. and C. Milofsky C. (Eds.), *Handbook of Community Movements and Local Organizations in the 21st Century*, New York: Springer International Publishing, 127–140.
- Tuckman B. and Jenson M. (1977) “Stages of small-group development revisited”, *Group and Organizational Studies*, 2 (4): 419-27.
- Tuckman B. W. (1965) “Developmental sequence in small groups”, *Psychological bulletin*, 63 (6): 384 - 399.

Μανώλης Τζουβελέκας

(Αυτο)αξιολογώντας την οργάνωση και λειτουργία ενός φορέα Κ.Α.Ο. Το μοντέλο CAFsocial

Το παρόν κείμενο,¹ καινοτομεί και αποτυπώνει ένα μοντέλο οργανωσιακής αυτο- αξιολόγησης σε Τράπεζα Χρόνου ως φορέα Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (Κ.Α.Ο.). Οι Bindewald and Steed (Bindewald and Steed: 2014) στο πλαίσιο του προγράμματος Community Currencies in Action αποτυπώνουν τη μεθοδολογία αξιολόγησης αντικτύπου συμπληρωματικών νομισμάτων «Θεωρία της Αλλαγής», (Theory of Change ή ToC) και επιχειρηματολογούν υπέρ της ανάγκης τεκμηρίωσης με αποδείξεις. Υπάρχουν διάφορα μοντέλα, εργαλεία και δείκτες στην Κοινωνική (και Αλληλέγγυα) Οικονομία με καλυπτόμενο εύρος από δείκτες (π.χ. σύστημα δεικτών IRIS) μέχρι τον κοινωνικό αντίκτυπο (Πρότυπα Κοινωνικής Αναφοράς/Social Reporting Standard, Κοινωνική Απόδοση Επένδυσης/Social Return on Investment) και τις λειτουργίες της οργάνωσης (Κοινωνική Ελεγκτική/Social Audit). Θεωρήσεις που εξετάζουν την οργάνωση, τις λειτουργίες, τα αποτελέσματα και τον αντίκτυπό της είτε σε μερικό είτε σε ολικό επίπεδο.

Χρησιμοποιούμε ένα διεθνώς αναγνωρισμένο μοντέλο Ολικής Ποιότητας, διαφοροποιημένο για να καλύπτει τις ανάγκες της Κ.Α.Ο., χωρίς να απομακρύνεται από τις στοιχειώδεις αρχές της οργάνωσης. Είναι ουσιαστικό οι φορείς/οργανώσεις που ανήκουν στις τρεις σφαίρες (δημόσιος τομέας, ιδιωτικός τομέας, τρίτος τομέας) να μπορούν να χρησιμοποιούν την ίδια γλώσσα, παρά τις συγκλίνουσες/αποκλίνουσες προσεγγίσεις τους στον τομέα της κοινωνίας και της οικονομίας. Αυτό ωφελεί την ίδια την κοινωνία με τη βελτίωση της ευημερίας και των συνθηκών διαβίωσης καθώς και της περιβαλλοντικής

---

¹ Το κείμενο που ακολουθεί αποτελεί επεξεργασμένη μορφή ενότητας του 8ου κεφαλαίου, Τζουβελέκας, 2020, (Διδακτορική Διατριβή με επιβλέπουσα την Αν. Καθηγήτρια Κλήμη-Καμινάρη Ολυμπία) και παρουσιάστηκε στο Εργαστήρι του 2ου Κύκλου του ΚΕΚΑΠΕΡ στις 22/5/2021.

προστασίας.

Καθ' όλη τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας τηρήθηκε και εφαρμόστηκε η ουσία της αξιολόγησης της οργάνωσης των άτυπων ομάδων και δικτύων αλληλεγγύης καθώς και συμπληρωματικών νομισμάτων. Από τη γνώση του χώρου της Κ.Α.Ο. προκύπτει ήδη ότι οι πρωτοβουλίες και οι προσπάθειες των συλλογικοτήτων δεν έχουν βιώσιμο αποτέλεσμα σε βάθος χρόνου, παραμένουν περιορισμένες σε στενό κύκλο, ενώ δυνητικά θα μπορούσαν να συμβάλλουν σε μια ουσιαστική αλλαγή θεώρησης του κυρίαρχου οικονομικού παραδείγματος. Για την ποιοτική αναβάθμισή τους θα πρέπει να ακολουθηθούν, με συνεπή και επιστημονικό τρόπο, οι αρχές οργάνωσης και διοίκησης, καθώς και η παρακολούθηση των διαδικασιών και η βελτίωσή τους.

Συμφωνήθηκε με συγκεκριμένο φορέα Κ.Α.Ο. η διενέργεια οργανωσιακής αυτοαξιολόγησης μέσω της χρήσης του ευρωπαϊκού μοντέλου αριστείας του Ευρωπαϊκού Ινστιτούτου Δημόσιας Διοίκησης (EIPA) «Κοινό Πλαίσιο Αξιολόγησης» ή «Common Assessment Framework» (ΚΠΑ/CAF). Η πρωτοτυπία, εκτός από τη χρήση του ΚΠΑ, αφορά στην ανάπτυξη ενός διαφοροποιημένου μοντέλου CAF, του CAFsocial ειδικά για φορείς της Κ.Α.Ο. Το μοντέλο CAFsocial για να έχει την εγκυρότητα και την ισχύ του CAF τηρεί την ανάπτυξή του, με ανάλυση σε 9 Κριτήρια και 28 υποκριτήρια (βλ. Σχήμα 1, Πίνακας 1).

Σκοπός είναι να αποτελέσει τη δεύτερη παραλλαγή του γενικού μοντέλου CAF, που είναι το CAF για την παιδεία (CAF Education). Εκτός από τα ερωτηματολόγια, προσαρμόστηκαν ανάλογα και αποτυπώθηκαν: α) το Εγχειρίδιο χρήσης, β) το Γλωσσάρι, ως συμπλήρωμα του Εγχειριδίου και γ) η Λίστα τεκμηριωτικών στοιχείων. Το μοντέλο μπορεί με ευκολία να αναπτυχθεί και να εφαρμοστεί σε επιχειρήσεις Κ.Α.Ο., σε πρωτοβουλίες συμπληρωματικών νομισμάτων ή άλλες πρωτοβουλίες Κ.Α.Ο. με τυπική ή άτυπη οργάνωση.

Η δομή των εννέα κριτηρίων προσδιορίζει τα κύρια σημεία που πρέπει να ληφθούν υπόψη σε οποιαδήποτε οργανωσιακή ανάλυση. Τα κριτήρια 1 έως 5 αφορούν στις διαχειριστικές πρακτικές του φορέα Κ.Α.Ο. τις λεγόμενες «Προϋποθέσεις». Οι προϋποθέσεις καθορίζουν το τι κάνει ο φορέας Κ.Α.Ο. και πώς προσεγγίζει τις λειτουργίες της, ώστε να επιτύχει τα επιθυμητά αποτελέσματα. Τα κριτήρια 6 έως 9, αφορούν τα «Αποτελέσματα» που επιτυγχάνει ο φορέας Κ.Α.Ο. ως προς τα μέλη, την κοινωνία, την κοινωνική ευθύνη και τους σημαντικούς τομείς της απόδοσης και υπολογίζονται με τη χρήση εκτιμήσεων και μετρήσεων της απόδοσης.

Τα 9 κριτήρια χωρίζονται σε 28 υποκριτήρια, τα οποία προσδιορίζουν τα κύρια ζητήματα που πρέπει να ληφθούν υπόψη όταν αξιολογείται ο φορέας Κ.Αλ.Ο. όπως αποτυπώνονται στον Πίνακα 1. Το περιεχόμενο κάθε υποκριτηρίου επεξηγείται μέσω *παραδειγμάτων*. Κάθε *παραδειγμα* αναφέρεται σε ένα πεδίο της οργανωσιακής πρακτικής, ώστε να διερευνηθεί πώς η οργάνωση ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις που απορρέουν από το εκάστοτε υπο-κριτήριο. Παρά το ότι δεν αφορούν σε όλα τα κριτήρια το σύνολο των οργανώσεων, πολλά από αυτά χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής κατά τη διάρκεια της αυτοαξιολόγησης. Η ενσωμάτωση των συμπερασμάτων από την αξιολόγηση των κριτηρίων των Προϋποθέσεων και των Αποτελεσμάτων στις οργανωσιακές πρακτικές του φορέα Κ.Αλ.Ο. αποτελεί τον αέναο κύκλο της κοινωνικής καινοτομίας και της μάθησης που συνοδεύει τις οργανώσεις στην πορεία τους προς την αριστεία.

Η συστημική και ολιστική προσέγγιση βάσει της Διοίκησης Ολικής Ποιότητας και του CAFsocial σημαίνει ότι αξιολογούνται προσεκτικά οι λειτουργίες του φορέα Κ.Αλ.Ο. και όλα τα συστατικά στοιχεία του φορέα Κ.Αλ.Ο. αλληλεξαρτώνται μεταξύ τους.

Σχήμα 1: CAFsocial, τροποποίηση μοντέλου CAF

Πηγή: Τζουβελέκας, 2020

Τα εννέα ερωτηματολόγια (ένα για κάθε κριτήριο με ερωτήσεις από όλα τα υποκριτήρια) προσαρμόστηκαν για να είναι όσο το δυνατόν εγγύτερα στη φιλοσοφία λειτουργίας και στους σκοπούς της κοινωνικής οργάνωσης και στην περίπτωση μας σε ένα φορέα Κ.Αλ.Ο.

Το μοντέλο στηρίζεται στις οκτώ αρχές της αριστείας:

Αρχή 1. Προσανατολισμός στα αποτελέσματα

Αρχή 2. Εστίαση στα μέλη

Αρχή 3. Ηγεσία και σταθερότητα ως προς τον σκοπό

Αρχή 4. Διαχείριση μέσω διαδικασιών και γεγονότων

Αρχή 5. Ανάπτυξη και συμμετοχή του ανθρώπινου δυναμικού

Αρχή 6. Συνεχής μάθηση, κοινωνική καινοτομία και βελτίωση

Αρχή 7. Ανάπτυξη συνεργασιών

Αρχή 8. Κοινωνική ευθύνη

Πίνακας 1: Κριτήρια και Υποκριτήρια του CAF_{social}

Κριτήριο	Υποκριτήριο	Περιεχόμενο υποκριτηρίου
#1 Ηγεσία	1.1	Σαφής κατεύθυνση ανάπτυξης αποστολής, οράματος και αξιών.
	1.2	Διαχείριση της Επιχείρησης Κ.Α.Ο. (Ε. Κ.Α.Ο.) της απόδοσης και της συνεχούς βελτίωσής της.
	1.3	Παρακίνηση και υποστήριξη των μελών της Ε. Κ.Α.Ο. και λειτουργία ως πρότυπο.
	1.4	Αποτελεσματική διαχείριση των σχέσεων με τοπικούς και κρατικούς φορείς, άλλες ομάδες Κ.Α.Ο.
#2 Στρατηγική και προγραμματισμός	2.1	Συλλογή πληροφοριών για τις παρούσες και τις μελλοντικές ανάγκες των μελών και άλλων ενδιαφερομένων μερών καθώς και πληροφορίες σχετικές με τη (συλλογική) ηγεσία.
	2.2	Ανάπτυξη της στρατηγικής και του προγραμματισμού λαμβάνοντας υπόψη με βάση τις πληροφορίες που έχουν συλλεχθεί.
	2.3	Διάδοση και εφαρμογή της στρατηγικής και του προγραμματισμού σε όλη την Ε. Κ.Α.Ο. και αναθεώρηση σε τακτική βάση.
	2.4	Σχεδιασμός, εφαρμογή και επικαιροποίηση του προγράμματος για την κοινωνική καινοτομία και την αλλαγή.

Συνέχεια στην επόμενη σελίδα

Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα

#3 Ανθρώπινο Δυναμικό	3.1	Προγραμματισμός, συνεργασία και βελτίωση του ανθρώπινου δυναμικού με διαφάνεια σε συνάρτηση με τη στρατηγική και τον προγραμματισμό.
	3.2	Προσδιορισμός, ανάπτυξη και αξιοποίηση των ικανοτήτων των μελών εναρμονίζοντας τις προσωπικές επιδιώξεις με τους σκοπούς της Ε. Κ.Α.Λ.Ο.
	3.3	Ενεργοποίηση και συμμετοχή των μελών μέσω της ανάπτυξης του ανοικτού διαλόγου και της ενίσχυσής τους, προκειμένου να βελτιωθεί η ευημερία τους.
#4 Συνεργασίες και πόροι	4.1	Ανάπτυξη και διαχείριση συνεργασιών με άλλες Ε. Κ.Α.Λ.Ο. και ομοειδείς φορείς.
	4.2	Ανάπτυξη και εφαρμογή των συνεργασιών με τους πολίτες/μέλη.
	4.3	Οικονομική διαχείριση.
	4.4	Διαχείριση πληροφορίας και γνώσης.
	4.5	Διαχείριση τεχνολογίας.
	4.6	Διαχείριση εγκαταστάσεων.
#5 Διαδικασίες	5.1	Προσδιορισμός, σχεδιασμός, διαχείριση και εισαγωγή καινοτομιών στις διαδικασίες σε συνεχή βάση με εμπλοκή των ενδιαφερομένων μερών.
	5.2	Ανάπτυξη και παροχή υπηρεσιών και προϊόντων προσανατολισμένων προς τα μέλη/πολίτες.
	5.3	Συντονισμός διαδικασιών στο σύνολο της Ε. Κ.Α.Λ.Ο. και με άλλες σχετικές οργανώσεις.
#6 Αποτελέσματα προσανατολισμένα προς τα μέλη/ πολίτες /χρήστες υπηρεσιών	6.1	Μετρήσεις της αντίληψης των πελατών και της κοινωνίας για την Ε. Κ.Α.Λ.Ο.
	6.2	Μετρήσεις της Απόδοσης της Ε. Κ.Α.Λ.Ο.

Συνέχεια στην επόμενη σελίδα

Συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα

#7 Αποτελέσματα για το ανθρώπινο δυναμικό	7.1	Ανταπόκριση της Ε. Κ.Α.Ο. στις ανάγκες και προσδοκίες των μελών της μέσω: των αποτελεσμάτων της Μέτρησης της Αντίληψης των μελών για την Ε. Κ.Α.Ο.
	7.2	Κάλυψη αναγκών και προσδοκιών των μελών της Ε. Κ.Α.Ο. μέσα από αποτελέσματα Δεικτών Αποτελεσματικότητας του ανθρώπινου δυναμικού της Ε. Κ.Α.Ο.
#8 Επιδόσεις στην Κοινωνική Ευθύνη	8.1	Μετρήσεις κοινωνικής αντίληψης σχετικά με τον κοινωνικό οικονομικό, περιβαλλοντικό αντίκτυπο.
	8.2	Μετρήσεις απόδοσης σχετικά με τον κοινωνικό οικονομικό, περιβαλλοντικό αντίκτυπο σε επίπεδο κοινωνίας.
#9 Κύρια αποτελέσματα	9.1	Εξωτερικές επιδόσεις: εκροές και αποτελέσματα σε στόχους.
	9.2	Εσωτερικές επιδόσεις: επίπεδο της αποδοτικότητας.

Πηγή: Τροποποιημένο μοντέλο CAF, Τζουβελέκας, 2020

Η διαδικασία της αυτο-αξιολόγησης

Η διαδικασία της αυτο-αξιολόγησης περιλάμβανε ένα προκαταρκτικό και δύο κύρια στάδια. Στο προκαταρκτικό στάδιο παρουσιάστηκε συνοπτικά το αντικείμενο της διδακτορικής έρευνας στα μέλη του φορέα Κ.Α.Ο. καθώς και η ιδέα της αυτοαξιολόγησης, το μοντέλο CAF και ζητήσαμε να εξεταστεί η δυνατότητα υλοποίησης της έρευνας πιλότου για το CAFsocial, απαντώντας παράλληλα σε ερωτήματα των μελών. Τα μέλη, έπειτα από πρόταση του Συντονιστικού οργάνου του φορέα Κ.Α.Ο. αποφάσισαν στην Ολομέλεια της Ε. Κ.Α.Ο. να υλοποιήσουμε από κοινού τον πιλότο στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας.

Τα κύρια στάδια της διαδικασίας περιλάμβαναν: α) το στάδιο του εργαστηρίου και τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων από τα μέλη του φορέα Κ.Α.Ο. και β) το στάδιο της παρουσίασης των αποτελεσμάτων. Τα ερωτηματολόγια αποτελούν προσαρμογή των ερωτηματολογίων CAF διατηρώντας την ουσία και τον τύπο του CAF, ανταποκρινόμενα, επίσης, στις ιδιαιτερότητες και στον οργανωσιακό τύπο του φορέα Κ.Α.Ο. Εξετάστηκαν από ιδρυτικά μέλη με μεγάλη εμπειρία στον φορέα και ενσωματώθηκαν οι παρατηρήσεις τους.

Πριν την υλοποίηση του εργαστηρίου, αποστείλαμε προπαρασκευαστικά, τα έντυπα συγκατάθεσης συμμετεχόντων στο Συντονιστικό για ενημέρωση. Βάσει της μεθοδολογίας του CAF όπως είχε ζητηθεί από τον ερευνητή, το Συντονιστικό αναζήτησε μέλη για να στελεχώσουν δύο ομάδες αυτο-αξιολόγησης. Η μία ομάδα θα αποτελούνταν από μέλη του φορέα Κ.Α.Λ.Ο. που έχουν εκλεγεί και απαρτίζουν το Συντονιστικό Όργανο και η άλλη ομάδα θα αποτελούνταν από μέλη του φορέα Κ.Α.Λ.Ο. Με αυτό τον τρόπο υπήρξε μια ομαδοποίηση με βάση την άμεση και καθημερινή εμπειρία και ώσμωση με τα οργανωτικά θέματα του φορέα Κ.Α.Λ.Ο.

Στο πρώτο στάδιο, υλοποιήθηκε εργαστήριο, στο οποίο παρουσιάστηκε αναλυτικότερα το μοντέλο CAF, το τροποποιημένο CAF_{social}, βασική ορολογία, ο σκοπός και η χρησιμότητα της αυτο-αξιολόγησης, απαντήθηκαν ερωτήσεις των μελών. Στον Πίνακα 2 αποτυπώνεται ο αριθμός των ερωτήσεων ανά Κριτήριο για κάθε ένα από τα 9 Κριτήρια του μοντέλου και τα οποία εμπεριέχουν αντιπροσωπευτικές ερωτήσεις για κάθε ένα από τα 28 υποκριτήρια.

Μεθοδολογικά, το σετ ερωτηματολογίων έχει την ίδια δομή, περιεχόμενο και αριθμό ερωτήσεων (n=142), όπως αποτυπώνεται στον Πίνακα 1. Η διαφοροποίηση έγκειται στο ότι στο πρώτο ερωτηματολόγιο ζητείται η αποτύπωση της «Σημαντικότητας» και στο δεύτερο η αποτύπωση της «Απόδοσης». Η κλίμακα βαθμολόγησης διαφέρει στα δύο ερωτηματολόγια. Η «Σημαντικότητα (Σ)» αποτυπώνει βαθμολογία από 0 έως 5, για τη μηδενική ή πολύ μεγάλη σημαντικότητα και αντίστοιχα για τις ενδιάμεσες κλίμακες, για το πρόσωπο που συμπληρώνει το ερωτηματολόγιο. Η «Απόδοση (Α)» αποτυπώνει το τι πραγματικά πετυχαίνει η Οργάνωση, εν προκειμένω η Ε. Κ.Α.Λ.Ο. για τα ερωτήματα που τίθενται στα Κριτήρια της αυτο-αξιολόγησης, με βάση τα στάδια του κύκλου του Deming (PlanDo-Check-Act) και είναι από 0–100. Υπάρχει και η επιλογή «X» σε περίπτωση που τα ερωτώμενα πρόσωπα δεν έχουν εκτίμηση της απόδοσης του Φορέα για το συγκεκριμένο ερώτημα. Με τον τρόπο αυτό δεν αλλοιώνεται το αποτέλεσμα με το να έμενε αναπάντητο ή να δίνονταν άλλος βαθμός.

Στην Εικόνα 1 απεικονίζεται ενδεικτικά το ερωτηματολόγιο του 8^{ου} κριτηρίου για την «Απόδοση» (το ίδιο ισχύει και για τη «Σημαντικότητα»). Αποτυπώνονται, το ερωτηματολόγιο και οι κλίμακες βαθμολόγησης.

Πίνακας 2: Κριτήρια και ερωτήσεις ανά Κριτήριο CAF_{social}

Κριτήριο	Αριθμός Ερωτήσεων / Κριτήριο
#1: Ηγεσία	20
#2: Στρατηγική και προγραμματισμός	14
#3: Ανθρώπινο Δυναμικό	13
#4: Συνεργασίες και πόροι	20
#5: Διαδικασίες	17
#6: Αποτελέσματα προσανατολισμένα προς τα μέλη/ πολίτες/χρήστες υπηρεσιών	12
#7: Αποτελέσματα για το ανθρώπινο δυναμικό	17
#8: Αποτελέσματα σχετικά με την Κοινωνία	14
#9: Κύρια αποτελέσματα επίδοσης	15
Σύνολο Ερωτήσεων:	142

Πηγή: SAB®, Τζουβελέκας, 2020

Εικόνα 1: Ερωτηματολόγιο CAFsocial Κριτήριο 8, Απόδοση

8. Αποτελέσματα σχετικά με την κοινωνική ευθύνη	ΑΠΟΔΟΣΗ						
	x	0	20	40	60	80	100
Πως αξιολογείτε την απόδοσης της Τράπεζας Χρόνου σας στα ακόλουθα θέματα:							
1. Η λειτουργία της Τ.Χ συμβάλλει στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων της περιοχής δραστηριότητάς της	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
2. Η δημόσια εικόνα της Τ.Χ κρίνεται ως θετική	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
3. Η συχνότητα και η ποιότητα των επαφών και της συνεργασίας της Τ.Χ, με τους τοπικούς κοινωνικούς φορείς θεωρείται ικανοποιητική	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
4. Η λειτουργία της Τ.Χ, επηρεάζει θετικά την ευρύτερη κοινωνία και οικονομία στον Χολαργό- Παπάγο	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
5. Η υποστήριξη των Α.Μ.Ε.Α. από την Τ.Χ είναι ικανοποιητική	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
6. Η λειτουργία της Τ.Χ, αναφορικά με τον παραγόμενο κοινωνικό αντίκτυπο (επίλυση κοινωνικών προβλημάτων) θεωρείται ικανοποιητική	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
7. Η λειτουργία της Τ.Χ, για την προστασία του περιβάλλοντος θεωρείται ικανοποιητική	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
8. Θεωρείται ικανοποιητική η δημοσιογραφική κάλυψη των δραστηριοτήτων της Τ.Χ από τα Μ.Μ.Ε.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
9. Κρίνονται ικανοποιητικές οι σχέσεις με άλλες οργανώσεις κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας και κοινωνικούς φορείς	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
10. Κρίνονται ικανοποιητικές οι προσπάθειες που καταβάλλει η Τ.Χ για την αντιμετώπιση των προβλημάτων μειονεκτούντων ομάδων πληθυσμού	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
11. Η λειτουργία της Τ.Χ, για την αειφόρο ανάπτυξη θεωρείται ικανοποιητική	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
12. Η Τ.Χ ενθαρρύνει τα μέλη της, να ασχολούνται με κοινωνικά ζητήματα και να δραστηριοποιούνται στο χώρο της κοινότητας των πολιτών	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
13. Η ανταλλαγή γνώσης και εμπειριών της Τ.Χ με άλλους φορείς κοινωνικής οικονομίας θεωρείται παραγωγική	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
14. Η Τ.Χ αναλαμβάνει πρωτοβουλίες πρόληψης κινδύνων υγείας και ατυχημάτων, για τα μέλη της	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Επεξήγηση της βαθμολογικής κλίμακας		
X	Η εκτίμηση της απόδοσης στο συγκεκριμένο πεδίο δεν είναι δυνατή	60
0	Απουσία μετρήσιμων αποτελεσμάτων	80
20	Μετρήσιμα αποτελέσματα με αρνητικές τάσεις ή αποκλίσεις από τους κύριους στόχους	100
40	Μετρήσιμα αποτελέσματα με σταθερές τάσεις ή επιτυχία ορισμένων από τους κύριους στόχους	

Μετρήσιμα αποτελέσματα με τάσεις βελτίωσης ή επιτυχία στους περισσότερους από τους κύριους στόχους

Μετρήσιμα αποτελέσματα με σημαντική πρόοδο ή επιτυχία σε όλους τους κύριους στόχους

Υπαρξη άριστων αποτελεσμάτων διαχρονικά. Όλοι οι κύριοι σημαντικοί στόχοι επιτυγχάνονται. Πραγματοποιούνται θετικές συγκριτικές με άλλες δημόσιες υπηρεσίες.

Πηγή: SAB®, Τζουβελέκας, 2020

Το εργαστήριο παρακολούθησαν συνολικά δεκατρία μέλη από τα οποία τα επτά αποτέλεσαν την Ομάδα «Σ» για το Συντονιστικό Όργανο και την Ομάδα «Μ» που περιελάμβανε έξι μέλη. Αφού διανεμήθηκαν τα έντυπα συγκατάθεσης και υπογράφηκαν από τις παριστάμενες/παριστάμενους και τον ερευνητή, η διαδικασία προχώρησε με την απάντηση των ερωτηματολογίων. Αρχικά όλοι/όλες που συμμετείχαν συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο «Σημαντικότητα» και ακολούθως το ερωτηματολόγιο «Απόδοση». Η συμπλήρωση ερωτηματολογίων διήρκεσε τρεις ώρες.

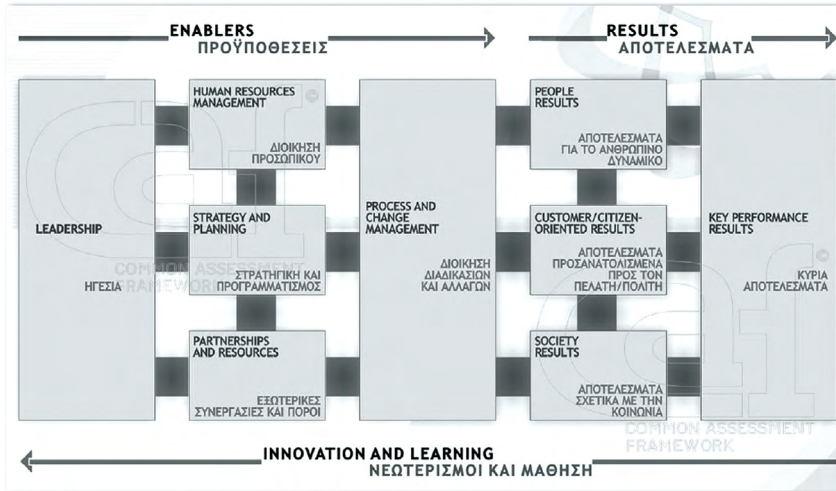
Η επεξεργασία των ερωτηματολογίων, που αποτελεί το βασικό εξαγόμενο του Α' σταδίου, πραγματοποιήθηκε το Δεκέμβριο του 2017 με τη χρήση του εξειδικευμένου λογισμικού SAB® (System Analyse Bewertung) για τη διενέργεια αυτο-αξιολόγησης CAF. Το εν λόγω λογισμικό είναι το αποτέλεσμα της διδακτορικής έρευνας του Δρ. Νικόλαου Ραπτάκη, από το Πανεπιστήμιο του Bochum, Μηχανικού Παραγωγής και Διοίκησης του Πολυτεχνείου Κρήτης. Η βραβευμένη και δοκιμασμένη μεθοδολογία SAB® σε πολλούς δημόσιους και μη κερδοσκοπικούς φορείς στην Ευρώπη και στην Ελλάδα, έχει αποδείξει την επιστημονική ακρίβεια και την ακεραιότητα των αποτελεσμάτων. Ο Ν. Ραπτάκης, μετέφερε τις ερωτήσεις του μοντέλου CAFsocial στο SAB®, μορφοποίησε τα ερωτηματολόγια για να μπορούν να διαβαστούν από τον σαρωτή και το λογισμικό και υλοποίησε τη διαδικασία που περιλαμβάνει τροφοδοσία του scanner με όλα τα ερωτηματολόγια. Ακολούθως το λογισμικό σε διάστημα 20-25 λεπτών παρήγαγε αυτόματα σειρά 140 διαφανειών με τα αποτελέσματα της έρευνας.

Η επεξεργασία των αποτελεσμάτων έγινε διακριτά για τις δύο ομάδες συμμετεχουσών και συμμετεχόντων και μια ενιαία για τη συνολική αξιολόγηση και εικόνα που έχουν τα μέλη για τον φορέα τους.

Στο πλαίσιο της έρευνας υλοποιήθηκαν τα βασικά και συνοπτικά αποτελέσματα στο εργαστήριο της Α' Φάσης και στην παρουσίαση των αποτελεσμάτων αναλύθηκε η Β' Φάση, η ιεράρχηση-προτεραιοποίηση. Κατά το Β' στάδιο έγινε η παρουσίαση των αποτελεσμάτων του Α' σταδίου σε ένα εργαστήριο δίωρης διάρκειας.

Στην Εικόνα 2 αποτυπώνεται απόσπασμα από πίνακα καταγραφής των απαντήσεων των ομάδων για το κριτήριο 2: Στρατηγική και Προγραμματισμός. Εδώ φαίνονται αθροιστικά όλες οι απαντήσεις που δόθηκαν από όλα τα μέλη για τα κριτήρια της Απόδοσης και της Σημασίας, με τις βαθμολογίες, για τις 14 ερωτήσεις (2-01 έως 2-14) που τέθηκαν σε κρίση.

Σχήμα 2: Το Μοντέλο CAF, λογισμικό SAB®

Εικόνα 2: Δείγμα αποτελεσμάτων ερωτηματολογίων CAFsocial

2. Στρατηγική και Προγραμματισμός - Πίνακες καταγραφής

2. Στρατηγική και Προγραμματισμός		Απόδοση					Σημασία							
		x	0	20	40	60	80	100	0	1	2	3	4	5
2-01	Αναγνωρίζονται ή καταγράφονται όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη στη λειτουργία της Τ.Χ	0	0	3	2	2	3	3	0	0	0	1	3	9
2-02	Συγκρετώνονται, αναλύονται συστηματικά πληροφορίες των αναγκών και προσδοκιών για τη λειτουργία της Τ.Χ και των γενικότερων εξελίξεων	0	1	1	6	3	1	1	0	0	0	1	4	8
2-03	Αξιολογούνται (και με κριτήρια κινδύνων- ευκαιριών) συστηματικά πληροφορίες, σχετικά με τις ανάγκες των εμπλεκόμενων φορέων στη λειτουργία της Τ.Χ	1	2	3	2	3	2	0	0	0	1	1	7	4
2-04	Εφαρμόζονται συστηματικά μέθοδοι μέτρησης, παρακολούθησης και αξιολόγησης της απόδοσης οι όλα τα επίπεδα της Τ.Χ	0	5	5	0	3	0	0	0	0	2	4	2	5
2-05	Αξιολογείται και αναθεωρείται η λειτουργία της Τ.Χ με εφαρμογή κινδύνων και ευκαιριών και με αναγνώριση και παρακολούθηση των κρίσιμων παραγόντων λειτουργίας	0	2	5	3	1	2	0	0	0	2	3	2	6
2-06	Αξιολογείται η ανάγκη για την αναθεώρηση του στρατηγικού και επιχειρησιακού σχεδιασμού καθώς και για την οργάνωση της Τ.Χ	1	1	2	5	1	3	0	1	1	1	4	2	4
2-07	Ο στρατηγικός προγραμματισμός εφαρμόζεται με τη συμφωνία των μελών στον καθορισμό προτεραιοτήτων και χρονοδιαγραμμάτων	0	0	1	4	3	2	3	0	1	0	1	4	7
2-08	Υλοποιούνται οι στόχοι με συστηματικό σχεδιασμό και ανάθεση ευθυνών και καθηκόντων στα μέλη	1	0	4	3	2	3	0	0	0	0	3	2	8
2-09	Αναπτύσσεται η εφαρμογή μιας οργανωσιακής κουλτούρας, με έμφαση στην εκπαίδευση, στο στρατηγικό προγραμματισμό και στον κοινωνικό αντίκτυπο	3	0	6	3	1	0	0	1	1	0	3	6	2
2-10	Εφαρμόζονται πρότυπα κοινωνικής αναφοράς και κοινωνικού αντίκτυπου ή διαίκησης ολικής ποιότητας	2	2	5	2	1	1	0	0	2	0	4	5	2
2-11	Εξασφαλίζονται οι απαραίτητα πόροι για την υλοποίηση των αλλαγών που σχεδιάζονται	1	1	4	1	4	1	1	0	1	2	1	4	5
2-12	Η στρατηγική και ο προγραμματισμός επιδιώκουν τη βιωσιμότητα της Τ.Χ	1	0	2	2	5	1	2	0	0	1	1	3	8
2-13	Αναγνωρίζεται η ανάγκη επέκτασης των δραστηριοτήτων χωρικά	1	1	4	0	4	1	2	0	0	2	3	5	3
2-14	Αναγνωρίζεται η ανάγκη εμπλοκα των δραστηριοτήτων από πρόσωπα και επιχειρήσεις	0	2	4	1	4	0	2	1	1	0	0	6	5

Στην Εικόνα 3 αποτυπώνεται η συνολική βαθμολογία και στα εννέα Κριτήρια του CAFsocial, διακριτά και σε σύνολο, τόσο για την απόδοση όσο και για τη σημασία που έχουν για τα μέλη. Ενώ το αποτέλεσμα στο πεδίο της Σημασίας είναι για κάθε κριτήριο υψηλό (>70) στην Απόδοση τόσο ανά κριτήριο όσο και συνολικά δεν υπερβαίνουν το βαθμό 50 και με το γενικό σύνολο και στα εννέα Κριτήρια να είναι 45. Άρα η συνολική σημασία = 79 > συνολική απόδοση = 45. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει που βρίσκεται ο φορέας Κ.Αλ.Ο. ή η κοινωνική οργάνωση, για να χρησιμοποιήσουμε τον όρο οργάνωση που χρησιμοποιείται και στις δημόσιες υπηρεσίες με τον όρο δημόσιες οργανώσεις.

Τα ίδια τα μέλη έκριναν, μέσα από τη συμμετοχή τους στην έρευνα και την ανώνυμη βαθμολόγηση του φορέα στον οποίο συμμετέχουν, ότι σε όρους «Απόδοσης» υπολείπεται σε σχέση με τη «Σημασία» που τα ίδια τα μέλη προσδίδουν στον φορέα και σε συστατικά στοιχεία της οργάνωσης, της λειτουργίας, του έργου και της βιωσιμότητάς της, όπως αποτυπώνεται στην Εικόνα 3.

Η Εικόνα 4 συνοψίζει τις βαθμολογίες της ομάδας των μελών, για κάθε κριτήριο από την πλευρά της σημασίας (σημαντικότητας) για κάθε μέλος που συμμετείχε στην έρευνα και από την πλευρά της απόδοσης, για κάθε μέλος, ομοίως. Άρα η συνολική σημασία για τα μέλη = 77 > συνολική απόδοση = 48.

Εικόνα 3: Συνολική Βαθμολογία CAF_{social}, Απόδοση και Σημασία

ΚΡΙΤΗΡΙΑ		ΑΠΟΔΟΣΗ			ΣΗΜΑΣΙΑ
		Αποτέλεσμα (%)	Βαθμοί	Μέγιστο	Αποτέλεσμα (%)
1	Ηγεσία	55	2,75	5	87
2	Στρατηγική και Προγραμματισμός	54	2,70	5	80
3	Ανθρώπινο Δυναμικό	46	2,30	5	81
4	Συνεργασίες και Πόροι	50	2,50	5	68
5	Διαδικασίες	40	2,00	5	74
6	Αποτελέσματα ως προς τον Πολίτη	44	2,20	5	73
7	Αποτελέσματα για το Ανθρώπινο Δυναμικό	56	2,80	5	83
8	Αποτελέσματα σχετικά με την Κοινωνία	32	1,60	5	71
9	Κύρια Αποτελέσματα Επίδοσης	57	2,85	5	77
Σύνολο		48	22	45	77

Πηγή: SAB®, Τζουβελέκας, 2020

Εικόνα 4: Βαθμολογία Μελών CAFsocial, Απόδοση και Σημασία

ΚΡΙΤΗΡΙΑ		ΑΠΟΔΟΣΗ			ΣΗΜΑΣΙΑ
		Αποτέλεσμα (%)	Βαθμοί	Μέγιστο	Αποτέλεσμα (%)
1	Ηγεσία	55	2,75	5	87
2	Στρατηγική και Προγραμματισμός	54	2,70	5	80
3	Ανθρώπινο Δυναμικό	46	2,30	5	81
4	Συνεργασίες και Πόροι	50	2,50	5	68
5	Διαδικασίες	40	2,00	5	74
6	Αποτελέσματα ως προς τον Πολίτη	44	2,20	5	73
7	Αποτελέσματα για το Ανθρώπινο Δυναμικό	56	2,80	5	83
8	Αποτελέσματα σχετικά με την Κοινωνία	32	1,60	5	71
9	Κύρια Αποτελέσματα Επίδοσης	57	2,85	5	77
Σύνολο		48	22	45	77

Πηγή: SAB®, Τζουβελέκας, 2020

Εικόνα 5: Βαθμολογία Συντονιστικού CAFsocial, Απόδοση και Σημασία

ΚΡΙΤΗΡΙΑ		ΑΠΟΔΟΣΗ			ΣΗΜΑΣΙΑ
		Αποτέλεσμα (%)	Βαθμοί	Μέγιστο	Αποτέλεσμα (%)
1	Ηγεσία	55	2,75	5	87
2	Στρατηγική και Προγραμματισμός	54	2,70	5	80
3	Ανθρώπινο Δυναμικό	46	2,30	5	81
4	Συνεργασίες και Πόροι	50	2,50	5	68
5	Διαδικασίες	40	2,00	5	74
6	Αποτελέσματα ως προς τον Πολίτη	44	2,20	5	73
7	Αποτελέσματα για το Ανθρώπινο Δυναμικό	56	2,80	5	83
8	Αποτελέσματα σχετικά με την Κοινωνία	32	1,60	5	71
9	Κύρια Αποτελέσματα Επίδοσης	57	2,85	5	77
Σύνολο		48	22	45	77

Πηγή: SAB®, Τζουβελέκας, 2020

Η Εικόνα 5 συνοψίζει τις βαθμολογίες της ομάδας των μελών που συμμετέχουν στο συντονιστικό, για κάθε κριτήριο από την πλευρά της σημασίας (σημαντικότητας) για κάθε μέλος που συμμετείχε στην έρευνα και από την πλευρά της απόδοσης, για κάθε μέλος, ομοίως. Η συνολική σημασία για τα μέλη = 82 > συνολική απόδοση = 40.

Οι βαθμολογίες με βάση τη “Σημασία” από το Συντονιστικό και τα Μέλη που συμμετείχαν στην έρευνα είναι πολύ πιο ομαλές και πολύ κοντά μεταξύ τους. Αυτό σημαίνει ότι αντιλαμβάνονται σχεδόν ταυτόσημα τη σημασία των ερωτημάτων που τους τέθηκαν μέσα από τη διαδικασία αυτοαξιολόγησης του CAFsocial. Αντίθετα, υπάρχει απόκλιση στις καμπύλες που αποτυπώνουν τις αποδόσεις των Ομάδων «Μ» και «Σ». Η έρευνα έδειξε επίσης ότι η Ομάδα των Μελών βαθμολόγησε την Απόδοση του φορέα Κ.Α.Ο. υψηλότερα σχεδόν σε όλα τα Κριτήρια με την Ομάδα του Συντονιστικού να υπολείπεται στη βαθμολογία, αξιολογώντας χαμηλότερα την απόδοση του φορέα Κ.Α.Ο. Ενδιαφέρον υπάρχει στη βαθμολόγηση του Κριτηρίου 1 (Ηγεσία στο CAF που αποτυπώνεται ως συλλογική Ηγεσία στο CAFsocial λόγω της δομής του).

Το λογισμικό υπολογίζει αυτόματα με βάση το σύνολο των απαντήσεων των ομάδων, τα σημεία από τα κριτήρια των “προϋποθέσεων” και των “αποτελεσμάτων” του CAFsocial που χρειάζεται να βελτιωθούν για να βελτιωθεί η απόδοση. Το λογισμικό δίνει 15 σημεία βελτίωσης από τις «Προϋποθέσεις». Αναφορικά με τα αποτελέσματα, η ανάλυση παρήγαγε και εδώ με βάση το κριτήριο «Αποτελέσματα» 15 σημεία βελτίωσης.

Σημεία Βελτίωσης

Είδαμε στην προηγούμενη ενότητα την αποτύπωση 30 σημείων βελτίωσης (15 για προϋποθέσεις και 15 για αποτελέσματα), με βάση τη φθίνουσα ταξινόμηση της διασποράς από τη μεγαλύτερη μέχρι την 15η παρατήρηση. Τα αποτελέσματα που παρουσιάζονται σε αυτή την ενότητα αφορούν στο σύνολο των απαντήσεων και των δύο Ομάδων για τα Σημεία Βελτίωσης ανά Κριτήριο για όλα τα εννέα Κριτήρια του μοντέλου και είναι περισσότερα από τα 30 προαναφερθέντα σημεία. Στην προηγούμενη ενότητα προκύπτουν 15 και 15 για να μπορεί η Ομάδα ή ο Φορέας να επικεντρωθεί σε αυτά και να βελτιώσει τις αποδόσεις τους. Στον Πίνακα 3 αποτυπώνονται τα πρώτα εννέα σημεία που χρήζουν βελτίωσης ανά Κριτήριο του CAFsocial. Εκτός από τα συνολικά συνοπτικά σημεία βελτίωσης στις προϋποθέσεις και στα αποτελέσματα το SAB σκιαγραφεί για κάθε ένα από τα εννέα Κριτήρια του CAFsocial. Περιοριζόμενοι στα πρώτα σημεία βελτίωσης ανά κριτήριο έχουμε τον Πίνακα 3.

Πίνακας 3: Πρωταρχικά Σημεία βελτίωσης ανά Κριτήριο*

Κριτήριο	Ερώτημα	Α	Σ	Δ
#1 Ηγεσία	Ανάπτυξη και διατήρηση πάγιων ή τακτικών συνεργασιών με άλλους φορείς αλληλέγγυας και κοινωνικής οικονομίας, πολίτες, ομάδες συμφερόντων, επιχειρήσεις	22	75	53
#2 Στρατηγική και Προγραμματισμός	Εφαρμόζονται συστηματικά μέθοδοι μέτρησης, παρακολούθησης και αξιολόγησης της απόδοσης σε όλα τα επίπεδα	22	75	53
#3 Ανθρώπινο Δυναμικό (μέλη)	Λαμβάνεται κατάλληλη μέριμνα για την ικανοποίηση των ιδιαίτερων αναγκών των μελών Α.Με.Α.	24	83	59
#4 Συνεργασίες και Πόροι	Υπάρχει οργανωμένη ενημέρωση πληροφόρηση της κοινωνίας ή ομάδων ενδιαφερόντων	23	77	54
#5 Διαδικασίες	Υπάρχει αξιοποίηση των οργανωτικών/κοινωνικών καινοτομιών άλλων φορέων Κ.Α.Λ.Ο. σε εθνικό/διεθνές επίπεδο	7	66	59
#6 Αποτελέσματα ως προς τον Πολίτη	Υπάρχουν μετρήσιμες βάσει δεικτών για την αποτελεσματικότητα της χρήσης νέων και καινοτόμων μεθόδων, στην διαδικασία εξυπηρέτησης πολιτών/χρηστών υπηρεσιών	18	72	54
#7 Αποτελέσματα για το Ανθρώπινο Δυναμικό (μέλη)	Τα μέλη υποβάλλουν παράπονα	37	82	45
#8 Αποτελέσματα σχετικά με την κοινωνική ευθύνη	Η λειτουργία αναφορικά με τον παραγόμενο κοινωνικό αντίκτυπο (επίλυση κοινωνικών προβλημάτων) θεωρείται ικανοποιητική	17	80	63
#9 Κύρια Αποτελέσματα Επίδοσης	Η ανάπτυξη, βελτίωση και διάχυση κοινωνικών καινοτομιών στην κοινωνία θεωρείται επιτυχημένη	26	74	48

Πηγή: Τζουβελέκας, 2020

(*): Α: Απόδοση, Σ: Σημασία, Δ: Διαφορά

Κάθε φορέας μπορεί να ασχοληθεί με σημεία που χρήζουν βελτίωσης, είτε με βάση τις βαθμολογίες, είτε με άλλα κριτήρια που συναποφασίζουν τα μέλη. Μπορούν για παράδειγμα να ξεκινήσουν από τα πιο βατά σημεία τα οποία

μπορεί να βρίσκονται στις τελευταίες θέσεις προς βελτίωση για να αποκτήσουν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στις δυνάμεις τους και κατόπιν να προχωρήσουν σε πιο σύνθετα σημεία ή προβλήματα προς επίλυση ή βελτίωση.

Εναλλακτικά θα μπορούσαν να επιλέξουν τα δύο ή τα τρία πρώτα από κάθε κριτήριο. Η επιλογή είναι καθαρά ενδεχομενική και αποτελεί τη δύναμη της δημοκρατικής διαδικασίας και των συμμετοχικών αποφάσεων που παράλληλα αυτοδεσμεύει τα μέλη του φορέα για δράση προς την κοινή κατεύθυνση.

Ιεράρχηση

Τα αποτελέσματα που παρουσιάζονται εδώ αφορούν στο σύνολο των απαντήσεων και των δύο Ομάδων της έρευνας. Η ιεράρχηση (prioritization) δίνει 10 σημεία στις «Προϋποθέσεις» και 10 σημεία στα «Αποτελέσματα». Οι προτεραιότητες ταξινομούνται με βάση τη Σημασία με φθίνουσα σειρά από τη μεγαλύτερη προς τη μικρότερη βαθμολογία για τις δέκα πρώτες περιπτώσεις, τόσο στις Προϋποθέσεις όσο και στα Αποτελέσματα, όπως φαίνεται στις ακόλουθες δύο Εικόνες 6 και 7.

Στην Εικόνα 6 φαίνεται η σημασία που δίνουν όλα τα μέλη στις Ολομέλειες τους και ότι τα αποτελέσματα είναι σημαντικά για την οργανωτική βελτίωση. Ακόμη ότι όλα τα μέλη ενημερώνονται και εξασφαλίζεται η διαφάνεια στην οικονομική διαχείριση κ.ο.κ. Εδώ οι διαφορές είναι οι μικρότερες.

Το ίδιο και για τα αποτελέσματα όπως αποτυπώνονται στην Εικόνα 7. Κρίνεται ως υψηλότερη προτεραιότητα η ενέργεια με βάση την ισότητα. Επίσης υπάρχει αποτελεσματική διαχείριση. Είναι πολύ θετικό ότι τα μέλη σε γενικές γραμμές γνωρίζουν τους στόχους λειτουργίας του φορέα.

Εικόνα 6: Προτεραιότητες Προϋποθέσεις

NR	ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΕΣ	A	$\sum_{100 \geq 0}$	Δ
3-10	Πραγματοποιούνται Ολομέλειες και τα αποτελέσματά τους κρίνονται ως σημαντικά στην προσπάθεια οργανωτικής βελτίωσης	74	98	24
1-16	Ενημέρωση των μελών για σημαντικά θέματα που απασχολούν την Τ.Χ	80	97	17
4-08	Εξασφαλίζεται η διαφάνεια στην οικονομική διαχείριση	78	95	17
1-04	Δημιουργία σχέσεων εμπιστοσύνης και συνθηκών αποτελεσματικής επικοινωνίας κατά τον καθορισμό του οράματος, των αξιών, των στόχων	71	94	23
3-09	Επικρατεί κλίμα ανοικτής επικοινωνίας και διαλόγου καθώς και ενθάρρυνση της ομαδικής συμμετοχής	69	94	25
2-01	Αναγνωρίζονται & καταγράφονται όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη στη λειτουργία της Τ.Χ	62	92	30
4-07	Εξασφαλίζεται η διάφανη δραστηριότητα της Τ.Χ (π.χ. δημοσίευση ετήσιων αναφορών λειτουργίας, ανακοινώσεις στο διαδίκτυο)	62	92	30
1-02	Καθορισμός και εξειδίκευση των στόχων	60	92	32
3-11	Δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την υποβολή και προώθηση εισηγήσεων, πρωτοβουλιών, προτάσεων των μελών	74	92	18
3-06	Τα παλαιότερα μέλη της Τ.Χ βοηθούν ή καθοδηγούν τα νεότερα για την αποτελεσματική εκπλήρωση των καθηκόντων τους	57	92	35

Created by SAB®

Πηγή: SAB®, Τζουβελέκας, 2020

Εικόνα 7: Προτεραιότητες Αποτελέσματα

NR	ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΕΣ	A	$\sum_{100 \geq 0}$	Δ
7-12	Τα μέλη ενεργούν με βάση την αρχή της ισότητας	80	94	14
9-14	Η διαχείριση των πόρων είναι αποτελεσματική	66	92	26
7-03	Τα μέλη γνωρίζουν τους στόχους της λειτουργίας της Τ.Χ	62	92	30
7-06	Η εσωτερική επικοινωνία στην Τ.Χ είναι ικανοποιητική	65	91	26
9-07	Η συμμετοχή όλων των εμπλεκόμενων πλευρών στη λειτουργία της Τ.Χ, κατά τη λήψη αποφάσεων είναι ικανοποιητική	52	91	39
7-11	Η άνεση, η υγιεινή και η ασφάλεια στους χώρους της αντιμετωπίζονται αποτελεσματικά	74	89	15
9-15	Οι διαδικασίες οικονομικού ελέγχου θεωρούνται αποτελεσματικές	75	88	13
7-07	Οι διαδικασίες που ακολουθεί η Τ.Χ στην καθημερινή της λειτουργία είναι αποτελεσματικές	66	88	22
8-12	Η Τ.Χ ενθαρρύνει τα μέλη της, να ασχολούνται με κοινωνικά ζητήματα και να δραστηριοποιούνται στο χώρο της κοινωνίας των πολιτών	57	88	31
7-01	Η δράση της Τ.Χ, για το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον κρίνεται θετική	55	88	33

Created by SAB®

Πηγή: SAB®, Τζουβελέκας, 2020

Η SWOT Ανάλυση και το SAB ως SOAR Ανάλυση

Το CAF_{social} περιέχει στο σχεδιασμό του κατά την εξαγωγή των αποτελεσμάτων ενότητα για τα δυνατά σημεία της Οργάνωσης. Δεν αποτυπώνει τα αδύνατα σημεία. Σκοπός είναι να δουν και να κατανοήσουν τα μέλη, ποια είναι τα στοιχεία λειτουργίας που τους δίνουν προστιθέμενη αξία, όχι μόνο οργανωσιακά αλλά και προσωπικά, μέσα στο σύνολο της ομάδας, αποκτώντας με αυτό τον τρόπο μια θετική διάθεση για βελτίωση και αλλαγή. Αυτό αποτελεί ήδη ένα μέρος της μεθοδολογίας Appreciative Inquiry (Εκτιμητική Έρευνα / Έρευνα Υπεραξίας σύμφωνα με τον ερευνητή).²

Δυνατά Σημεία

Τα αποτελέσματα που παρουσιάζονται σε αυτή την ενότητα αφορούν στο σύνολο των απαντήσεων και των δύο Ομάδων. Τα δυνατά σημεία ταξινομούνται με βάση την Απόδοση με φθίνουσα σειρά από τη μεγαλύτερη βαθμολογία προς τη μικρότερη για τις 10 πρώτες περιπτώσεις, τόσο στις Προϋποθέσεις όσο και στα Αποτελέσματα, όπως φαίνεται στις ακόλουθες δύο Εικόνες 8 και 9.

Το πιο δυνατό σημείο του φορέα Κ.Α.Ο. στην ενότητα των προϋποθέσεων, είναι η ενημέρωση των μελών για σημαντικά θέματα που απασχολούν τον φορέα Κ.Α.Ο. Ακολουθούν η διαφάνεια στην οικονομική διαχείριση, η έδρα του φορέα Κ.Α.Ο., η πραγματοποίηση των Ολομελειών και τα αποτελέσματά τους, η εμπιστοσύνη, η ομαδική εργασία, η ανοικτή και η ηλεκτρονική επικοινωνία.

Στο πεδίο των Αποτελεσμάτων του μοντέλου CAF_{social} το πρώτο δυνατό σημείο είναι η ενέργεια βάση της αρχής της ισότητας, ακολουθούμενο από τις αποτελεσματικές διαδικασίες οικονομικού ελέγχου, στην αυτοχρηματοδότηση των δράσεων, στην αποτελεσματική διαχείριση πόρων του φορέα Κ.Α.Ο. και στις διαδικασίες της, και ο κύριος χώρος στέγασής της.

2 Στην ελληνική βιβλιογραφία έχει αποδοθεί ως Καταξιοτική Διερεύνηση (Γκότσης, κ.κ.) ιδίως στο χώρο της ψυχοθεραπείας και της εκπαίδευσης. Η εκτιμητική έρευνα είναι κλάδος της Έρευνας Δράσης. Οι Ludema, Cooperider and Barrett (2001, p. 189) θεωρούν ότι η έρευνα δράσης μπορεί να εμπλουτιστεί από την εκτιμητική έρευνα και την άποψη ότι οι οργανώσεις «είναι ανοικτά βιβλία, που βρίσκονται συνεχώς σε διαδικασία συν-συγγραφής».

Εικόνα 8: Προϋποθέσεις Δυνατά Σημεία

NR	ΔΥΝΑΤΑ ΣΗΜΕΙΑ	A 100 0	Σ	Δ
1-16	Ενημέρωση των μελών για σημαντικά θέματα που απασχολούν την Τ.Χ	80	97	17
4-08	Εξασφαλίζεται η διαφάνεια στην οικονομική διαχείριση	78	95	17
4-19	Η έδρα διευκολύνει την πρόσβαση των μελών και όσων έρχονται σε επαφή με αυτή	75	85	10
3-10	Πραγματοποιούνται Ολομείλεις και τα αποτελέσματά τους κρίνονται ως σημαντικά στην προσπάθεια οργανωτικής βελτίωσης	74	98	24
3-11	Δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την υποβολή και προώθηση εισηγήσεων, πρωτοβουλιών, προτάσεων των μελών	74	92	18
4-20	Εξασφαλίζεται ένα ασφαλές, αποδοτικό περιβάλλον εργασίας που βοηθά στην καλύτερη λειτουργία της Τ.Χ αξιοποιώντας ανάλογα τους χώρους και τον εξοπλισμό	73	88	15
1-04	Δημιουργία σχέσεων εμπιστοσύνης και συνθηκών αποτελεσματικής επικοινωνίας κατά τον καθορισμό του οράματος, των αξιών, των στόχων	71	94	23
1-10	Το πλαίσιο και το περιβάλλον λειτουργίας ευνοούν την ομαδική εργασία/συμμετοχή	71	89	18
3-09	Επικρατεί κλίμα ανοικτής επικοινωνίας και διαλόγου καθώς και ενθάρρυνση της ομαδικής συμμετοχής	69	94	25
5-13	Χρησιμοποιούνται ηλεκτρονικά μέσα επικοινωνίας με τα μέλη	69	89	20

Created by SAB®

Πηγή: SAB®, Τζουβελέκας, 2020

Εικόνα 9: Αποτελέσματα, Δυνατά Σημεία

NR	ΔΥΝΑΤΑ ΣΗΜΕΙΑ	A 100 0	Σ	Δ
7-12	Τα μέλη ενεργούν με βάση την αρχή της ισότητας	80	94	14
9-15	Οι διαδικασίες οικονομικού ελέγχου θεωρούνται αποτελεσματικές	75	88	13
7-11	Η άνεση, η υγιεινή και η ασφάλεια στους χώρους της αντιμετωπίζονται αποτελεσματικά	74	89	15
9-13	Η λειτουργία βασίζεται σε ίδια έσοδα και πηγές χρηματοδότησης από τα παρεχόμενα προϊόντα και υπηρεσίες	72	83	11
6-06	Η πρόσβαση των μελών στις υπηρεσίες που τους παρέχονται είναι εύκολη	69	82	13
6-01	Η παροχή προϊόντων και υπηρεσιών από την Τ.Χ κρίνεται ως ικανοποιητική και φιλική	68	83	15
9-05	Ο τρόπος λειτουργίας της Τ.Χ συμβάλλει στην ορθολογική διαχείριση των οικονομικών της πόρων,	67	77	10
9-14	Η διαχείριση των πόρων είναι αποτελεσματική	66	92	26
7-07	Οι διαδικασίες που ακολουθεί η Τ.Χ στην καθημερινή της λειτουργία είναι αποτελεσματικές	66	88	22
7-09	Ο χώρος στέγασης της Τ.Χ και το περιβάλλον εργασίας σε αυτή είναι ικανοποιητικό	66	83	17

Created by SAB®

Πηγή: SAB®, Τζουβελέκας, 2020

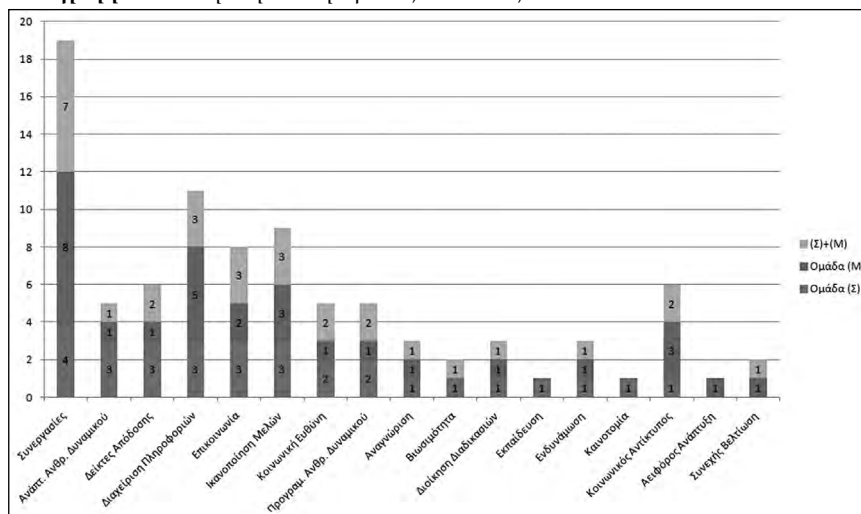
Σημεία Βελτίωσης

Τα σημεία βελτίωσης ταξινομούνται με βάση την Διαφορά με φθίνουσα σειρά από τη μεγαλύτερη βαθμολογία προς τη μικρότερη για τις 15 πρώτες περιπτώσεις, τόσο στις Προϋποθέσεις όσο και στα Αποτελέσματα. Στο πεδίο των Προϋποθέσεων του μοντέλου CAF_{social} το πρώτο σημείο βελτίωσης που αποτυπώνεται με βάση τη συνολική βαθμολογία είναι η αξιοποίηση οργανωτικών/κοινωνικών καινοτομιών άλλων φορέων Κ.Αλ.Ο. σε εθνικό/ διεθνές επίπεδο.

Κρίσιμοι Παράγοντες Επιτυχίας

Για να προσαρμοστεί το μοντέλο στις συνθήκες της κοινωνικής οικονομίας και καινοτομίας, δόθηκαν λέξεις κλειδιά, όπως αποτυπώνονται στο λεκτικό των κρίσιμων παραγόντων επιτυχίας, οι οποίες και αντιστοιχούν σε συγκεκριμένες ερωτήσεις. Το Διάγραμμα 3 δίνει διαγραμματικά την πληροφορία για τους κρίσιμους παράγοντες επιτυχίας.

Διάγραμμα 3: Οι Κρίσιμοι Παράγοντες Επιτυχίας

Πηγή: SAB®, Τζουβελέκας, 2020

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Γκότσος Η. (κ.κ.). Η εκπαίδευση με τον Peter Lang (Β' Μέρος) Μεταφορές και εφαρμογές στον Οργανισμό Κατά των Ναρκωτικών (ΟΚΑΝΑ) την περίοδο 2013-2016. Μετάλογος (30): 1-24. Διαθέσιμο στο: <http://metalogos-systemic-therapyjournal.gr/gr>

Τζουβελέκας Μ. (2020) *Συστημικές Καινοτομίες στην Κοινωνική και Αίθρηγέγνα Οικονομία: Χτίζοντας Συνεταιριστικές δομές βιώσιμης και αρμοστικής οικονομίας στην Ελλάδα. Διδακτορική Διατριβή*, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Ξενόγλωσση

Bindewald L. and Steed S. (2014) No Small Change: Evaluating the success of your community currency project. London. Διαθέσιμο στο: https://b.3cdn.net/nefoundation/6e006679e8a6d649fd_3num6frei.pdf

Ludema D. J., Cooperider L. D., and Barrett J. F. (2001) *Appreciative Inquiry: The Power of the Unconditional Positive Question*. In: Reason . P. and Bradbury H. (ed.), *Handbook of Action Research*, London "Thousand Oaks" New Delhi: SAGE Publications, 189-199.

Ιστότοποι

European Institute for Public Administration (2013) Common Assessment Framework. Ανάκτηση από <https://www.eipa.eu/portfolio/european-cafre-source-centre>

European Institute for Public Administration (2013) Common Assessment Framework. Διαθέσιμο στο: <s://archive.eipa.eu/en/pages/show/&tid=141> (πρόσβαση στις 14/10/2013)

Ελένη Κοντονάσιου

Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις Ένταξης και Συμβάσεις Κοινωνικής Αναφοράς

Ο τομέας των κοινωνικών υπηρεσιών, των υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας και της κοινωνικής και εργασιακής ένταξης, τόσο στο πλαίσιο προώθησης της πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) όσο και σε επίπεδο υφιστάμενης κατάστασης στα κράτη μέλη, αποτελούν σήμερα τα σημαντικότερα πεδία δραστηριότητας των κοινωνικών επιχειρήσεων.

Στα περισσότερα κείμενα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής που αφορούν στην κοινωνική επιχειρηματικότητα, αναδεικνύεται εμφατικά ο ρόλος των κοινωνικών επιχειρήσεων στους προαναφερόμενους τομείς. Ενδεικτικά, στην Ανακοίνωση για την «Πρωτοβουλία για την κοινωνική επιχειρηματικότητα» ως κοινωνικές επιχειρήσεις ορίζονται: α) επιχειρήσεις που παρέχουν κοινωνικές υπηρεσίες ή/και αγαθά και υπηρεσίες σε ένα ευάλωτο κοινό και β) επιχειρήσεις που επιδιώκουν την ένταξη στην απασχόληση ατόμων με δυσκολίες στην απασχολησιμότητα, των οποίων όμως η δραστηριότητα ενδέχεται να βρίσκεται εκτός του πεδίου της παροχής κοινωνικών αγαθών ή υπηρεσιών.

Τα ευρωπαϊκά κράτη πρόνοιας έχουν μακροχρόνια παράδοση συνεργασίας με τις οργανώσεις του τρίτου τομέα αν και οι σχέσεις ποικίλλουν σύμφωνα με τον τύπο προνοιακού μίγματος (Evers & Laville 2004). Ειδικότερα στο πεδίο της εργασιακής ένταξης ευάλωτων ομάδων, ο τρίτος τομέας είχε και έχει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο. Είτε μέσα από σχήματα αυτοοργάνωσης (π.χ. σύλλογοι, σωματεία) είτε με τη συμμετοχή εθελοντών, επαγγελματιών, επιστημόνων κ.ά., η παρουσία του τρίτου τομέα είναι δυναμική σε τομείς όπως η κατάρτιση, η

απασχόληση, η παροχή υποστηρικτικών υπηρεσιών, η ενημέρωση.

Ο τομέας της κοινωνικής φροντίδας και της κοινωνικής επανένταξης μπορεί να θεωρηθεί προνομιακός χώρος για την κοινωνική επιχειρηματικότητα σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες. Φορείς κοινωνικής οικονομίας (π.χ. σωματεία, ΜΚΟ) δραστηριοποιούνται παραδοσιακά στον χώρο αυτό, μέλη των οποίων εμφανίζονται ως πρωτεργάτες της δημιουργίας κοινωνικών επιχειρήσεων με δραστηριότητα στον τομέα της κοινωνικής φροντίδας και (επαν)ένταξης. Οι δραστηριότητες αφορούν όλο το πλέγμα των υπηρεσιών που περιλαμβάνει την φροντίδα στο σπίτι για ηλικιωμένα άτομα, για άτομα με αναπηρία και χρόνιες παθήσεις, τη φύλαξη παιδιών, την φροντίδα σε κλειστές δομές, την αποκατάσταση, την επανένταξη κ.ά.

Ιστορικά η εμφάνιση των κοινωνικών επιχειρήσεων συνδέεται κατά κύριο λόγο με την προώθηση πολιτικών ενεργητικής ένταξης και την αναπλήρωση των κενών στον τομέα παροχής υπηρεσιών πρόνοιας, τα οποία εμφανίστηκαν ως απόρροια της συνολικής κρίσης του κράτους πρόνοιας στη δεκαετία του 1970. Η ανάπτυξη και η δυναμική τους συναρτάται από πολλούς παράγοντες όπως αυτές διαμορφώνονται σε κάθε χώρα.

Η τάση για ανάπτυξη των κοινωνικών επιχειρήσεων μπορεί να γίνει κατανοητή σε ένα πλαίσιο αλλαγής των μορφών υποστήριξης του τομέα της κοινωνικής οικονομίας από το κράτος, σε συνάρτηση με την ανάδυση νέων αναγκών ως συνέπεια της εξέλιξης των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Οι κοινωνικές επιχειρήσεις αναδεικνύονται πρωτοπόροι στην αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού των ευπαθών ομάδων, κυρίως στην προώθηση της εργασιακής ενσωμάτωσης μέσω των διάφορων προτύπων κοινωνικών επιχειρήσεων εργασιακής ένταξης (Work Integration Social Enterprise -WISE). Αν και οι αρχικές πρωτοβουλίες οργανώθηκαν με ελάχιστη ή καμία κρατική εμπλοκή, η ιστορική εξέλιξη δείχνει ότι αυτές οι καινοτόμες επιχειρηματικές δράσεις έχουν συμβάλει στην ανάπτυξη των νέων εθνικών πολιτικών και θεσμικών πλαισίων (Defourny & Nyssens 2010).

Οι κοινωνικές επιχειρήσεις δραστηριοποιούνται σήμερα σε ένα ευρύτατο φάσμα τομέων της οικονομίας. Ωστόσο, όπως προαναφέρθηκε, οι βασικοί τομείς οι οποίοι συνδέονται άμεσα και με την εμφάνισή τους είναι η ένταξη στην εργασία και η παροχή υπηρεσιών κοινωνικής και κοινοτικής φροντίδας. Κοινωνικές επιχειρήσεις ενσωμάτωσης στην εργασία είναι παρούσες σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες. Οι περισσότερες έχουν εξελιχθεί από προηγούμενες εμπειρίες εργαστηρίων προστατευόμενης απασχόλησης, αλλά με τουλάχιστον δύο σημαντικές διαφορές:

- Οι κοινωνικές επιχειρήσεις είναι ή προσπαθούν να είναι λιγότερο εξαρτημένες από τις δημόσιες χρηματοδοτήσεις και δίνουν μεγαλύτερη προσοχή στη δυναμική της αγοράς.
- Οι αμοιβές από την εργασία των εύάλωτων ατόμων επιδιώκεται να είναι συγκρίσιμες ή/και ανάλογες με εκείνες των άλλων εργαζόμενων.

Ενώ τα παραδοσιακά προστατευόμενα εργαστήρια λειτουργούν στο πλαίσιο παθητικών πολιτικών για την αγορά εργασίας, οι κοινωνικές επιχειρήσεις ένταξης στην εργασία αποτελούν καινοτόμα εργαλεία ενεργητικών πολιτικών ένταξης για τις ίδιες πληθυσμιακές ομάδες.

Βασικός σκοπός των κοινωνικών επιχειρήσεων ένταξης στην εργασία είναι η κοινωνική και επαγγελματική (επαν)ένταξη ευπαθών και εύάλωτων ομάδων που κινδυνεύουν ή βιώνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό (άτομα με αναπηρία, μακροχρόνια άνεργοι, αποφυλακισμένοι, πρώην χρήστες ουσιών, ψυχικά ασθενείς κ.ά.). Η επαγγελματική ένταξη επιχειρείται με:

- Την μεταβατική απασχόληση για την απόκτηση εργασιακής εμπειρίας.
- Την δημιουργία μόνιμων αυτοχρηματοδοτούμενων θέσεων εργασίας με τη χρήση δανείων εκκίνησης.
- Την επαγγελματική ενσωμάτωση με μόνιμη επιδότηση.
- Την κοινωνικοποίηση μέσα από την παραγωγική διαδικασία.

Επιπλέον, οι περισσότερες κοινωνικές επιχειρήσεις ένταξης στοχεύουν μέσα από προγράμματα υποστήριξης, κατάρτισης και απόκτησης εργασιακής εμπειρίας στην ένταξη στην ανοιχτή αγορά εργασίας. Η ανάδυση των κοινωνικών επιχειρήσεων εργασιακής ένταξης καλύπτει ένα κενό στο οποίο δύσκολα θα μπορούσαν να ανταποκριθούν οι παραδοσιακές δομές (δημόσιος τομέας, μη κερδοσκοπικός- εθελοντικός τομέας και η ελεύθερη αγορά). Η στόχευση στην εργασιακή ένταξη ευπαθών ομάδων συμπεριλαμβάνει και άλλες χρήσιμες διαδικασίες οι οποίες έχουν ιδιαίτερο βάρος και αφορούν στην αποκατάσταση και την κοινωνική ένταξη.

Ενδεικτικά:

- Η ένταξη εργασίας μπορεί να προσαρμοστεί στις δυνατότητες των εργαζομένων. Σε αρκετές περιπτώσεις χρησιμοποιούνται καινοτόμες λύσεις προκειμένου να ισοσταθμιστεί η μειωμένη ένταση εργασίας με άλλες στρατηγικές. Στην Ιταλία για παράδειγμα σε κοινωνικό συνεταιρισμό όπου εργάζονται ψυχικά ασθενείς, έχει επιλεγεί η παραγωγή πρωτότυπων-συλλεκτικών προϊόντων και όχι η μαζική παραγωγή.

- Η συμμετοχική λειτουργία συμβάλλει στην ψυχική ενδυνάμωση και προετοιμάζει ψυχικά τους εργαζόμενους στην ένταξή τους στην ελεύθερη αγορά.
- Η παρουσία και δραστηριοποίηση στην τοπική κοινότητα, αποτελεί παράγοντα για την εδραίωση κοινωνικών σχέσεων στη βάση της αμοιβαιότητας, στην άρση του στιγματισμού και του κοινωνικού αποκλεισμού.

Σε ορισμένες χώρες, οι κοινωνικές επιχειρήσεις ένταξης στην εργασία απασχολούν πολύ συγκεκριμένες ομάδες εργαζομένων, κυρίως εκείνες που δεν υποστηρίζονται από υφιστάμενες δημόσιες πολιτικές απασχόλησης (όπως στην Ισπανία). Σε άλλες χώρες, οι κοινωνικές επιχειρήσεις περιλαμβάνουν ένα ευρύτερο φάσμα πληθυσμιακών ομάδων και απασχολούν χιλιάδες εργαζόμενους (όπως στην Ιταλία). Σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες αναπτύσσονται επίσης κοινωνικές επιχειρήσεις για την παροχή υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας οι οποίες, στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων τους παρέχουν υπηρεσίες που συμβάλουν ουσιαστικά στην κοινωνική και εργασιακή ένταξη.

Πολλές κοινωνικές επιχειρήσεις συνδυάζουν την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών με δραστηριότητες ένταξης στην εργασία. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ορισμένες κοινωνικές υπηρεσίες αφορούν στην απόκτηση δεξιοτήτων για εργασιακή ένταξη και επιπλέον, οι παρεχόμενες κοινωνικές υπηρεσίες αποτελούν προϋπόθεση για την κοινωνική και οικονομική ένταξη ορισμένων ευάλωτων ομάδων, όπως για παράδειγμα οι χρήστες ουσιών, για τις οποίες δεν μπορούν να διαχωριστούν οι υπηρεσίες και οι δραστηριότητες ένταξης στην εργασία.

Οι κοινωνικές επιχειρήσεις παροχής υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές από εκείνες που σχετίζονται με την ένταξη στην εργασία, τόσο ως προς τον αριθμό των επιχειρήσεων όσο και ως προς τις παρεχόμενες υπηρεσίες. Ένας σημαντικός αριθμός κοινωνικών επιχειρήσεων έχει δημιουργηθεί για την παροχή νέων υπηρεσιών σε ομάδες ατόμων με ανάγκες που δεν αναγνωρίζονται από δημόσιες αρχές ή που αποκλείονται από δημόσια οφέλη. Πολλές από τις δραστηριότητες ξεκίνησαν από ομάδες πολιτών, με μικρή ή καθόλου δημόσια στήριξη. Ωστόσο, δεδομένου ότι οι παρεχόμενες υπηρεσίες αναγνωρίστηκαν ως δημόσιο συμφέρον, μετά από μερικά χρόνια το κράτος ή/και οι τοπικές αρχές αποφάσισαν να χρηματοδοτήσουν, τη δραστηριότητα πολλών από αυτές τις κοινωνικές επιχειρήσεις. Εν τούτοις, η προκύπτουσα εξάρτηση από τη δημόσια χρηματοδότηση δεν φαίνεται να έχει εξαλείψει πλήρως την αυτονομία τους.

Η ανθεκτικότητα της δομικής ανεργίας, ο στόχος για τη μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και η αυξανόμενη ζήτηση για την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών οδήγησε σε πολιτικές πρωτοβουλίες για τη μεταρρύθμιση του κράτους πρόνοιας με έμφαση στην παροχή υπηρεσιών και με σκοπό τη μείωση του κόστους και την προσαρμογή στις σύγχρονες ανάγκες των χρηστών. Οι πρωτοβουλίες περιλάμβαναν αφενός την αποκέντρωση των υπηρεσιών, με την τοπική αυτοδιοίκηση να ορίζεται αρμόδια τόσο για τον σχεδιασμό όσο και για την ανάπτυξη, λειτουργία, έλεγχο και χρηματοδότηση των υπηρεσιών, με την οικονομική συμμετοχή των χρηστών των υπηρεσιών και την ιδιωτικοποίηση ορισμένων υπηρεσιών, αφετέρου τη μεταστροφή σε ενεργητικές πολιτικές ένταξης και απασχόλησης. Αυτό το γενικό πλαίσιο, κοινό σε όλες τις χώρες, λειτούργησε ως υπόβαθρο για τη νέα επιχειρηματική πρωτοβουλία στον τρίτο τομέα ως απάντηση σ' αυτές τις προκλήσεις. Οι μορφές και η δυναμική των πρωτοβουλιών ποικίλλει σύμφωνα με τις ιδιομορφίες των διαφορετικών ευρωπαϊκών προτύπων.

Έτσι, στις κεντροευρωπαϊκές κορπορατιστικές χώρες (Βέλγιο, Γαλλία, Γερμανία, Ιρλανδία), με παράδοση στις σχέσεις σωματείων-κράτους, οι ενώσεις που χρηματοδοτούνται κυρίως και ρυθμίζονται από τις δημόσιες υπηρεσίες, διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών (Salamon et al. 2004). Τη δεκαετία του 1980, όταν τα κράτη ήρθαν αντιμέτωπα με τα υψηλά ποσοστά ανεργίας και τα δημοσιονομικά ελλείμματα, οι ενώσεις και τα σωματεία εμφανίζονται πρωτοπόροι στην νέα επιχειρηματική δυναμική για την ένταξη των ανέργων στην παραγωγική διαδικασία, εφαρμόζοντας ενεργητικές πολιτικές ένταξης προτού αυτές καθιερωθούν θεσμικά, (Defourny, Favreau, Laville 1998). Οι ενεργητικές πολιτικές εργασιακής ένταξης στόχευαν στην ένταξη στην αγορά εργασίας μέσω προγραμμάτων κατάρτισης ή επιδοτούμενης εργασίας στον αντίποδα μιας παθητικής επιδοματικής πολιτικής. Στο πεδίο των ενεργητικών πολιτικών στις κορπορατιστικές χώρες, εντοπίζεται ένα μεγάλο «δεύτερο πρόγραμμα αγοράς εργασίας» (Lemaitre et al. 2006) προσφέροντας ενδιάμεσες μορφές απασχόλησης. Το εν λόγω πρόγραμμα βασίστηκε στην παρατήρηση ότι συνυπάρχουν κοινωνικές ανάγκες οι οποίες δεν καλύπτονται και συγχρόνως σημαντικός αριθμός ανέργων. Το πρόγραμμα στόχευε στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας σε πεδία που αφορούν την ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών (π.χ. υπηρεσίες φροντίδας) αντιμετωπίζοντας έτσι το φάσμα της ανεργίας και συγκρατώντας τις κοινωνικές δαπάνες. Με τη θέσπιση του προγράμματος αυτού ως εθνικού προγράμματος οι ενώσεις και τα σωματεία αποτέλεσαν τους βασικούς φορείς εφαρμογής του, γεγονός που ενθάρρυνε την τάση για ένα παραγωγικότερο ρόλο των ενώσεων

και την ανάπτυξη μιας επιχειρηματικής δυναμικής. Σε χώρες όπως η Γαλλία και το Βέλγιο, η δυναμική αυτή τοποθετείται στον τρίτο τομέα και ορίζεται ως «κοινωνική ή αλληλέγγυα οικονομία».

Οι σκανδιναβικές χώρες (Σουηδία, Νορβηγία, Δανία) χαρακτηρίζονται από το υψηλότερο επίπεδο κοινωνικών-προνοιακών δαπανών στην Ευρώπη και παραδοσιακά διακριτούς τους ρόλους κράτους, επιχειρηματικής κοινότητας και ενώσεων, σωματείων κ.λπ. Το κράτος πρόνοιας είναι αρμόδιο για την παροχή υπηρεσιών πρόνοιας, ο επιχειρηματικός τομέας εξασφαλίζει την παραγωγή κεφαλαίου, τη σώρευση και τη δημιουργία θέσεων εργασίας, ενώ οι ενώσεις και τα σωματεία που συνιστούν την κοινωνία των πολιτών εστιάζουν στη διάρθρωση της κοινωνικής ατζέντας (Stryjan 2006). Επίσης στις χώρες αυτές υπάρχει ισχυρή παράδοση των συνεταιριστικών κινήματων (συνεταιρισμοί εργαζομένων, αγροτών κ.λπ.).

Στη δεκαετία του 1980 η νέα δυναμική αναδύθηκε από τον συνεταιριστικό τομέα. Στη Σουηδία συνεταιρισμοί εργαζομένων ανέλαβαν πρωτοβουλίες μετά την ψυχιατρική μεταρρύθμιση του 1989, με το σταδιακό κλείσιμο των ψυχιατρικών ασύλων με τη συμμετοχή όλων των εμπλεκόμενων (εργαζόμενοι στον τομέα της ψυχιατρικής, ασθενείς, πρώην ασθενείς κ.λπ.) (Stryjan 2004). Την ίδια περίοδο, όταν υποβαθμίστηκαν οι δημόσιες υπηρεσίες φροντίδας των παιδιών, οι συνεταιρισμοί γονέων ανέπτυξαν μια εντυπωσιακή δυναμική στο πλαίσιο αναζήτησης νέων παιδαγωγικών μοντέλων. Έτσι, μπαίνουν στο προσκήνιο του τρίτου τομέα οι νέες αυτές μορφές συνεταιρισμών με σαφή ρόλο στην παροχή υπηρεσιών πρόνοιας και εργασιακής ένταξης που μέχρι τότε αποκλειστική αρμοδιότητα και ευθύνη είχε το κράτος.

Στο Ηνωμένο Βασίλειο, εμβληματικό πρότυπο του φιλελεύθερου μοντέλου, την περίοδο της κρίσης το χαμηλότερο επίπεδο κοινωνικών δαπανών συνδέεται με την ισχυρή παρουσία του εθελοντικού τομέα που στηρίζεται συνήθως στους ιδιωτικούς πόρους. Το σύστημα στη χώρα αυτή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «μεικτό», όπου οι δημόσιες αρχές για να αναπτύξουν διάφορα κοινωνικά προγράμματα καθολικής κάλυψης, υποστήριζαν τις φιλανθρωπικές οργανώσεις μέσω κρατικών επιχορηγήσεων.

Στη δεκαετία του 1990 η διοικητική μεταρρύθμιση εισάγει μια νέα

προσέγγιση των «οιονεί αγορών»¹ προκειμένου να αυξήσει την αποδοτικότητα στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών και ειδικότερα των κοινοτικών υπηρεσιών φροντίδας.

Μέσα στο πλαίσιο λειτουργίας της οιονεί αγοράς, το κράτος συμβάλλει τόσο στη χρηματοδότηση όσο και στον καθορισμό κανόνων λειτουργίας για την παροχή υπηρεσιών. Αυτό που αλλάζει είναι το γεγονός ότι το πλαίσιο είναι ανοικτό σε όλους, στο δημόσιο τομέα, στον τρίτο τομέα αλλά και στον κερδοσκοπικό τομέα της αγοράς. Η παροχή κοινωνικών υπηρεσιών μπορεί πλέον να παρέχεται από κερδοσκοπικούς ή μη φορείς οι οποίοι επιλέγονται -μετά από διαγωνισμό σε συνθήκες ανταγωνιστικές- και συνάπτουν σχετικές συμβάσεις με το κράτος. Η μεταρρύθμιση αυτή στην κοινοτική φροντίδα στις αρχές της δεκαετίας του 1990 θεωρήθηκε εμβληματική για τον τομέα αυτό, ελπίζοντας ότι θα μειωθεί η γραφειοκρατία του δημόσιου τομέα και θα υιοθετηθούν η πειθαρχία, η επιμέλεια και η αποδοτικότητα της αγοράς, (Defourny & Nyssens 2010).

Ένας νέος ρόλος αποδίδεται έτσι στις τοπικές αρχές, στην άσκηση της αγοραστικής τους δύναμης αναθέτοντας τμήμα των αρμοδιοτήτων τους στον ιδιωτικό τομέα (κερδοσκοπικό ή μη). Παράλληλα, κοινωνική επιχειρηματικότητα αναλαμβάνει ένα δυναμικό και ουσιαστικό ρόλο στην εργασιακή ένταξη των ευάλωτων ομάδων.

Στις νοτιοευρωπαϊκές χώρες (Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία, Ελλάδα) το ύψος των κοινωνικών δαπανών είναι χαμηλότερο συγκριτικά με τις άλλες χώρες της Δ. Ευρώπης, με χαμηλό επίσης το επίπεδο παροχής κοινωνικών υπηρεσιών από τον δημόσιο τομέα. Η οικογένεια και άλλα άτομα δίκτυα αναλαμβάνουν ένα μεγάλο τμήμα υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας. Η εκκλησία και οι γύρω από αυτήν φιλανθρωπικές οργανώσεις διαδραμάτισαν

1 Οι “οιονεί αγορές” περιγράφουν το γενικό πνεύμα μιας σειράς μεταρρυθμίσεων από τις αρχές της δεκαετίας του '90, σε διάφορες χώρες (Βρετανία, Σουηδία, Ολλανδία κ.ά.), σε διάφορους τομείς κοινωνικών υπηρεσιών (φροντίδα υγείας, υπηρεσίες πρόνοιας, εκπαίδευση κ.λπ.). Τα βασικά χαρακτηριστικά των “οιονεί αγορών” είναι τα εξής: *Η πρόσβαση στις κοινωνικές υπηρεσίες εξακολουθεί να γίνεται δωρεάν στο σημείο χρήσης. Τα στοιχεία αγοράς που εισάγονται επηρεάζουν μόνο τις σχέσεις των δημοσίων αρχών που χρηματοδοτούν τις υπηρεσίες με τις παραγωγούς που τις παρέχουν. * Η παραγωγή κοινωνικών υπηρεσιών γίνεται από (κερδοσκοπικούς ή μη) οργανισμούς που συνάπτουν συμβάσεις με τις δημόσιες αρχές υπό ανταγωνιστικές συνθήκες (δηλ. μετά από διαγωνισμό). *Η “κυριαρχία του καταναλωτή” παραμένει εκ των πραγμάτων περιορισμένη: οι χρήστες υπηρεσιών εκπροσωπούνται από ειδικούς “διαμεσολαβητές” (οικογενειακούς γιατρούς ή κοινωνικούς λειτουργούς) οι οποίοι αγοράζουν υπηρεσίες για λογαριασμό τους. *Η αγοραστική δύναμη του καταναλωτή-χρήστη δεν εκφράζεται υποχρεωτικά με χρηματική πληρωμή: συχνά παίρνει τη μορφή επιλογής διαμεσολαβητή ή παραγωγού, ο οποίος με τη σειρά του αποζημιώνεται από τις δημόσιες αρχές. Οι μεταρρυθμίσεις τύπου “οιονεί αγορών” αποτελούν μετατόπιση από τα “ολοκληρωμένα” προς τα “συμβασιακά” συστήματα.

επίσης σημαντικό ρόλο. Παράλληλα, οι πολιτικές πρόνοιας επικεντρώνονταν κυρίως σε παθητικές επιδοματικές παροχές με σημαντική δημοσιονομική δαπάνη σαφώς δυσανάλογη με την αποτελεσματικότητα. Οι υπηρεσίες κοινωνικής φροντίδας παρέχονταν από τον ιδιωτικό τομέα επιλεκτικά (οίκοι ευγηρίας, βρεφονηπιακοί σταθμοί κ.λπ.) και από τον δημόσιο τομέα μέσα από τυποποιημένες, αποσπασματικές και κοστοβόρες υπηρεσίες.

Ιδιαίτερα σημαντικό είναι επίσης το γεγονός ότι η Ιταλία αλλά και η Ισπανία διαθέτουν ισχυρή συνεταιριστική παράδοση. Έτσι, στο τέλος της δεκαετίας του 1980 εμφανίζονται νέες συνεταιριστικές πρωτοβουλίες στην Ιταλία οι οποίες δραστηριοποιούνται σε τομείς ένταξης στο πλαίσιο της ψυχιατρικής μεταρρύθμισης (αποασυλοποίηση), στην εργασιακή ένταξη άλλων κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων (π.χ. άτομα με αναπηρία) αλλά και στην παροχή υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας, αναγνωρίζοντας ότι η αλλαγή δομής της οικογένειας και η γήρανση του πληθυσμού δημιουργεί νέες ανάγκες. Σε αντίθεση με τους παραδοσιακούς συνεταιρισμούς όπου κυριαρχεί το «συντεχνιακό» πνεύμα, οι νέοι συνεταιρισμοί, απευθύνονται και δραστηριοποιούνται για την εξυπηρέτηση ενός ευρύτερου κοινωνικού συμφέροντος και συνδυάζουν διάφορους τύπους εμπλοκής και συμμετοχής σ' αυτές με την ιδιότητα του μέλους (σε αντίθεση με τα σαφώς προσδιορισμένα μέλη των παραδοσιακών-συντεχνιακών-συνεταιρισμών, μέλη μπορούν να είναι εργαζόμενοι, εθελοντές, εξυπηρετούμενοι κ.ά.).

Αξίζει να σημειωθεί ότι η έννοια «κοινωνική επιχείρηση» εμφανίζεται για πρώτη φορά στην Ιταλία (*Impresa sociale*) σε έντυπα του 1990 προκειμένου να αναδειχθούν οι προαναφερόμενες πρωτοβουλίες, οι οποίες το 1991 απέκτησαν νομική υπόσταση ως «κοινωνικοί συνεταιρισμοί» και από τότε απέκτησαν μια αξιοσημείωτη ανάπτυξη.

Συνοψίζοντας, μπορεί να παρατηρήσει κανείς ότι από την κρίσιμη δεκαετία του 1970 σε κάθε χώρα κινητοποιούνται δυναμικά υφιστάμενες οργανώσεις του τρίτου τομέα οι οποίες αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες αναπτύσσοντας καινοτόμες δράσεις με επιχειρηματικά χαρακτηριστικά. Αναλαμβάνουν να καλύψουν κενά και νέες ανάγκες που προκύπτουν στον τομέα της κοινωνικής ένταξης μέσω της εργασίας καθώς και στην παροχή υπηρεσιών φροντίδας. Είναι αυτές που προετοιμάζουν το έδαφος για την εμφάνιση και θεσμοθέτηση των κοινωνικών επιχειρήσεων, μέσα σ' ένα περιβάλλον όπου:

- Ο δημόσιος τομέας, εμφανίζεται δύσκαμπτος και δυσλειτουργικός, γεγονός που έχει ως συνέπεια την αδυναμία για την πλήρη κάλυψη των αναγκών και την υποβάθμιση της ποιότητας των υπηρεσιών.

- Για τον ιδιωτικό-κερδοσκοπικό τομέα, η επένδυση στον τομέα της κοινωνικής φροντίδας δεν εμφανίζεται ελκυστικός δεδομένου ότι δεν μπορεί να αποδώσει πάντα κέρδος ενώ, δοκιμασμένα δεν κατάφερε να δημιουργήσει θέσεις εργασίας για τις ευπαθείς και κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες του πληθυσμού.
- Ο εθελοντικός, μη κερδοσκοπικός τομέας αν και παραδοσιακά λειτουργεί παράλληλα και συμπληρωματικά στον τομέα της κοινωνικής φροντίδας, δεν μπορεί πάντα να εξασφαλίσει προϋποθέσεις συνέπειας ολοκληρωμένων παρεμβάσεων και τυποποιημένων υπηρεσιών.

Οι αλλαγές στη δημόσια χρηματοδότηση του τρίτου τομέα, οι οποίες αφορούσαν περισσότερο τις μορφές και όχι το ύψος,² διαμόρφωσαν ένα νέο τοπίο σε όλο το φάσμα της κοινωνικής οικονομίας και ευνόησαν τη νέα προσέγγιση η οποία συνδυάζει χαρακτηριστικά στοχευμένης κοινωνικά επιχειρηματικότητας και κοινωνικής ωφέλειας. Στα κορπορατιστικά κράτη, η στήριξη της κοινωνικής ένταξης των αποκλεισμένων από την αγορά εργασίας μέσα από την προώθηση της ιδέας μιας «δεύτερης αγοράς εργασίας» ενθάρρυναν την επιχειρηματική δυναμική των ενώσεων, ενώ η θεσμοθέτηση της οιοονεί αγοράς στις φιλελεύθερες χώρες δημιούργησε ένα νέο τοπίο στον τομέα παροχής κοινωνικών υπηρεσιών. Οι σχέσεις του δημόσιου με τον χώρο της κοινωνικής οικονομίας λειτουργούν πλέον σε ένα ανταγωνιστικό περιβάλλον στη βάση της αρχής της ζήτησης και της προσφοράς. Στις σοσιαλδημοκρατικές χώρες του Βορρά και στις μεσογειακές χώρες οι συνεταιρισμοί είναι εκείνοι που πρωτοστατούν στο νέο περιβάλλον ως προμηθευτές πλέον υπηρεσιών πρόνοιας και εργασιακής ένταξης.

Σήμερα, σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες έχουν αναπτυχθεί και λειτουργούν κοινωνικές επιχειρήσεις στον τομέα παροχής υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας καθώς και κοινωνικές επιχειρήσεις εργασιακής ένταξης για τις ευπαθείς και ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού. Και στους δυο αυτούς τομείς οι κοινωνικές επιχειρήσεις έχουν πολλαπλασιάσει τις δραστηριότητές τους εισάγοντας καινοτόμες δράσεις τόσο σε ότι αφορά την οργάνωσή τους όσο και στην προσαρμογή των υπηρεσιών στις ανάγκες των χρηστών. Σε αρκετές περιπτώσεις οι κοινωνικές επιχειρήσεις συνδυάζουν και τους δυο τομείς (η συνέργεια άλλωστε των δυο τομέων είναι αυτονόητη) ή και τους υπερβαίνουν.

Μια από τις βασικές προκλήσεις με τις οποίες ήρθε αντιμέτωπη η ευρωπαϊκή κοινωνία ήταν η καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και του αποκλεισμού στον τομέα της απασχόλησης σε μια κοινωνία όπου οι παθητικές

² Κάτι ανάλογο συνέβη την ίδια περίοδο και στις ΗΠΑ με αποτέλεσμα τη μείωση της δημόσιας δαπάνης προς τον τρίτο τομέα και την σημαντική αύξηση του εμπορικού εισοδήματος των οργανώσεων.

πολιτικές στήριξης συχνά ενισχύουν τον αποκλεισμό και η κοινωνική ένταξη επιτυγχάνεται κατά κύριο λόγο μέσω της απασχόλησης. Για τον λόγο αυτόν, οι κοινωνικές ομάδες που κατά κύριο λόγο υφίστανται αποκλεισμό είναι εκείνες που είναι λιγότερο ανταγωνιστικές στην αγορά εργασίας λόγω ικανοτήτων, προσόντων ή για λόγους πολιτιστικού χαρακτήρα, όπως τα άτομα με αναπηρία, οι μακροχρόνια άνεργοι και ορισμένες μειονοτικές ομάδες (π.χ. εθνοτικές μειονότητες, μετανάστες, ρομά). Στο πλαίσιο αυτό, η κοινωνική οικονομία, έχει επιδείξει μεγάλη ικανότητα για κοινωνική ένταξη και ένταξη στην αγορά εργασίας ατόμων και γεωγραφικών περιοχών που βρίσκονται σε σαφώς μειονεκτική θέση, (CIRIEC 2000, Spear κ.ά. 2001).

Οι κοινωνικές επιχειρήσεις εργασιακής ένταξης (στην Ευρώπη έχει καθιερωθεί ο όρος Work Integration Social Enterprise-WISE) αποτελούν καινοτόμα εργαλεία και κεντρικό πυλώνα των ενεργητικών πολιτικών ένταξης για την ΕΕ. Βασικός σκοπός τους είναι η κοινωνική (επαν)ένταξη ευπαθών και ευάλωτων ομάδων που κινδυνεύουν ή βιώνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό (άτομα με αναπηρία, μακροχρόνια άνεργοι, αποφυλακισμένοι, πρώην χρήστες ουσιών, ψυχικά ασθενείς κ.λπ.).

Οι κοινωνικές επιχειρήσεις εργασιακής ένταξης δημιουργούν αμειβόμενες θέσεις εργασίας/απασχόλησης και κατάρτισης για τα άτομα που βιώνουν ή κινδυνεύουν με κοινωνικό αποκλεισμό στην παραγωγή και πώληση αγαθών/υπηρεσιών, με κεντρικό στόχο την υποστήριξη της ένταξής τους στο εργασιακό περιβάλλον και στην κοινωνία. Αρκετές από αυτές παρέχουν ασφαλή και σταθερή απασχόληση εντός του οργανισμού ενώ άλλες υποστηρίζουν τη μετάβαση στην αγορά εργασίας.

Το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας, οι μορφές οργάνωσης, οι κύριες πηγές του κεφαλαίου, η δυναμική καθώς και η συμβολή τους στην εθνική οικονομία διαφέρει από χώρα σε χώρα και εξαρτάται από τις ιδιομορφίες της κάθε μιας.

Σε αρκετές περιπτώσεις, εκτός από τους εργαζόμενους στις επιχειρήσεις συμμετέχουν εθελοντές, προσωπικότητες της περιοχής, εκπρόσωποι φορέων και δημόσιοι οργανισμοί. Το γεγονός αυτό ισχυροποιεί την παρουσία τους στην τοπική κοινωνία και ευαισθητοποιεί τον τοπικό πληθυσμό για την αναγνώριση των δικαιωμάτων αλλά και των δυνατοτήτων για εργασιακή ένταξη των ατόμων που βιώνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό.

Οι οικονομικοί πόροι προέρχονται από δημόσια χρηματοδότηση, από την πώληση των παραγόμενων προϊόντων και υπηρεσιών καθώς και από προσφορές εθελοντών ή πιστώσεις. Η δημόσια χρηματοδότηση στις περισσότερες χώρες εφαρμόζεται σε συγκεκριμένο θεσμικό πλαίσιο σύμφωνα

με το οποίο χρηματοδοτείται για ορισμένο χρονικό διάστημα ένα τμήμα ή το σύνολο του εργασιακού κόστους.

Η αύξηση της δυναμικής μιας κοινωνικής επιχείρησης εργασιακής ένταξης σε ότι αφορά τον κύκλο εργασιών, εμπεριέχει, όπως υπογραμμίζουν αρκετοί ερευνητές, τον κίνδυνο ισομορφισμού με την υιοθέτηση στερεοτύπων του δημόσιου ή κερδοσκοπικού τομέα προκειμένου να ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους, (Defourny & Nyssens 2013). Ο κίνδυνος αυτός μπορεί να περιοριστεί με την εισαγωγή πολιτικών και καινοτομιών που δεν θα αφορούν μόνο το επίπεδο της παραγωγής αλλά και τις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των μελών-εργαζόμενων, τον κοινωνικό αντίκτυπο, τη σχέση παραγωγών-καταναλωτών καθώς και την ουσιαστική συμβολή στην άρση των εμποδίων που οδηγούν στον κοινωνικό και εργασιακό αποκλεισμό.

Η ΕΕ αναγνωρίζει το πλεονέκτημα των κοινωνικών επιχειρήσεων στον εντοπισμό τοπικών και περιφερειακών αναγκών και στην παραγωγή στοχευμένων αγαθών και υπηρεσιών που τις ικανοποιούν καθώς και τη συμβολή τους στην απασχόληση κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων (ακόμη και σε περιόδους οικονομικής κρίσης): επίσης τονίζει την ανάγκη στήριξης της κοινωνικής επιχειρηματικότητας ως παράγοντα που συμβάλει στην διασφάλιση της κοινωνικής συνοχής. Αναγνωρίζει επίσης τις δυσκολίες πρόσβασης σε χρηματοδοτικά εργαλεία δεδομένου ότι δεν μπορούν να είναι επικερδείς επειδή η δραστηριότητά τους στοχεύει πρωτίστως στην εξυπηρέτηση κάποιου κοινωνικού σκοπού. Στο πλαίσιο αυτό η ΕΕ, τις τελευταίες δεκαετίες, έχει αναλάβει πρωτοβουλίες και προωθεί πολιτικές στήριξης της κοινωνικής επιχειρηματικότητας σε όλα τα επίπεδα. Έτσι, στο νέο θεσμικό πλαίσιο για τις δημόσιες συμβάσεις δίνει πρόσβαση στις κοινωνικές επιχειρήσεις με στόχο την παραγωγή θετικών κοινωνικών επιπτώσεων αλλά και την ανάδυση μιας νέας πηγής χρηματοδότησης για τις επιχειρήσεις αυτές. Μεταξύ άλλων, το ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο ενθαρρύνει της σύναψη δημόσιων συμβάσεων με τις κοινωνικές επιχειρήσεις εργασιακής ένταξης για την υλοποίηση δημοσίων έργων και την παροχή υπηρεσιών στο δημόσιο τομέα.

Συγκεκριμένα στο άρθρο 20 της Οδηγίας 2014/24 της ΕΕ προβλέπεται η δυνατότητα συμβάσεων ανατιθέμενων κατ' αποκλειστικότητα όπου: «... τα κράτη μέλη μπορούν να παραχωρούν κατ' αποκλειστικότητα το δικαίωμα συμμετοχής σε διαδικασίες δημόσιων προμηθειών σε προστατευόμενα εργαστήρια και οικονομικούς φορείς που έχουν ως κύριο σκοπό την κοινωνική και επαγγελματική ένταξη προσώπων με αναπηρία ή μειονεκτούντων προσώπων ή να προβλέπουν την εκτέλεση των συμβάσεων αυτών στο πλαίσιο προγραμμάτων προστατευόμενης απασχόλησης, εφόσον περισσότεροι από

τουλάχιστον 30% των εργαζομένων στα εργαστήρια, τους οικονομικούς φορείς ή τα προγράμματα αυτά είναι εργαζόμενοι με αναπηρία ή μειονεκτούντες εργαζόμενοι.»

Αξιοποιώντας αυτή την πρόβλεψη αρκετές χώρες ανέπτυξαν καλές πρακτικές και έδωσαν τη δυνατότητα δημιουργίας θέσεων εργασίας για ένα σημαντικό αριθμό ατόμων από ευάλωτες ομάδες.

Παρά τα προβλήματα που εξακολουθούν να υπάρχουν, η παρουσία των κοινωνικών επιχειρήσεων ένταξης σε ορισμένες χώρες είναι δυναμική, σε άλλες λιγότερο, αλλά σε κάθε περίπτωση εμφανίζουν μια σημαντικά ανοδική πορεία η οποία υποστηρίζεται τόσο από τις εθνικές αρχές όσο και από την ΕΕ. Η σημασία τους έγκειται ότι μπορούν να αποτελέσουν ένα αξιόπιστο μοντέλο εργασιακής ένταξης για τις ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού, δημιουργώντας θέσεις εργασίας σ' ένα κατάλληλο υποστηρικτικό εργασιακό περιβάλλον με σεβασμό στις ιδιαίτερες ανάγκες και αναγνώριση των δυνατοτήτων.

Στην Ελλάδα, στις αρχές της δεκαετίας 2000 και στο πλαίσιο των πρωτοβουλιών για την ψυχιατρική μεταρρύθμιση και την κοινωνική και οικονομική (επαν)ένταξη των ψυχικά ασθενών δημιουργήθηκαν οι Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε.). Πρόκειται για μια καινοτόμο συνεταιριστική δράση που προάγει την εταιρική σχέση και την ισότιμη συμμετοχή: α) ατόμων με ψυχοκοινωνικά προβλήματα, β) εργαζομένων σε ψυχιατρικές δομές και γ) κοινοτικών θεσμών, ανθρώπων από περιθωριοποιημένες ομάδες, άλλων αναπηριών, ανέργων κ.λπ. Οι Κοι.Σ.Π.Ε., την εποπτεία των οποίων έχει το Υπουργείο Υγείας, αποτελούν μια ειδική μορφή συνεταιρισμών, δεδομένου ότι είναι ταυτόχρονα παραγωγικές ή/και εμπορικές μονάδες και Μονάδες Ψυχικής Υγείας.

Για την πρόωθηση ανάπτυξης και λειτουργίας τους παρέχονται διάφορες φορολογικές ελαφρύνσεις και κίνητρα, όπως απαλλαγή από δημοτικούς και εταιρικούς φόρους καθώς και φόρους εισοδήματος, διατήρηση των προνοιακών παροχών στους εργαζόμενους ψυχικά ασθενείς και επιχειρηματικά κίνητρα (επιδοτήσεις απασχόλησης, ευνοϊκό καθεστώς στις δημόσιες προμήθειες). Σύμφωνα με το θεσμικό πλαίσιο μια Κοι.Σ.Π.Ε.:

- Είναι νομικό πρόσωπο με περιορισμένη ευθύνη των μελών της, έχει εμπορικό χαρακτήρα και είναι Μονάδα Ψυχικής Υγείας.
- Έχει ως κοινωνικό σκοπό την κοινωνικοοικονομική ένταξη και την επαγγελματική ένταξη ατόμων με σοβαρά ψυχιατρικά προβλήματα, τη συμβολή στη θεραπεία τους και, εφόσον είναι δυνατόν, στην οικονομική ανεξαρτησία τους.

- Εξασφαλίζει τη δημοκρατική συμμετοχή των μελών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, στη διοίκηση-διαχείριση καθώς και στη διανομή των κερδών.
- Περιέχει το στοιχείο της αλληλεγγύης μεταξύ των μελών και μεταξύ των ψυχικά ασθενών (τόσο των μελών όσο και των εργαζομένων).

Σε αντίθεση με άλλους τύπους συνεταιρισμών, ο Κοιν.Σ.Π.Ε. απαιτεί αναλογική συμμετοχή των μελών, αποτελούμενη από τρεις βασικές κατηγορίες: ψυχικά ασθενείς (τουλάχιστον το 35% των μελών), εργαζόμενοι σε μονάδες ψυχικής υγείας (έως 35% των μελών) και άτομα από την κοινότητα, άλλους φορείς δημόσιους ή ιδιωτικούς (έως 20% των μελών).

Το 2011 το Υπουργείο Εργασίας εισάγει τον νόμο 4019 όπου για πρώτη φορά θεσπίζεται η Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση (Κοιν.Σ.Επ.) ως φορέας της Κοινωνικής Οικονομίας. Είναι αστικός συνεταιρισμός και διαθέτει εκ του νόμου εμπορική ιδιότητα. Ανάλογα με τον ειδικότερο σκοπό τους, οι Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις διακρίνονται στις εξής κατηγορίες:

- Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις Ένταξης.
- Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις Κοινωνικής Φροντίδας.
- Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις Συλλογικού και Παραγωγικού Σκοπού.

Οι Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις Ένταξης, στοχεύουν στην ένταξη στην οικονομική και κοινωνική ζωή των ατόμων που ανήκουν στις Ευάλωτες Ομάδες Πληθυσμού. Ποσοστό κατ' ελάχιστον 40% των εργαζομένων στις Επιχειρήσεις αυτές ανήκουν υποχρεωτικά στις Ευάλωτες Ομάδες Πληθυσμού. Οι Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης (Κοιν.Σ.Π.Ε.) θεωρούνται αυτοδικαίως Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις Ένταξης.

Το 2016 ο νόμος 4430 αντικαθιστά τον ν.4019/11 χωρίς ριζικές αλλαγές αλλά με βελτιωτικές προβλέψεις. Ο νέος νόμος εισάγει την έννοια της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (Κ.Αλ.Ο.), αποδίδοντας έμφαση στις σχέσεις αμοιβαιότητας και αλληλεγγύης και ένα διαφορετικό μοντέλο ανάπτυξης που υποστηρίζει τις αρχές της αλληλέγγυας οικονομίας. Ο νόμος αυτός εισάγει στους φορείς της Κ.Αλ.Ο. και τους συνεταιρισμούς εργαζομένων, που αναπτύσσουν δράσεις συλλογικής ωφέλειας, ενώ διακρίνει τις Κοιν.Σ.Επ. στις ακόλουθες κατηγορίες:

Α. Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης

- Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης Ευάλωτων Ομάδων, στις οποίες συμμετέχουν σε ποσοστό κατ' ελάχιστον 30% μέλη που ανήκουν στις ευάλωτες ομάδες του

πληθυσμού.

- Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης Ειδικών Ομάδων, στις οποίες συμμετέχουν σε ποσοστό κατ' ελάχιστον 50% μέλη που ανήκουν στις ειδικές ομάδες του πληθυσμού.
- Κοι.Σ.Π.Ε. (εντάσσονται στις Κοιν.Σ.Επ. χωρίς να αλλάξει το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας τους που προαναφέρθηκε).

Β. Κοιν.Σ.Επ. Συλλογικής και Κοινωνικής Ωφέλειας, που αναπτύσσουν δραστηριότητες βιώσιμης ανάπτυξης ή/και παρέχουν υπηρεσίες γενικού συμφέροντος.

Με τον ν.4430/2016 διευρύνεται το φάσμα των ειδικών ομάδων για τις Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης. Ειδικότερα, στις «ευάλωτες» ομάδες περιλαμβάνονται: α) τα άτομα με οποιασδήποτε μορφής αναπηρία (σωματική, ψυχική, νοητική, αισθητηριακή), β) τα άτομα με προβλήματα εξάρτησης από ουσίες ή τα απεξαρτημένα άτομα, γ) οι ανήλικοι με παραβατική συμπεριφορά, οι φυλακισμένοι/ες και αποφυλακισμένοι/ες. Ως «ειδικές» ορίζονται οι ομάδες του πληθυσμού οι οποίες βρίσκονται σε μειονεκτική θέση ως προς την ομαλή ένταξή τους στην αγορά εργασίας από οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά αίτια. Σε αυτές ανήκουν: α) τα θύματα ενδοοικογενειακής βίας, β) τα θύματα παράνομης διακίνησης και εμπορίας ανθρώπων, γ) οι άστεγοι, δ) τα άτομα που διαβιούν σε συνθήκες φτώχειας, ε) οι οικονομικοί μετανάστες, στ) οι πρόσφυγες και οι αιτούντες άσυλο, για όσο διάστημα εκκρεμεί η εξέταση του αιτήματος χορήγησης ασύλου, ζ) οι αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών, η) τα άτομα με πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, θ) οι μακροχρόνια άνεργοι έως είκοσι πέντε ετών και οι άνω των πενήντα ετών.

Με τον ν.4430/2016 παρέχονται φορολογικά και ασφαλιστικά κίνητρα όπως η απαλλαγή καταβολής του τέλους επιτηδεύματος και η διατήρηση των προνοιακών παροχών για τις ευάλωτες ομάδες των Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης.

Επίσης σε εναρμόνιση με την Οδηγία 2014/24 της ΕΕ, στο πλαίσιο των ρυθμίσεων για τις δημόσιες συμβάσεις (ν.4412/2016), δίνεται η δυνατότητα ανάθεσης συμβάσεων κατ' αποκλειστικότητα σε φορείς Κ.Αλ.Ο. εργασιακής ένταξης. Ειδικότερα το άρθρο 20 του νόμου προβλέπει:

«1. Οι αναθέτουσες αρχές μπορούν να παραχωρούν κατ' αποκλειστικότητα, υπό τους ειδικότερους όρους του παρόντος άρθρου και της απόφασης της παραγράφου 4, το δικαίωμα συμμετοχής σε διαδικασίες σύναψης δημοσίας σύμβασης σε:

(α) Προστατευμένα Παραγωγικά Εργαστήρια του άρθρου 17 του ν.2646/1998 (Α' 236).

(β) Κοινωνικούς Συνεταιρισμούς Περιορισμένης Ευθύνης του άρθρου 12

του ν.2716/1999 (Α' 96).

(γ) Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις Ένταξης της περίπτωσης (α) της παραγράφου 2 του άρθρου 2 του ν. 4019/2011 (Α' 216).

(δ) Κάθε άλλο οικονομικό φορέα που έχει ως κύριο σκοπό, δυνάμει του καταστατικού του, την επαγγελματική και κοινωνική ένταξη ατόμων με αναπηρία ή μειονεκτούντων προσώπων, εφόσον περισσότεροι από 30% των εργαζομένων του φορέα είναι εργαζόμενοι με αναπηρία ή μειονεκτούντες εργαζόμενοι.

2. Οι αναθέτουσες αρχές μπορούν να προβλέπουν την εκτέλεση των δημόσιων συμβάσεων στο πλαίσιο προγραμμάτων προστατευμένης απασχόλησης, εφόσον περισσότεροι από 30% των εργαζομένων στα προγράμματα αυτά είναι εργαζόμενοι με αναπηρία ή μειονεκτούντες εργαζόμενοι.

3. Η επιλογή των αναδόχων μεταξύ των ως άνω κατηγοριών οικονομικών φορέων πραγματοποιείται δυνάμει σχετικής πρόσκλησης που απευθύνεται στο σύνολο αυτών των φορέων»

Παρά το ευνοϊκό θεσμικό πλαίσιο, στον τομέα της κοινωνικής ένταξης, ο αριθμός των κοινωνικών επιχειρήσεων είναι περιορισμένος. Έτσι, με βάση τα στοιχεία του Γενικού Μητρώου Φορέων Κ.Α.Ο. (3/2021), σε σύνολο 1.657 φορέων, έχουν καταχωρηθεί μόνο 12 Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης Ειδικών Ομάδων και 28 Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης Ευάλωτων Ομάδων. Στην ίδια κατηγορία (Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης) εντάσσονται και οι Κοι.Σ.Π.Ε. αλλά με διαφορετικό θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας. Όπως προαναφέρθηκε την ευθύνη για τη σύσταση και λειτουργία των Κοι.Σ.Π.Ε. έχει το Υπουργείο Υγείας και άρχισαν να λειτουργούν από τις αρχές της δεκαετίας του 2000, με δυνατότητα χρηματοδότησης από εθνικούς πόρους. Σήμερα, λειτουργούν 24 Κοι.Σ.Π.Ε., ορισμένες από τις οποίες έχουν αναπτύξει σημαντική δραστηριότητα ενώ άλλες υπολειτουργούν.

Είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί ότι οι εργαζόμενοι διατηρούν τις προνοιακές παροχές που λαμβάνουν, ενώ οι θέσεις εργασίας για ένα χρόνο επιδοτούνται από τον ΟΑΕΔ. Ωστόσο, πολλές από τις Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης με τη λήξη της περιόδου επιδότησης και αντιμετωπίζοντας το φάσμα της έλλειψης πόρων υπολειτουργούν ή παραμένουν αδρανείς δεδομένου ότι αδυνατούν να καλύψουν ακόμη και τα έξοδα μισθοδοσίας των υποχρεωτικά συμμετεχόντων μελών και εργαζομένων. Στο πλαίσιο αυτό, αισθητή είναι η απουσία μηχανισμού στήριξης της κοινωνικής επιχειρηματικότητας προκειμένου να εκπαιδευτούν και να ενισχυθούν οι ενδιαφερόμενοι στη σύσταση και λειτουργία μιας βιώσιμης κοινωνικής επιχείρησης. Αρκετοί φορείς στήριξης ατόμων με

αναπηρία που λειτουργούν ως μη κερδοσκοπικοί φορείς του τρίτου τομέα και έχουν δημιουργηθεί κυρίως από φορείς του αναπηρικού κινήματος, για την παροχή υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας, λειτουργούν και ως προστατευμένα εργαστήρια τα οποία παρέχουν κατάρτιση και απασχόληση σε προστατευμένο περιβάλλον με συμβολική αμοιβή όσων εργάζονται σ' αυτά. Δεδομένου ότι η βιωσιμότητά τους διασφαλίζεται από τις δημόσιες χρηματοδοτήσεις και τις δωρεές και λαμβάνοντας υπόψη τις προαναφερόμενες δυσκολίες λειτουργίας μιας κοινωνικής επιχείρησης προτιμούν να διατηρήσουν αυτή τη μορφή ένταξης διαθέτοντας τα παραγόμενα προϊόντα στο πλαίσιο φιλανθρωπικών εκδηλώσεων.

Τόσο οι φορείς ένταξης της τοπικής αυτοδιοίκησης όσο και οι αρμόδιες υπηρεσίες του ΟΑΕΔ δεν είναι κατάλληλα πληροφορημένοι προκειμένου να υποστηρίξουν και να παροτρύνουν πρωτοβουλίες ένταξης μέσω της κοινωνικής επιχειρηματικότητας. Σχετικά περιορισμένη είναι επίσης η αξιοποίηση του θεσμικού πλαισίου για τις Δημόσιες Συμβάσεις λόγω της ελλιπούς ενημέρωσης των δημόσιων αρχών και κυρίως, λόγω της αδυναμίας διασφάλισης εγγυοδοσίας. Εντούτοις, στο πλαίσιο εφαρμογής του σχετικού νόμου αρκετές Κοι.Σ.Π.Ε. καθώς και Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης έχουν συνάψει συμβάσεις με υπηρεσίες του δημόσιου τομέα για την παροχή υπηρεσιών κυρίως στους τομείς καθαριότητας και εστίασης. Με τη δραστηριότητά τους στους τομείς αυτούς, προσφέρουν ευκαιρίες απασχόλησης σε κοινωνικά ευάλωτα άτομα, αλλά και εκπαίδευση-κατάρτιση σε άνεργους/άνεργες χωρίς επαγγελματικές δεξιότητες.

Επίσης συνδυάζουν τη δραστηριότητά τους με την ένταξη σε δίκτυα αλληλέγγυας επιχειρηματικότητας και την εθελοντική προσφορά με σεβασμό στις ιδιαιτερότητες και τις ανάγκες όλων.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

CIRIEC (επιμ. Avila R.C., Monzon Campos J.L.) (2012) *Η Κοινωνική Οικονομία στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Bruxelles.

Ξενόγλωσση

CIRIEC (1999) *Third System Enterprises: A new strategy for Employment: Provisional Results*, Liege: mimeo.

Defourny J., Favreau L., Laville J.-L. (Eds.) (1998) *Insertion et nouvelle économie sociale. Un bilan international*, Paris: Desclée de Brouwer.

- Defourny J. and Nyssens M., (2008) "Social enterprise in Europe: recent trends and developments", *Social Enterprise Journal*, 4 (3): 202-228.
- Defourny J., Nyssens M. (2010) "Social enterprise in Europe: At the crossroads of market, public policies and third sector", *Policy and Society*, 29 (3):231-242
- Defourny J., Nyssens M. (2013) "Social innovation, social economy and social enterprise: what can the European debate tell us?". In F. Moulaert et al. (Eds.), *The International handbook on social innovation. Collective action, social learning and transdisciplinary research*. Cheltenham, Edward Elgar, (40-52).
- Evers A., Laville J.-L. (Eds.) (2004) *The third sector in Europe*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Lemaitre A., Laville, J.-L., and Nyssens, M. (2006) "Public policies and social enterprises in Europe: The challenge of institutionalization". In M. Nyssens (ed.), *Social enterprise*, London/New York: Routledge, 259-271.
- Salamon L. M., Sokolowski S.W., and Associates (Eds.) (2004) *Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector*, Volume 2. Bloomfield Conn.: Kumarian Press.
- Stryjan Y. (2004) *Work integration social enterprises in Sweden*, EMES Working Papers, no 04/02.
- Stryjan Y. (2006) "Sweden: Social enterprises within a universal welfare state model". In M. Nyssens (ed.), *Social enterprise-at the crossroads of market, public policies and civil society*, London/ New York: Routledge, 206-221.

Ιστότοποι

- http://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/resources/docs/a_ces11042-012_00_00_tra_etu_el.pdf
- <http://www.socialeconomy.eu.org/who-see CEP-CMAF>
- http://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/resources/docs/a_ces11042-012_00_00_tra_etu_el.pdf
- http://www.emes.net/uploads/media/PERSE_04_04_Trans-ENG.pdf pp.3-5
- http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-13-1076_fr.htm?locale=en
- <http://www.validia-kuntoutus.fi/portal/en/frontpage/>
- <https://suomalainentyo.fi/en/services/finnish-social-enterprise/>
- http://ec.europa.eu/internal_market/social_business/index_en.htm
- http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-utshell/targets/index_el.htm
- http://ec.europa.eu/internal_market/social_business/index_en.htm

Οι συγγραφείς του συλλογικού τόμου

Σοφία Αδάμ, Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, διδάσκουσα στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία» του ΕΑΠ.

Γιώργος Αλεξόπουλος, ΕΔΙΠ, Τμήμα Αγροτικής Οικονομίας και Ανάπτυξης ΓΠΑ, Διδάσκων στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία» του ΕΑΠ.

Βαγγέλης Βραγοτέρης, Υπ. Διδάκτορας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Ανάπτυξης, ΑΠΘ.

Βαγγέλης Γκαγκέλης, Υποψήφιος διδάκτορας, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών, ΑΠΘ.

Γιώργος Γριτζάς, Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Ανάπτυξης, ΑΠΘ, μέλος της Επιτροπής Προγράμματος Σπουδών του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία» του ΕΑΠ.

Ιφιγένεια Δουβίτσα, Δρ. Νομικής, διδάσκουσα στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία» του ΕΑΠ.

Γιάννης Ζαϊμάκης, Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Διευθυντής Εργαστηρίου Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας.

Βασιλική Θανοκώστα, Στέλεχος Τμήματος Ερευνών και Μελετών Κ.Α.Λ.Ο., Διεύθυνση Κ.Α.Λ.Ο., Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων.

Χαρά Κούκη, Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, διδάσκουσα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία» του ΕΑΠ.

Ελένη Κοντονάσιου, Προϊσταμένη Διεύθυνσης Κ.Α.Λ.Ο., Διεύθυνση Κ.Α.Λ.Ο., Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων.

Σωτήρης Λαϊνάς, Δρ. Ψυχολογίας, Αναπληρωτής Επιστημονικός Υπεύθυνος Προγραμμάτων Προαγωγής Αυτοβοήθειας, διδάσκων στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία» του ΕΑΠ.

Σπύρος Λαπατσιώρας, Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Νίκος Μποσινάκος, Προϊστάμενος Τμήματος Μητρώου Φορέων Κ.Α.Λ.Ο., Διεύθυνση Κ.Α.Λ.Ο., Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων.

Ευάγγελος Νικολαΐδης, Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών Πανεπιστήμιο Κρήτης, Πρώην Ειδικός Γραμματέας Κ.Α.Λ.Ο.

Λεωνίδας Οικονομάκης, Δρ. Κοινωνικών Επιστημών, διδάσκων στο Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης και στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία» του ΕΑΠ.

Αγγελική Πανάγου, Στέλεχος Τμήματος Πολιτικών για την Κ.Α.Λ.Ο., Διεύθυνση Κ.Α.Λ.Ο., Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων.

Γιώργος Παπανικολάου, Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Επιστήμης Διαιτολογίας-Διατροφής, Χαρακόπειο Πανεπιστήμιο.

Νικολέτα Ράτσικα, Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας, Ελληνικό Μεσογειακό Πανεπιστήμιο.

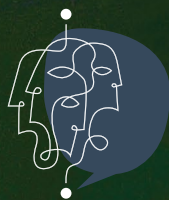
Ειρήνη-Εριφύλη Τζέκου, Δρ. Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας και Ανάπτυξης, ΑΠΘ.

Μανώλης Τζουβελέκας, Δρ. Δημόσιας Διοίκησης Πάντειου Πανεπιστημίου, Επισκέπτης ερευνητής στο Ινστιτούτο Οικονομικής Ανάλυσης, Επιχειρηματικότητας και Τουρισμού στο Ερευνητικό Κέντρο του Ελληνικού Μεσογειακού Πανεπιστημίου.

Δημήτρης Τσέκερης, Ειδικός σε θέματα ενεργειακών κοινοτήτων και ενεργειακής πολιτικής.

Δημήτρης Φεγγίτης, Οικονομολόγος, Σύμβουλος Ανάπτυξης, Στέλεχος Ε.Ε.Τ.Α.Α. Α.Ε.

Το βιβλίο των **Γιάννη Ζαϊμάκη** και Ευάγγελου Νικολαΐδη
τυπώθηκε στην πρώτη έκδοση του
στο Τυπογραφείο ΜΠΑΜΙΑΚΗΣ ΑΝΤ. ΤΥΠΟΕΚΔΟΤΙΚΗ σε
300 αντίτυπα για λογαριασμό της Περιφέρειας Κρήτης.

Μελέτες για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία

Προσεγγίσεις, προκλήσεις, εφαρμογές

Στη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας οι πολλαπλές παγκόσμιες κρίσεις (οικονομική, περιβαλλοντική, πανδημία, πολεμικές αναμετρήσεις) ενίσχυσαν τις προϋπάρχουσες ανησυχίες για τις κοινωνικές και περιβαλλοντικές συνέπειες της αλόγιστης και άνισης οικονομικής ανάπτυξης. Σε αυτό το περιβάλλον έχει αναζωπυρωθεί το ενδιαφέρον για εναλλακτικά πρότυπα παραγωγής, κατανάλωσης και οργάνωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων και η συζήτηση για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία (Κ.Α.Ο), ενός χώρου οικονομικών δραστηριοτήτων που οργανώνονται σε έναν ευρύ χώρο ανάμεσα στην αγορά και στο κράτος, επικεντρωμένων κυρίως στην κάλυψη κοινωνικών αναγκών. Η συζήτηση αυτή αφορά τη φυσιογνωμία, τις δυναμικές, τις προκλήσεις, τα όρια και τα εμπόδια για την ανάπτυξη της Κ.Α.Ο. καθώς και τη δυναμική συμβολή της στην αντιμετώπιση των μεγάλων προκλήσεων που αντιμετωπίζουν οι σύγχρονες κοινωνίες: κοινωνικές, οικονομικές και ψηφιακές ανισότητες, φτώχεια και οικονομική αποστέρηση, εξατομίκευση της κοινωνικής ζωής, περιβαλλοντική υποβάθμιση, κλιματική αλλαγή, διαχείριση κρίσεων.

Τα κείμενα του συλλογικού τόμου βασίζονται στις διαλέξεις των Διαδικτυακών Σεμιναρίων Εκπαίδευσης στην Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία που διοργάνωσε η Περιφέρεια Κρήτης την Άνοιξη του 2021.

ΦΟΡΕΑΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ:

Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης Περιφερειακής Ενότητας Ρεθύμνου
(Κ.Ε.ΚΑ.Π.Ε.Ρ. - ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΚΡΗΤΗΣ)

ISBN: 978-618-85733-1-4

9 786188 573314 >